İsrafil BALCI

Vahyin Gölgesinde SİYER

Medine Dönemi X

ANKARA OKULU

İsrafil BALCI

Artvin-Borçka'da doğan yazar, 1994 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. Bir yıl öğretmenlik yaptıktan sonra, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsüne araştırma görevlisi olarak atandı. 1996 yılında yüksek lisansını, 2002'de doktorasını tamamladı. Bir süre Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalıştı. 15.11.2002 tarihinde OMÜ İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalına Yrd. Doç. olarak atanan Balcı, 08.01.2008 tarihinde doçent, 24.09.2013 tarihinde ise profesör oldu. Hâlen aynı fakültede öğretim üyesi olan yazarın birçok makale ve kitap bölümünün yanı sıra yayımlanmış eserleri şunlardır:

1. *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.
2. *İdarî ve Siyasi Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, Din ve Bilim Kitapları, Samsun 2007.
3. *İlk İslâm Fetihleri ve Savaş Barış İlişkisi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2011.
4. *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012. 3. Baskı Ocak 2015.
5. *Hz. Peygamber ve Mucize*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013. 2. Baskı 2015.
6. *Peygamberlik Öncesinde Hz. Muhammed*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014. 4. Başkı 2017.
7. *Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014. 3. Baskı 2017.
8. *Hz. Peygamber ve Namaz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015. 6. Baskı 2018.
9. *Hz. Peygamber ve Gayb*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016. 3. Baskı 2017.
10. *Sâdık Halife Hz. Ebû Bekir*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
11. *Tartışmalı Siyer Meseleleri*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2017. 2. Baskı 2018.
12. *Vahyin Gölgesinde Siyer; Mekke Dönemi (I-IV)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.

Ankara Okulu Yayınları: 260/10

Baskı ve Cilt
Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi
Birinci baskı: Ekim 2021

Tk.No: 978-605-9281-70-6
ISBN : 978-625-7387-18-7

Ankara Okulu Yayınları
Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/Ankara
Tel: (0312) 341 06 90 GSM: 0542 382 74 12
web: www.ankaraokulu.net
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.net
ankaraokuluyayinlari@gmail.com

Vahyin Gölgesinde

SİYER

Medine Dönemi X

İsrafil BALCI

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2021

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I
MEDİNE'NİN DOĞUSUNDAKİ KABİLELERLE İLİŞKİLER

Resulullah zamanında günümüzdeki Irak bölgesini de içine alan Mezopotamya toprakları Sâsânîlerin nüfuz alanındaydı ve bu bölgede irili ufaklı birçok Arap kabilesi meskûndu. İslâm'dan birkaç asır önce Arabistan'ın güneyinden gelen kabileler Hadramut'tan başlamak üzere Umân, Bahreyn ve Necd bölgesine doğru yayılmıştı. Süreç içinde bunların bir kısmı Sâsânîlerin nüfuz alanına girmiştir. Dolayısıyla Araplar ile Sâsânîler arasındaki ilişkiler, İslâm'dan birkaç asır öncesine kadar dayanır. Ancak bu ilişkinin Basra Körfezi boyunca Yemen'e kadar uzanan hattaki kabilelerle sınırlı kaldığını ve çöl içlerine doğru gelişmediğini hatırlatalım.

Kimi rivayetlerde Yemen bölgesinde yaşayan kabilelerin kıtlık, kuraklık, kabile çatışmaları veya istila gibi çeşitli nedenlerle yurt arayışına girdiklerinden bahsedilir.[1] Taberî'nin naklettiği bir rivayete göre Habeş saldırısı üzerine Yemenli liderlerden Rebîa b. Nasr kisraya (Sâsânî idarecisi) elçi gönderip kavminin göç etmek zorunda kaldığını bildirmiş ve sınırlarına yakın yerlere yerleşmelerine engel olmamasını istemiştir.[2] Böylece göç eden kabilelerin bir kısmı Bahreyn, Umân, Yemâme ve Necd (Irak) bölgelerine doğru yayılmıştır.[3] İddianın doğru olup olmadığı hayli kuşkuludur, ancak bu durum sözü edilen kabilelerin anılan bölgelere yerleştiği gerçeğini değiştirmemektedir.

Güneyden gelen Tenûh Arapları Fırat'ın batı tarafı ile Hîre ve Enbâr civarına yerleşmişlerdir. Bekr b. Vâil, Esed, Tağlib, Gatafân ve Süleym gibi kabileler veya bunların alt kollarından bazıları, Medine'nin doğusunda kalan bölgelere doğru dağıl-

1 Taberî, *Târîh*, II, 42-43.
2 Taberî, *Târîh*, II, 112-114.
3 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 15; Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 29.

mıştır. Temîm kabilesinin önemli bir kısmı ile Abdulkayslar ise Bahreyn'i yurt edinmiştir. İbâd kabilesi ise eski Lahmî Krallığı'nın merkezi olan antik Hîre civarını yurt edinmiştir.[4] Kabilenin bir kısmı göçebe hâlinde yaşamını sürdürürken bir kısmı ise Tenûh Arapları ile karışmıştır. Bazıları da Sâsânîlerin himayesine girmiştir.[5]

Sâsânîler, Hîre civarına yerleşen Arap kabilelerine Münzir hanedanından bir idareci tayin edip onlar üzerinden bölgedeki kabileleri denetim altında tutma politikası izlemiştir. İddiaya göre Münzir hanedanın kabileler üzerindeki etkisini öğrenen Kisra, Nu'mân b. Münzir'i Medain'e çağırarak bedevi akınlarını önlemek ve bunları kontrol etmek amacıyla Hîre'ye vali atamıştır.[6] Taberî, Erdeşir'in Hîre civarına yerleşen kabileler üzerine Münzir hanedanından bir idareci tayin ettiğini[7] ve onun vasıtasıyla bölgedeki Arapları kontrol ettiğini iddia etmiştir. Bu nedenle Hîre valisi Nu'mân'ın Kisra nezdinde özel bir statüsünün olduğu söylenir. Nitekim sık sık Medain'e gittiği ve onun özel sohbetlerine katıldığı, hatta iltifatlara mazhar olduğu gibi iddialar dillendirilmiştir.[8] Rivayete göre Kisra ile görüşmek isteyen Arap reisleri veya değişik bölgelerden gelen elçiler, Hîre valisi vasıtasıyla Medain'e gider ve görüşürdü.[9]

Hîre gibi, Bahreyn ve Yemen bölgelerine kadar uzanan hattaki kabileler de benzer bir yolla denetim altında tutuluyordu. İranlı ticaret kervanlarını himaye eden ve "Zü't-tâc/ Sâhibü't-tâc" (Taç Sahibi) lâkabıyla anılan çeşitli bölgesel liderlerden bahsedilir.[10] Benî Hanîfe kabilesinin reisi Hevze b. Ali, Temîm kabilesinin reisi Hâcib b. Zurâre ve Benû Şeybân'dan Hârise b. Amr gibi liderlerin bu unvanla anıldıklarına

4 Taberî'ye göre Hîre ve Enbâr şehirleri, Babil Kralı Buhtunnasr zamanında kurulmuştur. Taberî, *Târîh*, II, 43.
5 Taberî, *Târîh*, II, 43; ayrıca bk. Zarrinkûb, "The Arab Conquest of Iran and Aftermath", *The Cambridge History of Iran*, IV, 1-2.
6 Taberî, *Târîh*, II, 194-95.
7 Taberî, *Târîh*, II, 103.
8 İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdu'l-Ferîd*, I, 275; Süheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, I, 173.
9 Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, 63; Taberî, *Târîh*, II, 139, 140, 142.
10 Ebû 'Ubeyde, *ed-Dîbâc*, I, 24; İbn 'Abdi Rabbih, I, 275.

dair kayıtlar bulunmaktadır.[11] Kimi yorumlara göre İranlı idareciler Arap akınlarının önlemek için bazı kabile önderlerinin çıkarlarına uygun idarî, siyasi ve ziraî düzenlemeler yapmışlardır.[12]

Bazı kabilelerin İran köylerine akınlar yapıp ziraat alanlarını ve ticaret merkezlerini yağmaladıklarından söz edilir. İddiaya göre İranlı tüccarlara ait bir kervanın Temîm kabilesi tarafından yağmalanması üzerine Kisra'nın el-Muka'ber adlı bir komutanla ordu göndermiş ve bu orduya Bahreyn bölgesindeki Mecûsîler de katılmıştır.[13] Yağmacı kabilelerin üzerine giden Kisra Sâbûr ise onları şiddetli bir şekilde cezalandırmış ve yakaladığı insanların kollarını kırıp kürek kemiğinden kopardığı için Araplar tarafından "Zü'l-ektaf" unvanıyla anılmıştır.[14]

Uzun yıllar Sâsânî nüfuz alanlarında yaşayan Arap kabileleri, bölgesel idareciler konumundaki dihkan ve merzubanların baskıcı ve keyfî tutumu nedeniyle zaman zaman karşı reaksiyon göstermişlerdir. Hatta bazı kabile önderleri Hîre valisi önderliğinde toplanıp Medain'e giderek Kisra ile görüşüp problemlerine çözüm bulmayı hedeflemiş, ancak bir sonuç elde edememiştir. Arap delegasyonu döndükten sonra Hîre Valisi Nu'mân b. Münzir, bölgedeki kabilelerden Bekr b. Vâil, Temîm, Zebîd, Süleym, Mürre ve Âmir b. Sa'sa'a temsilcilerini Havarnak'taki sarayında ağırlayıp görüşme hakkında bilgi vermiş ve şu mealde bir açıklama yapmıştır: "Bu e'acimlerin (acemler/Farslar) sınırlarının Araplara yakınlığını biliyorsunuz. Bunlar Arapları da tıpkı harac ödeyen diğer kavimler gibi kendilerine köle yapmak istiyor."[15]

Görüşmenin detayına dair haberler arasında Hîre Valisi Nu'mân'ın Arapların ödediği vergiden bazı kabile önderlerinin

11 Athamina, "The Tribal Kings in Pre-Islamic Arabic Traditions," *Al-Qantara*, s. 19-20, 21, 22, 27.
12 Batâyine, "Arap Kökenli Hıristiyanlar ve İslam Fetihleri ile Olan İlişkileri", çev. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, s. 29.
13 Belâzurî, *Fütûh*, 95.
14 Taberî, *Târîh*, II, 60.
15 İbn 'Abdi Rabbih, I, 279.

rahatsız olduğunu söylediği ve Arapları öven sözler sarf edip *dihkan* olarak adlandırılan nüfuzlu sülalelerin tutumundan duydukları memnuniyetsizliği dile getirdiği iddia edilmiştir.[16] Hatta diğer kabile üyeleri de onu destekleyici nitelikte konuşunca Kisra onları aşağılamış ve vergilerini ödemedikleri için suçlamıştır.[17] Dahası Hîre valisinin kabileleri kontrolde yetersiz kaldığı gerekçesiyle Münzir hanedanından vali atama geleneğine son verip burada Tayy kabilesinden İyâs b. Kabise'yi görevlendirmiştir.[18]

Bir rivayete göre Nu'mân b. Münzir, Kisra'nın Arap tercümanı olan Zeyd'in babası Adiy'i öldürdüğü için tercümanın girişimleriyle görevden alınmış[19] ve bir süre sonra öldürülmüştür.[20] Kisra onu önce Medain'e çağırıp bir süre hapsetmiş, sonra da fillere ezdirerek feci şekilde öldürmüştür. Dîneverî, ilişkilerin olumsuz sürece girmesi ve valinin öldürülme nedeninin hâkimiyetin Araplara geçeceği endişesiyle alakalı olduğunu söyler.[21] Nitekim Hüsrev (531-579) ile Behram (Behrâm-ı Gûr) arasındaki iktidar mücadelesinde Nu'mân b. Münzir'in Behram'ı desteklediği ve bu hadisenin kendi sonunu da hazırladığı yorumları yapılmıştır.[22] Onun yerine getirilen Tayy kabilesinin reisi İyâs b. Kabise ise, Hüsrev'e destek vermiştir.[23]

Arap delegasyonu görüşmeden netice alamayınca Sâsânî idaresine karşı memnuniyetsizlik giderek artmış ve âdeta başkaldırıya dönüşmüştür. Nitekim Hz. Peygamber risaletle görevlendirildiği dönemlerde, Bekr b. Vâil ve Benû Icl kabilelerinin öncülüğünde İranlı yerel idarecilerin keyfî uygulamalarına karşı direniş başlattıkları rivayet edilmiştir.

16 İbn 'Abdi Rabbih, I, 275-76, 278.
17 İbn 'Abdi Rabbih, I, 281-86.
18 Taberî, *Târîh*, II, 205-206.
19 Kimi rivayetlere göre kisara, İbâd kabilesinden mütercimler görevlendirmiştir. el-Câhız, *er-Rasâ'il*, III, 313; Cevad Ali, *el-Mufassal*, III, 171.
20 Batâyine, 47.
21 Dîneverî, 108-110.
22 Taberî, *Târîh*, II, 69, 72.
23 Taberî, *Târîh*, II, 206.

İddiaya göre Kisra Nu'mân b. Münzir'i Medain'e çağırarak olup bitenler hakkında bilgi almış ve ardından öldürmüştür. Belki de başına gelecekleri tahmin eden Münzir, ailesi ve mallarını Bekr b. Vâil kabilesinin şefine emanet etmişti.[24] Hüsrev, Nu'mân'ı öldürdüğü gibi Hîre'ye atadığı vali vasıtasıyla onun ailesi ve mallarını da talep edince Bekr kabilesinin şefi şiddetle karşı çıkmış ve bunun üzerine ya teslim olmasını veya yurtlarını terk etmelerini şart koşmuştur. Bekrîler direnmeyi tercih edince bu süreç iki tarafı savaşın eşiğine getirmiştir.[25]

İki taraf 610'lu yıllarda Bekr b. Vâil kabilesinin su kuyusu olan Zû Kaâr'da karşılaşınca, Bekrîler muazzam bir direniş göstererek Sâsânîlerin desteklediği Arap-Fars ordusunu bozguna uğratmıştır.[26] Bekr b. Vâil kabilesinin öncülüğünde bir araya gelen bölgedeki diğer Arap kabileleri Sâsânî ordusuna karşı büyük bir başarı kazanınca, bundan rahatsız olan Kisra Bekrîlerin kökünü kazımaya and içmiştir.[27]

Kimi iddialara göre Sâsânî ordusunun bozguna uğraması, Mekke'de bile sevinç gösterileriyle karşılanmış, hatta bu sevince Hz. Muhammed'in de ortak olduğu gibi mesnetsiz iddialar eklenmiştir. Hatta savaşın neticesini gaipten öğrendiği gibi akla ziyan haberler üretilmiştir.[28] Bir başka iddiaya göre ise Araplar bu savaşta "Yâ Muhammed" diye bir parola belirlemiş[29] ve bu iddia onun risaletinin işaret olarak yorumlanmıştır. Dahası buradan mucize payesi bile çıkarılmıştır.[30] Oysa bu tür rivayetler Abbâsîler döneminde Acemlere karşı psikolojik üstünlük sağlamak adına ortaya atılmış içi boş iddialardan başka bir şey değildir.[31]

Zû Kaâr Savaşı'ndan sonraki süreçte Sâsânîlerin Bizans üzerine yürüdüğü, 617 yılında Bizans birliklerini ağır bir

24 Ebu'l-Ferec el-Isbahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, XXIV, 224.
25 İbn Habîb, *Muhabber*, 195-96; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 100-101.
26 Balcı, "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsânî İlişkilerindeki Önemi", *OMÜİFD*, 56.
27 Taberî, *Târîh*, II, 207-208.
28 Taberî, *Târîh*, II, 207.
29 Ya'kûbî, I, 121; Mes'ûdî, *Mürûc*, I, 278
30 Yazıcı, *Peygamberimizin Mucizeleri*, 25.
31 Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, I, 170.

mağlubiyete uğrattığı ve bu sefer sırasında Antakya, Dımaşk, Kudüs gibi yerleri ele geçirdikten sonra Mısır'a kadar ilerlediği bilinmektedir.[32] Müfessirler bu savaşın vahye de konu olduğuna işaret eder ve sözü edilen mağlubiyetten sonraki 3 ile 9 yıl arasındaki bir sürede Bizans'ın galip geleceğine dair yorumlar yapılmıştır. Zaten ilgili ayetlerde de buna işaret edilmektedir.[33]

İddiaya göre ayette işaret edilen husus, 627 yılındaki Nînevâ'da gerçekleşmiş ve Sâsânîler Bizans karşısında ağır bir mağlubiyet almıştır.[34] Mukâtil b. Suleymân'ın (öl. 150/767) verdiği bilgilere bakılırsa, Rûm suresindeki ayette geçen "edna'l-arz" ifadesi, sözü edilen savaşın Lût Gölü yakınlarındaki bir yer olmalıdır.[35] Mâverdî de bu tanımlamanın Ürdün topraklarında bir yer olduğunu söyler.[36] Keza Filistin yakınlarında olduğundan da bahsedilir.[37] Bunlara ilaveten sözü edilen savaşın Ezri'ât kabilesinin yurduna yakın bir yerde gerçekleştiği[38] ve buranın Lût Gölü yakınlarında bir yer olduğu yönünde bazı rivayetler bulunmaktadır.[39]

Nînevâ bozgunu Sâsânî merkezî idaresinin çökmesine neden olmuştur. Yaşanan taht kavgaları ve istikrarsızlıktan cesaret alan Bekr kabilesinin alt kolu olan Benî Şeyban kabilesinden Müsennâ b. Hârise 628 yılından sonra tekrar direniş başlatmış ve Benî Icl, Iyâd, Teymüllât b. Sa'lebe, Kays b. Sa'lebe ve Benî Zühl gibi kabilelerin de desteğini alarak İran

32 Taberî, *Târîh*, II, 181, 182.
33 Rûm 30/1-4.
34 İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984, XXI, 40;
35 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, III, 402. Bütün bunlar âyetteki "edna'l-arz" ifadesinin çoğu meallerde çevrildiği gibi "Arabistan'a yakın yer" değil, savaşın yapıldığı mekânın deniz seviyesine göre alçaklığı ifade eden bir tanımlama olduğunu göstermektedir.
36 Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, IV, 296, 298; ayrıca bk. el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 4.
37 Mukâtil b. Suleymân, III, 406; ayrıca bk. Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, III, 3.
38 Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 643; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 69; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîr*, III, 354; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, IX, 5652, 5658; Sa'lebî, *el-Keşf*, VII, 294.
39 Taberî, *Târîh*, II, 184; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 466; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, III, 570.

köylerine doğru akınlar yapmıştır.[40] Deyim yerindeyse yenilgi Arap kabilelerini cesaretlendirmiş ve tekrar akınlara hız vermişlerdir.[41]

Bir iddiaya göre bozgunun ardından Sâsânîler tarafından sınır muhafızı olarak görevlendirilen Kindeli reislerden Hâris b. Amr, kendisine bağlı birlikleri İran içlerine doğru gönderip yağmalatmıştır. Ayrıca çeşitli kabile reislerine de haber gönderip, Sâsânîlerin kendilerini savunacak güçte olmadığına dikkat çekerek yapacakları yağma ve akınlarla önemli çıkarlar elde edeceklerini bildirmiştir.[42]

Bazı iddialara göre Sâsânîlerin yenilgi haberi Hudeybiye Anlaşması'nın yapıldığı dönemde Resulullah tarafından öğrenilmiş ve memnuniyetle karşılanmıştır.[43] Aynı haberler arasında Resulullah'ın İran'daki taht kavgalarına dair de bilgiler edindiğinden ve Kisra Şireveyh'in[44] babasını öldürüp tahta geçtiğini duyduğundan bahsedilir.[45] Ancak bir yılı bile dolduramadan iktidarını kaybetmiş, ondan sonra kısa bir süre içinde 7-8 hükümdar değişmiştir. Bu süreçte bir ara kisranın kızı Bûrân tahta çıkmıştır.[46] Hatta bu hadiseyi duyduğu zaman Resulullah'ın kadınları idareci yapan kavmin iflah olmayacağını söylediğine dair iddialar dillendirilmiştir.[47]

40 Vâkıdî, *Ridde*, 127; Belâzurî, *Fütûh*, 243, 335; Taberî, *Târîh*, II, 208.
41 Taberî'nin verdiği bilgiye göre Kubâd döneminde de merkezi otorite iyice zayıflayınca, Arap reislerden Hâris b. Amr el-Kindî, Sâsânîler tarafından sınır muhafızı olarak görevlendirildiği halde, kendisine bağlı birlikleri İran içlerine doğru akına teşvik edip yağmalatmıştır. Rivayete göre kisra onu kabileleri engellememekle suçlayınca, akınları önleyebilmek için silah desteği sağlanmasını ve gerekli maddi kaynağı temin edilmesini istemiştir. Taberî, *Târîh*, II, 95-96.
42 Taberî, *Târîh*, II, 95-96.
43 Mâturîdî, *Te'vîlât*, VIII, 248; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XIV, 1. Hudeybiye günü gelen bu haber üzerine Ebû Bekir'in Ubey b. Halef'le girdiği bahsi kazanması nedeniyle onun vârislerinden develeri aldığı iddiası da yine bu haberler arasında zikredilir. Diyârıbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I, 298; 'Alîyyul-Kârî, *Şerhu'ş-Şifâ*, I, 568.
44 Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, I, 134.
45 Taberî, *Târîh*, II, 187.
46 Buhârî, "Meğâzî", 83.
47 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 666; Taberî, *et-Târîh*, II, 213, 231; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, I, 77.

Bazı rivayetlere göre kisranın kızı Bûrân Resulullah'a bazı hediyeler göndermiştir.[48] Buna mukabil Resulullah'ın İran'daki taht kavgalarını duyması ve bir kadını iktidara getirmek zorunda kalmaları gibi haberler nedeniyle, kadınları işbaşına getiren bir toplumun iflah olmayacağını söylediği iddia edilmiştir.[49] Hatta mezkûr iddia hadis koleksiyonları arasında da yer alır ve kadın karşıtı söylemin en önemli referanslarından birisi olarak gösterilir.[50]

Kisraya Elçi Gönderme İddiası

Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra Resulullah'ın Abdullah b. Huzâfe aracılığıyla kisraya İslâm'a davet mektubu gönderdiğine değinmiştik. Mektubun ulaştırılıp ulaştırılmadığı konusunda bir dizi problem olsa da, bazı iddialara göre elçi kisranın huzuruna varıp mektubu takdim etmiş, ancak tekliften rahatsız olan kisra yazıyı yırtıp atmıştır.[51] Hatta elçiyi de yaka paça huzurundan kovmuştur.[52]

Taberî, bu mektubun Hayber'in fethinden sonra gönderildiğini iddia eder.[53] Vâkıdî isnadlı bir rivayette ise Hudeybiye

48 Tirmizî, "Siyer", 23.
49 Buhârî, "Fiten", 18; Nesâî, "Âdabu'l-kudâ", 8.
50 Ebû Bekre isnadıyla nakledilen rivayet ilk kez Tayâlisî'nin (ö. 204/820) eserinde yer almışt (Tayâlisî, *el-Musned*, II, 205; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IX, 102, 113, 122, 132). Geleneksel yorumlardaki kadın karşıtı söylem, bu rivayete dayandırılarak dillendirilir. Rivayet doğru olsa bile, söylendiği bağlam kisranın olumsuz davranışı üzerine Resulullah'ın İran tahtındaki istikrarsızlığa yönelik bir değerlendirmesi niteliğindedir. Rivayetin diğer versiyonunda Hz. Ali ile Cemel ashabı mücadelesi sırasında Ahnes b. Kays'ın Cemel ashabının Basra'daki katliamlarına atıfla Hz. Ali'nin yanında yer aldığını söylediği, onu duyan Ebû Bekre'nin bu tercihinin doğru olmadığını söylemesi üzerine Ahnef b. Kays'ın Hz. Aişe'yi kast ederek "Peki, müminlerin annesinin yanında yer almaya ne dersin?" mealinde bir soru sorunca, Ebû Bekre'nin mezkûr rivayeti hatırlatarak vaktiyle kisranın kızının tahta çıktığını duyduğu zaman Resulullah'ın bu sözü söylediğini iddia etmiş ve onun safında yer almanın uygun olmadığını iddia etmiştir. (Nu'aym b. Hammâd, *el-Fiten*, I, 174). Benzer idddialar diğer kaynaklarda da yer almaktadır (İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 538). Bu arada Ebû Bekre'nin Taif muhasarası sırasında Resulullah'ın safına geçmiş bir köle olduğunu hatırlatalım.
51 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 509.
52 Ebû Ya'lâ, *el-Musned*, III, 170; Kâdî 'Abdulcebbâr, *Tesbîtu Delâ'ili'n-Nubuvve*, II, 438; Heysemî, *el-Maksadu'l-'Alî*, III, 142.
53 Taberî, *Târîh*, II, 654.

dönüşü gönderildiği bilgilerine yer verilmiştir.[54] Süheylî, Abdullah'ın birçok kez Sâsânî pazarlarını dolaştığını ve bu nedenle Resulullah'ın onu görevlendirdiğini söyler.[55]

Diğer yandan kisraya mektup gönderildiğinden bahsedilir, ancak hangi kisra olduğuna dair bilgi verilmez. Rivayetlere bakılırsa, 590-628 yılları arasında Sâsânî tahtında II. Hüsrev Perviz bulunuyordu,[56] ancak oğlu Şireveyh tarafından öldürülmüş ve 628 yılında kendisi tahta çıkmıştır. Vâkıdî bu hadisenin yedinci yılın Cemaziyelevvel ayının 10'unda Salı günü meydana geldiğini söyler.[57] Taberî de, kaynağı Vâkıdî'ye dayanarak aynı tarihi verir. Bu rivayete göre olay 7. yılın 10 Cemaziyelûla'da ve Salı günü gece meydana gelmiştir.[58]

Hamidullah, II. Hüsrev Perviz'in 27 Şubat 628 yılında öldürüldüğü söyler.[59] el-Kelâ'î ise mektubun muhatabının Perviz (Ebrevîz) b. Hürmüz olduğunu iddia eder.[60] Benzer bir bilgi Kalkaşendî tarafından da zikredilmiştir. Hatta mektubun "min Muhammed Resulullah ilâ Kisrâ Ebrevîz azîmu Fârs/ Resulullah Muhammed'den Fars'ın büyüğü Kisra Ebrevîz'e" hitap cümlesiyle başladığı iddiaları dillendirilmiştir.[61] Yine bir başka rivayette "Kisra Ebrevîz b. Hürmüz'e" ifadelerinin kullanıldığından bahsedilmiştir.[62]

İbn Hazm da Abdullah b. Huzâfe'nin Kisra Ebrevîz b. Hürmüz'e gönderildiğini söyler.[63] Değişik kaynaklar tarafından da aynı haberler dillendirilmiştir.[64] Dile getirilen iddialara bakılırsa mektubun muhatabının II. Hüsrev Perviz'den sonra yerine geçen oğlu Şireveyh'in olma ihtimali söz konusudur.

54 İbn Seyyidi'n-Nâs, II, 328.
55 Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 148.
56 Esko Naskali, "İran", *DİA*, XXII, 395.
57 İbn Sa'd, I, 224.
58 Taberî, *et-Târîh*, II, 656.
59 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 358.
60 Kelâ'î, *el-İktifâ*, 10; ayrıca bk. İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, s. 24; İbn Cemâ'a, *el-Muhtasar*, s. 115.
61 Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, VI, 284.
62 Mutahhir b. Tâhir, *el-Bed'u ve't-Târîh*, IV, 228.
63 İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, I, 29.
64 Suhârî, *Ensâbu'l-'Arab*, I, 257.

Ancak aşağıda da işaret edileceği üzere mektubun ona ulaşıp ulaşmadığı konusu son derece şüphelidir, hatta bize göre ihtimal dışıdır.

Geleneksel yorumlara göre kisranın mektubu yırtması ve elçiyi yaka-paça huzurundan kovması üzerine Resulullah, "Allah da onun mülkünü (saltanatını) parçalasın"[65] mealinde bir söz sarf etmiş ve olaydan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Rivayetin devamında yer alan iddialara göre kisra, Yemen'deki valisi Bâzân'a haber gönderip iki güçlü adamını Hz. Muhammed'e yollamasını ve ondan haber getirmesini istemiştir. Bazı rivayetlere göre ise doğrudan bu iki kişinin onu yakalayıp huzuruna getirmelerini talep ettiğinden söz edilmiştir.[66]

Kisranın isteği üzerine Bâzân, Hurrehusre ve Babeveyh adlı iki elçiyi Medine'ye gönderip Hz. Muhammed hakkında bilgi edinmelerini istemiştir.[67] Elçiler Medine'ye gelip Resulullah ile görüştükleri zaman ondan fazlasıyla etkilenmiş, Resulullah da onlara "Adamınız öldürüldü" sözleriyle kisranın oğlu tarafından öldürüldüğünü haber vermiştir. Haberin doğru çıkması üzerine elçilerin Müslüman olduğu söylenir.[68] Ayrıca Hz. Muhammed'de gördükleri olağanüstülükleri anlatınca, Bâzân'ın da etkilendiği ve onun da Müslüman olduğu iddia edilir.[69] Keza çok sayıdaki Yemenlinin de Müslüman olduğuna dair haberler nakledilmiştir.[70] Bütünüyle kurgudan ibaret olan bu iddianın elle tutulur tarafının olmadığını hatırlatalım. Olsa olsa Resulullah'ın başarılarından haberdar olan Yemen valisi Bâzân'ın, bilgi edinmek amacıyla elçi gönderdiğini varsaymak mümkündür. Kaldı ki, ona karşı milli bir direnişin

65 İbn 'Abdilberr, *el-'İstî'âb*, III, 889; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 328; Muhibbuddîn et-Taberî, *Hulâsatu Siyer*, s. 160; Hatîb el-Bağdâdî, I, 457.
66 Ebû Ya'lâ, *el-Musned*, III, 170; Kâdî 'Abdulcebbâr, *Tesbîtu Delâ'ili'n-Nubuvve*, II, 438; Heysemî, *el-Maksadu'l-'Alî*, III, 142.
67 Taberî, *Târîh*, II, 655; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 463.
68 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 71; Ebû Nu'aym, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, I, 351; 'Âmirî, *Behcetu'l-Mehâfil*, I, 113.
69 Taberî, *Târîh*, II, 656.
70 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 223.

başlatıldığını ve kendisine destek aradığını da unutmamak gerekir. Nitekim bu konu aşağıda ele alınacaktır.

Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'nin kisraya elçi olarak gönderildiği konusunda bütün rivayetler müttefiktir. Ancak doğrudan Medain'e gönderilip gönderilmediği veya kisranın huzuruna çıkıp çıkmadığı konusu tartışmalıdır. Bir kısım rivayetlerde Abdullah'ın Medain'e gidip mektubu bizzat kişraya takdim ettiğinden bahsedilir.[71] Bazı rivayetlerde ise mektubun Bahreyn idarecisi aracılığıyla ulaştırılmak istendiğinden söz edilir. Hatta birçok rivayette Abdullah b. Huzâfe'nin kisraya değil Bahreyn idarecisine mektup götürdüğü ve onun aracılığıyla bu mektubun ulaştırılmasının hedeflendiği bilgilerine yer verilmiştir.[72] Mektubun doğrundan takdim edildiğine dair haberler arasında kisranın öfkelenip yazıyı yırttığı, hatta Yemen'deki valisi vasıtasıyla Resulullah'ın huzuruna gönderilmesini istediği gibi iddialara yer verilmiştir.[73] Hatta kisranın, mektubu yırtıp ateşe attığından bahsedilmiştir.[74]

Taberî'nin naklettiği bir iddiaya göre ise Resulullah mektubu Hz. Ömer'le göndermiştir. Rivayette "Kisrâ b. Hürmüz'e bir mektup yazdı ve Ömer b. el-Hattâb'la gönderdi" ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in mektubu bizzat takdim ettiği, kisranın okuduğu, ancak itibar etmediğinden söz edilmiştir. Bununla beraber öfkelendiğinden de bahsedilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in kisranın altın tacı ve gösterişli elbiselerinden etkilenip Resulullah'ın mütevazı hayatıyla kıyas yaptığı ve onun gibi hayat yaşamayı hak ettiğine dair telkinde bulunduğu, Resulullah'ın "Yoksa onlara mı özeniyorsun?" tarzında bir açıklama yaptığı gibi iddialar dillendirilmiştir.[75]

71 İbn Hişâm, II, 365, 607; Taberî, *Târîh*, II, 655; el-Kâdî 'Abdulcebbâr, *Tesbîtu Delâ'ili'n-Nubuvve*, II, 363; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXVII, 349; 'Alâ'uddîn Moğultây, *el-İşâra*, I, 294.

72 İbn Sa'd, IV, 177; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 296; Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, III, 388; Ebû Nu'aym, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, I, 348; İbn Beşkuvâl, *Ğavâmidi'l-'Esmâ'*, s. 112, 113; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, III, 213.

73 İbn Sa'd, I, 223.

74 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 457.

75 Taberî, *et-Târîh*, IV, 282; ayrıca bk. Kastalânî, *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye*, I, 542.

Bazı rivayetlerde ise elçi ismi zikredilmeden bir adamın (reculun) Hz. Peygamber tarafından Bahreyn büyüğüne gönderildiğinden bahsedilmiştir.[76] İsim belirtilmese de, rivayetin muhtevasından bu şahsın Abdullah b. Huzâfe olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivayette de elçinin kisranın huzuruna kadar çıktığı, kisranın mektubu yırtıp parçaladığı ve Müslüman elçinin yaka paça huzurdan kovulduğu iddialarına yer verilmiştir. Ayrıca Resulullah'ın bu tavrı öğrenmesi üzerine "Allah da onun mülkünü parçalasın" mealinde bir söz sarf ettiği söylenir.[77]

Kisraya gönderildiği iddia edilen mektup metni ilk kez Ya'kûbî (ö. 292/905'den sonra) tarafından nakledilmiştir.[78] Benzer bir metin onun çağdaşı olan Taberî (ö. 310/923) tarafından da aktarılmıştır.[79] İki mektubun muhtevası aynı olsa da metinlerde kısmî farklar bulunmaktadır. Mektupta Resulullah'ın tüm insanlığa gönderilen peygamber olduğu, insanları uyarmakla görevlendirildiği ve bu nedenle kendisini İslâm'a davet ettiği gibi detaylara değinildikten sonra "Müslüman ol kurtul" (eslim teslim) ifadesine yer verilmiştir. Aksi hâlde "Tüm Mecûsîlerin günahı senin olur" uyarısının yer aldığı iddia edilmiştir.

Müteakip dönemlerdeki kaynaklarda da kisraya gönderilen mektuba yer verilmiş, ancak bütün rivayetler Ya'kûbî ve Taberî tarafından nakledilen rivayetlerden iktibas edilmiştir.[80] Hamidullah, kisraya gönderildiği iddia edilen mektubun kaynaklardaki farklılıklarını ortaya koyan titiz bir çalışma yapmış, ancak buna rağmen mektubun orijinal olduğunu söyle-

76 İbn Hanbel, I, 305; Buhârî, "İlim", 7; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, IX, 297.

77 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 243; Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, no: 57; Buhârî, "Meğâzî", 83; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 223; Kâdî 'Abdulcebbâr, II, 439, 517, "Cihad", 101, "Ahbâru'l-ahad", 4; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dimeşk*, XII, 105; es-Safedî, *el-Vâfî*, I, 82.

78 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 135.

79 Taberî, *et-Târîh*, II, 654.

80 Kâdî 'Abdulcebbâr, *Tesbîtu Delâ'ili'n-Nubuvve*, II, 438; Ebû Nu'aym, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, I, 348; Kelâ'î, *el-İktifâ'*, II, 10; Ebû'l-Bikâ' el-Hillî, *el-Menâkıb*, I, 46; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 282; İbnû'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 94.

me konusunda bir beis görmemiştir.[81] Oysa aynı mektupla ilgili birçok farklı versiyonun nakledilmesi bile başlı başına bir problemdir. Hâlbuki mektubun yırtıldığı iddiaları ile birlikte onca faklı versiyonun bir arada sunulması bile, bu konu ile ilgili haberlerin ne derece karmaşık ve inandırıcılıktan uzak olduğunu göstermesi bakımından kâfi veridir.

Dikkat çeken noktalardan birisi ise, böylesine önemli bir vesikanın oldukça geç sayılacak kaynaklarda yer almasıdır. Buna ilaveten mektuptaki üslup, İslam'a davetten daha çok muhatabı tehdit eden ve suçlayan bir muhtevaya sahiptir. Özellikle "Müslüman ol kurtul" veya "Bütün Mecûsîlerin vebalini çekersin" gibi tehditkâr ifadeler tebliğ öğretisine ve Resulullah'ın nezaketine uygun düşmemektedir. Üstelik kendisinden çok çok güçlü bir idareciye karşı böylesine buyurgan bir üslubun kullanıldığı iddiası ihtimal dışıdır. Öte yandan Ya'kûbî ve Taberî gibi nispeten geç dönem kaynaklar bu rivayeti naklederken, daha erken döneme ait kaynaklarda ve özellikle de siyer eserlerinde böyle bir metnin bulunmaması şüpheleri daha da artırmaktadır. Hatıb el-Bağdâdî de benzer bir rivayete yer vermiş ve "Müslüman ol kurtul" uyarısından sonra, "Şehadet getiren, kıblemize yönelen ve kestiklerimizi yiyene hem Allah'ın hem de elçisinin zimmeti (himayesi) vardır" mealinde açıklama yaptığından bahsedilmiştir.[82]

Ya'kûbî'nin naklettiği bir iddiaya göre Resulullah önce bir elçi göndermiş, bunun üzerine kisra da ona yazılı cevap vermiştir. Hazırladığı mektubu iki ipek arasına sarıp misk sürmüş ve elçiyle beraber Medine'ye göndermiştir. Resulullah mektubu alınca güzel kokuyu beğenmiş ve cevabi yazı göndermiştir. İddiaya göre mektubunda ipekten hoşlanmadığını belirtmiş ve "Buna ihtiyacımız yok, o bizim giysimiz değil" diye bir açıklama yapmış, ardından şunları eklemiştir: "Ya benim çağırdığıma geleceksin ya da ben yanımdakilerle beraber sana geleceğim. Allah'ın emri bundan hızlıdır. Mektubuna

81 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 368-373.
82 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 142, 457.

gelince, bunu senden daha iyi bilirim. Şunlar şunlar yazılı."[83] Rivayetin devamında mektubu alan kisranın yırtıp parçaladığından söz edilmiştir.

Gerek Resulullah'ın kisraya elçi göndermesi ve mektubun akıbetiyle ilgili iddialar gerekse az önce dile getirilen yazışmalara dair haberler içinde birçok çelişki bulunmaktadır. Yırtılan veya yakılan mektup iddialarından sonra ayrıca orijinal metnin bulunduğu iddiaları ise ayrı bir muammadır. Diğer yandan öfkelenen kisranın mektupla cevap vermesi ve Resulullah'ın ikinci bir mektup gönderdiği iddiası da inandırıcılıktan uzaktır. Bu tür çelişkiler bir yana mektubun yerine ulaşıp ulaşmadığı konusu bile meçhuldür. Belki de mektubun Bahreyn idarecisi aracılığıyla ulaştırılabileceği hedeflenmiş olabilir, ancak bu yolla ulaştırıldığını tevsik eden bir bilgiye de sahip değiliz. Bütün bunlara rağmen Hamidullah, bu mektubun orijinalinin bulunduğunu iddia etmiş ve yayımlamıştır.[84]

Şayet mektup kisraya ulaşmış ve onun tarafından yırtılmışsa, orijinalinin bulunduğu iddiası kendiliğinden geçersiz kalır. Bunun yanı sıra mektubun iki nüsha hâlinde hazırladığını varsaymak mümkün, ancak o dönemdeki yazışmaların iki nüsha hâlinde hazırlandığına dair bir bilgi mevcut değildir. Her ne kadar Hamidullah mektubun bulunuş serüveni ile ilgili birtakım bilgiler vermişse de, anlattıkları ikna edicilikten uzaktır. Ayrıca sözü edilen mektup veya diğer mektuplarla ilgili birçok farklı muhtevanın olduğunu da unutmamak gerekir.[85]

İslâm'a davet teklifinden rahatsız olan kisranın Yemen valisine haber gönderip Hz. Peygamber'i yakalatma ve kendisine gönderilmesini isteme talebine dair iddialar da tamamen ihtimal dışıdır. İbn Sa'd tarafından böyle bir iddia dillendirilmişse de, Yemen'den kalkan iki kişinin Resulullah'ı yakalamak ve kisraya götürmek için Medine'ye geldiklerini varsaymak bütünüyle inandırıcılıktan uzaktır. Üstelik Yemen son derece

83 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 135.
84 Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, s. 149.
85 Taberî, *Târîh*, II, 654; Kâdî 'Abdulcebbâr, II, 438; Kelâ'î, *el-İktifâ'*, II, 10.

uzak bir bölgedir. Örneğin Hîre veya Bahreyn'de kendisine bağlı valileri dururken, Yemen valisi aracılığıyla böyle bir talepte bulunmasının izahı olmalıdır. Üstelik Arap kabileleri ile problemler genelde Hîre valisi aracılığıyla çözülüyordu. Bütün bu hususlar dikkate alınırsa Müslüman elçinin huzura çıktığı ve mektubu sunduğu iddiaları bizce ihtimal dışıdır. Belki de Bahreyn valisi aracılığıyla ulaştırılması hedeflenmiş ve bu konuya dair haberler yukarıda anılan senaryolara dönüştürülmüştür.

İbn Hacer, Resulullah'ın ayrıca kisranın valisi ve ileri gelen adamlarından Hürmüzan'a da İslâm'a davet mektubu gönderdiğini iddia eder. Mektupta "Resulullah Muhammed'den Hürmüzan'a! Seni İslâm'a davet ediyorum. Müslüman ol kurtul" ifadelerinin kayıtlı olduğunu zikreder, ancak mektup metni vermez. Ayrıca kendisinden önceki kaynaklarda da böyle bir mektuptan bahsedilmez.[86]

Necd Bölgesindeki Kabilelerle İlişkiler

Arabistan'ın kuzey doğusunda kalan Necd bölgesinde Bekr b. Vâil, Temîm, Tayy, Icl, Tağlib, Teymüllât gibi irili ufaklı birçok kabile ve onların alt kolları yaşıyordu. Çoğu Sâsânîlerin nüfuz alanında yaşayan bu kabileler, Sâsânîlerin Nînevâ bozgunundan sonra daha serbest hareket etme imkânı bulmuş ve aralarında örgütlenip direnişe geçmiştir. Benû Bekr'in bir kolu olan Şeybânoğulları'ndan Müsennâ b. Hârise'nin Hîre yakınlarında, Benî Icl kabilesinden Süveyd b. Kutbe'nin ise Ubulle (Basra) civarlarında Sâsânîlere karşı fiili mücadeleye giriştiği rivayet edilir. Aynı dönemlerde Resulullah kimi kabile önderlerine İslâm'a davet mektupları göndermişti. Bunlar arasında Yemâme bölgesindeki Hevze b. Ali, Umân'daki Lakît b. Mâlik, Ceyfer ve Abd kardeşler, ayrıca Temîm, Tağlib, Rebîa, Şeybân ve Ezd gibi kabile reislerinin de bulunduğu söylenir.[87]

86 İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 448.
87 İbn Sa'd, I, 314, 321, 351, 355; Belâzurî, *Futûh*, 87-88; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 372, 273; Kilâ'î, *el-Hilâfetu'r-Râşide*, s. 208, 209.

Bizans karşısında alınan mağlubiyetten sonra Sâsânî idaresindeki merkezî kontrolün zayıfladığı dönemde Resulullah Hayber'i fethetmiş, akabinde Kureyş teslim olmuş, müteakiben Huneyn Savaşı gibi muazzam başarılar elde edilmişti. Deyim yerindeyse Sâsânîler zayıflarken Resulullah da her geçen gün gücüne güç katmıştır. Özellikle de Mekke'nin fethi ve Huneyn Savaşı'ndan sonra birçok kabile temsilcisi onun yanında yer almaya başlamıştır. Hatta daha önce İslâm'a davet edilen veya edilmeyen kabileler de bu süreçten sonra heyetler hâlinde Medine'ye gelip bağlılık bildirmişlerdir. Yeni ortaya çıkan bu gelişmeler üzerine uzun yıllar Sâsânîlerin nüfuzu altında yaşayan kabileler, Medine'de yükselen siyasal yapı ile ittifak kurmayı kendi siyasal çıkarları açısından uygun bulmuşlardır. Resulullah'ın davet mektupları da bu bağlamda muharrik unsurlardan birisi olmuştur. Böylece birçok kabile temsilcisi hem kendi siyasal gelecekleri, hem ekonomik beklentileri hem de kabile çatışmaları gibi nedenlerle Resulullah'a tabi olmuşlardır.

Taberî, Sâsânîlerin merkezî gücünün zayıflaması ile beraber serbest hareket eden ve İran içlerine doğru akınlar yapan kabileleri cezalandırmak için kisranın harekete geçtiğini söyler.[88] Belki de bu durum onları zorunlu olarak ittifak arayışına itmiştir. Nitekim Sâsânîlere karşı direnişin öncülerinden olan Müsennâ b. Hârise, Hz. Ebû Bekir'den yardım istediği zaman tam da bu konuya işaret etmiş ve şu öneride bulunmuştu: "Beni kavmime reis yaparsan, Sâsânî halkından bize komşu olanlara karşı savaşır ve sınırlarımızı senin için korurum."[89]

Şunu da hatırlatalım ki, bölgedeki kabilelerin Sâsânîlere karşı başlattığı direniş tamamen Medine'den bağımsızdır. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman da buradaki direniş devam ediyordu ve az önce belirtildiği üzere Müsennâ b. Hârise, Hz. Ebû Bekir'den yardım isteyince, onun destek vermesiyle beraber Necd (Irak) bölgesindeki kabilelerin direnişi, Müslüman

88 Taberî, *Târîh*, III, 304, 506.
89 Taberî, *Târîh*, III, 344, IV, 3; Belâzurî, *Fütûh*, 344; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, V, 766.

Arapların mücadelesine dönüşmüştür. Hz. Ebû Bekir'den sonra cephe daha da genişlemiş ve Hz. Ömer döneminde kapsamlı fetih dalgasına dönüşmüştür.

Rebîa Kabilesi

Güney Arabistan kökenli kabilelerinden olan Rebîa, oldukça güçlü alt kollara sahipti. Nesep alimleri Esed, Vâil, Tağlib, Bekr, Şeybân, Hanîfe, Abdulkays gibi kabileleri Rebîa'nın alt kolları olarak niteler. Süreç içinde bu kollar birer müstakil siyasi birlik olarak ortaya çıkarak Tihâme ile Necd bölgesine kadar geniş alana yayılmıştır.

Abdulkays kabilesi Bahreyn'i, Bekr, Tağlib ve Dubey'a kolları Necd, Hicaz ve Tihâme gibi bölgelerdeki geniş alanları yurt edinmiştir.[90] Rebîa'nın bir bölümü Necd bölgesindeki Zâtüırk[91] civarı ile Tihâme'yi yurt edinmişti. Necd bölgesinde meskûn olanlar Fırat ve Dicle nehirleri arasına yerleşmiştir.[92] Bu toprakların bir kısmı Güneydoğu Anadolu bölgesini de kapsamaktadır.[93] Rebîa kabilesinin yaşadığı topraklar, Diyar-ı Rebîa olarak da isimlendirilmiştir.[94]

Genelde putperest olan bu kabilelerden Benû Bekr, Tağlib, Temîm ve Abdülkays kollarının bir kısmı Hıristiyanlığı benimsemiştir. Ancak aralarında putperestlerin varlığından da söz edilir. Nitekim Zü'l-keabât[95] ve el-Muharrak[96] adlı putların bu kabile mensuplarına ait olduğu söylenir.[97]

90 İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, s. 86; Hemedânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, 163; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV, 267.
91 Burası Tihâme ile Necd arasındaki bölge olarak tanımlanmıştır. Hemedânî, *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, s. 50.
92 İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, I, 95.
93 İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, I, 182; Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsîm*, s. 137; İbn Cubeyr, *Rıhletu İbn Cubeyr*, s. 199.
94 Ya'kûbî, *el-Buldân*, s. 23, 63, 64; Hemedânî, *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, s. 38.
95 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 100; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XI, 400. Bu putun ayrıca, Bekr, Tağlib, Vâil ve bölgedeki değişik kabilelerin ilahi olduğu da söylenir (İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, 244; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, VIII, 62, 66). Ayrıca put için bir mabet inşa edildiği ve Arapların bu mabedi tavaf ettikleri söylenir. Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XI, 416.
96 Vâkıdî, *er-Ridde*, I, 143; İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 317. Bu put için özel telbiyeler getirdiklerinden bahsedilir. İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 312.
97 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 317.

Rebîa ile Mudar iki köklü kabile olup cahiliye döneminde genelde ortak hareket etmiş, ancak belli dönemlerde birbirine karşı üstünlük yarışına girmiştir. Hatta İslâm'dan sonraki dönemlerde de özellikle siyasi çatışmalarda bu rekabetin izlerine rastlanır. Örneğin Rebîa kökenliler kendilerinin öz be öz Arap olduğunu savunurken Mudar kabileleri ise Hz. Peygamber'in içlerinden çıkması nedeniyle daha üstün olduklarını ileri sürmüşlerdir. Hatta tartışmalara Cebrail ismi de eklenmiş ve bizzat onun ağzından Mudar'dan olmasına atıfla Kureyş kökenli olduğu için Hz. Muhammed'in peygamber olarak görevlendirildiği gibi iddialar dillendirilmiştir.[98] Değişik rivayetlerde de benzer üstünlük iddialarına rastlanır.[99] Hatta kantarın topuzu kaçırılarak Resulullah'ın ağzından "Ümmetimden Mudarlı olanların çoğu cennete girecektir" mealinde sözler bile nakledilmiştir.[100]

Sözü edilen üstünlük anlayışı Rebîa kökenli olan Müseylime'nin Kureyş kökenli olan Resulullah'ı haksızlıkla itham eden söyleminde de görülür. Nitekim Müseylime peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığı zaman Kureyş'i haksızlıkla suçlamış ve yeryüzünün yarı yarıya bölüşülmesi karşılığında Resulullah'a anlaşma teklif etmiştir. Ayrıca Müseylime'nin peşine takılan Rebîa kökenliler, Mudar kökenli Hz. Muhammed'in peşinden gitmektense, kendi içlerinden çıkan birisinin peşine gitmeyi yeğlemişler, hatta Hz. Muhammed'ın Müseylime ile nübüvveti bölüştüğü iddialarını bile ortaya atmışlardır.[101]

Aşağıda da işaret edileceği üzere Resulullah Rebîa kökenli olan birçok kabile ile yakın temas kurmuş veya bu kabilelerin çoğu Medine'ye gelip ona tabi olmuştur. Bu bölümde hem sözü edilen kabilelerin Medine'ye bağlanmalarının tarihsel arka planını hem kurulan ilişkilerin mahiyetini hem de tebliğin seyrini gözler önüne sermeye çalışacağız.

98 Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, II, 23, 24; Ebû Nu'aym, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, I, 58.
99 Ebû Nu'aym, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, I, 93; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, I, 172; Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *Kitâbu'l-Meb'as*, I, 143.
100 Mustağfirî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, s. 147.
101 Vâkıdî, *er-Ridde*, 109, 119.

Bekr b. Vâil Kabilesi ve Benû Şeybân Heyeti

Rebîa kabilesinin alt kollarından olan Benû Bekr kendi içinde Icl, Hanîfe, Şeybân, Teymüllât, Kays ve Zuhl gibi önemli kollara ayrılmıştır. Genel olarak Yemâme ve Bahreyn çevresine yerleşen kabile, zamanla el-Cezîre bölgesine doğru genişlemiştir. Yaşadıkları topraklar Diyâr-ı Bekr olarak anıldığı için Diyarbakır isminin de buraya dayandığı söylenir.

Savaşçı özellikleriyle tanınan Benû Bekr, Temîm ve Abdulkayslar ile birleşerek zaman zaman İran köylerine doğru akınlar yapmıştır.[102] Yukarıda da belirtildiği üzere İran sömürgesine karşı başlattıkları direniş Zû Kaâr Savaşı'yla sonuçlanarak büyük bir başarı kazanmışlardır. Süreç içinde kardeş kabile olan komşuları Benû Tağlib ile anlaşmazlığa düşmüşler ve iki kabile arasında 40 yıldan fazla süren Besûs savaşları yaşanmıştır.[103]

Benû Tağlib'le yapılan Besûs savaşlarını bir dönem askıya alan Bekrîler, Hîre idarecisi Münzir'e yanaşmıştır. Nitekim Hüsrev Perviz Hîre valisini Medain'e çağırdığı zaman Nu'mân b. Münzir hazinesi ve ailesini Benû Bekr'e emanet etmiştir. Zû Kaâr'daki başarının en önemli mimarı hiç şüphesiz Bekr b. Vâil kabilesi ve onun Benû Şeybân koluydu.

Rivayete göre Resulullah Bekr b. Vâil kabilesinin şefine de mektup göndermiş ve "Müslüman olun ki, kurtuluşa eresiniz" diye bir açıklama yaparak onları İslâm'a davet etmiştir. Mektubu götüren Zıbyân b. Mersed'in verdiği bilgiye göre kabile mensupları mektubu okuyacak birisini bulamayınca, Benû Dubey'a b. Rebîa'dan birisi gelip yazıyı okumuştur.[104] İddiaya göre bu kabile mensupları okuma yazma bildiği için Benû el-Kâtib (yazıcı oğulları) olarak da anılıyordu.[105]

102 Taberî, *Târîh*, II, 57.
103 Mufaddal ed-Dabî, *Emsâlu'l-'Arab*, s. 22, 88; İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 255; Câhız, *er-Rasâilu'l-'Edebiyye*, I, 394; Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 87; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, I, 173-74.
104 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IX, 171.
105 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 243.

Resulullah'ın çağrısından sonra Medine'ye heyet gönderen Bekrîler daha sonraki dönemde İslâm'ı benimsemiştir. Hatta Medine ile ilk temas kuranlardan birisidir. Dikkat edilirse yukarıda bu kabile mensuplarının Sâsânî idaresine karşı Arap direnişinin öncülüğünü yaptıklarına değinilmişti. Özellikle Benû Şeybân kabilesi direnişin en önemli aktörü konumundaydı. Heyette Beşîr b. Hassâsiyye, Abdullah b. Mersed ve Hassân b. Hût gibi kabile önderlerinin yer aldığı söylenir. Samimi bir şekilde yapılan görüşmeler sonunda kabile üyeleri Allah Resulü'ne bağlılık bildirmişlerdir. Rivayete göre Hz. Peygamber Bekr heyetine Kus b. Sâide'yi sormuş ve onu Ukâz panayırında dinleyip şiirlerinden etkilendiğini söylemiştir.[106]

İbn Sa'd'ın iddiasın göre ise, heyette yer alanlardan birisi Resulullah'a Kus b. Sâide'yi sormuştur. Resulullah da, "O sizden birisi değil, İyâd kabilesinden olup cahiliye döneminde hanif inancını benimsemişti. İnsanlar Ukâz'da toplandıkları zaman onlara hikmetli sözler söylerdi" diye karşılık vermiştir.[107] İddiaya göre Resulullah onun öldüğünü bu heyetten öğrenmiştir.[108] Bir rivayette Bekr heyetinde yer alan Abdullah b. Esved b. Şihâb isimli birisi, Resulullah'la görüşüp Müslüman olduktan sonra Yemâme pazarlarına giderek elindeki malları satmış ve Medine'ye hicret etmiştir.[109] İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiye göre Benû Bekr'in alt kollarından Âmir b. Zühl'e mensup Âdî b. Şerâhîl de bir heyetle Medine'ye gelmiş ve Resulullah ona bir güvence mektubu vermiştir.[110]

Diğer kabilelerle ilişkilerde olduğu gibi Bekrîler ile ilişkilerde de yine, siyasi ve iktisadî beklentilerin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bir rivayette Benû Bekr'den bir kabile önderinin ticaret mallarından alınacak öşür vergisi konması ile ilgili bir talep üzerine, Resulullah'ın "Öşür, Yahudi ve Hıristiyanlar üzerine konan vergidir" mealinde bir açıklama

106 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, X, 306; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 187, III, 174.
107 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 272.
108 İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 414.
109 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 273; eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 428.
110 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, IV, 12.

yaptığı söylenir.[111] Diğer bir deyişle Resulullah onlara vergi muafiyeti getirmiştir.

Benû Bekr kabilesinin Şeybânoğulları kolundan da bir heyetin Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiğinden bahsedilir. Bekrîler ve Şeybânoğulları'nın Sâsânî sömürüsüne karşı başlatılan direnişin öncüleri olduğunu hatırlatalım. Hureys b. Hassân başkanlığında gelen heyette Müsennâ b. Hârise, Mefrûk b. Amr, Hanî b. Kabîse, Nu'mân b. Şerîk gibi isimler de bulunuyordu. Görüşmede Resulullah'ın onlara En'âm[112] ve Nahl[113] surelerinden âyetler okuduğu ve dinî konularda bilgiler verdiği iddia edilir.[114]

Heyette yer alan Müsennâ'nın Hz. Ebû Bekir döneminde Medine'den yardım istediği ve bunun üzerine Hâlid b. Velîd'in bu bölgeye gönderilip komutayı devraldığı bilinmektedir. Bir müddet Irak bölgesinde mücadele eden Hâlid, Halife tarafından Şam bölgesine gönderilince buradaki komutanlık görevi yine Müsennâ'da kalmış ve Hz. Ömer zamanına kadar bu görevini sürdürmüştür.[115]

Benû Şeybân kabilesiyle ilgili bir başka anlatı ise, Harîs (Hureys) b. Hassân eş-Şeybânî'nin Medine'ye gelişiyle ilgili haberlerdir. Hayli hacimli bir rivayette onun Resulullah'a gelmek için hazırlık yaptığı, bunu öğrenen Kayle bnt. Mahreme adlı bir kadının da yolda ona katıldığı[116] ve birlikte Medine'ye geldikleri, o sırada Resulullah'ın ashabıyla beraber mescitte sabah namazını kıldığı rivayet edilir.[117] Heyetin sabah namazı vaktinde geldiğine dair bilgiler birçok rivayette de yer alamaktadır.[118]

111 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 573, VIII, 220.
112 En'âm 6/151.
113 Nahl 16/90.
114 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, V, 241.
115 Taberî, *et-Târîh*, III, 343-45, 448.
116 Medine'ye geldikten sonra Hayber seferine katıldığı ve burada sıtmaya yakalanarak vefat ettiği bildirilmektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, X, 295.
117 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 274-76, IX, 56; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, II, 816; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, I, 599.
118 Tayâlisî, *el-Musned*, III, 232; Tirmizî, *es-Sunen*, V, 120; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, I, 177; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, III, 302.

Anlatılana göre el-Hâris b. Hassân, Dehnâ merasının kendilerine ikta olarak verilmesini istemiş, Resulullah da bu talebi olumlu karşılamıştır. Ancak el-Hâris'le birlikte gelen kadının uyarısı üzerine bu kararından vazgeçmiştir. Zira kadının Benû Temîm'le akrabalık bağının olduğu ve bu meranın aynı zamanda bu kabile tarafından da kullanıldığından bahsedilmektedir.[119] Rivayetin devamında Kayle ve kızları için şu yazının düzenlendiği bilgisine de yer verilmiştir: "Hiçbir hakları ihlal edilmeyecek ve zorla nikâh altına alınmayacaklar. Mümin ve Müslüman olan herkes onlara yardımcı olacak. İyilik yapınız, ama asla kötülük yapmayınız."[120]

el-Hâris b. Hassân ve Kayle bnt. Mahreme'nin Medine'ye gelişi ve Resulullah'la görüşmelerine dair haberler birçok hadis rivayetinde de yer almaktadır.[121] Sözü edilen şahsın Bahreyn'e vergi amili olarak gönderilen el-Alâ b. Hadramî'yi şikâyet etmek amacıyla Medine'ye geldiğinden de bahsedilmiştir. Her ne kadar el-Hâris b. Yezîd el-Kelbî ismi zikredilmemişse de anılan şahsın yukarıda adı geçen kişi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu rivayette de el-Hâris'in yaşlı bir kadın olan Kayle'ye Rebeze'de yetiştiği ve ona eşlik ederek Medine'ye getirdiğine dair detaylar anlatılmaktadır. Yine bu rivayette de Amr b. el-Âs'ın ordu komutanı olarak gönderilmek üzere hazırlandığından bahsedilmektedir.[122] Bir başka rivayette ise el-A'lâ'yı Medine'ye 20 kişilik heyetle gelen Abdullah b. Avf el-Eşecc şikâyet etmiş, bunun üzerine Resulullah onu görevden alarak Ebân b. Said'i göndermiştir.[123]

el-Alâ b. Hadramî'nin Mekke'nin fethinden sonra buraya gönderildiği bilgisi dikkate alınırsa bu heyetin bu süreçten

119 Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, IV, 677; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXV, 8; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VI, 247.
120 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 276; eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 530.
121 Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, III, 177; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXV, 8; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VI, 247.
122 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 595; Tirmizî, *es-Sunen*, V, 392; Hatîb el-Bağdâdî, *Tâlî Telhîsi'l-Muteşâbih*, I, 66; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, I, 647; İbn Kesîr, *Câmi'u'l-Mesânîd*, II, 268, 288; Ebü'l-Mehâsin el-Huseynî, *el-İkmâl*, I, 79; İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-Menfa'a*, I, 416.
123 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 277.

sonra geldiğini söylemek mümkündür. Ahmed b. Hanbel[124] ve Buhârî'nin verdiği bilgilerde de heyet geldiği zaman Resulullah'ın Amr b. el-Âs komutasında bir ordu hazırlığı içinde olduğundan bahsedilmektedir.[125] Rivayetlere bakılırsa sözü edilen ordu Zâtüsselâsil seriyesi olmalıdır. Zira bu tarihte Amr b. el-Âs'ın bu bölgeye gönderildiğini daha önce belirtmiştik. Zaten Ömer b. Şebbe de, el-Hâris'in geldiği zaman Resulullah'ın Amr'ı bu sefer için hazırladığını söylemiştir.[126]

Bekr b. Vâil kabilesi İslâm'a girmekle birlikte, Hz. Ömer döneminde bunlardan bir grubun isyan edip müşriklere dahil oldukları söylenir. Hatta bu kişilerin öldürülmesi teklifine karşı Ömer'in kabul etmediği iddiaları dillendirilmiştir.[127]

Benû Tağlib

Bekr b. Vâil ile Benû Tağlib aynı bölgede yaşayan ve ataları kardeş olan kabilelerdir.[128] Süreç içinde iki taraf arasında düşmanlık başlamış ve cahiliye döneminin en uzun süreli kan davalarından birisi olmuştur. Kaynaklar bu mücadeleleri Besûs savaşları olarak niteler.[129] İlk önce Tihâme bölgesinde yaşayan kabile zamanla Bahreyn, Necd, el-Cezîre ve Hicaz içlerine kadar değişik bölgelere yayılmıştır. el-Cezîre bölgesinde meskûn olanlar Muṣul, Sincar, Re'su'l-Ayn[130] ve Nusaybin gibi yerlere yerleşmişlerdir.[131]

Besûs savaşlarının taraflarından birisi olan Benû Tağlib kabilesi de Bekrîler gibi savaşçılığıyla tanınıyordu. Taberî'nin verdiği bilgilere göre Tağlib ve Nemr kabilesinden bazı kişiler Benû Bekr kabilesinden bir grubu çalılık alanda kıstırıp yakarak öldürmüştür. Hz. Ömer döneminde İslâm ordusu safla-

124 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 593.
125 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 261.
126 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 301.
127 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, X, 165; Saîd b. Mansûr, *es-Sunen*, II, 267; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 438.
128 İbnu'l-Kelbî, *Mesâlibu'l-'Arab*, s. 56.
129 Deyzîre Sekkâl, *el-Arab fi'l-asri'l-câhilî*, s. 103; Hafâcî, *el-Hayâtü'l-edebiyye*, s. 85.
130 Hemedânî, *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, s. 53, 132-33, 169.
131 Ya'kûbî, *el-Buldân*, s. 204.

rında savaşan Bekr b. Vâil kabilesinden bir grup, bu kabileye mensup olan bir grubu yakalayıp Fırat nehrinde boğmuştur. Suya atılanlar aman dilediği zaman Bekrîler onlara atalarının kendi akrabalarını ateşte yakmanın karşılığı olarak suda boğmakla cezalandırdıklarını söylemiştir. Olay Hz. Ömer tarafından öğrenilince, failler Medine'ye çağrılıp sorgulanmış, ancak onlar bu olayın eski kinlerinden değil, İslâm'ı yüceltmek adına yaptıklarını söyleyip kendilerini savunmuşlardır.[132]

Kabilenin önemli simalarından olan Küleyb b. Rebîa, bir dönem Rebîa ve Mudar kabilelerinin şefi olarak kabul görmüş, ancak daha sonra Besûs savaşlarında Bekr b. Vâil kabilesinin liderlerinden Cessâs b. Mürre tarafından öldürülmüştür.[133] Ayrıca kabile Besûs Savaşı'nda Bekrîlere yenilerek üstünlüğünü kaybetmiştir. İki taraf arasındaki uzun yıllara dayalı savaş Hîre idarecisi III. Münzir'in devreye girmesiyle son bulmuştur.

Tağlib kabilesi II. Şapur (309-379) döneminde Sâsânî saldırısına uğrayıp birçoğu esir düşmüştür. Hatta esirlerin Bahreyn ve Dârîn taraflarına nakledildiği söylenir.[134] Bu süreçte Kinde kabilesine yaklaşan Tağlibliler onların denetimine girmiştir. Kinde reisi Hâris b. Amr, Hîre'ye saldırıp III. Münzir tarafından yenilince kabile liderliğini kaybetmiş. Böylece III. Münzir çocuklarından Seleme'yi Tağlib kabilesine melik tayin etmiştir. Ayrıca Şurahbil'i ise Bekr b. Vâil'in şefi ilan etmiştir. İki taraf daha sonraki dönemlerde zaman zaman yine karşı karşıya gelmiştir. İddiaya göre 530'lu yıllarında Kûfe yakınlarındaki Küleyb denen yerde yapılan savaşta Benû Tağlib'den Ebû Haneş Usaym b. Nu'mân, melik olarak tayin edilen Şurahbil'i öldürünce üstünlüklerini kaybetmişlerdir.[135] Bu süreçten sonra Sâsânîlerin yanında yer alan Benû Tağlib, Resulullah'ın nübüvvetle görevlendirildiği dönemde düşmanları olan Benû Bekr'e karşı yine Sâsânî saflarında savaşmıştır.

132 Taberî, *et-Târîh*, IV, 80-81.
133 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 87.
134 Taberî, *et-Târîh*, II, 57, III, 304.
135 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 206, 370; Ebü'l-Bikâ' el-Hillî, *el-Menâkıbu'-Mezîdîyye*, I, 527, 528.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Benû Tağlib kabilesinden 16 kişilik bir heyet Medine'ye gelip Resulullah'la görüşmüştür. Heyet için de Hıristiyan inancını benimseyenlerin de olduğu olduğu ve üzerlerinde haç işareti bulunduğu söylenir. Heyet Remle bnt. Hades'in evinde ağırlanmıştır. Rivayete göre Resulullah, Hıristiyan olan heyet üyelerinin kendi dinlerinde kalabileceklerini söylemiş, ancak çocuklarını vaftiz etmemelerini şart koşmuştur.[136] İki taraf arasında yapılan ittifaka Hz. Ali'nin tanıklık ettiği söylenir.[137]

Tağlib kabilesi ile ilgili fazla bir detay aktarılmamıştır. Hıristiyanlığı benimseyen bu kabile,[138] muhtemelen gelişmelerden etkilenerek Medine'ye gelip ittifak yapmış, ancak daha sonra bu ittifak devam etmemiştir. Nitekim Benû Tağlib kabilesi Resulullah'ın vefatından sonra diğer kabileler gibi isyan ve irtica hadiselerine karışmıştır. Hatta Tağlib kökenli olan Secâh bnt. Münzir (öl. 41/661) adlı bir kadın,[139] peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmıştır.[140]

Secâh, bazı rivayetlerde Temîm kabilesinin Yerbu' kolundan gösterilmiştir.[141] Bunun sebebi baba tarafının Tağlib, anne tarafının Temîm kökenli olmasıyla alakalıdır.[142] Ancak Secâh'ın başarısız olması üzerine bu hareket ortada kalmıştır. Hâlid b. Velîd, Hz. Ebû Bekir tarafından Irak bölgesine gönderildiği zaman Enbâr'ın fethi sırasında Benû Tağlib ile Nemr ve Iyâd kabilelerine üstünlük sağlamış ve yüklü ganimetler elde etmiştir. Hz. Ömer döneminde de Benû Tağlib kabilesi tekrar itaat altına alınmış ve onlarla cizye anlaşması yapılmıştır.[143]

Rivayete göre Benû Tağlib mensupları cizye hukukuna göre anlaşma önermiş, ancak Müslüman komutan kabul etmeyip

136 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 273.
137 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI, 50, X, 367.
138 Hemedânî, *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, s. 53; İbn Havkal, *Sûretu'l-'Ard*, I, 19.
139 Belâzurî ve Ya'kubî, onun adını Ümmü Sadr Secâh bnt. el-Hâris b. Süveyd et-Temîmiyye olarak zikreder. Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, I, 104; Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 156.
140 Vâkıdî, *er-Ridde*, s. 111.
141 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 405.
142 Fayda, "Secah", *DİA*, 36/266.
143 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, X, 367.

konuyu Hz. Ömer'e havale etmiştir. Ancak Halife, istekleri doğrultusunda cizye hukukuna göre anlaşma yapılmasını istemiş ve böylece İslâm toplumuna dahil edilmişlerdir. İddiaya göre onlara verilen yazıda da çocuklarını vaftiz etmeme şartı konmuştur. Tahminimize göre Hz. Ömer'in bu şartı, Resulullah döneminde alınan karar gibi algılanmış olmalıdır.[144]

Tayy Kabilesi

Soyu Kahtânîlere dayanan Tayy kabilesinin önemli bir kısmı Necd bölgesinden Yemâme'ye kadar uzanan hatta meskûn olmakla beraber Arabistan'ın orta bölgelerine ve bilhassa Selmâ ve Ecâ dağları arasında kalan yerlere doğru yayılmışlardır.[145] Kabile Gavs,[146] Cedîle,[147] Benû Ma'n[148] gibi alt kollara ayrılmıştır. Ayrıca el-Buhturâ,[149] Bevlân,[150] es-Se'lâ,[151] Cüveyn,[152] Ecâ[153] ve Nebhân[154] gibi değişik kolların da Tayy kabilesine mensup olduğu rivayet edilir. Daha önce işaret edildiği üzere Benû Nadîr'e nispet edilen şair Kâ'b b. Eşref'in babası Benû Nebhân kabilesine mensuptur. İddiaya göre Resulullah Nebhânîlerden Benû Kurre b. Abdillah için bir yazı tanzim etmiş ve el-Mazelle bölgesini ona ikta olarak vermiştir.[155]

Savaşçı özellikleri ve yağmacı gelenekleriyle tanınan bu kabile mensupları, Arap geleneğine göre haram aylardaki kan dökmeme ve düşmanlıkları askıya alma hürmetine riayet etmiyordu. Hatta bu yönleriyle diğer kabileler tarafından

144 Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, s. 182, 241.
145 Hemedânî, *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, s. 125, 126; Hâzimî, *el-Emâkin*, s. 37; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 64, III, 238; İbn Fadlillâh el-'Umerî, *Mesâliku'l-'Ebsâr*, IV, 356.
146 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, s. 231; Taberî, *et-Târîh*, III, 254.
147 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 145; Taberî, *et-Târîh*, III, 254.
148 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 467.
149 Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 101.
150 Suyûtî, *Lubbu'l-Elbâb*, I, 47.
151 Suyûtî, *Lubbu'l-Elbâb*, I, 57.
152 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233.
153 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 242.
154 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 277; Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, III, 1034.
155 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 230.

nefretle karşılandıklarından söz edilir. Aynı zamanda Resulullah'ın Medine'de kurmuş olduğu siyasal düzenin de ateşli düşmanlarından birisiydiler. Bekrî, Medine yolu üzerindeki Malakat[156] ile Ebza[157] adlı su kuyularının Tayy kabilesine ait olduğunu söyler.

Tayy kabilesinin yakın komşularından birisi Benû Esed de Medine'ye düşman kabilelerden birisiydi. Ancak aralarında husumet olduğu için ortak hareket etmemişlerdir. Tayy kabilesinin alt kolu olan Cedîle, Dûmetülcendel bölgesinde meskûn olan Benû Kelb'le komşuydu.[158] Mâlik b. es-Semh gibi bazı isimlerin Medine'ye yerleştiği söylenir.[159] Resulullah'ın hastalığı sırasında Benû Esed'in şefi Talha (Tuleyhâ) peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmıştı. Vefat haberlerinin yayılması üzerine de doğrudan Medine'ye karşı ciddi bir taraftar toplamıştı. Hatta Tayy kabilesini yanına çekmeye çalışmış, ancak iki kabile arasındaki geçmişe dayalı husumet olduğu için bu kabile mensupları ona destek vermemiştir. Özellikle samimi bir Müslüman olan Adî b. Hâtim'in girişimleri ile bu ittifak teşebbüsü önlenmiş ve Medine'ye bağlılığı sürdürmüşlerdir.[160] Rivayetlere bakılırsa kabilenin alt kollarından Cedîle ve Gavs arasında da husumet vardı. Bu iki kardeş kabile *Fesâd*[161] adlı savaştan sonra kan davalı olmuşlardır.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Tayy kabilesinden 15 kişilik bir heyet Medine'ye gelip Resulullah'la görüşmüştür. Başlarında Nebhân kabilesinden Zeyd el-Hayl b. Mühelhel bulunuyordu. Heyette ayrıca Vezer b. Câbir, Cerm kolundan Kabîsa b. Esved, Ma'n'dan Mâlik b. Abdillah, Ku'ayn b. Huleyf ve Bevlân kabilesinden ismi zikredilmeyen kişiler de vardı. Heyet üyeleri geldiği zaman Resulullah mescitteydi. Onları kabul edip görüşmüş ve İslâm'a davet etmiştir. Heyet üyelerinin ta-

156 Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, I, 97.
157 Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, III, 1034.
158 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 263.
159 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, II, 56.
160 Taberî, *et-Târîh*, III, 253.
161 Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, I, 177.

mamı teklifi kabul edip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir.[162] Halîfe b. Hayyât Tayy heyetinin 9. yılda geldiğini söyler.[163]

Heyet üyeleri döneceği zaman Resulullah her birisini hediyelerle uğurlamıştır. İddiaya göre kabile başkanı Zeydü'l-Hayl'in statüsüne dokunmamış, aksine onu kendi temsilcisi olarak görevlendirip diğer üyelere oranla daha fazla pay vermiştir. Ayrıca "Zeydü'l-Hayl/At Zeyd" olan adını "Zeydü'l-Hayr/Hayırlı Zeyd" olarak değiştirmiştir.[164] Ayrıca bu şahsın "Zeyd el-Mühelhel" olarak anıldığını da hatırlatalım.[165] İddiaya göre Resulullah Feyd bölgesinin ona ait olduğuna dair bir yazı düzenlemiştir.[166] Ancak Zeydü'l-Hayr dönüş yolunda Ferde denen yerde vefat edince, eşi Resulullah'ın düzenlediği yazıyı yakmıştır. Bir rivayete göre ise eşinin ölümüne üzüldüğü için bütün yükünü yakınca, onun adına düzenlenen ikta yazısı da yanmıştır.[167]

Bazı rivayetlere göre Zeydü'l-Hayr Medine'de bulunduğu zaman hastalanmıştır.[168] Kimi müellifler ise onu Hz. Ebû Bekir dönemindeki ridde savaşlarında mücadele eden kişi olarak tanıtır. Ancak bu isim Adî b. Hâtim adıyla karıştırıldığı için onun mücadelesi, Zeyd'in mücadelesiymiş gibi sunulmuştur.[169]

İbn Sa'd, Tayy kabilesinden gelen bu heyetle ilgili haberleri anlattıktan sonra, Resulullah'ın Hz. Ali'yi bu kabileye göndermesiyle ilgili haberlere geçmiştir. Rivayetlere göre Resulullah onu 9. yılın Rebiulahir ayında (17 Haziran-16 Temmuz), 150 kişilik bir kuvvetle bu kabilenin putu olan Füls'ü tahrip etmek üzere göndermiştir. Neredeyse tamamı ensârdan oluşan birliğin kabileye baskın yaptığı ve putu tahrip ettiği rivayet

162 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 277; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dimeşk*, IX, 168.
163 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, I, 93.
164 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 277-78.
165 İbn Dureyd, *el-İştikâk*, I, 395; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, I, 339.
166 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 278.
167 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 277, VI, 212; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XIX, 522-23.
168 Ebu'l-Ferec el-Isbahânî, *el-Eğânî*, XVII, 160.
169 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XII, 331; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 48.

edilir.[170] Baskında kabilenin şefi konumundaki Adî b. Hâtim et-Taî kaçmıştı, ancak kabileden birçok esir alınıp Medine'ye getirilmiştir. Adî'nin babası Hâtim et-Taî'nin cömertliğiyle tanındığı ve saygın bir kişi olduğu söylenir.[171]

Tayy kabilesinden esir alınanlar arasında Adî b. Hâtim'in kız kardeşi Süffâne[172] de vardı.[173] Esirler Medine'ye getirildikleri zaman Süffâne, babası Hâtim'in[174] saygınlığına atıf yapmış ve onun öldüğünü hatırlatıp aman dilemiştir. Ayrıca kardeşi Adî b. Hâtim'in onur kırıcı bir şekilde kendilerini terk ettiğini ve ortalıkta kaldıklarını belirterek "Bari sen bize yardım et ve cömert davran ki Allah da sana merhamet etsin"[175] şeklinde açıklamalar yapmış, Resulullah da onu bağışlamıştır.[176] Vâkıdî, onun Remle bnt. Hârise'nin evinde misafir edildiğini söyler.[177]

İbn Sa'd isim vermez, ancak bu kadını Adî b. Hâtim'in kızı olarak tanıtır. Onun anlatısına göre güzelliği dillere destan olan bu kadın, Mescid'in yakınındaki odalardan birisinde tutuluyordu. Bir ara Resulullah'ın geçtiğini görünce, "Baba gitti, elçi de kaçtı, bana yardım et ki, Allah da sana yardım etsin" diye seslenmiş ve salıverilmesini talep etmiştir. Resulullah "Elçi kimdi?" diye sorunca "Adî b. Hâtim" karşılığını vermiştir. Resulullah da onu kendisinden kaçan adam olarak nitelemiş ve kadını salıvermiştir.[178]

Rivayetlere göre kadın serbest bırakıldıktan sonra yurduna dönmek istemiş ve Medine'ye gelen Belî heyetindeki ta-

170 İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 30; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 984.
171 İbn Fadlillâh el-'Umerî, *Mesâliku'l-'Ebsâr*, IV, 260; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar*, I, 102; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 107.
172 'Alâ'uddîn Moğultây, *el-İşâra*, I, 332; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 107.
173 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 987; Taberî, *et-Târîh*, III, 112; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 110-111; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 46.
174 'Alâ'uddîn Moğultây, *el-İşâra*, I, 332.
175 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 579.
176 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 989.
177 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 988.
178 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 278-79.

nıdıklarıyla beraber şehri terk etmiştir.[179] Hatta Resulullah onun sağ salim yurduna dönmesi için muhafız ve binek temin etmiştir. Süffâne, yurduna vardıktan sonra kardeşi Adî'nin Şam'da olduğunu tespit etmiş ve onu bulduktan sonra Resulullah'tan gördüğü samimi muameleden söz ederek onunla görüşmesini istemiştir. Kardeşinin teşviki ile Medine'ye gelen Adî b. Hâtim Müslüman olmuştur.[180]

İbn Sa'd Zeydü'l-Hayl'in gelişi ile Adî'nin gelişini ayrı zamanlarda gelen haberler olarak zikreder. Gelişmelere bakılırsa Zeyd muhtemelen Hz. Ali'nin baskın yapmasından sonra Medine'ye gelmiş olmalıdır. Ancak muhtemelen heyet geldiği zaman Süffâne serbest bırakılmıştır. Buna mukabil Adî'nin daha sonra gelip Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Taberî 9. yılın Şaban ayıda Medine'ye geldiğini söyler.[181] Vâkıdî'ye dayandırılan bir rivayete göre ise 10. yılın Şaban ayında gelmiştir.[182] Gelişmelere bakılırsa 9. yılın Şaban ayında gelmiş olmalıdır. Zira Hz. Ali'nin gönderildiği Rebîulahir ayı ile Şaban ayı arasında dört aylık bir zaman farkı vardır. Bu süre içinde Süffâne bir süre esir tutulduktan sonra serbest kalarak kardeşine ulaşmış ve o da Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiş olmalıdır.

Adî b. Hâtim Medine'ye geldiği zaman tıpkı kız kardeşi gibi babasının saygınlığına atıf yapmış, Allah Resulü de ona özel ilgi göstermiştir. Hatta övücü sözlerle gönlünü kazanmıştır.[183] Bir rivayete göre Medine'de kaldığı sürece Adî b. Hâtim şehrin havasına uyum sağlayamadığı için hastalanmış, Allah Resulü de onun için "Keşke Medine'nin sıtmasından kurtulsa" diye dua etmiştir.[184] Ancak bu hastalık iddiası yukarıda adı geçen Zeydü'l-Hayl hakkındaki haberlerle karıştırılmış olmalıdır. Nitekim onun Medine'de hastalanıp yolda vefat ettiğine yukarıda değinmiştik. Uzunca süren soru cevaplı konuşmalardan

179 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, VII, 143; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 180.
180 İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 287; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 578.
181 Taberî, *et-Târîh*, III, 140.
182 İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 1057.
183 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 577-78.
184 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 578.

sonra İslâm'ı kabul eden Adî b. Hâtim samimi bir Müslüman olarak hayatına devam etmiştir. Hatta Resulullah onu kendi kabilesine vergi tahsildarı ve temsilcisi olarak atamıştır.[185]

Kimi rivayetlere göre yukarıda zikredilen "Zeydü'l-Hayl/At Zeyd" lakabı Adî b. Hâtim için kullanılıyordu. Müslüman olduktan sonra Resulullah ismini "Zeydü'l-Hayr/Hayırlı Zeyd" olarak değiştirmiştir.[186] Ancak bu iddianın da isim karışıklığından kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu ismin Zeydü'l-Hayl b. Mühelhel adlı kabile şefine ait olduğunu yukarıda belirtmiştik.

Medine'ye gelen kabile üyelerinin ekseriyeti ya kabilenin şefi veya ileri gelenlerinden oluşuyordu. Bunun yanında kabile içinde farklı nedenlerle beklenti içinde olup gelen veya muhalif davranan isimlerin de bulunduğunu hatırlatalım. Kabilenin ileri gelenleri İslâm'ı benimsediği zaman diğer üyeler kolayca onları izlemiştir. Tayy kabilesinin İslâm'ı benimsemesinde de Adî b. Hâtim'in ciddi etkisi olmuştur. Bununla beraber Resulullah kabile arasındaki nüfuzlu kişilerle veya alt kollarla da ilişkilerini sürdürmüştür.

Resulullah'ın vefatından sonra birçok kabile Medine ile bağlarını koparırken, Tayy kabilesi Adî b. Hâtim sayesinde bağlılığını devam ettirmiştir. İddiaya göre Müslüman olmasıyla ilgili anısından bahsederken Hıristiyan olduğunu ve kız kardeşinin teşvikiyle Medine'ye gelip İslâm kabul ettiğini anlatmıştır.[187]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Resulullah bu kabilenin alt kollarından olan Benû Cüveyn halkına hitaben birkaç yazı göndermiştir. Kabilenin reisi olan Âmir b. el-Esved b. Abdillah b. Cüveyn'e gönderdiği mektupların birisinde namaz kıldıkları, vergiyi (zekât) ödedikleri ve müşrikleri terk ettikleri

185 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 579; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 109-110.
186 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 578; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 333; Taberî, *et-Târîh*, III, 145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I, 542; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, 271, 273-74; eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 544, 577.
187 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 578-81.

sürece toprakları ve sahip oldukları suların kendilerine ait olduğuna dair teminat verilmiştir.[188]

Benû Cüveyn'e gönderilen bir başka mektupta ise benzer şartlar tekrar edildikten sonra "Allah ve Resulüne itaat eden, ganimetlerin beşte bir olan Allah ve Resulü'nün payını veren ve Müslüman olduğunu ikrar edenler, Allah'ın ve Muhammed b. Abdillah'ın güvencesinde olur" kaydı yer almaktadır. Ayrıca bu şartlara uydukları sürece toprakları ve sularının kendilerine ait olduğuna dair güvence verilmiş, hatta sürülerini sabah götürüp akşama dönecekleri bir günlük mesafeye kadar olan uzaklıktaki meraların da kendilerine ait olduğuna işaret edilmiştir.[189]

Üçüncü bir mektup ise Tayy kabilesinin bir başka kolu olan Benû Ma'n halkı için düzenlenmiştir. Yazıda namaz kılıp vergilerini ödedikleri, Allah ve Resulü'ne itaat ettikleri, müşriklerden uzak durdukları, Müslüman oldukları ve bulundukları bölgedeki yolları güvenli kıldıkları (yağma yapmadıkları) sürece, sahip oldukları topraklar ile su kuyuları ve sürülerinin emniyette olduğuna dair güvence verilmiştir. Ayrıca bir gün ve bir gecelik mesafedeki meraların da kendilerine ait olduğuna dair kayıt düşülmüştür.[190] Yağmaya vurgu dikkat çeker. Hatırlanacağı üzere yukarıda bu kabilenin yağmacılığıyla ün saldığına işaret edilmişti. Rivayetler doğru kabul edilirse, Resulullah'ın yağma geleneğine son vermelerini istediği ve bunu onlar için düzenlediği yazıyla da kayıt altına aldığı anlaşılmaktadır.

İbn Sa'd, ayrıca Tayy kabilesinden Ecâoğulları'na da bir mektup gönderildiğini söyler ve şu muhtevada bir rivayet nakleder:

> Bu, Resulullah Muhammed'den Benû Ecâ'nın kardeşi Habîb b. Amr'a ve onun kavminden Müslüman olanlara verilen yazıdır. Namazı kılar, vergiyi (zekâtı) verirse, köyünde ve çölünde bulunan malı ve su kuyuları ona aittir. Bunlar için Allah'ın ver Resulü'nün teminatı vardır.[191]

188 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 232.
189 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 232.
190 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233.
191 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 242; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 20.

Kabile reislerinin yanı sıra Tayy kabilesinin nüfuzlu üyelerine mahsus olmak üzere de birtakım arazi iktaları düzenlenmiştir. Bu yazılardan birsinin İslâm'ı kabul eden Velîd b. Câbir b. Zâlim ile ailesine ait olduğu ve kendileri için iki dağın ikta olarak verildiği açıklaması yer almaktadır.[192] Bu şahsın bir heyetle Medine'ye gelip Müslüman olduğu ve kabilesi adına bağlılık bildirdiği, Resulullah'ın onlar için bir yazı düzenlediği ve bu yazıda sözü edilen dağların kendilerine ikta olarak verildiği bilgileri yer almaktadır.[193] Yine aynı kabileden Rabtes b. Âmir'in de bir heyetle Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiği ve adına bir yazı düzenlediği söylenir. Ancak mektubun metnine yer verilmemiştir.[194]

Sözü edilen ihtidalardan önce, bu kabileden Râfi' b. Ebû Râfi' adlı birisinin Medine'ye gelip Müslüman olduğu ve Amr b. el-Âs ile Zâtüsselâsil mücadelesine katıldığı rivayet edilir.[195] Bu mücadelenin 629 yılında meydana geldiği söylenir. Mezkûr tarih dikkate alınırsa, Rafi'nin daha önce Müslüman olduğu sonucuna gidilir.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Resulullah Tayy kabilesi ile komşu olan Esedoğulları'na Benû Uzre'den Kudâ'î b. el-Amr'ı göndermiş ve kendilerine hitaben bir de mektup vermiştir. Mektupta Benû Esed'in Tayy kabilesinin yurduna ve sularına yaklaşmalarının yasaklandığından söz edilmesi dikkat çeker. Ayrıca Tayy kabilesinin rızası olmadan kimsenin onların topraklarına girmemesi uyarısı da yer almaktadır.[196]

Şunu da hatırlatalım ki, Tayy kabilesinin Sâsânîlerle sıkı ilişkileri vardı. Risaletin ilk yıllarına yakın dönmede kisra Hîre valisi Nu'mân b. Münzir'i görevden alınca yerine Tayy kabilesinden Iyâs b. Kabise'yi tayin etmiştir. Ancak Sâsânîlerin 627

192 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 242; Dârekutnî, *el-Mu'telif*, I, 162; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, I, 223.
193 İbn Mâkûlâ, *el-'İkmâl*, I, 203, VI, 106; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, I, 491; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 544.
194 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 228; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, II, 1101; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 505; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 251
195 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 189.
196 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233.

yılında Bizans'a mağlup olması ve İran'daki merkezî kontrol kaybolması üzerine Necd bölgesindeki dengeler değişmiş ve onların nüfuz alanındaki Arap kabileleri için yeni bir süreç başlamıştır. Başlangıçta daha çok siyasal veya ekonomik çıkarları için Resulullah'a yaklaşan bu bölgedeki kabileler, süreç içinde hızla İslâm toplumuna entegre olmuş ve yeni dini benimsemişlerdir. Nitekim hem bu kabileden hem de diğer kabilelerden birçok temsilci Medine'ye gelip bağlılık bildirmiştir. Rivayete göre Zeydü'l-Hayl'in bulunduğu heyette ayrıca Vizr b. Sedûs en-Nebhânî,[197] Hıristiyan olan Kabîsa b. Esved b. Cüveyn,[198] Mâlik b. Abdillah b. Hayberî gibi isimler de vardı. Resulullah bunların her birisine kavimleri adına teminat vermiş ve yükümlülüklerini bildiren yazılar düzenlemiştir.[199]

Yukarıda Adî b. Hâtim'in de Hıristiyan olduğundan bahsedilmişti. Muhtemelen kabile içinde bu dine inananlar azımsanmayacak ölçüdeydi. Bununla birlikte putperestliğin de yaygın olduğunu hatırlatalım. Nitekim Hz. Ali'nin bu kabileye ait Fels adlı putu tahrip etmek için görevlendirildiğine yukarıda değinilmişti. Diğer yandan bu bölgedeki kabileler din farklılığına rağmen bunu Resulullah'a bağlılıkta problem olarak görmemişlerdir. Keza Necd bölgesindeki diğer kabileler de din farkını sorun yapmamıştır. Haddizatında bu kabilelerin daha önce Mecûsî Sâsânîlere de tâbi olduklarını hatırlatalım. Deyim yerindeyse daha önceden böyle bir deneyime sahiplerdi. Belki de Sâsânîlerin Bizans'a mağlup olması üzerine İran içlerine baskın düzenleme hedefi güden bu kabileler, Medine'de yükselen siyasal güçle ittifak kurmayı kendi çıkarları için uygun bulmuş ve bu nedenle din farklılığını fazla önemsememişti. Keza Necid'den Yemen'e kadar uzanan hattaki kabilelerin de aynı saiklerle hareket ettiklerini söylemek de mümkündür. En azından Medine'ye yaklaşmalarının nedenlerinden birisi olarak görülebilir.

197 İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, I, 227, III, 186; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, V, 417
198 İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 311.
199 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 277; İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, III, 186; İbn 'Asâkir *Târîhu Dimeşk*, IX, 168; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 515, V, 311, VI, 477.

Resulullah'ın vefatından sonra Arabistan'ın her tarafından isyan sesleri yükselince, Tayy kabilesi de bu kervana katılmış ve peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Benû Esed'in safında yer almıştır. Ancak samimi bir Müslüman olan Adî b. Hâtim'in girişimleriyle isyan son anda önlenmiş ve bu kabile mensupları Medine safında yer almıştır.

Benû Esed

Anayurdu Yemen olan Esed kabilesinin nesebi Esed b. Hüzeyme'ye dayandığı için bu isimle anılmıştır. Kabile Dûdân, Sa'b, Hulme, Kâhil ve Amr adındaki kardeşlerin soyundan çeşitli alt kollara ayrılmıştır. Güney Arabistan'dan kuzeye doğru göç eden kabilenin önemli bir kısmı Medine'nin doğusunda kalan Necd bölgesini yurt edinip geniş bir alana dağılmıştır. Ya'kûbî, Hîre'den Tihâme'ye kadar yayıldıklarını söyler.[200] Tayy, Kinâne, Rebîa, Abs, Süleym, Fezâre gibi kabilelerle komşu olan Esedoğulları, bunların bir kısmıyla savaş hâlindeydi.

Dâhis, Yevmü Har, Yevmü'n-nisâr[201] ve Yevmü Hucr gibi savaşlarda Benû Esed'in aktif rol oynadığı söylenir.[202] Ayrıca Dâhis Savaşı'nın bir devamı olarak Şi'bu Cebele savaşlarına da katılmışlardır.[203] Kabile bir dönem Kinde reisi Hâris b. Amr'ın nüfuzu altına girmiştir. Hâris, oğlu Hucr'u bu kabileye reis atamaya kalkınca, ona karşı çıkmışlar, ancak engelleyemeyince ilişkiler bozulmuştur.[204] Bu mücadele sırasında bir kısmı sopalarla dövülerek öldürülmüş ve baskıyla itaat altına alınmışlardır. Hatta bu nedenle onlar için, "abîdü'l-asâ/asâ köleleri" lakabı kullanılmıştır.[205] Sopalarla öldürüldüklerine dair hezimet, şiirlere bile konu olmuştur.[206] İki kabile arasındaki husumet daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.

200 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 90.
201 Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, X, 49.
202 İbnû'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I, 552.
203 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 347.
204 İbnû'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I, 552, 553.
205 Mutahhir b. Tâhir, *el-Bed'u ve't-Târîh*, III, 202; İbn Saîd el-Mağribî, *Neşvetu't-Tarab*, s. 392; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, VI, 41.
206 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 85.

Nitekim el-Hucr ve İmruulkays'ın da bu savaşlar sırasında hayatlarını kaybettikleri söylenir.[207]

Benû Esed kabilesi Kureyş'in müttefikiydi. Ficâr savaşlarında onların safında mücadele etmişlerdir. İbn Sa'd ayrıca Kinâne ve Ehâbişlerin de bu savaşta Kureyş'le ortak hareket ettiklerini söyler.[208] Muhtemelen yoğun mücadeleler nedeniyle Kureyş'e yanaşarak destek bulmaya çalışmışlar ve bu nedenle onlarla yakın ilişki kurmuşlardır. Nitekim Emevîlerin atası Abdüşşems ile Esed b. Huzeyme arasında ittifak vardı. Hatta Kureyş'le en sıkı ilişki içinde olan kabilelerden birisi olarak nitelenebilir. Benû Esed'den birçok kişi Mekke'de ikamet etmiştir. Bir dönem Kâbe'nin sâdinliğini/hizmetkârlığını bu kabilenin yaptığı söylenir. İlk Müslümanlardan olan Ubeydullah b. Cahş, bu kabileye mensuptur. Eşi Ümmü Habîbe ile beraber Habeşistan'a hicret etmiş ve burada Hıristiyanlığı seçmiş, daha sonra da vefat etmiştir.[209]

Ailenin diğer üyelerinin tamamı Müslüman olup Medine'ye göç etmiştir. İddiaya göre yoğun savaşlar nedeniyle kabilenin önemli üyelerinden olan Cahş, kabile savaşları nedeniyle Mekke'ye gelip yerleşmiş ve burada Kureyş'le yakın dostluk kurmuştur.[210] Ubeydullah b. Cahş da atası Esed b. Hüzeyme gibi, Benû Ümeyye ile müttefikti.[211] Zaten eşi Ümmü Habîbe, Ebû Süfyân'ın kızıdır. Aile Habeşistan'a hicret ettikten sonra Ubeydullah, burada irtidat etmiş ve daha sonra da hayatını kaybetmiştir. Eşi Ümmü Habîbe sahipsiz kalınca Resulullah ona haber gönderip evlilik teklifinde bulunmuş ve bu evlilik gerçekleşmiştir.[212]

Ünlü sahabiler Zübeyr b. Avvâm[213] ve Ukkâşe b. Mıhsân b. Hursân[214] da bu kabileye mensuptu. Yine ileri gelen sahabi-

207 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 90.
208 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 105.
209 Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureyş*, I, 122.
210 Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureyş*, I, 19.
211 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 362; İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 172.
212 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 88.
213 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 173, III, 93; Muslim, *el-Kunâ ve'l-'Esmâ'*, I, 23; Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, I, 450.
214 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 637.

lerden olan Abdullah b. Cahş da aynı kabileye mensup olup Ubeydullah b. Cahş'ın kardeşidir.[215] Abdullah b. Cahş, Nahle bölgesine gönderilen seriye ile meşhur olmuş sahabilerden birisidir.[216] Ukkâşe, Bedir Savaşı'nda verdiği destansı mücadeleyle öne çıkmış ve efsanelere konu olmuştur. Ukkâşe ayrıca kendi kabilesinden irtidat edip peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Tuleyhâ'ya karşı da başarılı mücadeleler vermiştir.[217] Ayrıca Resulullah onu el-Ğamr seriyesi için komutan tayin etmiştir. Ukkâşe başarılı bir askeri seferle beraber kayıpsız Medine'ye dönmüş ve hatırı sayılır ganimetler ele geçirmiştir.[218] Ayrıca Resulullah onu Şam bölgesindeki Belî ve Uzre kabilelerinin yurdu olan el-Cinâb'a da keşif amaçlı olarak göndermiştir.[219]

Benû Esed'den Dırâr b. el-Ezver'in de samimi bir Müslüman olduğu ve Ukkâşe ile beraber Resulullah'ın övgüsünü kazandığı söylenir.[220] Rivayete göre Resulullah Tuleyhâ'nın peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığını duyduğu zaman Dırâr'ı gönderip haberin doğru olup olmadığını araştırmıştır.[221] Bunlara ilaveten Resulullah'ın Gassânî reisi Hâris b. Ebî Şemr'e gönderdiği elçi Şüca' b. Vehb de yine Benû Esed'e mensuptu.[222] Bir başka rivayete göre ayrıca Münzir b. el-Hâris'e de gönderilmiştir.[223] Ayrıca hicretin 8. yılında Resulullah onu, es-Siy bölgesinde meskûn olan Benû Âmir kabilesinden bir grup üzerine de göndermiştir.[224]

Abdullah b. Cahş da kardeş, Ubeydullah gibi Benû Adbüşşems'in anlaşmalısıydı.[225] Bir başka rivayette de Benû Ümeyye'nin anlaşmalısı olarak zikredilirken yine aynı konuya

215 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 122, X, 94; Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureyş*, I, 123; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 438; Burrî, *el-Cevhere*, I, 206.
216 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 9.
217 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 637.
218 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 81; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 269.
219 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 150.
220 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 638.
221 Taberî, III, 230.
222 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 607; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 224.
223 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 296.
224 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 118.
225 İbn Habîb, *el-Munemmak*, I, 153.

işaret edilmiştir.[226] Malum olduğu üzere Abdullah, Uhud Savaşı'nda şehit düşmüştür.[227]

Resulullah'ın halası Ümeyme bnt. Abdulmutalib Kureyş'in müttefiki olan Esed b. Hüzeyme'den Cahş ile evliydi.[228] Hatırlanacağı üzere Resulullah'ın evlendiği Zeyneb b. Cahş, bu evlilikten doğan çocuktur ve aynı zamanda Resulullah'ın halasının kızıdır.[229] Bütün bunlar Benû Esed'le var olan ilişkilerin derinliğini gösteren verilerdir. Zaten Ficâr savaşlarında da Kureyş'le ortak hareket etmişlerdir. Diğer yandan yukarıdaki örnekler kabileden birçok ismin İslâm'ı kabul ettiğini ve Resulullah'la yakın temas hâlinde olduklarını ortaya koymaktadır.

Benû Esed'in yurt edindiği Necd bölgesindeki Kusâs Dağı demir madenleri bakımından zengin bir bölgeydi. Kabileden el-Hâlik b. Amr gibi demircilerin çıkması tesadüf olmasa gerektir. Araplar arasında ilk kez demiri onun işlediği[230] ve bu nedenle lakabının "el-haddâd/demirci" olduğu söylenir.[231] Keza demirciliğin yaygın olması nedeniyle, bu kabilenin 'kuyûn/demirciler' lakabıyla anıldığı rivayet edilir.[232] Coğraftyacı Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), Benû Esed'in Kusâsî adıyla anılan meşhur kılıçları imal ettiklerini söyler.[233]

Gatafân ve Tayy kabileleriyle komşu olan Esedoğulları, Tayy kabilesi ile düşman olduğu için, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Tuleyhâ el-Esedî, Tayy kabilesinin kollarından yardım istemiş, ancak destek vermemişlerdir. Ayrıca bu ittifakın engellenmesinde samimi bir Müslüman olan Adî b. et-Taî'nin de önemli bir rol oynadığını yukarıda söylemiştik.[234] İki taraf arasındaki husumetin bir başka göstergesi ise, Tayy

226 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 328.
227 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 68.
228 Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureyş*, I, 19; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 128.
229 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 85.
230 Ebû 'Ubeyd, *el-Silâh*, s. 21; İbn Kuteybe, *el-Cerâsîm*, II, 147; Kâsim es-Sarakustî, *ed-Delâîl*, III, 1182.
231 Ebû İbrâhîm el-Fârâbî, *Mu'cemu Dîvâni'l-Edeb*, I, 358.
232 İbn Sîde, *el-Muhassas*, III, 436; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, XIII, 351, 351.
233 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV, 345; İbn 'Abdi'l-Hakk, *Merâsidu'l-'İttilâ'*, III, 1090.
234 Taberî, *et-Târîh*, III, 253.

kabilesinin putu Fels'i tahrip etmekle görevlendirilen Hz. Ali'nin ordusuna Benû Esed'den Hureys adındaki birisinin rehberlik etmesidir.[235]

Benû Esed'e mensup birtakım isimler erken dönemden itibaren Müslüman olsa da, Necd bölgesinde yaşayan kabilenin çoğunluğu Medine'ye karşı düşmanca tutum takınmasıyla öne çıkmıştır. İddiaya göre Uhud Savaşı'ndaki yenilgiden cesaret alarak Medine'ye saldırma girişiminde bulunmuşlardı. Nitekim kimi kabileler bu yenilgiden sonra, 'kolay toparlanamazlar' düşüncesiyle Medine'ye yönelik baskın için cesaretlenmişti. Kabilenin şefi konumundaki Tuleyhâ b. Huveylid, baskın için civardaki kabilelerden yardım istemiş, ancak çoğu Medine'den bir düşmanlık görmediklerini hatırlatarak uygun bulmamıştır. Buna mukabil Tuleyhâ bu hedefi gerçekleştirmek için ısrarını sürdürmüştür.[236]

Tuleyhâ'nın hazırlıklar yaptığı sırada Medine'ye gelen Tayy kabilesinden Velîd b. Züheyr b. Târif, Benû Esed kabilesinin saldırı hazırlığında olduğunu haber vermiştir. Dikkat edilirse yukarıda Esed ile Tayy kabilesi arasında husumet olduğundan bahsetmiştik. Muhtemelen bu husumet nedeniyle hazırlık yaptıklarını öğrenen Velîd, Medine'ye gelip haber vermiştir. Alınan bilgi üzerine Resulullah hiç vakit kaybetmeden Ebû Seleme Abdullah b. Abdilesed'i yaklaşık 120 kişi ile beraber Benû Esed yurduna göndermiştir. Ebû Seleme, Benû Mahzûm'dan olmakla beraber, köken itibarıyla Benû Esed'e mensuptu.[237] Ayrıca saldırı haberi olacağına dair haber getiren Velîd b. Züheyr de orduya kılavuzluk yapmış ve bilinenden farklı bir güzergâh takip ederek daha kısa sürede hedefe varmalarını sağlamıştır.[238] Bu girişim kaynaklarda "Katan Seriyesi" olarak zikredilir. Vâkıdî'nin verdiği bilgiye göre sefer hicretten 35. ay sonra Muharrem başlarında dü-

235 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 985.
236 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 342.
237 Buhârî, *et-Târîhu'l-'Evsat*, I, 21.
238 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 341, 344; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, II, 197.

zenlenmiştir.[239] Aynı bilgileri veren İbn Sa'd, Ebû Seleme'nin 150 kişiyle gönderildiğini söyler. Resulullah ona "Benû Esed yurduna kadar ilerle ve onlar sana saldırmadan sen onlara saldır" şeklinde talimat verdiğini iddia eder.[240]

Tuleyhâ b. Huveylid ile kardeşi Seleme saldırı için hazırlık yaparken, Ebû Seleme önderliğindeki seriye kabilenin su kuyusu olan Katan mevkiine kadar sokulmayı başarmış ve burada onları hazırlıksız yakalamıştı. Ani baskınla hiçbir varlık gösteremeyen Benû Esed mensupları dağılmış, çok sayıda deve ve küçükbaş hayvan ele geçirilmişti. Baskının ardından kafile hızla bölgeden uzaklaşmış ve emniyetli bölgeye geldikleri zaman Ebû Seleme, ganimetlerin beşte birlik kısmını ayırıp diğerlerini sefere katılanlar arasında paylaştırmıştır. Kendilerine kılavuzluk yapan Velîd b. Züheyr b. Târif'e de pay vermiştir.[241]

Bir başka iddiaya göre Ebû Seleme, Benû Esed'e baskın yapınca aralarında savaş çıkmıştır. Mücadeleler sırasında yaralananlar bile olmuştur. Hatta Mes'ûd b. Urve aldığı mızrak darbesiyle şehit düşmüş ve Ebû Seleme onu defnettikten sonra Medine'ye dönmüştür. Bir rivayete göre Benû Esed ağır darbe alınca cesaretlenen Tayy kabilesi de onlara saldırmış ve çok sayıda hayvanı gasp etmiştir.[242] İbn Hibbân, bu sefer sırasında şehit düşen sahabinin adını Urve b. Mes'ûd olarak zikreder.[243] İbn Sa'd ise herhangi bir şehitten bahsetmez, aksine baskınla kabilenin dağıldığını, üç kişinin esir alındığını ve ayrıca sürülerine de el konularak Medine'ye dönüldüğünü söyler.[244]

Ebû Seleme Abdullah b. Abdilesed[245] seferden döndükten sonra daha önce Uhud'da kolundan almış olduğu yara ilti-

239 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 340. Vâkıdî bir başka rivayette Ebû Seleme'nin 34. ayda 125 kişi ile gönderildiğini iddia etmiştir. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 345.
240 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 46.
241 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 343.
242 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 3344, 345.
243 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 237.
244 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 46.
245 Ebû Seleme Abdullah b. Abdillah, Resulullah'ın halası Berre bnt. Abdulmuttalib'in oğlu oğlu olup aynı zamanda Hz. Peygamber'in sütkardeşi olarak da anılır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 220; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 207.

haplanmış ve giderek kötüleşmiştir. Zaten Katan seriyesine de yaralı hâlde katılıp komutanlık yapmış ve bu sefer dönüşü yarası giderek derinleşerek vefat etmiştir.[246] Bu yüzden Uhud şehitleri arasında sayılmıştır. Onun vefatından sonra hanımı Ebû Seleme dul kalınca Resulullah onunla evlenmiştir. Vakıdî, Şevval ayının son gününde evliliğin gerçekleştiğini söyler.[247] Daha önce işaret edildiği üzere Ebû Seleme ailesi büyük çileler çekmiştir. Önce Habeşistan'a göç etmişler, ancak orada tutunamayarak Mekke'ye dönmüşlerdir. Fakat daha zor şartlarla karşılaşınca, henüz hicret başlamadan önce Ebû Seleme ailesi Medine'ye göç etmiştir. Dolayısıyla ilk göç eden aile olarak nitelenir.[248]

Benû Esed kabilesi Hendek Savaşı'nda önderleri Tuleyhâ ile beraber müttefikleri Kureyş'in safında yer almıştır.[249] Yine Necd bölgesinde meskun olan Gatafân kabilesinin şefi Uyeyne b. Hısn ile Benû Süleym'in şefi Ebî A'ver de müşriklerle aynı safta yer almıştır.[250] Resulullah Hendek Savaşı'ndan sonra ilk önce Benû Esed üzerine ordu göndermiştir. Vâkıdî'nin el-Ğamr ve Zülkıssa seriyeleri ile ilgili verdiği bilgilere bakılırsa, Resulullah hicretin 6. yılında Ukkâşe b. Mıhsân el-Esedî'yi 40 kişilik bir birlikle kendi kabilesi olan Benû Esed üzerine göndermiştir.[251] Diğer bir deyişle Ebû Seleme'yi Uhud Savaşı'ndan sonra, Ukkâşe'yi ise Hendek Savaşı'ndan sonra bu kabile üzerine göndermiştir. Dolayısıyla Benû Esed'in bu süreçte Medine'ye karşı düşmanca tutum içinde olduğunu anlıyoruz.

Ukkâşe önderliğindeki seriyenin hangi nedenle gönderildiği konusunda somut bir gerekçeden bahsedilmez. Ancak muhtemelen Hendek'te müşriklerin safında yer almış olmaları yeterli sebepti. Diğer yandan Uhud yenilgisi üzerine Necd bölgesindeki kimi kabilelerin zaten Medine'ye yönelik saldırı hazırlıkları yaptıklarından bahsedilir. Nitekim bu savaş son-

246 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 340.
247 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 344.
248 Ebû Seleme ailesi ile ilgili detaylar hicret bahsinde ele alınmıştır.
249 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 443.
250 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 67.
251 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 81; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 269.

rasında Resulullah öncelikli olarak Necd bölgesindeki kabilelere yönelmiş ve birtakım birlikler göndermiştir. Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Ukkâşe önderliğindeki birlik kabilenin su kuyusu olan el-Ğamr bölgesine vardığında, haber alan halk etrafa dağılmış ve herhangi bir çatışmaya girilmeden 200 kadar deve ele geçirilerek Medine'ye dönülmüştür.[252] Bu sefer sırasında Şüca' b. Vehb'in gözcü olarak görevlendirildiği, sıkı bir takibat sürmesi neticesinde kabilenin bekçilerini yakaladığı ve onlardan alınan bilgiler doğrultusunda yaklaşık 200 deve ele geçirildiği gibi detaylardan bahsedilir. Ayrıca bu hadise Benû Esed'e ait su kuyusu el-Ğamr civarında meydana geldiği için seriye de bu isimle anılmıştır.[253]

Necd bölgesinde meskun olan bazı kabile mensuplarının Hıristiyanlığı benimsediklerinden bahsetmiştik. Benû Esed arasında da bu inanca mensup kişilerin olduğu söylenmekle beraber, kahir ekseriyeti putperestti. Bazı yorumlarda ise Hz. Şuayb'ın dinî geleneğini sürdürdüklerinden bahsedilir. Hatta bu inancın zamanla gök cisimlerine tapınmaya doğru evrildiği ve aralarında Utârid[254] yıldızına tapanların bulunduğu iddia edilir. Keza Zü'l-keabât[255] adlı puta taptıklarına dair haberler de bulunmaktadır. Ayrıca Bekr b. Vâil, Benû Yerbu' ve Iyâd kabilelerinin de bunlara taptıklarına dair kayıtlar vardır.[256]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre aralarında Hadramî b. Âmir, Dırâr b. el-Ezver, Vâbise b. Ma'bed, Katâde b. el-Kayif, Seleme b. Habsi, Talha (Tuleyhâ) b. Huveylid, Nekâde b. Abdillah'ın bulunduğu Benû Esed heyeti Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye gelip Resulullah'a tabi olmuştur.[257] Heyetin sözcüsü kurak ve kapkaranlık gecelerde yol alıp geldiklerini belirterek Resulullah'la görüşmek istemiştir. Bu detaya bakılırsa heyetin yaz aylarında geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Resulullah 9. yılın başında Mekke'nin fethinden döndüğü za-

252 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 550.
253 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 81; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, IV, 64.
254 Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XI, 18, 167.
255 Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XI, 400, XII, 22.
256 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 100; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, 244.
257 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 253.

man Mart-Nisan aylarıydı. Rivayette de heyetin dokuzuncu yılın başlarında geldiğinden söz edilmektedir. Dolayısıyla heyetin Nisan-Mayıs aylarında gelmiş olabileceğine dair bir tahmin yapılabilir. Değişik kaynaklarda da heyetin dokuzuncu yılda geldiği söylenir.[258] Niveyrî (öl. 733/1333) ise "dokuzuncu yılın başında" geldiğine dair bir detay verir.[259]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre 10 kişilik Benû Esed heyeti geldiği zaman içlerinden Hadramî b. Âmir uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra geldiklerini hatırlatıp kıymetlerinin bilinmesini istemiş ve âdeta Resulullah'ı töhmet altında bırakan bir konuşma yapmıştır.[260] Hadramî aynı zamanda kabilenin şairiydi.[261] Nitekim ona ait şiir örnekleri aktarılmıştır.[262] Resulullah'ın ona "Kur'an'dan bir şey okur musun?" diye sorduğu onun da el-A'lâ suresinin ilk üç ayetini okduğu, ardından anlam ve kafiyeye uygun olarak şiirsel ifadeler eklediği,[263] bunun üzerine "Okuduğun ayetlere sakın ilave yapma" diye uyardığı gibi haberler aktarılmıştır.[264] Müslüman olduğu ve Hz. Ömer'in meclisine katıldığına dair haberler aktarılmıştır.[265]

İddiaya göre heyet üyeleri Resulullah ile görüşürken, kaba ve yakışıksız tavırlar sergilemiş,[266] onların bu tavrı üzerine Hucurât suresinin 14-18. ayetlerinin nâzil olmuştur.[267] An-

258 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 155; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 447, III, 94; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât*, I, 254.
259 Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XVIII, 30.
260 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 253; Suyûtî, *ed-Durru el-Mensûr*, VII, 585, 481.
261 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 158; İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, II, 438.
262 Ebû Temâm, *el-Vahşiyyât*, I, 13, 121, 224; Câhız, *el-Hayevân*, III, 151.
263 İddiaya göre Hadramî şu manaya gelen ifadeler eklemişti: "Ki O, hamile olan kadına iyilik etti kalp ile karın boşluğu arasında hareket eden canlı bir varlık çıkardı." İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 158.
264 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 158.
265 Esved el-Ğundecânî, *Esmâu Hayli'l-'Arab*, s. 155.
266 İddiaya göre Resulullah heyette yer alan Nekâde'den bol süt veren, aynı zamanda binilebilen, ancak yavrusu olmayan bir deve ayarlamasını istemiş, o da aranan evsaftaki deveyi amcasının oğlundan temin edip Medine'ye getirmiştir. Resulullah'ın da deveyi sağıp sütünden içtiği, ashabına da ikram ettiği, sonra hem bu devenin hem de deveyi getiren şahsın hayvanlarının bol süt vermesi için dua ettiği söylenir. Tayâlisî, *el-Musned*, II, 580; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 253; İbn Ebî Şeybe, *el-Musned*, II, 153; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IX, 194.
267 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 253.

cak bu ayetlerin Benû Temîm kabilesinden gelen heyetin benzer davranışı üzerine nâzil olduğundan da söz edilmiştir.[268] İlgili ayetlerin muhtevasında şu açıklamalar yer almaktadır:

Bedeviler gelip 'İman ettik' dediler. Onlara de ki, 'Siz gerçek anlamda iman etmediniz. Siz 'Boyun eğdik (teslim olduk)' deyin. Çünkü iman henüz kalplerinize yerleşmedi. Allah'a ve elçisine itaat ederseniz yaptıklarınızdan hiçbir şeyi karşılıksız bırakmaz. Çünkü O, çok affedici, çok merhametlidir.[269]

Gerçek müminler, Allah ve elçisine yürekten inanıp güvenen, inançlarında şüphe etmeyen, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla mücadele eden kimselerdir. İşte doğrular ancak onlardır.[270]

O bedevilere de ki, 'Siz Allah'a dininizi mi öğreteceksiniz?' Oysa Allah göklerde ve yerde olan her şeyi bilir. O her şeyi hakkıyla bilendir.[271]

O bedeviler teslim oldular diye seni minnet altında bırakmaya kalkıyorlar. Onlara de ki, 'Teslim olmanızı başıma kakmayın. Şayet iman konusunda gerçekten dürüstseniz, size iman nasip ettiği için Allah'a minnet ve şükran borcunuz vardır.'[272]

Şüphesiz Allah göklerin ve yerin (sizce) bilinmeyen bütün sırlarını bilir. O, yaptığınız her şeyi görür.[273]

İbn Sa'd sadece surenin 17. ayetini zikretmiş,[274] ancak ayetlerin devamının yine bu konuyla ilgili olduğu ve bu süreçte inzal edildiği anlaşılmaktadır. Taberî de bu ayetleri Benû Esed heyetiyle ilişkilendirmiştir.[275] Diğer yandan bu ayetlerin aynı zamanda Temîm heyetinin benzer tutumu üzerine inzal edildiğine dair de rivayetler bulunmaktadır. Nitekim Taberî, bu ayetlerin Temîm'le ilgili olduğuna dair rivayetlere de yer vermiştir.[276] Bunun yanı sıra münafıklarla ilgili olduğunu

268 Bu konuya dair detaylar Hucurât suresiyle ilgili başlıkta ele alınmıştır.
269 Hucurât 49/14.
270 Hucurât 49/15.
271 Hucurât 49/16.
272 Hucurât 49/17.
273 Hucurât 49/18.
274 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 253, VI, 155.
275 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII, 320.
276 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII, 320.

söyleyenler de bulunmaktadır.[277] Ayrıca genelde bedevi kabilelerle ilgili olduğuna dair de birçok yorum vardır.

İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilere göre heyet üyeleri herhangi bir çağrı yapmadan kendiliklerinden geldiklerini belirtip bunun kıymetini bilmesini istemişlerdir.[278] Benzer bilgiler diğer kaynaklar tarafından da tekrar edilir.[279] Zaten ayetlerin muhtevasında da buna değinilmiştir.

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Benû Esed heyetinden önce gelip Müslüman olan Abdullah b. Ümeyye el-Vehb, Hudeybiye seferine katılmıştır.[280] Ayrıca Ebû Sinân el-Esedî'nin de Hudeybiye'ye katıldığı ve Rıdvân biatini ilk yapan kişi olduğu rivayet edilir.[281] Suyûtî, heyet üyelerinin Kur'an okunmasını istemesi üzerine Resulullah'ın onlara el-A'lâ suresini okuduğunu söyler.[282] Görüldüğü kadarıyla yukarıda sözü edilen heyetin gelmesinden önce de kabile içinden bazı münferit ihtidaların olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Sa'd, Resulullah'ın Benû Esed'den Husayn b. Nadle[283] için bir yazı düzenlendiğini ve Erâmân ile Kisse arazilerinin ona ikta olarak verildiğini söyler.[284] Bir başka yazıda da ona Sermedâ ve Kesîfâ adlı yerlerin ikta olarak verildiğinden bahsedilir.[285] Aynı rivayet İbnü'l-Esîr tarafından da nakledilmiş, ancak Sermedâ adı Termedâ, diğeri ise Kenîfâ olarak zikredilmiştir.[286] İbn Âsâkir,[287] Termez ve Kenîne, İbn Hacer ise Merbeda ve Kenfâ olarak anmıştır.[288] Birbirine yakın isimler

277 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 39.
278 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, III, 94.
279 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 99; İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 87; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII, 320; Taberî, *et-Târîh*, III, 96; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 355; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 153; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 102; İbn Haldûn, *et-Târîh*, II, 467.
280 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 737.
281 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 316; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 96.
282 Suyûtî, *ed-Durru el-Mensûr*, VIII, 481.
283 Bir rivayette bu şahıs Tihâm halkının efendisi/seyyidi olarak nitelenmiştir. İbn Dureyd, *el-İştikâk*, I, 474.
284 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 237.
285 Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, II, 835.
286 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 38.
287 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, IV, 350.
288 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 79.

Arapça kelimenin yazım veya okunuşuyla alakalı farklılıklardan kaynaklı olmalıdır.

Benû Esed heyetiyle gelen Hadramî b. Âmir için de Resulullah'ın bir yazı düzenlediği söylenir, ancak muhtevası hakkında bilgi verilmemektedir. Ayrıca bu heyetin bir süre Medine'de kalıp Kur'an öğrendiklerine dair bir kayıt düşülmüştür.[289] Esed heyetiyle beraber Benû es-Sinye'den bir grubun daha Medine'ye geldiği, Resulullah'ın onları "Sizler haramlardan uzak duran insanlarsınız" diye övdüğü, onların da Gatafân kabilesini kast ederek onlar gibi olmadıklarını söylediklerine dair haberler nakledilmiştir.[290]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Resulullah Benû Esed kabilesinin mensuplarına hitaben bir yazı düzenlemiştir. Mektubun muhtevasında şu açıklamaların yer aldığını söyler:

> Resulullah Muhammed'den Esedoğullarına.
>
> Sizlere esenlikler dilerim. Size kendisinden başka ilah olmayan Allah'ın övgülerini gönderiyorum. Tayy kabilesinin suları ve topraklarına kesinlikle yaklaşmayın. Onların suları size helal değildir. Davet hariç kesinlikle onların yurduna da girmeyin. Muhammed'in güvencesi kendisine isyan edenlerden uzaktır.[291]

Tayy kabilesi ile Esed arasındaki husumet dikkate alınırsa, belli ki Resulullah kendisiyle temas kuran kabilelerin aralarındaki dengeleri de dikkate almış ve her iki tarafın hukukunu korumaya özen göstermiştir.

Benû Esed'den Tuleyhâ b. Huveylid Resulullah'ın risaletinin son yıllarına doğru onu taklit ederek peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmıştır. İbnü'l-Esîr heyetin dönüşünden sonra Tuleyhâ'nın böyle bir iddia ile ortaya çıktığını vurgularken, onun Resulullah'ı taklit ederek kendisine de Cebrail'in vahiy getirdiği iddiasıyla ortaya çıktığını söyler.[292] Eski müttefikleri

289 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 40.
290 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 253.
291 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXI, 82, XLIX, 335.
292 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, III, 94; ayrıca bk. Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ'*, I, 254.

olan Gatafân ve Fezâre'nin yanı sıra Abs ve Zübyân kabileleri de onun yanında yer almıştır.[293]

Taberî Esed ve Gatafân arasında Medine'ye bağlanmadan önce ittifak anlaşması olduğunu söyler.[294] Her ne kadar bu kabileler bir araya gelmişse de Tuleyhâ, Hâlid b. Velîd karşısında tutunamamış ve Buzâha Savaşı'ndaki bozgundan sonra Şam taraflarına kaçıp Benû Cefne'ye sığınmış, bir süre sonra da Müslüman olan Tuleyhâ, Hz. Ömer dönemindeki Irak fetihlerine katılmıştır.[295]

Gatafân Kabilesi

Necd'den Hayber yakınlarına ve Mekke'ye kadar uzanan çöl içlerindeki değişik bölgelere dağılmış olan Gatafân kabilesi Fezâre, Sa'lebe, Eşcâ', Abs, Zübyân ve Mürre gibi güçlü kollara sahipti.[296] Gatafân, savaşçı özellikleriyle ön plana çıkan kabilelerden birisidir. Rivayetlere göre Âmir b. Sa'sa'a ve Cu'şem'le hasım olduğu gibi, Bekr b. Vâil kabilesiyle de el-Hunân adlı savaşta karşı karşıya gelmiştir.[297] Hatta kabilenin alt kollarından Abs ve Zübyân arasında da Dâhis (Yevmü Dâhis, Harbu Dâhis) olarak adlandırılan savaşlar yaşanmıştır. Benû Fezâre ile Abs kabilesi arasındaki savaşlar da bu isimle anılmıştır.[298]

Gatafân'ın alt kollarından Fezâre ve Sa'lebe Hz. Peygamber döneminde Medine'yi en çok uğraştıran kabileler arasındadır. Özellikle Benû Fezâre'nin şefi olan Uyeyne b. Hısn hayli etkili isimlerdendir ve Mekke'nin fethine kadar şiddetli bir düşmanlık sergilemiştir. Birkaç kez Medine'ye yönelik saldırı girişiminde bulunmuş, bir keresinde Resulullah'ın 20 kadar devesini gasp etmiştir. Resulullah, Benû Mustalık Gazvesi'ne çıktığı zaman, bu kabilenin tekrar saldırabileceğini düşün-

293 Vâkıdî, *er-Ridde*, I, 70; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 180.
294 Taberî, *et-Târîh*, III, 257
295 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 156; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 773.
296 Muberred, *Nesebu 'Adnân ve Kahtân*, s. 11; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 249.
297 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 248; Mes'ûdî, et-*Tenbîh ve'l-İşrâf*, I, 174; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, LI, 283.
298 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 606; Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 88.

müştür.[299] Gatafân'ın bir başka alt kolu olan Benû Eşcâ' kabilesi ise daha ılımlı bir tutum izlemiş ve Hendek Savaşı'ndan sonra Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Bu kabileden olan Nu'aym b. Mes'ûd'un Hendek Savaşı'nda aktif bir rol oynadığından bahsedilir.

Gatafân kabilesi ve alt kolları Uhud ve Hendek savaşlarında açıktan Kureyş'i desteklemiş ve onların safında savaşmıştır. Mürre kolu ise bu savaşa iştirak etmediği gibi, başkanları Hâris b. Avf kardeş kabile mensuplarını caydırmaya çalışmıştır.[300] Ayrıca Hayber'in fethi öncesinde de Uyeyne'nin Yahudilere destek vermesini engellemeye çalışmıştır. Hatta düşmanlığa son verip Hz. Muhammed'i ziyaret etmesini ve onunla barışmasını önerdiği rivayet edilir.[301] Uyeyne bu telkinleri dikkate almayıp uzun süre düşmanlık etmişse de, Resulullah'ın önlenemez gücü karşısında pes ederek Mekke'nin fethi öncesinde gelip boyun eğmiştir.[302] Ancak aşağıda da işaret edileceği üzere gönülden değil, siyaseten Resulullah'ın yanında yer almış ve fırsatını bulduğu zaman düşmanlıktan geri kalmamıştır.

Gatafân kabilesi Uzza adlı putu ilah edinmişti. Bu put aynı zamanda Kureyş, Kinâne ve Mudar'ın ilahıydı.[303] İbnu'l-Kelbî bu putun Şam Nahlesi'nin kuzeyindeki el-Ğumeyr adlı yerin karşısında olduğunu söyler. Verdiği ilave bilgilere göre Mekke Irak yolundaki Hurâz vadisinde yer aldığını belirtir. Ayrıca bu put için Zâlim b. Es'ad'ın bir tapınak inşa ettiği,[304] hizmetini (sâdinliğini) ise yine bu kabileden Sırme b. Mürre'nin yaptığı söylenir.[305] Ayrıca Gatafân mensuplarının Zühre veya Venüs olarak bilinen çoban yıldızına da taptıkları söylenir.[306]

299 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 210.
300 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 443.
301 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 653, 677.
302 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 729.
303 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 436.
304 İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 32.
305 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 315; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, VIII, 99.
306 Usta, "Cahiliye Dönemi Tanrılarından Hubel" *Cahiliye Araplarının İlahları*, s. 153-54.

Kimi rivayetlerde Gatafân kabilesi ile Süleym ve Hevâzin kabileleri arasındaki mücadele veya zaman zaman işbirliğine dayalı ilişkileri ifade etmek üzere "üç sacayağı" benzetmesi yapılmıştır.[307] Kabilenin ileri gelenlerinden Züheyr b. Cezîme, Gatafân'ın yanı sıra müttefik Hevâzin kabilesinin de reisi olarak kabul görmüştür. Ancak Âmir b. Sa'sa'a ile girdikleri savaşta Züheyr'in Hâlid b. Ca'fer tarafından öldürülmesiyle birlikte kabilenin saygınlığı büyük ölçüde yara almıştır.[308] Daha sonra Hevâzin ile Gatafân arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Gatafân kabilesi Benû Süleym'le de zaman zaman problem yaşamış, lakin şiddetli düşmanlığa dönüşmemiştir. Hatta Resulullah'ın vefatından sonraki ridde savaşlarında Medine'ye karşı ortak hareket etmişlerdir. Gatafân kabilesi Kureyş'le de yakın ilişki içindeydi. Nitekim Medine'ye düşmanlık konusunda ortak hareket etmişlerdir. Zaten aynı putu ilah edinmeleri, iki taraf arasındaki yakınlığın karinesi olarak değerlendirilebilir.

Rivayete göre hicretin üçüncü yılında Muhârib ve Sa'lebe kabilelerinden bir grup Du'sûr b. Muhârib önderliğinde toplanıp Medine'ye saldırmak için hazırlıklara girişmiştir.[309] Resulullah bu girişimle ilgili haberleri duyunca, Hz. Osman'ı vekil bırakıp karşı hamlede bulunarak yaklaşık 450 kişi ile sefere çıkmış ve Zû Emer mevkiine kadar ilerlemiştir. İddiaya göre bu sefer, hicretten 25 ay sonra (Rebiulevvel'de) düzenlenmiştir.[310] Diğer bir deyişle Uhud Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir.

Vâkıdî, Rebîulevvel ayının 12'sinde Perşembe günü Resulullah'ın sefere çıktığını ve 11 gün sonra Medine'ye döndüğünü söyler.[311] İbn Hişâm ise yaklaşık bir ay kadar Resulullah'ın bu bölgede kaldığını ve herhangi bir çatışma olmadan

307 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 234; Ebü'l-Bikâ' el-Hillî, *el-Menâkıbu'-Mezîdîyye*, I, 167.
308 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 192; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 88; Ebü'l-Bikâ' el-Hillî, *el-Menâkıbu'-Mezîdîyye*, I, 455.
309 İbn Sa'd, II, 31.
310 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 46; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 31.
311 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 193.

Medine'ye geldiğini iddia eder.[312] Taberî de, Safer ayı boyunca Resulullah'ın Medine dışında kaldığını söyler.[313] Her ne kadar sefer, Zû Emer olarak anılsa da, aslında bunun Zâtürrikâ' Gazvesi olduğunu, haddizatında el-Küdr ve Bahrân adlı gazvelerle ilgili rivayetlerin de bu gazveye dair haberler olduğunu daha önce belirtmiştik. Ayrıca Zâtürrikâ' Gazvesi ile ilgili detayları Uhud Savaşı'ndan sonraki gelişmeler içinde ele almıştık ve bu gazvenin dördüncü yılın Cemâziyelevvel (10 Ağustos-8 Eylül 625) tarihinde gerçekleştiğini zikretmiştik. Dolayısıyla Resulullah Uhud Savaşı'ndan sonra Gatafân'ın alt kollarından Sa'lebe ve onlarla işbirliği yapan Muhârib kabilesi üzerine yürüyerek Zâtürrikâ' Gazvesi'ni gerçekleştirmiştir. Bu gazveden sonra Gatafân kabilesiyle ikinci bir karşılaşma Hayber'in fethinden hemen önce meydana gelmiştir. el-Ğâbe veya Zû Kared olarak anılan bu gazveye dair detaylara aşağıda değinilecektir.

Resulullah Sa'lebe ve Muhârib üzerine gitmek için Medine'den çıktıktan sonra el-Münekkâ ve el-Hubeyt güzergâhından Zülkıssa'ya kadar ilerlemiştir. Burada mola verdiği zaman gönderdiği öncü birlikler yiyecek almak için Yesrib'e giden Benû Sa'lebe kabilesinden Cebbâr adında bir kişiyi yakalamış ve ondan bu kabilelerin saldırı planları hakkında bilgi edinmiştir. Cebbâr onların Yesrib'e saldıracak cesarette olmadığını söylemiştir. Resulullah onun kaçıp bilgi sızdırabileceğini dikkate alarak onu Bilâl'in gözetimine vermiştir.[314]

Bazı iddialara göre Cebbâr İslâm'ı kabul etmiş ve kabilesinin saldırı planı hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Hatta kılavuzluk yaparak farklı bir güzergâhtan orduyu Sa'lebe ve Muhârib kabilelerinin karargâh merkezi olan Zû Emer'e ulaştırmıştır. Bununla beraber muhtemelen gözcüleri vasıtasıyla baskına uğrayacaklarını fark eden kabile mensupları dağıldığı için kimseyle karşılaşılmadan Medine'ye dönülmüştür.[315]

312 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 46.
313 Taberî, *Tarîh*, II, 300.
314 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 194; İbn Sa'd, II, 31.
315 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 194; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 31.

Resulullah'a Suikast Girişimi

Zû Emer Gazvesi olarak anılan, ancak Zâtürrikâ' Gazvesi'yle ilgili haberlerden bahsedilen seferle ilgili rivayetler arasında Du'sûr b. el-Hâris'in Resulullah'a bir suikast girişiminde bulunduğu, ancak mucizevi bir şekilde ilahi yardımla kurtulduğu iddiaları ortaya atılmıştır.[316] Anlatılana göre sefer sırasında şiddetli bir yağmur yağmış ve ordu ıslanmıştı. Ani yağışın ardından güneş açınca, Resulullah dahil insanlar elbiselerini kurutmak için bir köşeye çekilmişti. Resulullah bir ağacın gölgesindeyken, gizlice onu takip eden Benû Muhârib'den Du'sûr b. el-Hâris, kılıcını çekip yanına kadar sokulmuş, tam hamle yapacağı sırada kılıcı elinden düşmüş ve Resulullah kapmıştır. Geleneksel rivayetlerde bu hadise büyük bir mucize olarak sunulur ve Cebrail'in müdahalesiyle kılıcın düştüğü iddiaları dillendirilir.[317] Yaşadığı şokun ardından Du'sûr'un Müslüman olduğu ve kavmine dönerek onları da imana davet ettiği söylenir. Bir başka iddiaya göre tekrar Resulullah'ın karşısına çıkmayacağına dair söz vermesi üzerine serbest bırakılmıştır.[318] Vâkıdî ve İbn Sa'd, Mâide suresinin 11. ayetini bu iddiayla ilişkilendirmişlerdir.[319] İlgili ayetin metni şöyledir:

> *Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani bir topluluk size saldırma teşebbüsünde bulunmuştu da, Allah onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan sakınınız. Müminler sadece Allah'a güvensinler.*[320]

Öncelikli olarak belirtelim ki, Mâide suresi Hendek Savaşı'ndan sonra nazil olmuştur. Zû Emer olarak anılan olay ise bu savaştan önce düzenlenen Zâtürrikâ' Gazvesi'yle ilgili haberlerin bir parçasıdır. Anılan iddia içinde birçok çelişki daha vardır. Örneğin hem halkın kaçıp sarp alanlara çekildiğinden

316 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 194-95; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 215; Mâverdî, *A'lâmu'n-Nubuvve*, I, 100; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, III, 168; Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *Kitâbu'l-Meb'as ve'l-Meğâzî*, I, 370.
317 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 195; İbn Sa'd, II, 31.
318 İbn Sa'd, II, 31.
319 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 196; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 31.
320 Mâide 5/11.

bahsedilmekte, hem de kabile şefinin onu pusuya düşürdüğü iddiası dillendirilmektedir. Üstelik Resulullah sefer sırasında da yakın korumalar gözetimindeydi. Hiçbir rivayette saldırıya uğrayacak kadar tek başına kaldığından bahsedilmez. Belki ihtiyacını gidermek için uzaklaştığı zaman böyle bir hadisesinin vuku bulma ihtimalinden söz edilebilir, ancak rivayetteki iddiaya göre Resulullah yağmur nedeniyle ıslanan elbisesini çıkarıp kurutmaya çalıştığı zaman bu şahıs karşısına dikilmiştir. Dolayısıyla iddianın inandırıcılığı yoktur.

Eşcâ' Kabilesi

Hendek Savaşı'nda Kureyş'in saflarında yer alan Gatafân kabilesine ait birlikler Uhud Dağı'na yakın bölgedeki ez-Züğâbe'de konuşlanmıştı. Kureyş ve beraberindeki kabileler ise Vâdi'l-Akîk'te karargâh kurmuştur.[321] Vâkıdî, Benû Fezâre'nin 1000, Eşcâ' ve Mürre kabilelerinin ise 400 civarında bir sayıyla Kureyş'e destek verdiklerini söyler.[322] İbn Hişâm, Gatafân ve Necid'den gelen kabilelerin Zenebi Nekmâ alanına konuşlandığını söyler.[323]

Eşca kabilesi Mes'ûd b. Ruhayle'nin (Rahîle) öncülüğünde yaklaşık 400 kişiyle beraber Hendek Savaşı'na iştirak etmiş ve Kureyş'in saflarında yer almıştır.[324] Diğer yandan aynı kabileden olan Mes'ûd b. Ruhayle'nin oğlu olan Nu'aym b. Mes'ûd'un ise Resulullah'ın safına geçerek kilit rol oynadığı ve Kureyş-Kureyza ittifakını bozduğu iddia edilir, ancak bu iddia şüphelidir.[325] Zira Resulullah Kureyza'nın ihanetini baştan tespit etmiş ve zaten gerekli önlemleri alarak onları kalelerinde gözetim altında tutmuştu.

Bazı rivayetlerde Nu'aym'ın daha önceden de Kureyza'ya gidip gelen birisi olduğu ve bu kabileyle dostluğunun bulun-

321 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 444.
322 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 443.
323 İbn Hişâm, III, 705.
324 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 443; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 62; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 255; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, V, 155.
325 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 480; Belâzurî, *Ensâb*, I, 429; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 255, 259-60; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 224.

duğu söylenir.[326] İbn Hişâm aynı gaye ile kardeş kabile olan Fazâre'ye de gidip onların aklına şüphe düşürdüğünü ve ittifakın bozulmasını sağladığını iddia eder.[327] Eşcâ' kabilesi ile Yahudi kabileleri arasında ilişki olduğuna dair bir başka veri ise, Benû Kureyza'nın cezalandırıldığı haberini bu kabileden Huseyl b. Nüveyre'nin Hayber'e ulaştırmış olmasıdır.[328]

İddiaya göre Resulullah Hendek Savaşı sırasında Gatafân kabilesi ile müşrikler arasındaki ittifakı bozmak için Uyeyne b. Hısn ve Hâris b. Avf'a Medine'deki hurma gelirlerinden pay verme teklifinde bulunmuştur. İbn Hişâm aralarında anlaşma bile yapılıp yazıldığını iddia eder, ancak tarafların onayından geçip resmîleşmediğini söyler.[329] Anlatılana göre Resulullah onları ittifaktan koparabilmek için Hayberli Yahudilerin vereceği hurma miktarından daha fazlasını önermiş, ancak bu öneri Evs ve Hazrec'in ileri gelenlerinden olan Sa'd b. Muâz, Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Ubâde tarafından uygun bulunmayınca resmîleşmemiştir.[330] Hatta yazılı hâle getirilen metnin yırtılıp atıldığından bahsedilir.[331]

Hendek Savaşı'yla ilgili haberler arasında, Amr b. Abd ile Mes'ûd b. Ruhayle'nin başında bulunduğu Gatafân birliklerinin hendeği aşmak için taarruz başlattığı ve iki tarafın birbirini ok ve taş yağmuruna tuttuğu söylenir. Çatışmanın şiddetlenmesi üzerine Resulullah'ın zırh ve miğferini giyerek silah kuşandığı ve atına bindiği, ancak püskürtülünce çadırına döndüğü söylenir. Ayrıca bu taarruzun güçlükle püskürtüldüğüne dair haberler anlatılmıştır.[332]

Eşcâ' Heyeti

Eşcâ' kabilesi Hendek Savaşı'nda müşriklerin safında yer almışsa da, muhtemelen savaşın gidişatının da etkisiyle tu-

326 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 480.
327 İbn Hişâm, III, 713.
328 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 530.
329 İbn Hişâm, III, 707.
330 İbn Sa'd, II, 69, 73; Belâzurî, *Ensâb*, I, 430; Taberî, *Târîh*, III, 48.
331 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 240.
332 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 466-67.

tum değiştirmiş ve kalabalık bir heyetle gelip bağlılık bildirmiştir. Oysa Gatafân'ın diğer kolları bir süre daha Medine'ye düşmanlığını sürdürmüş ve nihayet Mekke'nin fethine iştirak ederek husumeti sonlandırmışlardır. İbn Sa'd, Eşcâ' heyetinin Kureyza savaşının bitiminin hemen akabinde gelip Sel' vadisine yerleştiğini ve 700 kişiden oluştuklarını söyler. Ayrıca Resulullah'ın onları ziyaret ettiği ve kabilenin sözcüsü olan Mes'ûd b. Ruhayle'nin ona şunları söylediği iddia edilir:

> Ey Muhammed! Kavmimizden bile senin kadar bize yakın ve sayıca az kimse bilmiyoruz. Bizler senin ve kavminin yaptığı savaşlardan sıkıldık ve seninle barışmaya geldik.[333]

Yine bu görüşme sırasında Resulullah'ın onlara hurma ikram ettiği ve yurtlarına dönerken hediyeleri develerine yükledikleri söylenir. Ayrıca bu görüşmeden sonra onların İslâm'a girdiğine dair bir kayıt düşülmüştür.

İbn Şebbe (ö. 262/876) de Urve b. Zübeyr isnadıyla benzer bir rivayet nakleder. Rivayette Resulullah'ın onlara geliş sebebini sorduğu, heyet sözcüsünün de şu karşılığı verdiği söylenir: "Yurdumuzun sana yakınlığı nedeniyle geldik. Seninle harb etmek istemediğimiz için ve sayıca az olmamız nedeniyle kavmimizle de savaşmak istemediğimizden geldik." Rivayetin devamındaki açıklamalara göre bu görüşme üzerine Âlu İmrân suresinin 97. ayeti nazil olmuştur. Ayrıca Eşcâ' mensuplarının mahallelerinden bir mescid edindikleri bilgisi aktarılmıştır.[334] Bir başka rivayette de kabile mensuplarının mescid edindiklerine atıf vardır.[335] Ayrıca Resulullah'ın kabilenin şefi olan Nu'aym b. Mes'ûd'a şu muhtevada bir yazı verdiği söylenir:

> Bu, Resulullah'ın Nu'aym b. Mes'ûd b. Ruhayle ile anlaşma yaptığı bir yazıdır. Yardım etmek ve nasihat etmek üzere onunla anlaştı. Hayatta olduğu sürece kimse onu yerinde olmayacak.[336] Mektubu Ali b. Ebû Talib yazdı.

333 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 264.
334 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 267.
335 İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 77.
336 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 237.

İbn Sa'd kabilenin şefi olarak Nu'aym b. Mes'ûd b. Ruhayle'yi zikrederken, Urve b. Zübeyr isnadlı rivayette o değil babası Mes'ûd b. Ruhayle'nin adı anılmıştır. Haberin muhtevasına bakılırsa, Mes'ûd b. Ruhayle'nin geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Sa'd Hendek Savaşı'nda Nu'aym b. Mes'ûd'a önemli rol verirken, hemen bu savaşın akabindeki görüşmede bu konuya dair hiçbir açıklama yapmaması dikkat çeker. Hatta bu durum Nu'aym b. Mes'ûd'la ilgili anlatının kurgu olma ihtimalini de akla getirmektedir.

İddiaya göre Eşcâ' heyeti Medine'ye gelince Resulullah reisleri Mes'ûd b. Ruhayle'yi aynı şekilde kabile başkanı olarak tanımış ve kendi temsilcisi olarak görevlendirmiştir. Görünen o ki, Eşcâ' kabilesi Hendek Savaşı'nda Kureyş'e destek vermişse de,[337] özellikle bu savaştan sonra tutum değiştirmiş ve Medine ile samimi ilişki kurulmuştur. Hatta bu süreçten sonra kabile içinde yavaş yavaş İslâm'ın yayıldığı söylenir.[338]

Nu'aym b. Mes'ûd gibi Huseyl b. Nüveyre, Abdullah b. Nuaym, Avf b. Mâlik, Câriye b. Humeyle b. Nuşbe, 'Âmir b. Edbat, Ma'kıl b. Sinân, Ebû Sa'lebe ve Ebû Mâlik gibi isimlerin de samimi Müslümanlar arasında yer aldıklarına dair haberler aktarılmıştır.[339] Kabilenin Medine'ye bağlılığı Resulullah'ın vefatından sonra da devam etmiştir. Hatta Arabistan'ın hemen her tarafında irtidat ve isyan sesleri yükselirken kabilenin önemli ismi olan Nu'aym b. Mes'ûd topladığı vergileri Medine'ye getirip Hz. Ebû Bekir'e bağlılık bildirmiştir.[340]

Rivayete göre bu kabileden olan Hârice b. Huseyl, Hayber Yahudilerinden Üseyr b. Zârim'in Medine'ye saldırı için hazırlık yaptığına dair bilgi aktarmış, bunun üzerine Resulullah Abdullah b. Revâha'yı araştırma yapmak için buraya göndermiştir.[341] Ayrıca Hârice b. Huseyl, akrabası Abdullah b. Nuaym ile beraber Hayber seferi sırasında da kılavuzluk

337 İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 265; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, V, 155.
338 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 168; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 1392.
339 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 168-172.
340 Kelâ'î, *el-İktifâ'*, II, 93.
341 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 566.

yapmışlardır.[342] Resulullah Hayber ganimetlerinden bu kabile mensuplarına da pay vermiştir.[343]

Eşcâ' kabilesinden olan Avf b. Mâlik, Amr b. el-Âs'ın görevlendirildiği Zâtüsselâsil Gazvesi'ne katılmıştır. Hatta Amr, onu Medine'ye haberci olarak göndermiştir.[344] Aynı şahıs Mu'te Savaşı'na da katılmıştır.[345] Öte yandan bu kabile mensuplarından bazı kişiler için Resulullah özel yazılar düzenlemiş ve can güvenliği garantisi vermiştir. Bunlardan birisi olan Âmir b. Edbat, Ebû Katâde'nin gönderildiği Batnu İdam seriyesi sırasında Muhallim b. Cesâme tarafından yanlışlıkla öldürülmüştür.[346]

Rivayete göre Resulullah Mekke'nin fethine çıkmaya karar verdiği zaman Ebû Katâde b. Rebi' el-Ensârî'yi Gatafân kabilesinin bir kolu olan Eşcâ' kabilesinin yaşadığı[347] Batnu İdam'a göndermiştir. Amacı bu kabileyi cezalandırmak değil hedef şaşırtmaktı. Zaten bu kabile mensupları daha önce Resulullah'a bağlılık bildirmişti. Ordu bölgeye ulaşınca, Eşcâ' kabilesinden Âmir b. Edbat selam verip kendisini tanıtmış ve Müslüman olduğunu söylemiş, ancak kendisini kurtarmak için Müslüman olduğunu söylediği gerekçesiyle Muhallim b. Cesâme ona saldırıp öldürmüştür.[348] Kimi yorumlara göre Nisâ suresinin 94. ayeti bu hadiseye işaret etmektedir. İlgili ayetin meali şöyledir:

> *Ey İman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman dikkatli olun. Size barış teklif edene, dünya hayatının geçici menfaatini gözeterek "Sen Müslüman değilsin" demeyiniz. Çünkü Allah nezdinde sayısız ganimetler vardır. Önceden siz de böyleyken Allah size lütfetti. O hâlde iyi anlayıp dinleyiniz. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.*[349]

342 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 639.
343 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 683.
344 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 121.
345 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 768.
346 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 797; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 123.
347 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 305; Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, I, 166, 330.
348 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 797; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 123.
349 Nisâ 4/94.

Her ne kadar ayetin muhtevasıyla anılan iddia birbirine uysa da, ayetin Uhud Savaşı'ndan sonra nâzil olduğunu, buna mukabil mezkûr cinayetin Mekke'nin fethinden hemen önce vuku bulduğunu hatırlatalım. Rivayete göre fetih ordusuna katılan Uyeyne b. Hısn onun kan diyetini istemiş, Resulullah da yakınlarına diyet vermiştir.[350]

Medine'ye gelen Eşcâ' heyetinin sözcüsünün açıklamalarına bakılırsa, savaşmaktan ve düşmanlıktan yoruldukları için gelip anlaşma yapmak istediklerini anlıyoruz. Görünen o ki, Hendek Savaşı'nda Kureyş'in bir varlık gösterememesi üzerine, kabile mensupları tutumlarını netleştirmiş ve Resulullah'a yaklaşmayı kendi çıkarları açısından uygun bulmuşlardır. Bu arada Eşcâ' kabilesinin Kureyş'le müttefik olduğunu da hatırlatalım. Nitekim az önce ismi zikredilen Âmir b. Edbat el-Eşcâ'î'nin Kureyş'in dostu olduğu söylenir.[351]

Öte yandan bu kabileye mensup Mahşî b. Hımyer, ensârdan Benû Selime'nin anlaşmalısıydı. Bu şahıs aynı zamanda Tebûk seferine katılmış, ancak Medineli münafıklarla ortak hareket etmiştir. Buna rağmen Resulullah onu ve kavmini küstürmemek için affedildiğini söylemiştir.[352] Eşcâ' kabilesi ile samimi ilişkiler müteakip dönemde de devam etmiştir. Nitekim 300 kişilik bir grupla Mekke'nin fethine destek verdikleri söylenir.[353] Eşcâ' kabilesinin aksine başta Fezâre olmak üzere Gatafân kabilesinin diğer kollarının bir süre daha düşmanlığa devam ettiğini görüyoruz. Ancak onlar da Mekke'nin fethinden sonra Resulullah'a boyun eğmiştir.

Bir rivayete göre Eşcâ' heyeti Hayber'in fethinden sonra ganimetler dağıtıldığı sırada gelip bağlılık bildirmiştir.[354] Resulullah Devs kabilesiyle beraber onlara da ganimetlerden pay vermek isteyince, bazı müminlerin bundan rahatsızlık duyduklarından bahsedilir.[355] Ancak sözü edilen heyetin yu-

350 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 797.
351 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 919.
352 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1066.
353 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 819-20.
354 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 267.
355 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 683.

karıda işaret edilen kalabalık heyetten sonra gelmiş olması gerekir. Bir başka rivayette de 700 kişilik heyetin 6. yılın Safer ayında geldiğinden bahsedilir.[356] Bu tarih takriben 23 Şubat-21 Nisan 627 tarihlerine tekabül etmektedir.[357]

Gatafân Kabilesiyle İlgili Diğer Haberler

Dördüncü yılın Cemâziyelevvel tarihinde (10 Ağustos-8 Eylül 625) düzenlenen Zâtürrikâ' Gazvesi'nden sonra, Gatafân kabilesiyle ikinci karşılaşma Dûmetülcendel Gazvesi dönüşünde gerçekleşmiştir. Vâkıdî bu gazveyi beşinci yılın Rebîulevvel ayı ile tarihlendirirken,[358] İbn Habîb Muharrem ayını zikreder.[359] Ancak bu tarih problemlidir. Kronolojik verilere bakılırsa, bu sefer 6. yılın Rebîulevvel' ayında (20 Haziran-18 Temmuz 627) gerçekleştirilmiştir.[360]

İddiaya göre Resulullah Sibâ' b. Urfuta'yı vekil bırakıp yaklaşık 2.000 kişilik bir ordu ile bu sefere çıkmıştı. Sayı abartılı olsa da önemli bir ordu ile yola çıktığı hâlde bu girişimin sonucu hakkında fazla bilgi verilmez. Âdeta Resulullah sefer düzenlemiş ama bilinmeyen bir gerekçeyle geri dönmüştür. Bu sefere Uzre kabilesinden Mezkûr adlı bir kılavuz rehberlik yapmıştır.[361]

Rivayetler arasında açıkça zikredilmez, ancak Benû Fezâre'nin şefi olan Uyeyne b. Hısn muhtemelen bu gazve dönüşünde Resulullah'ı ziyaret edip Tağlemeyn ile Marâd arasındaki meralarda sürülerin otlatılma müsaadesi istemiştir. Belki de Resulullah Medine'ye yönelik muhtemel bir saldırı haberi veya ihtimali üzerine dönmüştür. Uyeyne'nin yılın kurak geçmesi ve bu kabilenin meralarının çoraklaşması nedeniyle böyle bir anlaşma yaptığı söylenir.[362] Aşağıda ele alınacak olan Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh öncülüğündeki seriyenin de

356 İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 249.
357 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 666.
358 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 402.
359 Habîb, *el-Muhabbar*, 114.
360 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 603.
361 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 403.
362 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 552; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 58; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XVII, 163; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 82.

Tağlemeyn bölgesine gönderildiğini[363] ve burada Muhârib ile Sa'lebe mensuplarının toplandığını hatırlatalım.[364] Ayrıca bu bölgenin Medine'ye 36 mil uzaklıkta bir yer olduğu söylenir.[365]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre kuraklık nedeniyle hayvanlarını otlatacak alan bulamayan Uyeyne, yağan yağmurla yeşillenen bu bölgelerde hayvanlarını otlatmak için Medine'ye gelip Resulullah'tan müsaade almıştır. Hz. Peygamber isteğini yerine getirmiş ve kendisini imana davet etmiştir. Uyeyne de Medine'ye yakın olmak istediğini söylemiş, ancak biraz süre isteyince Resulullah ona 3 ay kadar mühlet vermiştir. İstediğini elde eden Uyeyne işini gördükten sonra yurduna dönmüştür.[366] İddiaya göre yurduna dönerken el-Ğâbe meralarında otlayan Resulullah'ın sağmal develerine saldırıp yağmalamıştır.[367]

el-Ğâbe veya Zû Kared Gazvesi

Uyeyne b. Hısn, Hayber'in fethinden hemen önce Resulullah'ın sağmal develerini gasp etmiş, çoban olarak görevlendirilen Ebû Zerr el-Ğifârî'nin oğlunu öldürdüğü gibi develerle beraber eşini de alıp kaçırmıştı. Taberî, Uyeyne'nin değil oğlu Abdurrahman'ın gasp ettiğini söyler.[368]

Rivayetteki detaya göre Ebû Zerr, bu develerin bakım işinin kendisine verilmesini istemiş, Resulullah çok istekli olmasa da ısrar edince kıramamış, ancak baskına uğrayabileceği uyarısını da ihmal etmemiştir.[369] Nitekim Ebû Zerr âdeta Resulullah'ın çekincesini haklı çıkarmış ve baskına uğrayarak hem develeri kaptırmış hem de oğlu Zerr'i kaybetmiştir. Üstelik gelini de esir düşmüştür. Daha önce Resulullah'ın develerini Zâtürrikâ' Gazvesi sırasında esir alınıp özgürleştirilen Yesâr adlı bir çoban otlatıyordu.[370] Ancak Yesâr Ureyneliler

363 İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 143.
364 İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 255.
365 Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, XX, 291.
366 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 174.
367 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 281, 285.
368 Taberî, *Tarîh*, III, 60.
369 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 538.
370 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 640; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 554.

tarafından katledilince,[371] Ebû Zerr çobanlık yapmak istemiş, Resulullah da onu görevlendirmişti.

Baskın el-Ğâbe mevkiinde gerçekleştiği için misilleme olarak yapılan karşı taarruza da "Ğâbe Gazvesi" adı verilmiştir. Resulullah onu takip etmek için Zû Kared bölgesine kadar gidip konakladığı için bu sefer, Zû Kared Gazvesi olarak da anılmıştır.[372] Vâkıdî Ureyne baskınının 6. yılın Rebîulevvel ayının 3'ünde Çarşamba gecesi gerçekleştirdiğini söyler. Ayrıca Resulullah'ın peşine düştükten 5 gün sonra Medine'ye döndüğünü iddia eder.[373] İbn Sa'd da el-Ğâbe Gazvesi'nin 6. yılın Rebîulevvel ayında gerçekleştiğini söylemiştir.[374] Bir başka rivayette ise Uyeyne'nin 40 kadar adamıyla saldırıyı gerçekleştirdiğini ve 20 civarında deveyi gasp ettiğini söyler. Ayrıca çobanlık yapan Ebû Zerr'in oğlunu öldürdüğünü ve eşini de alıp kaçırdığını iddia eder.[375] Ayrıca onu takip etmek için düzenlenen gazve sırasında Muhriz b. Nadle'nin şehit düştüğünü iddia etmiştir.[376] Taberî ise yedinci yılın Zülhicce ayında vuku bulduğunu bildiren haberlere yer vermiştir.[377] İbn İshâk Benû Lihyân seferinden döndükten sonra Resulullah'ın bu gazveye çıktığını söylemiştir.[378]

el-Ğâbe veya Zû Karede Gazvesi, Hayber'in fethine çıkılmadan hemen önce gerçekleşmiştir. Buhârî[379] ve Beyhâkî'nin[380] naklettiği rivayetlere göre Resulullah Hayber seferine çıkmadan 3 gün önce bu gazve gerçekleştirilmiştir. Daha önce ifade edildiği üzere Resulullah 11 Muharrem 7 (21 Nisan 628) tarihinde Hayber üzerine yürümüştür. el-Ğâbe Gazvesi ise 3 Muharrem 7 (13 Nisan 628) tarihinde meydana gelmiştir.[381]

371 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 569; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, 6.
372 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 281, 285.
373 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 537.
374 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 76.
375 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 175.
376 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 89.
377 Taberî, *et-Târîh*, II, 596.
378 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 281.
379 Buhârî, *es-Sahîh*, V, 130.
380 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 186.
381 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 619.

Verilen bilgilere bakılırsa Hendek Savaşı'ndan takriben 14 ay sonra Uyeyne'nin bu saldırıyı gerçekleştirdiğini anlıyoruz. Zira Hendek Savaşı 1 Zülkade 5 (24 Ocak 627) tarihinde meydana gelmiştir.[382]

Baskın yaşanınca deve çobanlarından birisi hızla Medine'ye doğru koşup haber vermek isterken daha önce sağılan sütleri şehre getirmekte olan Seleme b. Amr el-Ekva'ya yetişmiş, o da beraberindeki köleyi alelacele gönderip Uyeyne'yi takip etmek üzere dönmüştür. Hatta biraz yaklaşıp peşlerinden ok atarak onları taciz ettiği söylenir. Saldırının ardından misilleme ile karşılaşacaklarını tahmin eden gaspçılar ağırlıklarını bırakıp hızla bölgeden uzaklaşmış, bu ağırlıklar Resulullah'ın gönderdiği öncü birlikler tarafından ele geçirilmiştir.[383] Resulullah alelacele birkaç kişilik öncü birlik gönderdikten sonra,[384] topladığı 500 veya 700 civarındaki bir kuvvetle[385] yola çıkıp Uyeyne'yi takip etmiş, ancak yakalayamayacağını anlayınca Zû Kared'den dönmüştür.[386]

Resulullah Zû Kared bölgesinde konakladığı zaman gönderdiği öncü birlikler düşmana yetişerek çatışmaya girmiş, hatta üçü müşriklerden birisi de sahabeden olmak üzere dört kişi bu çatışmada hayatını kaybetmiştir.[387] Rivayete göre develeri gasp eden gruba ilk yetişenlerden birisi Muhriz b. Nadle olmuş, ancak gaspçılar onu ok yağmuruna tutup şehit etmiştir.[388] Ayrıca Vâkkâs b. Mücezzez'in de bu mücadele sırasında şehit düştüğü söylenir.[389] İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre düşmana yetişen kişi Ebû Katâde'dir. Attığı oklarla gaspçılardan Mes'ade'yi öldürmüştür. Peşinden gelen Ukkâşe b. Mıhsân ve Mikdâd b. Amr da birer kişiyi öldürmüştür.[390]

382 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 598.
383 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 281-82; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 76, 77, 78.
384 İbn Hişâm öncü birliklere ait atların isimlerinden oluşan bir liste verir. Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 284.
385 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 546.
386 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 542.
387 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 77.
388 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 283, 285; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 549.
389 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 283; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 7; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, III, 288; 'Âmirî, *Behcetu'l-Mehâfil*, I, 331.
390 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 77.

Resulullah el-Ğâbe Gazvesi'ne çıkarken yerine Hazrec'den Sa'd b. Ubâde'yi vekil bırakmış, muhtemel bir baskına karşı yaklaşık 300 kişilik hazır kıta bir kuvvet bulundurmasını da önermiştir. Diğer yandan Resulullah apar topar hazırlandığı için yolda yiyecek ihtiyacı hasıl olunca Medine'den destek istemiş, Sa'd b. Ubâde de oğlu Kays ile yiyecek göndermiştir. Onun desteği üzerine Resulullah ziyadesiyle mutlu olmuş ve hakkında sitayiş dolu sözler sarf etmiştir.[391]

Rivayete göre öncü birlikler düşmana yetişip çatışmaya girince, gasp edilen develerin yarısı kurtarılmıştır.[392] Ayrıca esir aldıkları Ebû Zerr'in gelinini de salıvermişlerdir. İbn Hişâm'ın verdiği bilgiye göre, çatışma sırasında kadın fırsatı değerlendirerek bindirildiği deve ile kaçıp kurtulmuştur. İddiaya göre kurtulması durumunda kaçmasına vesile olan deveyi kurban etmeye ant içmiş, daha sonra bu vaadini gerçekleştirmek istediği zaman Resulullah "Mülkün olmayan bir şey üzerinden adak adayamazsın" diye bir açıklama yapmış ve adağı geçersiz sayılmıştır.[393]

Çatışma sırasında Uyeyne b. Hısn'ın oğlu Habib'in Ebû Katâde tarafından öldürüldüğü söylenir.[394] Vâkıdî bu seferle ilgili bazı gizemli haberler naklettikten sonra, Ebû Katâde'nin yüzünden ok darbesi aldığını ve Resulullah'ın tükürüğüyle onu iyileştirdiğini iddia eder.[395] Öncü birliklerin başarısını ve özellikle Katâde ile Seleme b. Amr el-Ekva'nın gayretleri üzerine Resulullah onları öven sözler sarf etmiş ve "En iyi süvarimiz Ebû Kâtâde, en iyi piyademiz ise Seleme b. Amr el-Ekva'dır" mealinde bir açıklama yapmıştır.[396]

Ordu Zû Kared'de konakladığı zaman Seleme b. Amr el-Ekva' düşman üzerine gönderilmesini istemiş, ancak Resulullah hem güvenlik kaygısı hem de yetişmenin zor olacağı gerekçesiyle izin vermemiştir. Hatta daha fazla ilerlemeyi

391 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 547; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 77.
392 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 77.
393 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 285.
394 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 284.
395 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 545.
396 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 79; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 75.

riskli bulduğu için dönme kararı aldığından da bahsedilir. Bir iddiaya göre ordu Zû Kared mevkiinde konakladığı zaman, düşmanın baskınına uğradıklarına dair panik yaşanınca Resulullah "korku namazı" kıldırmıştır.[397] Korku namazıyla ilgili detayları daha önce anlatmıştık.[398]

Zeyd b. Hârise'nin et-Taraf Seriyesi

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre altıncı yılın Cemâziyelahir ayında Resulullah Zeyd b. Hârise'yi et-Taraf adlı bölgede meskûn olan Benû Sa'lebe'den bir grup üzerine göndermiştir. Bu tarih 16 Eylül-15 Ekim 627 tarihine tekabül etmektedir.[399] Hendek Savaşı beşinci yılın Şevval 12'sinde (6 Ocak 627) gerçekleştiğine göre, bu girişim takriben Hendek'ten 9-10 ay sonra meydana gelmiş olmalıdır. Yaklaşık 15 kişiden oluşan birlik askerî hedeflerden ziyade keşif kolu niteliğindedir. İddiaya göre birlik ani baskınla bir miktar koyun ve deve sürüsü ele geçirerek Medine'ye dönmüştür. Zeyd dönerken mallarını almak isteyen kabile mensupları arkalarından gelmişlerse de, birlik çatışmaya girmeden Medine'ye dönmüştür.[400] İbn Sa'd, 20 kadar deve ve bir miktar koyun ele geçirildiğini söyler.[401] İbn Hişâm da et-Taraf seriyesinden bahsetmiş, ancak detay vermemiştir.[402]

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Benû Sa'lebe baskınından sonra Zeyd, aynı yıl bir ticaret kervanı ile Şam pazarlarına giderken Vâdilkura yakınlarında Benû Fezâre kabilesi tarafından yakalanmış ve bayıltılıncaya kadar dövülüp malları gasp edilmiştir.[403] İddiaya göre Zeyd kendisine gelip Medi-

397 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 546; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 77.
398 Seferle ilgili dikkat çekici detaylardan birisi, ordunun Medine'ye yaklaştığı sırada deve yarışı yapılmasına dair haberlerdir. Rivayete göre Seleme b. Amr el-Ekva' ensârdan deve yarışılarındaki başarılarıyla ün salmış birisiyle yarışmak istemiş, Resulullah da onay verince müsabaka yapılmıştır. İddiaya göre yarışı Seleme kazanmış ve ordu Medine'ye varmıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 79.
399 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 606.
400 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 555.
401 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 84.
402 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 616.
403 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 564.

ne'ye dönünce Resulullah bu hadiseye misilleme olarak onu bu bölgeye göndermiştir. Muhtemelen misilleme yapılacağını tahmin eden kabile mensupları gözcüler görevlendirerek önlem almışlardır. Anlatılana göre gözcü yüksekçe bir yere çıkar ve "Serbestsiniz, bu gece de sıkıntı yok." diye haykırır ve güvende oldukları bilgisini verirdi.[404] Taberî'nin anlatımına göre Zeyd, onlardan öç almadan cünüplükten çıkmayacağına ve saçına su sürmeyeceğine dair ant içmişti.[405]

Ümmü Kırfe Olayı

Benû Fezâre'ye mensup olan Ümmü Kırfe adlı kadınla ilgili haberler oldukça karmaşıktır. Keza onunla ilişkilendirilen seriyenin komutanıyla ilgili haberlerde de problem vardır. Bir iddiaya göre Zeyd b. Hârise,[406] bir başka iddiaya göre ise Hz. Ebû Bekir[407] bu seriyeye komutan olarak tayin edilmiştir. Her iki ismin görevlendirildiğine dair rivayetlere bakılırsa aslında ikisinin de aynı seriyede yer alması nedeniyle komutan olarak atandıklarına dair farklı haberlerin ortaya atıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Seleme b. Amr el-Ekva'dan gelen haberler bunu ortaya koymaktadır.[408] Diğer yandan Hz. Ebû Bekir dönemindeki irtica ve isyan hadiselerine dair haberler arasında da, Ümmü Kırfe'den bahsedildiği için onun adının bu haberlerle anılması da muhtemeldir.

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre seriye altıncı yılın Ramazan ayında sevk edilmiştir.[409] Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in yedinci yılın Şaban ayında Necd tarafına gönderildiğini zikreder.[410] Seriyenin tarihiyle ilgili haberleri değerlendiren Apaydın, bu birliğin 7. yılın Şaban ayında gönderildiğini ve bu tarihin 3 Kasım-2 Aralık 628'e denk geldiğini tespit etmiştir.[411]

404 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 564-65.
405 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 643.
406 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 617; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 197, 251.
407 Ebû 'Ubeyd, *Kitâb'ul-Emvâl*, I, 218.
408 Ebû 'Ubeyd, *Kitâb'ul-Emvâl*, I, 218; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 197, 251.
409 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 564.
410 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 722.
411 Apaydın, *Siyer Kronoljisi*, 611.

Baskına uğrayan Fezâre mensupları bağrışarak kaçışmış ve bu sırada Seleme b. Amr el-Ekva'nın Benû Fezâre'nin ileri gelenlerinden Mâlik b. Huzeyfe b. Bedr'in kızı[412] Câriye'yi esir almıştır. Kafile Medine'ye dönünce Resulullah bu kızı Hazn b. Ebî Vehn ile evlendirmiştir.[413] Bir başka rivayete göre Resulullah bu kadını Seleme b. Amr el-Ekva'dan alıp Kureyş'e vermiş ve bu yolla onların elinde bulunup hicret etmelerine izin vermedikleri Müslümanların serbest bırakılmasını sağlamıştır.[414] Ancak bu sayede kim veya kimlerin hicret ettiğine dair bir bilgi verilmemiştir.

Rivayete göre Câriye'nin annesi Ümmü Kırfe'dir. Kızının esir düşmesi üzerine Müslümanlar hakkında hicvedici şiirler söylediği için yakalandığı ve feci şekilde öldürüldüğü rivayet edilir.[415] Taberî'nin iddiasına göre Ümmü Kırfe'yi İyâs b. Seleme b. Amr el-Ekvâ esir almış ve iki deveye ayaklarından bağlanıp ters yöne çekilmek suretiyle vücudu parçalanarak öldürülmüştür. Yine ona göre Ümmü Kırfe'nin kızı da bu sırada esir alınıp Medine'ye getirilmiştir.[416] Vâkıdî, bu hadiseden bahsederken Kays b. el-Muhassir'in onu çirkin bir şekilde öldürdüğünü söyler.[417] İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre baskın sırasında çıkan çatışmada bazı kişiler öldürülmüş ve bir miktar esir alınmıştır.[418]

Ümmü Kırfe'nin feci şekilde öldürüldüğü iddialarından bahsedildiği gibi esir edildiğinden de söz edilmiştir.[419] Hatta yakalanarak Zeyd b. Hârise tarafından öldürüldüğü de iddia edilmiştir.[420] Buna mukabil kendisinin değil, kızının yakala-

412 İbn Habîb'e göre Rabia b. Bedr b. Amr'ın kızıdır. İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 461.
413 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 564-65.
414 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 644.
415 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 564-65.
416 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 643.
417 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 555.
418 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 111.
419 Ebû 'Avâne, *Mustehracu*, IV, 363.
420 Ümmü Kırfe'nin 13 oğlunun bulunduğu, kabilesi Gatafânlar içinde oldukça saygın konuma sahip olduğu, hatta Gatafân'ın alt kolları arasında çıkan savaşı gönderdiği peçesi ile durduran bir konuma sahip olduğu söylenir. İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 462.

nıp Medine'ye getirildiği iddiaları da bu haberler arasında yer almaktadır.[421] Bir başka rivayete göre Ümmü Kırfe, Müslüman olmuş, sonra irtidat etmiş ve Hz. Ebû Bekir döneminde yakalanıp öldürülmüştür.[422] Taberî onun asıl adının Fâtıma olduğunu söyler.[423] Resulullah zamanında yakalanıp öldürüldüğünden söz edildiği gibi,[424] Hz. Ebû Bekir döneminde Hâlid b. Velîd tarafından öldürüldüğü de söylenir. Diğer yandan kızının adının Ümmü Ziml künyesiyle anılan Selmâ olduğu ve esir alınıp Medine'ye getirildiği, daha sonra da Hz. Aişe tarafından serbest bırakıldığı gibi iddialar da bulunmaktadır.[425]

Selmâ'nın annesinin de Ümmü Kırfe gibi Arap kadınları arasında saygın bir konuma sahip olduğu ve seyyideler arasında yer aldığı rivayet edilir.[426] Bütün bunlarla beraber İbn Hişâm da Vâkıdî'nin verdiği bilgilerin aynısını aktarır ve yaşlı bir kadın olduğunu söyledikten sonra yakalanıp feci şekilde öldürüldüğünü, kızının ise esir alınıp Medine'ye getirildiği iddia eder.[427]

Beşîr b. Sa'd'ın Fedek ve Cinâb Seriyeleri

Resulullah Hayber'in fethinden sonra aldığı bir ihbarı değerlendirerek Beşîr b. Sa'd'ı Mürre ve Benû Fezâre'nin de bulunduğu Fedek tarafına göndermiştir.[428] Vâkıdî bu seferin yedinci yılın Şaban ayında düzenlendiğini söyler. Ancak bu tarih problemlidir. Nitekim öğrencisi İbn Sa'd ona katılmamış ve anılan seriyeyi sekizinci yılın Safer ayı ile tarihlendirmiştir.[429] Apaydın birliğin yedinci yılın Şaban-Ramazan ayları arasında gönderilmiş olabileceğini ve bu zaman diliminin, 3 Kasım-2 Aralık 628 tarihlerine denk geldiğini tespit etmiştir.[430]

421 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 617.
422 Beyhakî, *es-Sunenu's-Sağîr*, III, 278; Beyhakî, *Ma'rifetu's-Sunen*, XII, 255.
423 Taberî, *et-Târîh*, II, 643.
424 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 119, 462.
425 Taberî, *et-Târîh*, III, 263; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 207.
426 İbn Kesîr, el-Bidâye *ve'n-Nihâye*, VI, 351.
427 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 617.
428 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 723.
429 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 117.
430 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 624.

Ordu hedef bölgesine ulaşınca burada Mürre kabilesiyle karşılaşmış ve Beşîr hariç ordunun tamamı şehit düşmüştür. Rivayete göre Beşîr yaralı hâlde kurtulup Fedek'teki bir Yahudi'ye sığınmış ve toparlandıktan sonra Medine'ye dönmüştür. Bu olay üzerine Resulullah vakit kaybetmeden hemen hazırlıklara başlamış Zübeyr b. Avvâm'ı göndermek üzereyken, bir başka seferden dönen Galib b. Abdillâh Medine'ye gelince, onu bu ordunun başına getirmiş ve 200 kişilik birlikle Mürre üzerine göndermiştir.[431] Benû Mürre Hendek Savaşı'nda 400 kişilik kuvvetle Kureyş'e destek vermişti.[432]

İddiaya göre anılan hadiselerden sonra Uyeyne b. Hısn, tekrar Medine'ye baskın düzenlemek için Hayber'e yakın yerdeki el-Cinâb bölgesinde adamlarıyla beraber toplanmıştı. Haberin alınması üzerine Resulullah 7. yılın Şevvâl ayında Beşîr b. Sa'd'ı tekrar bu bölgeye göndermiştir.[433] İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere Beşîr yaklaşık 300 kişilik bir kuvvetle 7. yılın Ramazan ayında bu bölgeye sevk edilmiştir.[434] Seriye gece ilerlemesine rağmen baskına uğrayacaklarını haber alan Uyeyne ve adamları kaçıp kurtulmuştur. İddiaya göre kabilenin develeri ile iki esir ele geçirilerek Medine'ye kayıpsız dönülmüştür.[435]

Verilen tarihler dikkate alınırsa bu olay 2-30 Ocak 629 tarihlerine denk gelmektedir.[436] Görünen o ki, Resulullah Hayber'in fethinden sonra, bu bölgeye yakın yerde meskûn olan Gatafân kabilesinin kolları üzerine yoğunlaşmış ve peş peşe seferler düzenlemiştir. Diğer yandan Resulullah, Mekke'nin fethi öncesinde hedef şaşırtmak için Ebû Katâde b. Rebi' el-Ensârî'yi Gatafân kabilesinin bir kolu olan Eşcâ' kabilesinin yaşadığı Batnu İdam'a göndermiştir. Ebû Katâde seriyesi Zû Haşeb denen yerde bulunduğu sırada Resulullah'ın Mekke'ye doğru yola çıktığına dair haber almış ve orduya katılmak üzere harekete geçip es-Sukyâ da birleşmiştir.[437] Dikkat çeken

431 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 723; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 295-97; Taberî, *et-Târîh*, III, 22.
432 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 443.
433 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 727, 729.
434 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 113.
435 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 113; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 330.
436 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 626.
437 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 123.

detaylardan birisi ise, Mekke fethine kadar Medine'ye karşı amansız bir düşmanlık başlatan Uyeyne b. Hısn'ın da orduya katılmış olmasıdır. Ancak Mekke'ye geldikleri zaman Müslüman olduğunu söylediği hâlde öldürülen Âmir b. Edbat'ın kan diyetini talep etmiş, Resulullah da onu memnun edecek şekilde davranmıştır.[438]

Gatafân Kabilelerinin Boyun Eğmesi

Gatafân kabilesinin alt kolları uzun süre Medine'ye karşı düşmanca tutum izlese de, içlerinden bazı kişilerin daha önceden İslâm'ı kabul ettiklerine dair haberler bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alan Ukbe b. Vehb'in ikinci Akabe biatine katıldığı söylenir. Anlaşıldığı kadarıyla bu şahıs Medine'de ikamet ettiği için ensârdan sayılmıştır.[439] Ayrıca Ma'kıl b. Sinân da erken dönemde Müslüman olanlardan birisidir.[440] Rivayete göre Ma'kıl, Harre günü Yezid'in komutanı Müslim b. Ukbe tarafından katledilmiştir.[441] Yine Eşcâ' kabilesinin Hendek Savaşı'ndan sonra Resulullah'a bağlılık bildirdiklerini daha önce belirtmiştik.

Mekke'nin fethinden sonra ise kabile mensuplarının yavaş yavaş İslâm toplumuna dahil olduklarına dair rivayetler bulunmaktadır. Hatta kabilenin en önemli isimlerinden olan Uyeyne b. Hısn da Resulullah Mekke üzerine yürüdüğü zaman gelip yolda orduya katılmıştır. İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Süleym kabilesi Abbâs b. Mirdâs öncülüğünde 900 kişi ile beraber fethe katılmıştı. Onların kalabalık bir şekilde iştirak ettiğini gören Uyeyne, fetih öncesinde Resulullah'ın kabilelere yaptığı çağrıya atıfla Süleym'i kast ederek "Elçiniz onlara geldiği hâlde, bize gelmedi" diye açıklama yapmış ve şayet haberleri olsaydı kabileyle birlikte katılacaklarını anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca haber verilmesi durumunda at ve silahlarıyla beraber katılacaklarını dile getirmiş ve iyi at bin-

438 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, II, 628; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 542.
439 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 505.
440 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 167.
441 Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, IV, 380; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 393; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, IV, 1890.

dikleriyle övünmüştür. İddiaya göre Süleym'in şefi Abbâs b. Mirdâs onun açıklamalarını samimi bulmamıştır. Bu nedenle aralarında söz düellosu yaşandığı söylenir.[442]

Uyeyne'nin dahil olmasından sonra kabile mensuplarının direnci kırılmış ve müteakip dönemlerdeki askeri seferlere katılarak İslâm ordusu içinde yer almışlardır. Özellikle de Mekke'nin fethinden sonra diğer bölgelerden gelen kabileler gibi, Gatafân mensupları da heyetler hâlinde Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmişlerdir.

Fezâre Heyeti

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre kabilenin alt kollarından Benû Fezâre Tebûk seferinden sonra[443] 10 küsur kişiden oluşan bir heyetle Medine'ye gelip bağlılık bildirmiştir. Heyet içinde Uyeyne'nin kardeşi Hârice b. Hısn ve el-Hur b. Kays b. Hısn'ın adlarından bahsedilir.[444] Resulullah heyetle yakından ilgilenmiş, hâl hatırlarını sormuş ve memleketlerinin durumu hakkında bilgi almıştır. Onlar da kuraklıktan yakınmış ve yağmur yağması için Resulullah'ın dua etmesini istemişlerdir. İddiaya göre Resulullah'ın duasıyla beraber âdeta Medine sele boğulmuş ve 6 gün boyunca aralıksız yağan yağmur nedeniyle gökyüzünü görememişlerdir (فما رأوا السّماء سِتًّا). Rivayetlerde Resulullah'ın yaptığı duaya dair uzunca bir metin nakledilmiştir. İddiaya göre yağmurun devam etmesi üzerine, Resulullah bu sefer kesilmesi ve etrafa da yağması için ikinci kez dua etmiş, böylece bulutlar Medine üzerinden çekilmiştir.[445] İbn Abbâs isnadlı bir rivayette yağmurun 7 gün boyunca yağdığı iddia edilir.[446]

Fezâre heyeti dokuzuncu yılın Ramazan ayında gelmiş olmalıdır. Apaydın bu ayın 11 Kasım-10 Aralık 630 tarihlerine

442 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 160.
443 Ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 277.
444 Ebû Ahmed el-'Askerî, *Tashîfâtu'l-Muhaddisîn*, II, 738; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, I, 411.
445 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 257; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 353; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XVIII, 41; Bedruddîn el-'Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, VII, 36.
446 Taberânî, *ed-Du'â*, I, 602.

denk geldiğini tespit etmiştir.[447] Bazı rivayetlere göre Resulullah bir Cuma günü hutbedeyken heyet üyelerinden birisi kalkıp kuraklıktan yakınması ve yurtlarına yağmur yağması için dua etmesini istemesi üzerine dua emiştir. Kimi hadis eserlerinde Fezâre heyeti ismi zikredilmeksizin bu duaya dair çok sayıda rivayet bulunmaktadır.[448]

Bir rivayette de 9. yılın Ramazan ayının 21. gününden sonra şiddetli yağmur yağdığına ve bir hafta kadar sürdüğünden bahsedilmektedir.[449] Enes b. Mâlik isnadlı rivayetlerde de bu bilgileri teyit eden açıklamalar yer almaktadır. İddiaya göre Resulullah'ın duası üzerine bir Cuma günü yağmur yağdığından ve sağanağın şiddeti nedeniyle gökyüzünün gözükmediğinden bahsedilmiştir.[450] Dikkat edilirse Fezâre heyetinden birisinin isteği üzerine Resulullah'ın bir Cuma günü hutbede bulunduğu sırada dua ettiğinden bahsedilmişti. Anlatılana göre şiddetli yağmur nedeniyle mescidin zemini ıslanmış ve Resulullah ıslak zemine secde etmiştir.

Rivayetteki bilgilere göre Resulullah Ramazan ayının ortasında on gün boyunca itikafa çekilmiş ve 20. günün sabahında itikaftan çıkmıştır. Ayrıca ashabıyla konuşurken Kadir gecesinin kendisine gösterildiğini, ancak unuttuğunu, "Onu Ramazanın son on gününde arayın" mealinde bir açıklama yaptığını ve o gün namaz kılarken çamurlaşmış zemine secde ettiklerini bildiren haberler aktarılmıştır.[451] Bu rivayeti tamamlayan bir başka rivayette ise Ramazan ayının 20. gününün Cuma'ya denk geldiğinden bahsedilir. Ayrıca yine bu günde yağmur nedeniyle Resulullah'ın ıslak zemine secde ettiği bilgilerine yer verilmiştir.[452]

447 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 435, 681.

448 İsmail b. Ca'fer, *el-Ehâdîs*, 166, 448; Şâfiʻî, *el-Musned*, II, 62; 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III, 91; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 28; 'Abd b. Humeyd, *el-Muntehab*, I, 414; Buhârî, *el-'Edebu'l-Mufred*, I, 317.

449 Ebû 'Avâne, *el-Mustehrac*, II, 120; Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, I, 236; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, III, 494.

450 İsmail b. Ca'fer, *el-Ehâdîs*, I, 448; Buhârî, *es-Sahîh*, II, 28; İbn Huzeyme, *Sahîhu İbni Huzeyme*, III, 144; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, I, 321.

451 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 248; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, III, 394; Ebû Ya'lâ, *el-Musned*, II, 386; Ebû Nu'aym, *el-Mustahrec*, III, 255.

452 Humeydî, *el-Musned*, II, 20.

Bütün bu veriler heyetin Ramazan ayında geldiğini ve onlar için Resulullah'ın dua ettiği zaman şiddetli bir yağmur yağdığını ve bu duanın Ramazan'ın 20. gününde yapıldığını ortaya koymaktadır. Hatta bu yağmurun akşam saatlerinde başladığına dair bir bilgi de dikkate alınırsa, görüşmenin Cuma günü namazdan sonra yapıldığına dair detayları yakalamak mümkündür.[453] Apaydın, heyetin geldiği Ramazan ayının hurma kurutma mevsimine denk geldiğini ve havaların sıcak olduğunu hatırlatır. Ayrıca yapılan duanın mevsimsel koşullarla ve kronolojiyle de mutabık olduğuna dikkat çekmiştir.[454]

Muhtemelen aynı heyet içinde Gatafân kabilesinin diğer kollarından Benû Mürre ve Benû Sa'lebe temsilcileri de vardı. Nitekim bu üç kabile ile ilgili bilgiler peş peşe aktarılmış ve genelde aynı muhteva ile sunulmuştur. İddiaya göre Benû Mürre'den de 13 kişilik bir heyet başkanları el-Hâris b. Avf önderliğinde gelip bağlılık bildirmiş ve Müslüman olmuştur. Kabile üyeleri Benû Lüey b. Galiboğulları soyundan geldiklerine vurgu yaparak Resulullah'la akraba olduklarını ileri sürmüşler ve yakınlık kurmaya çalışmışlardır. Yine bu heyet üyelerinin de kuraklık ve kıtlıktan yakındığı, bunun üzerine Resulullah'ın onlar adına yağmur duası yaptığı ve şiddetli bir yağmur yağdığı rivayet edilir. Heyet Medine'den ayrılırken Resulullah onlara ihsanlarda bulunmuştur.[455] Bu bilgilere bakılırsa Mürre heyetinin de kardeş kabile olan Fezâre ile aynı zamanda gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Resulullah'ın bu heyet için bir yazı düzenlediği söylenir, ancak mektubun metnine yer verilmemiştir.[456]

Sa'lebe ve Abs Heyeti

Gatafân'ın önemli kollarından olan Benû Sa'lebe mensupları dört kişilik bir heyetle gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Rivayetlere bakılırsa Resulullah Huneyn Savaşı'ndan sonra Medine'ye döndüğü zaman bu kabile üyeleri bağlılık

453 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III, 90.
454 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 433.
455 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 257.
456 İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, IV, 695.

bildirmek için gelmiştir. Diğer elçilik heyetleri gibi onlara da Resulullah hediyeler verip uğurlamıştır.[457] Fezâre ve Sa'lebe'ye mukabil kardeş kabile olan Benû Eşcâ' heyetinin daha önce Benû Kureyza muhasarasının ardından gelip bağlılık bildirdiklerini yukarıda belirtmiştik.[458]

Ayrıca Gatafân'ın bir başka alt kolu olan Abs kabilesinin temsilcileri de yine aynı dönemde 9 kişilik bir heyetle gelip Resulullah'a bağlılık bildirmişlerdir. İddiaya göre heyet üyeleri 10. yılda gelip Resulullah ile görüşmüşlerdir.[459] Hatta Veda Haccı sırasında da görüştüklerine dair iddialar dillendirilmiştir.[460]

Heyette Meysere b. Mesrûk, el-Hâris b. Rebî', Kunân b. Dârim, Bişr b. el-Hâris, Hıdm b. Mes'ade, Ferve b. el-Husayn (Kurre b. Husayn) gibi isimler bulunuyordu. Rivayete göre heyet üyeleri Resulullah'a biat ettiği zaman kimileri "Hicret etmeyenin dini de eksik olur" mealinde sözler sarf edince, mallarını satıp hicret etmeyi düşünmüş, ancak Resulullah buna gerek olmadığını söylemiştir. Hatta "Nerede bulunursanız bulunun, Allah amellerinizden hiçbir şeyi eksik etmez" diye açıklama yapmıştır.[461] Elçiler Remle bnt. Hârise'nin evinde misafir edilmişlerdir.[462]

İddiaya göre Resulullah bir Kureyş kervanının Şam'dan döneceğini haber alınca, bu kabileden bir seriyeyi onlar üzerine göndermiştir. Hatta heyet üyeleri 9 kişi olduklarını söylemiş ve ganimetleri nasıl paylaşacaklarını sorunca, Resulullah "onuncu kişi benim" diye karşılık vermiştir.[463] Bir başka rivayete göre Resulullah Talha b. Ubeydullah'ı onlara katmış ve on kişi olarak göndermiştir. Hatta parolalarının da "on" anlamına gelen "aşere" olduğundan bahsedilir.[464] Ancak ri-

457 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 258; Diyârıbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, II, 198.
458 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 264.
459 Taberî, *et-Târîh*, III, 139; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 387; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 163; İbn Haldûn, *et-Târîh*, II, 478.
460 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 183.
461 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 256.
462 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 185.
463 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 256.
464 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 185.

vayetin devamında detay verilmemektedir. Diğer yandan bu heyet zaten Kureyş'in teslim olmasından sonra gelmiştir. Dolayısıyla Resulullah'ın Kureyş kervanını kıstırmak için onları görevlendirdiği iddiası inandırıcı değildir. Olsa olsa Resulullah onları yakın civardaki kabilelerin vergilerini toplamakla görevlendirmiş olabilir. Nitekim İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Resulullah heyette yer alan Kurre b. Husayn'ı Hilâl b. Âmiroğulları kabilesini İslâm'a davet etmekle görevlendirmiş, ancak onlar onu öldürmüşlerdir.[465]

İddiaya göre Resulullah gelen heyete kabilenin şairi olan Hâlid b. Sinân'ı sormuş, onlar da öldüğünü haber vermiş ve çocukları olmadığı için zürriyetinin kesildiğini söylemişlerdir. Hâlid b. Sinân'ın bu kabileye mensup olduğu,[466] cahiliye döneminde muvahhid kişiliğiyle tanındığı[467] ve peygamberlik iddiasında bulunduğu gibi haberler aktarılmıştır.[468] Resulullah onun öldüğünü duyduğu zaman "Peygamber gibi değerliydi, ancak kavmi onu zayi etti (kıymetini anlayamadı)" dediği söylenir.[469] Bir başka rivayette ise "Kavminin zayi ettiği nebiydi" dediği iddialarına yer verilmiştir.[470]

Bazı rivayetlerde onun nebî/peygamber olduğundan[471] ve kavmini İslâm'a davet ettiğinden söz edilir.[472] Hatta Furkân suresinde zikredilen Ress halkına gönderilen elçi olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Keza Furkân,[473] Mâide[474] ve Yâsin[475] surelerindeki bazı ayetlerin onunla ilgili olduğundan

465 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 184; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XIII, 196; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 251.
466 İbn 'Abdilhakem, *Futûhu Mısr*, I, 137; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 62.
467 Vekî', *'Âhbâru'l-Kudât*, III, 220.
468 İbn 'Abdilhakem, *Futûhu Mısr*, I, 137, 257.
469 Mes'ûdî, *Murûc*, I, 81-82; Razi, *Mefatihu'l-Gayb*, XI, 155; el-Kurtubî, *el-Câmi' li'Âhkâmi'l-Kur'ân*, XI, 46; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, III, 1216.
470 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 413; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 62.
471 İbn Dureyd, *el-İştikâk*, I, 278; Ebû 'Umer el-Kindî, *Kitâbu'l-Vulât*, I, 220, 221.
472 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 425.
473 Furkan 25/38.
474 Mâide 5/19.
475 Yâsin 36/14.

bahsedilmiştir.[476] Anlatılana göre Hâlid b. Sinân, Hayber civarında bulunan[477] ve Arapların tapma noktasına geldiği büyük bir ateşi mucizevi bir şekilde söndürmüş, bu nedenle ünü bir kat daha artmıştır.[478]

İddiaya göre Hâlid b. Sinân ölümüne yakın zamanda şu vasiyette bulunmuştur: "Beni defnettikten sonra bekleyin. Göreceksiniz Himyer tarafından başında bir katırın bulunduğu bir koyun sürüsü gelecek katır toynakları ile mezarımı kazmaya çalışacak. Buna tanık olduğunuz zaman mezarımı açın. O zaman çıkıp size kıyamete kadar olacak şeylerin haberini vereceğim." Hâlid bi'sete yetişmeden vefat etmiştir. Ölümünden sonra söylediklerinin gerçekleştiği, fakat kavminden bir kısmı 'adımız mezar açanlar' olarak anılır endişesiyle vasiyetini yerine getirmediği iddia edilir.[479]

Bazı rivayetlere göre Hâlid b. Sinân'ın kızı Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiş[480] ve babasının bir elbisesini hediye etmiştir.[481] Resulullah da onu "Merhaba kardeşimin kızı" diye samimi bir şekilde karşılamış[482] ve dostlarına tanıtmıştır. Hatta babasını kast ederek "Bu, kavminin zayi ettiği nebinin kızıdır" şeklinde bir açıklama yapmıştır.[483] Yine bu ziyaret sırasında Resulullah'ın bazı ayetler okuduğu, Halid'in kızının "Benzerlerini babamdan da duymuştum" dediği,[484] özellikle ihlas suresinde geçen "*Kul huvellahu ahad, Allahu's-samed*" (قل هو الله أحد، الله الصمد) ayetlerini duyunca, babasının da aynı sözleri dillendirdiğini söylediği iddia edilmiştir.[485]

476 Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 81; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 121; İbn 'Âdil, *el-Lubâb*, VII, 266.
477 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 424, 425.
478 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 421, 424; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 298; Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 654.
479 İbn Mâkûlâ, *el-'İkmâl*, VI, 272-73; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, VII, 3041; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 309-313.
480 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 420.
481 İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, VIII, 631.
482 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 413; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 421, 423; Muhallis, *el-Muhallisiyyât*, I, 453.
483 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 420.
484 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 426.
485 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 432; Mes'ûdî, *Murûc*, I, 81-82.

Hilâl b. Âmir Heyeti

Yukarıda Abs heyeti içinde yer alan Kurre b. Husayn'ın Resulullah tarafından Hilâl b. Âmiroğulları'nı İslâm'a davet etmekle görevlendirildiğinden, ancak onu öldürdüklerinden söz etmiştik.[486] İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere bakılırsa daha sonra bu kabileden bir grup Medine'ye gelip Resulullah ile görüşmüştür. Heyet içinde Abduavf b. Asram da bulunuyordu. Resulullah onun adını Abdullah olarak değiştirmiştir. Heyet içinde ayrıca Meymûne'nin kız kardeşinin oğlu Ziyâd b. Abdullah'ın da bulunduğu söylenir. İddiaya göre Ziyâd Medine'ye gelince doğruca teyzesine uğramıştır.[487] Heyette Kabîsa b. el-Muhârık adında bir başka ismin daha yer aldığı söylenir. Bu şahsın Resulullah'tan maddi yardım istediği, onun da "Sadakalar (vergiler/kamu gelirleri) bize gelene kadar bekle" dediği rivayet edilir.[488]

Heyetin geliş tarihi hakkında net bilgi yoktur. Ancak Meymûne kaza umresi sırasında Resulullah'la evlendiğine göre bu heyetin, 7. yıldan sonra gelmiş olması gerekir. Diğer yandan heyette yer alan Kabîsa b. el-Muhârık'ın Medine'de bulunduğu sırada Resulullah'ın oğlu İbrahim'in vefat ettiği ve o gün güneş tutulması olayına tanık olduğundan da bahsedilmektedir.[489] Bu bilgiler heyetin geliş tarihi hakkında kısmen fikir verir niteliktedir.

Uyeyne b. Hısn'ın Boyun Eğmesi

Gatafân kabilesinin en önemli ismi Benû Fezâre'nin şefi Uyeyne b. Hısn'dır. Asıl adının Huzeyfe olduğu, ancak bir hastalığı nedeniyle gözlerinin dışarı doğru çıkması nedeniyle "uyeyne/pörtlek gözlü" lakabıyla anıldığı iddia edilir.[490]

486 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 184; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XIII, 196; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 251.

487 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 267.

488 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 267; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 426; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 581, IX, 152; İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, II, 514; İbn Huzeyme, *Sahîhu İbni Huzeyme*, IV, 65.

489 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IX, 154; Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, II, 388; İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, III, 122; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, III, 464.

490 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 174.

Gatafân kabilesiyle ilgili gelişmeler veya ilişkiler büyük oranda onun ismi üzerinden şekillenmiş veya rivayetler genelde bu şahıs üzerinden kurgulanıp anlatılmıştır. Uyeyne hakkındaki rivayetler bir bütün olarak ele alındığı zaman uzun süre Medine'ye karşı düşmanlık eden, sonunda pes edip çıkarı gereği Resulullah'a boyun eğen, ancak aynı zamanda güven vermeyen bir kişiliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan son derece kaba tavırlar sergileyen ve fırsatını bulduğu anda gerçek kimliğini gösteren bir karakter olduğuna dair ilginç iddialardan bahsedilir. Kimi rivayetlerde onun hakkında "Yolda bulunmuşun oğlu" tanımlaması kullanılmıştır.[491] Ayrıca densiz ve çıkarı gereği karşısındaki kişiye kul köle olan kişiliği nedeniyle "*ahmâku'l-mutâ'/itaatkâr ahmak*" gibi tanımlamalar yapıldığını da hatırlatalım.[492]

İddiaya göre Uyeyne Medine'ye geldiği zaman müsaade almaksızın Resulullah'ın evine dalmış ve içeride Hz. Aişe'yi görünce ona göz koyarak, "Bu humeyra (gonca) da kim? Ey Muhammed! Zevcelerimden istediğini al, bunu bana ver" diye çirkin bir teklifte bulunmuştur.[493] Onun bu densizliği üzerine Hz. Aişe kim olduğunu sorunca, Resulullah "Kavminin ahmağı" mealinde bir açıklama yapmış ve bu nedenle mezkûr sıfatla anılmıştır.[494]

Rivayete göre Uyeyne, henüz İslâm'ı kabul etmeden önce Medine'ye gidip Resulullah'la görüşmeye karar vermiş, şehre varmamışken birisiyle karşılaşmış ve ondan Resulullah hakkında bilgiler edinmiştir. Konuştuğu kişi onun yanında

491 İddiaya göre Uyeyne'nin dedesinin desi olan Zeyd b. Amr'ın annesi küçükken kabilesi otlak ararken kaybolmuş, çocuğu başkaları bulmuş ve bir süre sonra getirip ebeveynine teslim etmiştir. Bundan sonra çocuk "Lakîte" (buluntu kız) lakabı verilmiş ve onun soyundan gelenler için de "Lakîtoğulları/Buluntuoğulları" sıfatı kullanılmışıtr. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 174; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 223; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XVIII, 433.

492 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 249.

493 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 180; Dârekutnî, *el-Mu'telif*, III, 1601; Dârekutnî, *Sunenu'd-Dârekutnî*, IV, 309; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 1250; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 351; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 100, 370; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, I, 281.

494 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 414.

ve karşısında olanları üç grup olarak tanımlamıştır. Buna göre bir grubun samimiyetle onun peşinden gittiğini, ikinci grubun ise ona karşı olup savaştıklarını ve bu nedenle birbirlerini öldürdüklerini söylemiştir. Üçüncü bir grubun ise sözde onun yanında yer alıyormuş gibi gözüktüklerini, ancak bir taraftan da Kureyş'le ortak hareket ettiklerini ve bunların "münafık" olarak tanımlandıklarını dile getirmiştir. Bu açıklamalar üzerine Uyeyne, "Ben de onlardanım" mealinde bir açıklama yaparak, kendisini üçüncü grup içinde saymıştır.[495]

Medine'de bulunduğu zaman Resulullah'ın torunlarını sevdiğini görünce kendisinin 10 çocuğunun olduğunu, ancak hiçbirisini bu şekilde sevmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Resulullah da, "Merhamet etmeyene merhamet edilmez" mealindeki meşhur sözü söylemiştir.[496] Bazı rivayetlere göre bu sözü Benû Temîm'den Akra' b. Habis'in söylediği, Resulullah'ın da ona cevap olarak mezkûr açıklamayı yaptığı iddia edilmiştir.[497] Bir başka rivayete göre ise bu iddia Resulullah'ın oğlu İbrahim'le ilişkilendirilmiştir. İddiaya göre Resulullah oğlunun ölümüne üzülüp ağlayınca, Abdurrahman b. Avf daha önce kendilerine ölünün arkasından ağlamamayı tavsiye ettiğini hatırlatmış, Resulullah da ona bu karşılığı vermiştir.[498] Yeri gelmişken hatırlatalım ki, Resulullah'ın önerisi feryat figan edip ağlama ve Arap örfündeki yüksek sesle ağıt yakma geleneğiyle ilgili bir kısıtlamaydı. Câbir b. Abdillah[499] ve Cerîr b. Abdillah[500] isnadlı rivayetlerde ise, hiçbir olayla ilişkilendirilmeden böyle bir açıklama yapıldığı rivayet edilmiştir.

Uzun süre Medine'ye karşı düşmanca tutum sergileyen Uyeyne, Uhud ve Hendek savaşlarında Kureyş'in safında yer

495 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 177.
496 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 481; Ebû Ya'lâ, *el-Musned*, X, 385, X, 500.
497 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 298; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 516, 581, IV, 577, VIII, 334; Buhârî, *el-'Edebu'l-Mufred*, I, 52; Buhârî, *es-Sahîh*, VIII, 7; Muslim, *es-Sahîh*, IV, 1808; Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, VII, 506.
498 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III, 552; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 62; 'Abd b. Humeyd, *el-Muntehab*, I, 309.
499 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 215.
500 Buhârî, *es-Sahîh*, VIII, 10.

aldığı gibi, bir taraftan da Hayber'deki Yahudilere yanaşmış, ancak Resulullah'ın aldığı önlemler sayesinde bu girişimleri boşa çıkmıştır.[501] Anlatılana göre Hayber'de Yahudi önderlerden Ebû Rafi' Resulullah'ı öldürmek için Gatafân kabilesi ile işbirliği yapmıştı.[502] Hatta bu girişimine misilleme olarak harekete geçen Abdullah b. Atîk, Abdullah b. Üneys, Ebû Katâde ve Esved b. Huzâî'den oluşan gönüllüler akrabalık ilişkisini kullanarak onunla irtibata geçmiş ve bir fırsatını bularak öldürmüşlerdir.[503]

Hayber'in fethinden sonra yüklü miktarda ganimet ele geçirilince, Uyeyne tutum değiştirip Resulullah'ı ziyaret etmiş ve ganimetten pay kapabilmek için Yahudilere destek vermediğine atıfla sayesinde böyle bir başarıyı elde ettiğini söyleyecek kadar ileri gitmiştir. İddiaya göre bu ganimetlerden pay isteyince Resulullah ona "Rüyanda gördüğün Rukeybe dağı senin olsun" mealinde bir açıklama yapmıştır.[504]

Diğer yandan Uyeyne, Medine'ye saldırmak için Hayber'e yakın bölgede karargâh kurup yine Yahudilerden destek almayı hedeflemiş, ancak muvaffak olamamıştır. Bir ara Tağlemeyn gibi bazı meralarda hayvanlarını otlatmak için Resulullah'a gelip müsaade almış ve Medine'ye yanaşmış, ancak işini gördükten sonra el-Ğâbe mevkiindeki meralarda yayılan Resulullah'ın deve sürüsüne saldırıp gasp etmiştir. Hatta bunun üzerine Resulullah'ın el-Ğâbe veya Zû Kared seferine çıktığını yukarıda belirtmiştik.[505] Ayrıca yine Hayber'e yakın bir bölge olan el-Cinâb'da karargâh kurup Medine'ye baskın için hazırlık yaptığı ve bu girişiminin de engellediği bilinmektedir.[506]

Resulullah onun burada olduğunu haber alınca, Beşîr b. Sa'd'ı yaklaşık 300 kişilik[507] bir kuvvetle bölgeye gönder-

501 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 650.
502 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 87.
503 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 274; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 87; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 239.
504 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 675-76.
505 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 281, 285.
506 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 727; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 23.
507 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 113.

miştir. Son derece gizlilik içinde yürütülen seferde Beşîr, es-Selâh denen yerde Uyeyne'nin bir adamını yakalayıp ondan aldığı bilgilere göre baskın yapıp çok sayıda ganimet ele geçirmiş, iki de esir almıştır. Esirler Müslüman olunca Resulullah onları serbest bırakmıştır.[508] İbn Sa'd'ın iddiasına göre ordu es-Selâh denen yerde konakladığı zaman Uyeyne ve kabile mensupları durumu fark edip sürü ve eşyalarını bırakarak kaçmıştır. Müslümanlar da arkalarından giderek bıraktıkları eşyaları ve sürüleri ele geçirip Medine'ye dönmüştür.[509]

Bir iddiaya göre kabile üyelerinin baskına uğradığını haber alan Uyeyne, öldürülmekten korkup kaçmış ve izini kaybettirmiştir.[510] Hatta kaçış sürecinde Müslüman olmayı düşündüğü, ancak bir türlü içine sinmediği için çareyi firarda bulduğu söylenir. Bir iddiaya göre İslâm'a geç girmesinin kendisine avantaj sağlamayacağını düşünmüş ve bu nedenle Müslüman olmamıştır. Hatta "Biz Bedir'e ve diğer savaşlara katıldık, sen ise her şey netleştikten sonra gelip boyun eğdin" gibi sözlere maruz kalmamak için kaçtığı bile söylenir. Kaçış sürecinde Kâbe'yi ziyaret bahanesiyle Mekke'ye gidip Kureyş ileri gelenleri ile görüşmüştür. Ancak müşrikler Hudeybiye'yi hatırlatarak Hz. Muhammed'le aralarında anlaşma olduğuna belirtmiş ve ona destek vermemişlerdir. İddiaya göre Kureyş'ten yüz bulamayınca bu sefer kendisi gibi Kâbe'yi ziyaret için gelen Ferve b. Hubeyre ve öteden beri müttefiki olan el-Hâris b. Avf el-Mürrî ile karşılaşmış, onlarla beraber Muhammed'e teslim olma/olmama konusunu konuşmuştur. İsmi geçen üçlü gelinen süreçten sonra Hz. Muhammed'le başa çıkamayacaklarını belirtip boyun eğmeye karar vermiş, ancak Ferve Medine'ye gidip bağlılık bildirirken diğer ikisi bir süre daha ertelemeyi yeğlemiştir.[511]

508 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 728.
509 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 113. Taberî aksi yönde iddialarda bulunmuş ve müminlerin saldırıya uğradıklarını ileri sürmüştür. Ayrıca komutan Beşîr'in yaralı halde kurutulduğunu ve diğerlerinin tamamının öldürüldüğünü, bunun üzerine Resulullah'ın Galib. Abdillah'ı Meyfa'a bölgesine gönderdiğini söyler (Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 22). Anlaşıldığı kadarıyla bu iddia Gâlib b. Abdullah'ın seferiyle karıştırılmıştır.
510 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 729.
511 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 730.

Bir başka rivayete göre üçlü Mekke'de bulunduğu sırada, Nevfel b. Mu'âviye ed-Di'lî ile de görüşüp ortak hareket etmek için plan yapmış, ancak hazırlık yapmaya kalkıştıkları zaman Resulullah'ın Mekke'deki müttefiki olan Huzâa mensuplarının bilgi sızdırabileceğini dikkate alarak bu fikirlerini eyleme dökememişlerdir. Hatta bu nedenle Kureyş ileri gelenleriyle görüşüp destek istemişler, ancak onlar Hz. Muhammed'i karşılarına almak istemediklerini söyleyince bu hedefleri de boşa çıkmıştır. Dile getirilen bu tür arayışlardan sonra Uyeyne ve beraberindekiler Resulullah'a boyun eğmekten başka seçeneklerinin kalmadığını düşünerek pes etmiş ve böylece Medine'ye gelen Uyeyne boyun eğmiştir. Bir rivayete göre Uyeyne yakın dostu el-Hâris'le beraber Medine'ye gelip teslim olurken, diğer arkadaşları Ferve Mekke'de kalıp Kureyş'e sığınmıştır.[512] Bir iddiaya göre gelişmeler karşısında tutunamayacağını gören Uyeyne, esir düşme korkusuyla Medine'ye gelmiş ve teslim olmuştur.[513]

Anlatılanlara bakılırsa Uyeyne, Mekke'nin fethine kadar direnmiş, ancak fetih öncesinde Resulullah'ın kabilelere çağrı yapması ve kalabalık bir ordu ile Mekke'ye yürümesi üzerine, treni kaçırmak istemediği için apar topar koşup yolda fetih ordusuna katılmıştır. Nitekim kabilesi katılmasa da onun ismi Mekke'nin fethi ve Huneyn savaşlarına katılanlar arasında geçmektedir. Bununla birlikte Huneyn Savaşı'nın başlangıcında yaşanan bozgun üzerine samimiyetsiz kişiliğini hemen ortaya koymuş ve "Ben zaten Muhammed'e yardım için değil, Taif'ten bir câriye elde etmek için savaşa katılmıştım" diyecek kadar tutarsız davranmıştır. Hatta Taif'li kadınların güzelliğinden söz etmiş ve onlardan doğan çocukların zeki olduklarını söyleyerek bu amaçla iştirak ettiğini söylemiştir.[514]

Bir başka rivayete göre bu sözü Huneyn'de değil Taif kuşatmasının başarısızlıkla neticelenmesi üzerine söylemiş-

512 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 730.
513 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 729.
514 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 485; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 937; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 178; Taberî, *Târîh*, III, 134.

tir.[515] İbn Sa'd'ın naklettiği bir rivayete göre Taif muhasarası sırasında Uyeyne teslim olmalarını sağlayabileceğini ileri sürerek kaleye gitmeyi önermiş, Resulullah da müsaade etmiştir. Kendisini tanıyanlar ona müsaade edince ikna etmek bir yana onları direnişe davet etmiş ve Resulullah aleyhine konuşmalar yapmıştır. Kaleden ayrıldığı zaman Sakif mensuplarından bazıları ona müsaade etmekle yanlış yaptıklarını ve haklarında bilgi sızdırabileceğini söyleyince, Ebû Mıhce "Ben onu tanırım, Muhammed'le beraber olsa da içimizde ondan daha fazla Muhammed'e düşman olan birisi yoktur" diye bir açıklama yapmıştır. Yine bu iddialar arasında Sakif halkı hakkında abartılı haberler anlatıp oldukça güçlü silahlara sahip olduklarını ve kalenin fethedilemeyeceğini söyleyip ashabın cesaretini kırmaya çalıştığı da iddia edilir.[516] Tahminimize göre onun hakkındaki bu tür haberler, istikrarsız kişiliğinin de etkisiyle kurgusal olarak dile getirilen abartılı anlatılardır. Nitekim rivayette onun Taif halkına söylediklerini Resulullah'ın gaybî olarak öğrendiği gibi içi boş iddialar bile dillendirilmiştir.

Uyeyne aynı samimiyetsiz tavrını Taif dönüşünde, Ci'râ'de ganimetlerin dağıtımı sırasında da göstermiş ve payına düşen miktara itiraz edip daha fazla hisse almaya çalışmıştır. Resulullah da onu susturmak için kabile başkanı statüsünde değerlendirmiş ve 100 deve vermiştir.[517] İddiaya göre ganimetler dağıtıldığı zaman Hevâzin kabilesinin mensupları esirlerini kurtarmak için gelmiş, Resulullah da esirlerin serbest bırakılmasını istemiştir. Ancak Uyeyne itiraz ederek payına düşen esirden vazgeçmeyeceğini söylemiştir. Onunla birlikte Benû Temîm'den Akra' b. Habis'in de aynı tavrı sergilediği söylenir.[518]

Uyeyne, birçok kez samimiyetsiz tutum sergilese ve fırsat bulduğu anda döneklik gösterse de, Resulullah yine de onu dışlamamış, hatta kazanmak için seriye komutanı bile yapmış-

515 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 178.
516 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 177.
517 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 945-46.
518 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 489; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 141.

tır. Rivayete göre Huzâa kabilesinin Benî Kâ'b kolu ile Temîm'in kollarından Cüheyne ve Amr b. Cündüb kabileleri Zâtu'l-Aştât merasında hayvanlarını otlatıyordu. Hz. Peygamber Büsr b. Süfyân'ı[519] vergi memuru olarak gönderip Huzâa'nın vergilerini toplamak için görevlendirmiş, ancak Temîm kabilesi mensupları düşmanca tavır sergileyince, Büsr canını kurtarıp Medine'ye gelmiş ve şikâyetçi olmuştur. Resulullah onları cezalandırmak için gönüllü aradığı sırada Uyeyne b. Hısn bu görevi üstlenmiş, Hz. Peygamber de onu sadece kendi kabilesinden oluşan bir birlikle anılan kabile üzerine göndermiştir. Görev yerine giden Uyeyne ani baskınla 11 erkek, 11 kadın ve 30 çocuktan oluşan yaklaşık 50 esir alıp Medine'ye dönmüştür.[520] Bir rivayete göre Resulullah onu ayrıca Benû Temîm'in vergilerini toplamakla da görevlendirmiştir.[521]

Uyeyne b. Hısn Resulullah'ın vefatından sonra da aynı güven vermeyen tutumunu sürdürmüş ve soluğu peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Tuleyhâ'nın yanında almıştır. Nitekim Buzâha Savaşı'nda Tuleyhâ'nın safında savaşmış, ancak Hâlid b. Velîd karşısında tutunamayacağını anlayınca onu da terk etmiştir.[522] Tuleyhâ'ya destek verdiği zaman Kureyş'e karşı olan öfkesini şöyle ifade etmiştir: "Kureyşli peygambere tabi olmak yerine, müttefikimiz olan kabilenin (Esedoğulları) peygamberine tâbi olmayı çok daha tercih ederim. Üstelik Muhammed öldü, Tuleyhâ ise yaşıyor."[523]

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Hâlid b. Velîd tarafından yakalanan Uyeyne, Medine'ye gönderilmiştir. Onu elleri bağlı bir şekilde görenler "Yazıklar olsun sana ey Allah düşmanı! İnandıktan sonra kâfir oldun ve Müslümanlara karşı savaştın?" diye eleştirmiş, o da "Ben hiçbir zaman Allah'a inanmadım" diye karşılık verip kendisini savunmuştur. Yargılama neticesinde savaş suçlusu olarak ölüme mahkûm edilince,

519 İbn Sa'd, Bişr b. Süfyan olarak zikreder. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 254.
520 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 254; Taberî, *Târîh*, III, 157; eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 324, 438.
521 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 147.
522 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 86,493.
523 Taberî, *Târîh*, III, 230.

pişman olduğunu söyleyip Hz. Ebû Bekir'den aman dilemiş ve affedilmiştir.[524]

Uyeyne b. Hısn ve Akra' b. Habis, Huneyn'de kabile başkanı statüsünde kabul edildikten sonra, *müellefei kulûb* hissesinden pay alıyordu. Hz. Ebû Bekir zamanında da imkândan yararlanmak istemişler, ancak Hz. Ömer karşı çıkarak "Vaktiyle Müslümanların size ihtiyacı vardı, bu günse sizin onlara ihtiyacınız var" diyerek isteklerini reddetmiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir'e gelip "Emîr sen misin yoksa Ömer mi?" diye sormuş, Hz. Ebû Bekir de "gerekirse Ömer" karşılığını vermiştir.[525] Rivayete göre Uyeyne, Hz. Osman döneminde vefat etmiştir.[526]

Muhârib b. Hasefe

Muhârib kabilesi Muhârib b. Hasefe, Muhârib b. Fihr, Muhârib b. Amr ve Muhârib b. Subâh adıyla anılan akraba kabilelerden oluşmaktadır ve hepsinin soyu Adnân'a kadar dayandırılır. Muhârib b. Hasefe Taif bölgesinde meskûn olan Kays Aylân kabilesinin alt kollarından birisidir. Soyları Adnân'a kadar dayanır. Necid bölgesinin güneyindeki dağlık alanlarda meskûn olan Benû Muhârib, Gatafân, Süleym ve Hevâzin kabileleriyle komşuydu. Rivayetlere bakılırsa bu kabile Medine'ye düşmanlık konusunda Gatafân'la yakın ilişki içindeydi. Bu yakınlığı gösteren karinelerden birisi Benû Muhârib'den olan Du'sûr b. el-Hâris'in,[527] kimi rivayetlerde el-Gatafânî olarak anılmasıdır.[528] Zira onlarla ortak hareket ediyordu. Daha önce bu şahsın Resulullah'a suikast girişiminde bulunduğundan söz etmiştik.[529] İbn Habîb'in tanımlamasıyla Benû Muhârib, Süleym ve Gatafânla beraber *esâfi'l-Arab* olarak anılan üçlü sacayağı kabileler grubundan birisiydi.[530]

524 Vâkıdî, *Ridde*, 54; Taberî, III, 232; Kilâ'î, *el-Hilâfetu'r-Râşide*, s. 88-89.
525 Fesevî, III, 310.
526 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 181.
527 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 31.
528 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 200; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 324.
529 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 31; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 441.
530 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 234; Ebü'l-Bikâ' el-Hillî, *el-Menâkıbu'-Mezîdîyye*, I, 167; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, VII, 334.

Muhârib b. Hasefe cahiliye döneminde Amr b. Sa'sa'a kabilesiyle hasımdı.[531] Kaynaklar aralarında meydana gelen mücadeleleri Yevmü Şevâhıt adıyla anar.[532] Bu savaş Mudar ve Yemen kökenli kabilelerin mücadelesi olarak da nitelenmiştir.[533] Ayrıca Eyyâmü'l-Arab içinde önemli mücadelelerden birisi olarak zikredilir.[534] Hevâzin kabilesine ait olan Cihâr adlı bir puta Muhârib mensuplarının da taptığı ve ona özgü telbiyeler getirdikleri rivayet edilir. Ayrıca bu putun Ukâz bölgesinde olduğu söylenir.[535]

Muhârib b. Fihr mensupları Mekke civarında meskûndu. Hatta Kureyş'in alt kolları arasında sayılmıştır. Savaşçı özellikleriyle tanınan Muhârib b. Fihr, cahiliye döneminde Benû Cumâh ile hasımdı. Ayrıca bu kabileden olan Kürz b. Câbir el-Fihrî hicretten bir yıl sonra Medine'ye bir baskın düzenlemiş, Resulullah da onu takip için sefere çıkmış, ancak Bedir yakınlarına geldiği hâlde yakalanamayacaklarını anlayınca takipten vazgeçmiştir.[536] Kürz, Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra İslâm'ı kabul etmiştir.[537] Müslüman olduktan sonra Resulullah onu, Ureyne kabilesi üzerine göndermiştir.[538] Kürz b. Câbir Mekke'nin fethine de katılmış, ancak şehre giriş sırasında bir grup müşriğin saldırısına uğrayıp şehit düşmüştür.[539]

Resulullah Mekke döneminde tebliğ faaliyetlerini sürdürürken, hac ayları sırasında kabilelerin çadırlarını dolaşırken, Muhârib mensuplarını da ziyaret etmiş, ancak ona son

531 Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XV, 365.
532 Mufaddal b. Seleme, *el-Fâhir*, I, 232; İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdu'l-Ferîd*, VI, 27; Ebu'l-Ferec el-Isbahânî, *el-Eğânî*, III, 190; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, X, 34.
533 Ebû 'Abdullâh el-Hârzemî, *Mefâtîhu'l-'Ulûm*, I, 146.
534 Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, IV, 101.
535 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 312, 315.
536 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 12; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 601; İbn 'Abdilberr, *ed-Durer*, I, 218; İbn Kesîr, *el-Fusûl fî's-Sîre*, I, 201.
537 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 8, V, 97; İbn Ebî Hayseme, *et-Ta'rîhu'l-Kebîr*, I, 379.
538 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 89, V, 98; Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, III, 487; İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 288.
539 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 98; Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 182; İbn Dureyd, *el-İştikâk*, I, 104.

derece kaba davranmışlardır. Belâzurî'nin verdiği bilgilere göre Resulullah bu dönemde Muhârib kabilesinin yanı sıra Benû Abs, Fezâre, Mürre, Sa'lebe b. Ukâbe, Gassân, Süleym, Hâris b. Kâ'b, Uzre ve Nasr b. Hevâzin gibi kabilelerle de görüşmüştü.[540] Muhârib kabilesinin temsilcileri Medine'ye geldiği zaman vaktiyle Mekke'de de kendisiyle karşılaştıklarından söz etmiş ve yaptıklarından dolayı pişmanlıklarını dile getirmişlerdir.[541]

Muhârib kabilesi Uhud ve Hendek savaşları sırasında Kureyş'in yanında yer almıştır. Nitekim Muhârib b. Fihr'e mensup olan ve şairliğiyle de tanınan Dırâr b. Hattâb[542] Uhud[543] ve Hendek savaşlarında bulunmuştur.[544] İbn Hişâm, Uhud günü Kureyş'i öven şiirler söylediklerinden bahseder.[545] Diğer yandan Muhârib b. Hasefe, müttefiki Gatafân kabilesi gibi Medine'ye düşmanlıkta hayli ileri gitmiştir.[546]

Uhud Savaşı'nda alınan mağlubiyetin ardından Sa'lebe ve Muhârib kabilelerinin Medine'ye saldırı için cesaretlenip hazırlık yaptıkları, haber alınması üzerine Resulullah'ın üzerlerine ordu sevk ettiği söylenir. Bu sefer Züemer Gazvesi olarak anılmış ve Bedir'den sonra düzenlenmiş girişim olarak sunulmuştur. Ayrıca bir yıl sonra yine bu kabileler üzerine ikinci kez Zâtürrikâ' Gazvesi'nin düzenlendiğinden bahsedilmiştir.[547] Ancak her iki seferin de Zâtürrikâ' Gazvesi olduğunu daha önce belirtmiştik.[548]

İddiaya göre bu gazve sırasında yine ani yağan yağmurla Resulullah dahil herkes sırılsıklam ıslanmıştır. Bu sırada

540 Belâzurî, *Ensâb*, I, 238; eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 595.
541 Kelâ'î, *el-İktifâ'*, I, 611; İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-eser*, II, 318; eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 629; Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, III, 332.
542 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 135; İbn Dureyd, *el-İştikâk*, I, 103; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, IV, 1949; İbn Mende, *M'arifetu's-Sahâbe*, I, 623.
543 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 402.
544 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 482; İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 268.
545 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 144.
546 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 282.
547 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 396, 397.
548 Nitekim bu kouya dair detayları daha önce ele aldığımız Zâtürrika' Gazvesi'yle ilgili başlıkta detaylıca anlatmıştık.

Benû Muhârib'in önemli isimlerinden olan Du'sûr b. el-Hâris Resulullah'a suikast girişiminde bulunmuştur.[549] Dikkat edilirse aynı anlatı hem Zû Emer hem de Zâtürrikâ' Gazvesi sırasında yaşanmış bir olay olarak zikredilir.[550] Rivayetlerde bu suikast girişiminin mucizevi bir şekilde engellendiği ve Resulullah'ın ilahi koruma ile kurtarıldığı iddiaları dillendirilmiştir.[551]

İbn Hişâm suikastçının adını Ğavres olarak zikreder ve Benû Muhârib'den olduğunu söyler. Onun anlatımına göre suikastçı Resulullah'ı öldürmeye niyetlenerek yanına varmış ve kılıcını merak ettiği için incelemek amacıyla istemiş, Resulullah verince "Benden korkmuyor musun?" diye sormuş, "hayır" cevabı üzerine, elinde kılıç olduğunu hatırlatmış, Resulullah da Ahzâb suresinin 9. ayetini okumuş ve Allah'ın korumasında olduğu için korkmadığını yinelemiştir.[552] Ayette Hendek Savaşı'na işaret edilerek düşmanın muhasarası üzerine müminlerin şiddetli rüzgâr ve görünmeyen ordularla desteklendiklerine ve Allah'ın yardımıyla kurtulduklarına işaret edilmekte ve "Allah'ın bu nimetini hatırlayın" açıklaması yer almaktadır. Ayrıca olay Uhud'dan sonraki gelişme olarak sunulmuş, ayet ise Hendek Savaşı'ndan sonra nâzil olmuştur. Dolayısıyla bu suikast iddiasıyla mezkûr ayet arasında bir ilişki yoktur.

Zaman zaman Resulullah'ın suikasta maruz kaldığına işaret edilir, ancak hemen her seferinde görünmez bir el vasıtasıyla atlattığına dair senaryo anlatılır. Böylece onun ilahi koruma altında olduğu izlenimi verilir. Oysa Resulullah Uhud'da ölü taklidi yaparak kurtulmuş ve ölümün eşiğinden dönmüştür. Diğer yandan az önce zikredilen senaryo, Resulullah'ın Ahzâb suresinin 33. ayetini okuduğu iddiasıyla son bulur. Hâlbuki Resulullah sürekli bekçiler ve korumalar va-

549 İbn 'Abdilberr, *ed-Durer*, I, 167; Taberî, *Tarîh*, III, 40.
550 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 195; İbn Sa'd, II, 31.
551 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 194-95; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 215; Mâverdî, *A'lâmu'n-Nubuvve*, I, 100; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, III, 168; Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *Kitâbu'l-Meb'as ve'l-Meğâzî*, I, 370.
552 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 205.

sıtasıyla gözetim altındaydı. Yanına meçhul ve yabancı birisinin yaklaşması söz konusu bile edilemez. Taberî bu seferle ilgili bilgi verirken Resulullah'ın orduda bekçiler görevlendirdiğini söyler.[553]

Benû Muhârib'e Gönderilen Seriyeler

Benû Muhârib kabilesi ile ilgili haberlerden bahsedilirken, Resulullah'ın Kuratâ' üzerine gönderdiği Muhammed b. Mesleme'nin bu kabile mensuplarına da baskın yaptığı söylenir.[554] Kuratâ', Kilâb'dan Benû Bekr'in alt koludur. Yaklaşık 30 kişiden oluşan birlik hicretin elli beşinci ayında gönderilmiştir. Birlik hedef bölgesine doğru ilerlerken yolda Muhârib kabilesinden bir topluluğa rastlamış ve baskın yapıp ganimetler ele geçirmiş, ardından yoluna devam ederek Benû Bekr üzerine de ikinci baskın düzenlemiştir.[555] İbn Sa'd da aynı bilgileri verir, ancak seriyenin hicretin elli dokuzuncu ayında gönderildiğini ve 10 Muharrem'de çatışma yaşandığını söyler.[556]

İlk baskından sonra altıncı yılın Rebîulahir ayında Benû Muhârib kabilesi üzerine doğrudan bir sefer daha düzenlenmiştir. Bu anlatıya göre Muhârib, Sa'lebe ve Enmâr kabilelerinin Medine'ye saldırı hazırlığında olduklarına dair haber alınması üzerine Resulullah Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı yaklaşık 40 kişilik bir kuvvetle bu bölgeye göndermiştir. Birliğin anılan kabilelerden bir topluluğu Zülkıssa'da kıstırıp dağıttığı ve bir miktar hayvan ele geçirip Medine'ye döndüğü rivayet edilir.[557]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre ise, Muhârib ve Sa'lebe kabilelerinin Medine'den 7 mil uzaklıktaki Heyfâ mevkiinde otlayan deve sürüsünü yağmalamak için plan yaptıklarına dair haber alınması üzerine Resulullah Ebû Ubeyde'yi 40 kişilik bir kuvvetle Zülkıssa bölgesine göndermiştir. Herhangi bir bilgi sızdırılmaması için seriyenin gece yola çıkarıldığı ve

553 Taberî, *Tarih*, III, 40.
554 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 409.
555 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 551.
556 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 74.
557 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 552.

hedef yerine ulaştıkları zaman ani baskınla birçok esir ve ganimet ele geçirildiği iddia edilmiştir.[558]

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Resulullah Ebû Ubeyde'yi göndermeden önce Muhammed b. Mesleme'yi 10 kişilik bir birliğin başında Zülkıssa bölgesine göndermiştir. Burada Benû Sa'lebe ve Benû Uvâl kabilelerinden bir grubun bulunduğu iddia edilir. Birlik gece baskın yapmış, ancak hayli kalabalık oldukları için müminler karşılarında tutunamamışlardır. İddiaya göre bir kısmı öldürülürken, Muhammed b. Mesleme de ayağından yaralı hâlde kurtulmuştur. Daha sağ kurtulanlardan birisi onu alıp Medine'ye getirmiştir. İddiaya göre bu hadise üzerine Resulullah vakit kaybetmeden yaklaşık 40 kişilik bir kuvvetle Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı aynı bölgeye göndermiştir. Birlik bölgeye gelince burada bulunan Muhârib, Sa'lebe ve Enmâr kabileleri üzerine baskın yapmış ve bir kişi öldürülürken diğerleri gece karanlığında kaçmayı başarmış, böylece birçok ganimet ele geçirilerek Medine'ye dönülmüştür.[559] İbn Sa'd da benzer bilgileri aktarır.[560]

Rivayetin devamındaki bilgilere göre Muhammed b. Mesleme'nin ordusunda Ebû Nâile, el-Hâris b. Evs, Ebû Abs b. Cebr, Nu'mân b. Asr, Muhayyisa b. Mes'ûd, Huvayyisa, Ebû Bürde b. Niyâr ile Müzeyne kabilesinden iki, Gatafân kabilesinden de bir kişi bulunuyordu. Ancak Müzeyne ve Gatafân kabilesinden olanların şehit düştüğü ve bundan dolayı Muhammed'in hayli üzgün olup kendisini suçladığı iddia edilir.[561]

Vâkıdî, bir rivayette seriyenin altıncı yılın Şevvâl ayında gönderildiğini söyler.[562] Ancak konuya dair haberleri anlatırken, Rebîulahir ayında gönderildiğini iddia eder. İbn Sa'd da altıncı yılın aynı ayını verir.[563] Taberî[564] ve Beyhâkî[565] de farklı

558 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 82.
559 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 551.
560 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 81.
561 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 551-52.
562 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 4.
563 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 551; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 81.
564 Taberî, *et-Târîh*, II, 641.
565 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 83.

kaynaklara dayandırılan rivayetlere âtıfla aynı tarihi zikreder. Bu tarihleri değerlendiren Apaydın, seriyenin altıncı yılın Rebîulahir ayında gönderildiğini ve bu ayın 19 Temmuz-17 Ağustos 627 tarihlerine denk geldiğini tespit etmiştir.[566]

Ebû Katâde'nin el-Hadıre Seferi

Rivayetlere bakılırsa Resulullah, Muhammed b. Mesleme ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın ardından üçüncü kez Ebû Katâde el-Ensârî'yi Benû Muhârib üzerine göndermiştir. İlk iki seriye altıncı yılın Rebîulahir ayında peş peşe gönderilirken, üçüncü seriyenin sekizinci yılın Şaban ayında (22 Ekim-21 Kasım 629) düzenlendiği anlaşılmaktadır.[567] Tarihler doğru kabul edilirse Ebû Katâde önderliğindeki birlik ilk iki seferden yaklaşık iki yıl üç ay sonra sevk edilmiştir.

Rivayete göre Resulullah hicretin sekizinci yılında Ebû Katâde önderliğindeki bir birliği Gatafân kabilesinin durumu hakkında bilgi edinmek için Necd tarafına göndermiştir. Bu seferden iki ay önce Mu'te Savaşı vuku bulmuştu. Mu'te sekizinci yılın Cemâziyelevvel ayında meydana gelmiştir. Resulullah hiç vakit kaybetmeden Cemâziyelahir ayında Amr b. el-Âs'ı, ardından da ona takviye kuvvet olarak Ebû Ubeyde'yi savaşın yapıldığı bölgeye sevk etmişti. Yaklaşık bir ay sonra (Receb) da, bu kez Ebû Ubeyde'yi yine Kızıldeniz ile Şam tarafında kalan Cüheyne üzerine sevk etmişti. Bu seferden bir ay sonra ise (Şaban) Ebû Katâde el-Ensârî'yi el-Hadıra bölgesinde yaşayan Benû Muhârib üzerine göndermiştir.[568]

Bazı rivayetlerde Benû Muhârib, Gatafân'ın alt kolu gibi gösterilmiş, ancak daha önce de işaret edildiği üzere muhtemelen iki kabile arasındaki yakın işbirliği nedeniyle böyle bir iddia ortaya atılmıştır. Nitekim Benû Muhârib'den olan Du'sûr b. el-Hâris'in[569] kimi rivayetlerde el-Gatafânî olarak anıldığına yukarıda işaret etmiştik.[570]

566 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 604.
567 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 604-605, 629.
568 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 123.
569 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 31.
570 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 200; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 324.

Rivayete göre bu seriye 12 veya 16 kişiden oluşuyordu. Birlik el-Hadıra adlı bir köyde kabile mensuplarına baskın yapmış ve yaklaşık 200 deve, çok sayıda koyun ile kadın ve çocuklardan oluşan esirler ele geçirip Medine'ye dönmüştür.[571] İbn Sa'd 200 devenin yanı sıra 1.000 civarında koyun ele geçirildiğini söyler. Ancak bu tür rakamların kesinlik ifade etmediğini hatırlatalım. Yine onun iddiasına göre ganimetlerin beşte biri ayrıldıktan sonra her bir nefere 12 deve 10 koyun düşmüştür. Rivayete göre Ebû Katâde'nin payına alımlı bir esir kadın düşmüş, Resulullah da bunu Mahmiye b. Cez ile evlendirmiştir.[572]

Muhârib Heyeti

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Resulullah Veda Haccı'ndan döndükten sonra, Benû Muhârib ileri gelenlerinden yaklaşık 10 kişilik bir heyet Medine'ye gelip bağlılık bildirmiştir. Ayrıca kabile üyelerinin tamamı için kefil olduklarını taahhüt etmişlerdir. İbn Sa'd bu bilgileri aktarırken aynı zamanda bu kabilenin daha önceden Resulullah'ın en azılı düşmanlarından birisi olduğuna dikkat çeker.[573] Keza yukarıda da değinildiği üzere vaktiyle kendisine inanmadıklarına da atıf yaparak duydukları pişmanlığı dile getirir. Ayrıca Mekke'nin fethinden sonra Muhârib kabilesinden Âiz b. Sa'îd ve Rezîn b. Mâlik adlı isimlerin öncülüğünde iki ayrı heyetin daha gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiklerini söyler, ancak bu heyetlerle ilgili detay vermez.[574]

Bir rivayete göre Resulullah Benû Muhârib kabilesine mensup olan Sevâ' b. el-Hâris'ten bir at satın almış ve Hüzeyme b. Sâbit de bu alışverişe tanıklık etmiştir.[575] Diğer yandan Sevâ' ve oğlu Hüzeyme b. Sevâ', Muhârib heyetiyle gelen

571 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 777, 779-80; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 206.
572 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 123.
573 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 258.
574 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 209.
575 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, IV, 87; Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 22; İbn Mende, *M'arifetu's-Sahâbe*, I, 809; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1410; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, X, 246.

isimler arasında gösterilmiş,[576] ancak sözü edilen alışverişin bu heyetin gelişi sırasında gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda bir netlik yoktur.

Benû Muhârib mensuplarının Mekke'nin fethinden sonra gelip bağlılık bildirenlerden bahsedilirken, daha önceleri bireysel anlamda İslâm'ı kabul eden isimlerin bulunduğunu da hatırlatalım. Örneğin bu kabileye mensup olan Amr b. Ebî Amr'ın ismi Bedir Savaşı'na katılanlar arasında geçmektedir. Aynı zamanda bu şahsın Mekke'de ikamet ettiği ve hicret eden müminlerden olduğu rivayet edilir.[577] İbn Sa'd onu Külsûm b. Hidm'in evine misafir olan muhâcirler arasında sayar.[578]

Hz. Ömer dönemindeki fetihlerin önemli komutanlarından olan Habîb b. Mesleme'nin de Muhârib b. Fihr'e mensup olduğunu hatırlatalım.[579] Görünen o ki, uzun süre direnen Muhârib kabilesi mensupları, Mekke'nin fethinden sonra boyun eğmek zorunda kalmış ve Medine'ye temsilciler gönderip bağlılık bildirmişlerdir.

Süleym Kabilesi

Soyu Adnânîlere kadar dayanan Benû Süleym kabilesi, daha çok badiye olarak bilinen çöl ve çorak arazilerde meskûndu.[580] Coğrafyacı el-Hemedânî, Benû Süleym'in Teymâ, Zülmerv, el-Îs, Hayber, Fedek, Rebeze gibi yerlerde meskûn olduklarını ve Savârıkıyye'den Sufeyne'ye kadar çeşitli alanlara yayıldıklarını söyler.[581] Farklı kaynaklarda da benzer haberlere rastlanır.[582] Kabilenin bir kısmı Taif bölgesindeki Hevâzin kabilesinin komşusuydu. Ayrıca Medine'ye yakın bölgelerde

576 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 258.
577 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 387.
578 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 575.
579 Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 65.
580 Ya'kûbî, *el-Buldân*, I, 151; Hemedânî, *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, I, 170, 185; İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, I, 90; Zemahşerî, *el-Cibâl ve'l-Emkin*, I, 232, 240; Hâzimî, *el-Emâkin*, I, 42, 483, 596, 611; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I, 108, 162.
581 Hemedânî, *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, I, 171.
582 Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'ceme*, I, 100; Hâzimî, *el-Emâkin*, I, 59, 72, 303.

yaşayanların olduğu da söylenir.[583] Yurt edindikleri yerlerde bazı madenlerin çıkarıldığına dair haberlerden bahsedilir.[584]

Benû Süleym Bi'ru Maûne su kuyusunu kontrol ediyordu. Malum olduğu üzere burada bir grup sahabe pusuya düşürülüp öldürülmüştü.[585] Ayrıca et-Tuveyme,[586] Sebiyye[587] ve el-Müreyr[588] gibi su kuyularına da sahiptiler. Sözü edilen baskının arkasında bu kabilenin bir parmağının olup olmadığı belli değil, ancak Medine'ye karşı husumet besledikleri konusunda tereddüt yoktur.

Benû Süleym Medine'ye karşı Kureyş'le işbirliği içindeydi. Zaten Hâşimîler ve Benû Ümeyye ile müttefikti.[589] Ayrıca Gatafân ve Hevâzin kabileleriyle de dostluğunun olduğunu ve bu nedenle bu üç kabilenin "üç sacayağına" benzetildiğini daha önce belirtmiştik.[590] Bununla beraber Gatafân'ın Fezâre ve Mürre kollarıyla geçmişe dayalı husumetlerinin olduğu söylenir.[591] Aslında üç kabile arasında akrabalık bağları vardır. Hamidullah bu kabilelerin akrabalığını bir şema ile göstermiştir.[592]

Benû Süleym'in en önemli simaları arasında Sahr b. Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd'den bahsedilir.[593] Şairlik özelliğinin[594] yanı sıra cengâverliği ve yiğitliğiyle de tanınıyordu. İsmi Arap seçkinleri arasında zikredilir.[595] Gatafân'ın alt kolu olan Mürre kabilesiyle girdiği savaşta büyük başarılarından bahse-

583 Hâzimî, *el-Emâkin*, I, 758.
584 Hâzimî, *el-Emâkin*, I, 584.
585 Zemahşerî, *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Mîyâh*, I, 63; Hâzimî, *el-Emâkin*, I, 37, 849.
586 Zemahşerî, *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Mîyâh*, I, 71.
587 Zemahşerî, *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Mîyâh*, I, 182.
588 Zemahşerî, *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Mîyâh*, I, 301.
589 İbn Habîb, *el-Munemmak*, I, 38, 143, 144.
590 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 234; Ebü'l-Bikâ' el-Hillî, *el-Menâkıbu'-Mezîdîyye*, I, 167.
591 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XIII, 136
592 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 470.
593 İbnu'l-Kelbî, *Ensâbu'l-'Arab*, I, 29; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XI, 39; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 85; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 172.
594 İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 196.
595 Ebü'l-Bikâ' el-Hillî, *el-Menâkıbu'-Mezîdîyye*, I, 200.

dilmiştir.[596] Aynı zamanda Resulullah'ın dedesi Abdulmuttalib'in anlaşmalısıydı.[597] Zaten Abdulmuttalib'in babasının annesi bu kabileye mensuptu. Benû Esed'le girdiği bir muharebede yaralanmış ve bu yarası nedeniyle bir süre sonra vefat etmiştir.[598]

İddiaya göre Benû Süleym'in bir başka önemli ismi Mâlik b. Hâlid b. Sahr, Araplara hakim olma düşüncesiyle hareket eden birisiydi. Hatta onun için kabile üyelerinin bir taç yaptırdığı ve kendisini melik olarak tanıdıkları söylenir. Bu nedenle "Taç sahibi" anlamına gelen Zü't-Tâc lakabıyla anılmıştır.[599] Mâlik rakiplerine karşı mücadele verirken bazı üstünlükler elde etmişse de, Kinâne kabilesine karşı giriştiği Berze Savaşı'nı kaybedince hem kendisinin hayali suya düşmüş hem de kabilenin prestiji büyük ölçüde sarsılmıştır.[600] Bu hadise kaynaklarda "Yevmü Berze (veya Bezre)"[601] olarak anılır. Nüveyrî, Kinâne kabilesiyle yapılan bu savaşı "Yevmü Fezâre"[602] olarak zikreder. Öldürülmekten son anda kurtulan Mâlik, savaş meydanından kaçtığı için "firarî" olarak anılmıştır.[603] Bir rivayete göre Mâlik ve kardeşleri, hasımları olan Kinâne mensuplarınca öldürülmüştür.[604]

Benû Süleym kabilesi Mekke-Taif arasındaki Batnu Nahle'de bulunan ve Arapların büyük putlarından olan Uzza'yı

596 Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, X, 35.
597 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I, 617.
598 İbn Hallikân, *Vefiyâtu'l-A'yân*, II, 84; Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân*, II, 312.
599 İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdu'l-Ferîd*, VI, 38; Hâzimî, *el-Emâkin*, I, 117; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I, 383; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XV, 374; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, X, 36-37.
600 Hâzimî, *el-Emâkin*, I, 117.
601 Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, III, 1036; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, X, 37.
602 Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XV, 374.
603 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 499.
604 Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, I, 248. Rivayete göre Mekke'nin fethinden sonra Resulullah Hâlid b. Velîd'i Kinâne kabilesinin alt kollarından Benû Âmir b. Abdumenât üzerine gönderilince, ordusunda bulunan Benû Sûleym mensupları eski hasımları olduğu için haksız yere onlardan yakaladıklarını öldûrmûştûr. Ebu'l-Ferec el-Isbahânî, *el-Eğânî*, VII, 205; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, VI, 157.

ilah edinmişti.[605] Süleym'e mensup olan Benû Şeybân b. Câbir b. Mürre ile Dübeyye b. Harmî adlı bir kadının bu putun sadinliğini/hizmetçiliğini yaptıkları söylenir.[606] Vâkıdî yine bu kabileden Eflah b. Nadr adlı bir bakıcıdan daha bahseder. Onun iddiasına göre yaşı hayli ilerlemiş olan Eflah, kendisinden sonra puta gerekli ilgiliyi gösterecek birisinin çıkmayacağını düşünerek üzüntüsünü dile getirmiş, Resulullah'ın amcası Ebû Leheb de onu teselli edip "Ben bakarım" diye söz vermiş ve gözünün arkada kalmamasını söylemiştir.[607] İbnu'l-Kelbî, bu iddiayı Ebû Uhayha üzerinden anlatır.[608]

Benû Süleym kabilesi ayrıca Ruhât'taki Süvâ' adlı bir putu da ilah edinmişti. Yine bu kabileden olan Raşid b. Abdurrahman onun sâdinliğini yapıyordu.[609] İddiaya göre putun bir başka bakıcısı olan Ğavri adlı birisi, bir gün iki tilkinin üstüne çıkıp bevlettiğini görünce puta saygısı azalmış ve "Üzerine tilkinin bevlettiğinden rab mı olur? Tilkinin bevlettği tanrı zelil olmuş demektir" diye düşünmüş ve putu parçalamıştır. Bu şahsın Resulullah'ı ziyarete gelen Süleym heyeti içinde yer aldığı ve Müslüman olduğu söylenir.[610] Rivayete göre putu imha etmesi nedeniyle Resulullah onu övmüş ve hediyelerle uğurlamıştır.[611]

İslâm'a karşı mesafeli duran Benû Süleym uzun süre Kureyş safında yer almıştır. Zaten Kureyş'le müttefik olduğunu az önce belirtmiştik. Uhud ve Hendek savaşlarında Kureyş yanında yer almışlardır. Hatta Uhud'da ilk şehit düşen Abdullah b. Amr b. el-Hâram, Süleym kabilesinden Süfyan b. Abduşşems tarafından öldürülmüştür.[612] Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre bu savaş için Kureyş'i teşvik eden Yahudi delegasyonu Mekke dönüşünde Gatafân ve Benû Süleym'e de

605 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII, 523.
606 İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 34.
607 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 874
608 İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 34.
609 Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, IV, 85; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, 427.
610 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 265; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 107; Cevâd 'Alî, el-*Mufassal*, XI, 259; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 346.
611 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 265.
612 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 521.

uğrayıp Resulullah aleyhine destek istemiş, bu kabile mensupları da Kureyş'in gelmesi durumunda katılacaklarını söylemiş ve orduya dahil olmuştur.[613] Vâkıdî 750 kişi olduklarını söylerken, İbn Sa'd yaklaşık 700 kişi ile Kureyş saflarında savaştıklarını ve Merruzahran'da karargâh kurduklarını söyler. Başlarında Harb b. Ümeyye'nin anlaşmalısı olan Süfyân b. Abdüşşems vardı. Benû Esed'in de bu kabileyle beraber olduğu rivayet edilir.[614]

Süleym Üzerine Gönderildiği İddia Edilen Seferler

Vâkıdî, eserinin başında gazvelerle ilgili genel bilgiler verirken Resulullah'ın hicretten 23 ay sonra Muharrem'de Benû Süleym üzerine giderek Küdr Gazvesi'ni düzenlediğini, bu olaydan yaklaşık dört ay sonra (hicretten 27 ay sonra, Cemâziyelevvel'de) Bahrân Gazvesi'ne çıktığını söyler.[615] Daha sonra 6. yılda ise el-Cemûm'da toplanan Benû Süleym üzerine Zeyd b. Hârise'nin gönderildiğini iddia eder.[616]

Vâkıdî bu ön bilgileri verdikten sonra Karâretülküdr olarak isimlendirdiği gazve ile ilgili detaylara geçer ve bu gazveyi Gatafân ile Süleym kabilelerine yönelik bir girişim olarak niteler. Ayrıca es-Sevîk Gazvesi'nden hemen sonra Resulullah'ın Karkarâtülküdr'e (el-Küdr) kadar ilerlediğini söyler.[617] Ancak bu bilgi doğru değildir. Zira es-Sevîk Bedir'den kısa süre sonra gerçekleşmiştir. Aşağıda işaret edileceği üzere Süleym'e yönelik olduğu söylenen bu sefer Uhud'dan sonraki döneme ait bir gelişmedir. Diğer yandan İbn Sa'd ve diğer kaynaklar bu seferi Karkarâtülküdr olarak nitelendirir ve bu yeri Süleym kabilesine ait bir bölge adı olarak anar.[618]

Bir başka rivayette de Karâretülküdr Bahrân'daki Fur' mevkiinde bir yer olarak tanıtılmış ve bu gazvenin Benû Sü-

613 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 442.
614 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 62.
615 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 3.
616 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 5.
617 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 181.
618 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 28.

leym'e yönelik sefer olduğundan bahsedilmiştir.[619] Bir başka rivayette de bu gazvenin Küdr mevkiine gerçekleştiği bilgisine yer verilmiştir.[620] Ayrıca burada çatışma yaşanmadığı ve Resulullah'ın Küdr mevkiinde kadar ilerleyip döndüğü bilgilerine de yer verilmiştir.[621] İbn Hişâm bu yerin Süleym kabilesine ait bir su kuyusu olduğunu ve seferin de onlara yönelik olarak düzenlendiğini söyler.[622] Diğer yandan Vâkıdî,[623] İbn Hişâm[624] ve İbn Sa'd gibi erken dönem siyercilerin hepsi de bu seferde herhangi bir çatışma olmadığından bahseder.

Vâkıdî her iki kabile mensuplarının anılan bölgede toplanıp Medine'ye yönelik saldırı girişiminde bulunmak istediklerine dair haber alınması üzerine Resulullah'ın bu gazveyi düzenlediğini söyler. Ardından Zâtürrikâ' Gazvesi'nde yer alan gelişmelere dair haberleri burada da anlatır. Örneğin herhangi bir çatışma olmadığını, Yesâr adlı bir çobanın yakalandığını, ondan birtakım bilgiler edinildiğini, bu bilgiler doğrultusunda Resulullah'ın dönme kararı aldığını ve ardından bu şahsın Müslüman olduğunu söyler.[625]

Dikkat edilirse bu bilgilerin aynısı el-Küdr'ün yanı sıra Zû Emer, Bahrân ve Zâtürrikâ' gazveleriyle ilgili haberler arasında da anlatılmaktadır. Zira bunların hepsi aynı gazveyle ilgili haberlerdir. Ancak Zâtürrikâ' Gazvesi sırasında Resulullah'ın konakladığı veya uğradığı yerler daha sonradan ayrı ayrı düzenlenmiş seferler gibi telakki edilmiş ve bunlarla ilgili haberler benzer muhtevalarla sunulmuştur. Zaten rivayetler dikkatle okunursa Benû Süleym'e yönelik olduğu söylenen el-Küdr adlı müstakil bir gazve olmadığını fark etmek hiç de zor değildir. Bu konunun detayları Uhud Savaşı'ndan sonraki gelişmeler içinde ele aldığımız Zâtürrikâ' Gazvesi'yle ilgili başlıkta mevcuttur.

619 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 195; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, II, 189.
620 Ebû 'Avâne, *el-Mustehrac*, IV, 366.
621 Safedî, *el-Vâfî*, I, 82.
622 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 43.
623 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 181.
624 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 45.
625 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 183.

Vâkıdî, Bahrân Gazvesi'yle ilgili bilgiler verirken hicretin 27. ayında (Cemâziyleevvel'de) Resulullah'ın bu gazveye çıktığını söyler. Yine onun iddiasına göre burada Benû Süleym'den büyük bir grubun toplanması üzerine Resulullah bu seferi düzenlemiş ve yaklaşık 300 kişilik bir orduyla üzerlerine gitmiştir. Bu haberler de aslında Zâtürrikâ' Gazvesi'yle ilgili haberlerin değişik bir anlatımıdır. Nitekim bu sefer sırasında da bir şahsın yakalanıp esir edildiği, ondan bazı bilgiler edinildiği, bu bilgiler doğrultusunda Bahrân mevkiine gelindiği ancak kimsenin olmaması üzerine Resulullah'ın Medine'ye döndüğü iddia edilir.[626] Dikkat edilirse bir önceki seferde Yesâr adlı bir çobanın ele geçirildiğinden söz edilmiş ve aynı senaryo anlatılmıştır. Bu seferle ilgili haberlerde ise sadece isim verilmeksizin yine birisinin yakalandığından bahsedilmiş ve aynı senaryo anlatılmıştır. Dolayısıyla bu haberler de az önce belirtildiği üzere Zâtürrikâ' Gazvesi'yle ilgili haberlerin varyantlarından başka bir şey değildir. Ayrıca bu gazvenin dördüncü yılının Cemaziyelevvel ayında (10 Ağustos 625) düzenlendiğini daha önce belirtmiştik.

Verilen bilgilere bakılırsa Bahrân, Süleym kabilesinin yurduydu. Nitekim Abdullah b. Cahş'ın Nahle seriyesinde bulunan Sa'd b. Ebî Vakkâs bu seferle ilgili bilgi verirken, Benû Süleym yurdu olan Bahrân'a kadar ilerleyip burada mola verdiklerini söyler.[627] İbn Sa'd da Küdr Gazvesi'ne dair haberlerden bahsederken burayı Bahrân'daki Fur' mevkiinde bir yer olarak anar.[628] Bir başka rivayette de el-Küdr mevkiinde Benû Süleym'e yönelik bir gazve gerçekleştiğinden bahsedilmiştir.[629]

Vâkıdî hicretin 6. yılında Resulullah'ın Zeyd b. Hârise'yi el-Cemûm'da toplanan Benû Süleym üzerine gönderdiğini iddia etmiş, ancak detay vermemiştir.[630] Öğrencisi İbn Sa'd da

626 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 196.
627 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 17.
628 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 195; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, II, 189; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 217.
629 Ebû 'Avâne, *el-Mustehrac*, IV, 366.
630 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 5.

aynı tarihte Benû Süleym üzerine gidildiğini söylemiş ve ilave olarak ordunun Medine'den dört konak uzaklıktaki Batnu Nahle'nin sol tarafından el-Cemûm'a vardığını iddia etmiştir. Ayrıca komutan Zeyd'in yolda Müzeyne kabilesinden Halîme adlı bir kadına rastlayıp Benû Süleym hakkında bilgi edindiğini ve hedef bölgesine ulaşarak çok sayıda esir ve ganimetlerle döndüğünden bahseder. Bu esirler arasında adı geçen kadının kocasının da bulunduğu, ancak Zeyd'in onu salıverdiği iddia edilir.[631]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilerin aynısını Taberî de nakletmiştir.[632] Bir başka rivayette de yine Süleym'e Zeyd önderliğinde bir sefer düzenlendiğinden söz etmiş, ancak detay vermemiştir.[633] İbn Hişâm da el-Cemûm'u Süleym'e ait bölge olarak tanıtmış ve Zeyd'in buraya gönderildiğini söylemekle yetinmiştir.[634] Değişik kaynaklarda da bu seriyeden bahsedilmiş, ancak detay verilmemiştir.[635] Meclisî de bu seriyeye değinmiş ve ordunun ganimetlerle döndüğünü söylemiştir.[636]

İbnü'l-Evcâ'nın Süleym'e Gönderilmesi

Vâkıdî, "kaza umresinden" dönerken Resulullah'ın yedinci yılın Zülhicce ayında Süleym kabilesi üzerine bir sefer düzenlediğini, ordu komutanlığına da daha önce Medine'ye gelip Müslüman olan İbnü'l-Evcâ'yı getirdiğini ve yaklaşık 50 kişilik bir kuvvetle yola çıkardığını söyler.[637] Aynı bilgiler değişik kaynaklarda da zikredilmiş,[638] ancak detay verilmemiştir.[639] Rivayete göre ordu yaklaştığı zaman kabilenin gözcüsü durumu fark edip haber verince silahlanmış ve direnişe geçmiş-

631 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 83.
632 Taberî, *et-Târîh*, II, 641.
633 Taberî, *et-Târîh*, III, 155.
634 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 612.
635 İbn Habîb el-Halebî, *el-Muktefâ*, I, 167; İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 283; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, I, 18; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XIX, 368; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 497.
636 Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, XX, 292.
637 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 741.
638 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 314; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 335.
639 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 612; İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 122; Taberî, *et-Târîh*, III, 26.

lerdir.[640] Hatta civardaki kabile mensuplarından da yardım alarak başlattıkları karşı saldırı ile ordunun çoğunu şehit etmişler, bir kısmı ise kaçmıştır.[641]

Çatışmanın yaklaşık bir saat kadar devam ettiği, ardından gelen destekle birlikte âdeta Müslümanları ok yağmuruna tuttukları ve çoğunu öldürdükleri söylenir. Bir kısmı kaçabilirken komutan İbnü'l-Evcâ' da ağır yaralı hâlde kurtulabilmiştir.[642] Bazı rivayetlere göre İbnü'l-Evcâ' hariç hepsi öldürülmüştür.[643]

Saldırıdan kurtulan müminler yaklaşık bir buçuk ay sonra, (sekizinci yılın Safer ayında) Medine'ye dönebilmişlerdir.[644] Malum olduğu üzere Zülhicce haram aylardandır. Dolayısıyla Resulullah savaşmanın yasak olduğu bu ayda ordu göndermiş ve şiddetli bir savaş yaşanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Resulullah aynı kabileden birisini görevlendirerek onun vasıtasıyla Süleym mensuplarını ikna etmeyi hedeflemiş, ancak gelişmeler planladığı gibi gitmemiştir.

Benû Süleym'in Boyun Eğmesi

Rivayetlere bakılırsa 629 yılında gerçekleşen kaza umresine kadar Süleym kabilesi Medine'ye karşı düşmanca tutum takınmış, ancak gelişmeler üzerine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber Süleym kabilesinden bazı bireysel ihtidaların olduğundan söz edilir. Hatta Mekke dönemindeyken Amr b. Abese es-Sülemî'nin kendi isteğiyle gelip Müslüman olduğu söylenir. Kimi rivayetlere göre dördüncü sırada Müslüman olmuştur.[645] Amr b. Abese, Ukâz panayırında Resulullah'la tanışıp İslâm'ı kabul etmiştir.[646]

640 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 741.
641 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 115.
642 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 741; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 115.
643 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 612; Ebû 'Avâne, *el-Mustehrac*, IV, 362.
644 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 115.
645 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 112; İbn Mâce, "İkâmetu's-Salevât", 182.
646 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 200; İbn Ebî Hayseme, *et-Ta'rîhu'l-Kebîr*, I, 158-159; İbn Dureyd, *el-İştikâk*, s. 310; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 968.

Onun arayış içinde olduğu ve Ehl-i Kitap mensuplarıyla da görüştüğü söylenir.[647] Anlatılana göre Resulullah'tan duydukları üzerine hayli etkilenen Amr, kendisinin de putlara inanmadığını ve onlara inananları kınadığını söyleyip iman etmiştir.[648] Müşriklerin yoğun baskısı nedeniyle Resulullah'ın önerisiyle yurduna dönen Amr, Hayber'in fethinden sonra Medine'ye gelip yerleşmiştir.[649] Bazı iddialara göre ise Mekke'nin fethinden sonra Yesrib'e hicret etmiştir.[650]

Benû Süleym içinden farklı isimlerin de kabilenin genelinden önce Medine'ye gelip İslâm'a girdiklerinden söz edilir. Bunlar arasında yer alan Mâlik b. Amr, Midlâc b. Amr ve Sakaf b. Amr gibi isimlerin Bedir Savaşı'na katıldıkları söylenir. Keza Süleym'in anlaşmalısı olan Tayy kabilesinden Süveyd b. Mahşî'nin adı da bunlarla beraber anılır.[651] Ünlü sahabi Safvân b. Muattal da Süleym heyetinden önce gelip Müslüman olanlardan birisidir. Hakkındaki rivayetlere bakılırsa Uhud Savaşı'ndan önce Müslüman olduğu anlaşılmaktadır.[652] Diğer yandan kabilenin önemli isimlerinden olan Haccâc b. İlât da Hayber'in fethi sırasında Müslüman olmuştur.[653]

Rivayete göre Ümmü Şeybe bnt. Ebî'l-Âs ile evli olduğu için Mekke'de oturuyordu. Hayber seferi sırasında yolu Resulullah'la kesişmiş ve Müslüman olmuştur. İddiaya göre Müslüman olduğunun öğrenilmesi durumunda müşriklerin mallarına el koyacağını söyleyerek, bu mallarını kurtarmak amacıyla bir süre İslâm'ı kabul ettiğini gizlemiştir. Hatta Mekke'ye geldiği zaman Resulullah'ın Hayber'de yenildiğini söyleyip

647 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 202; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, IV, 1983; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 1193.

648 Belâzurî, *Ensâb*, XIII, 334; İbn Sa'd, IV, 202, 203, 205; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 1192-1193; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, X, 438; Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 122; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, IV, 84; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 546; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, IV, 1983.

649 Belâzurî, *Ensâb*, XIII, 334; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 205; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, XIX, 264.

650 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 202, 205; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 269.

651 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 154.

652 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 153.

653 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 102, IV, 15.

ganimet mallarından satın almak istediği için borçlulardan alacaklarını tahsil etmiş ve böylece Medine'ye dönmüştür.[654]

Diğer yandan Bi'ru Maûne baskınında pusuya düşürülüp öldürülen kafilenin kılavuzu Muttalib de Benû Süleym'e mensuptur.[655] Bu kafilede yer alan Urve b. es-Salt, aslen Süleym'den olmakla beraber Evs'in Avf kolunun anlaşmalısı olduğu için bu kabileden sayılmıştır. Hatta baskın sırasında kabile mensupları ona emân verilmesini istemişse de kabul etmediği için öldürülmüştür.[656] Yukarıda ismi geçen İbnü'l-Evcâ' da daha önceden Müslüman olmuş ve Resulullah tarafından kendi kabilesine bir ordu ile gönderilerek onları İslâm'a davet etmiştir.[657]

Süleym Heyeti

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Benû Süleym'in önemli isimlerinden birisi olan Kays b. Nüseybe (Nüsbe) Resulullah hakkında bazı bilgiler duyunca bir heyetle Medine'ye gelip Müslüman olmuştur. Heyette ayrıca İbn Duğunne künyesiyle tanınan Rebîa b. Rufey' b. Sa'lebe, İrbâd b. Sâriye gibi isimlerin bulunduğu söylenir. Görüşme sırasında Kays b. Nüseybe Resulullah'a din hakkında çeşitli sorular sormuş ve duydukları üzerine etkilenerek İslâm'ı benimsemiştir. Ayrıca yurduna döndükten sonra halkı İslâm'a girmek için teşvik etmiştir. Hatta şairliğine atıf yapıp daha önce eski İran masallarını, Rum hikâyelerini, Arap şiirlerini, kâhinlerin hikmetli sözlerini ve Himyerlilerin masallarını duyduğunu hatırlatmış, ancak Resulullah'tan duyduklarının çok daha etkileyici olduğunu söyleyerek onları ikna etmeye çalışmıştır.[658]

İbn Sa'd, onun gayretleri sonucu Süleym kabilesinde İslâm'ın yayılmaya başladığını ve Mekke'nin fethi öncesinde yaklaşık 1.000 kişilik bir heyetin Resulullah'a katıldıkları-

654 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 161.
655 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 147.
656 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 152, 153.
657 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 115.
658 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 265; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 346.

nı söyler.[659] Vâkıdî 900 kişilik bir rakamlardan bahseder.[660] Dolayısıyla Mekke'nin fethine iştirak ettikleri gibi aşağıda da işaret edileceği üzere Huneyn Savaşı ve Taif muhasarasına da katılmışlardır.

Resulullah Süleym heyetine başkanlarının kim olduğunu sormuş, onlar da isim zikretmeksizin "Kaçak oğlu kaçak" diye karşılık vermiştir. Resulullah onun kim olduğunu sorunca Hibbân b. Hakem'den bahsettiklerini söylemişlerdir. İddiaya göre Benû Avf kabilesiyle girdiği savaşı kaybedeceğini anlayınca, kaçmış ve bu nedenle sözü edilen sıfatla anılmıştır.[661] Benû Süleym cahiliye döneminde Kinâne kabilesiyle kan davalıydı.[662] Zaten Mâlik b. Hâlid b. Sahr ile kardeşleri de bu kabilenin alt kolu olan Benû Âmir tarafından öldürülmüştür.[663]

Bazı rivayetlerde Kays b. Nüseybe adı Kays b. Nüşbe (Nüşeybe) olarak da geçmektedir. İbn Kesîr onun Süleym heyetiyle Medine'ye gelip Müslüman olduğunu söylerken, Nüşbe adını zikreder.[664] İbnü'l-Esîr Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarında müşriklerin tarafında olduğunu, ancak Hendek muhasarasından sonra müşrik ordusunun dönmesi üzerine Medine'ye gelip Resulullah'la görüştüğünü ve İslâm hakkında bazı sorular sorduktan sonra Müslüman olduğunu söyler.[665] İbn Habîb de benzer bilgileri verir.[666]

Resulullah'la görüştüğü zaman yer, gök ve mahlukat hakkında çeşitli sorular sormuş ve aldığı cevaplardan hayli etkilenmiştir. Sonra da kavmine dönüp onları İslâm'a davet etmiştir.[667] Benzer bilgiler diğer tabakat kitaplarında da zikredilir.[668]

659 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 265.
660 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 813.
661 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 500.
662 Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, X, 36.
663 Ebu'l-Ferec el-Isbahânî, *el-Eğânî*, VII, 205; Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, I, 248; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, VI, 157.
664 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 107.
665 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, IV, 427.
666 İbn Habîb, *el-Munemmak*, I. 144.
667 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, IV, 427.
668 İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dimeşk*, V, 63; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 380-82.

Ayrıca bu şahsın Abbâs b. Mirdâs'ın amcası olduğundan da bahsedilir.[669] İbn Habîb, Kays b. Nüşbe'nin Abbâs b. Abdulmuttalib'le dostluğunun olduğunu söyler.[670]

Bir iddiaya göre Süleym kabilesinden Kıdr b. Ammâr da Medine'ye gelip Müslüman olmuş ve Resulullah'a 1000 atlı orduyla destek verme vaadinde bulunmuştur. Nitekim Mekke'nin fethine katılan 1.000 kişilik kuvvetin onun sayesinde toplandığına dair rivayetler bulunmaktadır. Keza bu şahsın da orduda yer aldığı, ancak yolda hastalanıp öldüğü iddia edilir. Rivayete göre Medine'ye gelip Müslüman olduğu zaman Rasulullah'ı destekleyeceğine dair söz vermiş, ancak hastalanınca vasiyette bulunarak, Mekke'nin fethi öncesinde Abbâs b. Mirdâs, Cebbâr b. el-Hakem ve Ahnes b. Yezîd'e 300'er kişilik ordu ile Resulullah'a destek vermelerini vasiyet etmiştir. Onlar da bu vasiyet gereği silahlı adamlarıyla beraber orduya katılmışlardır.[671]

Resulullah Süleym'den gelen orduyu görünce Sahr b. Amr'ı kast ederek, "Güzel yüzlü, doğru sözlü ve imanlı adam nerede?" diye sormuş, onlar da ölüm haberini bildirmişlerdir. Resulullah orduyu görünce "Bana söz verdiği 1.000 kişilik ordunun gerisi nerede?" diye sormuş, onlar da Benû Kinâne ile düşmanlıkları nedeniyle 100 kişiyi ihtiyati olarak kabilelerinde bıraktıklarını söylemişlerdir. Daha sonra bu kişilerin de Resulullah'ın isteğiyle orduya katıldıkları iddia edilir.[672]

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Süleym mensupları silahlarıyla beraber orduya iştirak edince, sözcüleri geçmişe dayalı husumetlere atıfla, aslında aynı atadan geldiklerini söylemiş ve Resulullah'ın büyük dedesi Hâşim'in annesi Fâtıma'nın Benû Süleym'den olduğunu hatırlatmıştır. Dolayısıyla Resulullah'ın dayıları konumunda olduklarını belirterek, kendilerini hain olarak görmemesi gerektiğini söylemiş ve kalabalık bir şekilde onun yanında yer aldıklarına dikkat çekmiştir.[673]

669 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, IV, 427.
670 İbn Habîb, *el-Munemmak*, s. 143.
671 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 266.
672 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 266.
673 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 813.

Rivayetlere bakılırsa Benû Süleym mensupları Mekke'nin fethinden önce gelip bağlılık bildirmişler ve hatırı sayılır oranda orduya destek vermişlerdir. İddiaya göre Resulullah fetih ordusu için hazırlık yaparken, Haccâc b. İlât'ı Benû Süleym'e gönderip orduya katılmaları için çağrı yapmış, onlar da hazırlık yapıp yola çıkmış ve Kudeyd'de Resulullah'la birleşmişlerdir.[674] Ayrıca el-Müşellel'de katıldıklarından da bahsedilir.[675]

Bir rivayete göre Resulullah Mekke'nin fethi için hazırlık yaparken henüz hedefi açıklamadığı için Hz. Ebû Bekir kızı Aişe'den öğrenmeye çalışmış, o da tahminen Süleym, Sakif veya Hevâzin kabilelerinden birisi olabileceğini söylemiştir.[676] Rivayet dikkate alınırsa henüz bu süreye kadar Benû Süleym'in Resulullah'a tâbi olmadığından söz edilebilir, ancak onlara da haber gönderdiği bilgisi dikkate alınınca fetih öncesinde gelip boyun eğmiş olduklarını anlıyoruz.

Abbâs b. Mirdâs, cahiliye döneminin önemli şairleri arasında sayılır. Nitekim kaynaklarda onun şiirlerine dair zengin bir rivayet örüntüsü bulunmaktadır.[677] Ayrıca Süleym heyetiyle beraber Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiği rivayet edilir.[678] İddiaya göre vaktiyle Resulullah'ı hicvettiği için "Şu adamın sesini kesin" diye talimat vermiştir.[679] Ayrıca annesi el-Hanse'nin[680] de cahiliye dönemi şairlerinden olduğu söylenir, hatta şiirlerinden birçok örnek nakledilmiştir.[681] İbn Kuteybe, ünlü şair Nabiğa'nın onu öven sözlerini nakleder.[682]

674 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 799.
675 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 160; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 336.
676 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 796.
677 Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheratu Eş'âri'l-'Arab*, I, 32; İbnu'l-Kelbî, *Ensâbu'l-Hayl*, I, 34, 47, 48; Asma'î, *el-Esma'iyyât İhtiyâru'l-Asma'î*, I, 204-206; Ebû 'Abdillâh *Esmâu Hayli'l-'Arab*, I, 50; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, V, 4, VII, 239, IX, 290..
678 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 265, V, 160.
679 Ebû 'Ubeyd, *el-Emsâl*, I, 158.
680 İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ'*, I, 332.
681 Câhız, *el-Beyân ve't-Tibyân*, II, 183, 241.
682 İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ'*, I, 332. el-Hanse'nin Sûleym heyetiyle beraber Medine'yue gelip Mûslûman olduğu, onun şairliğini bildiği için Resulullah'ın da bazı şiirler söylettiği ve takdirle karşıladığı söylenir. Samimi bir Mûslûman olan el-Hanse Hz. Ömer dönemindeki Kadisiye savaşına katılmış ve söylediği şiirlerle orduyu coşturmuştur. Onun samimiye-

Süleym ordusu içinde Abbâs b. Mirdâs'ın yanı sıra Hufâf b. Nedbe ve Haccâc b. İlât gibi önemli isimler vardı. Resulullah her birisini Benû Süleym birliklerinin komutanı olarak görevlendirmiş ve ayrı ayrı bayraklar vermiştir.[683] İbn Sa'd bunlara Yezîd b. Ahnes ismini de ekler.[684] Bu bilgi aynı zamanda kabile içinde kesin bir lider bulunmadığına işaret olabilir. Keza Resulullah'ın Huneyn Savaşı'nda elde edilen ganimetlerden Abbâs b. Mirdâs'a kabile reislerine verilen 100 deve vermemesi de bunun göstermektedir. Nitekim Resulullah'ın ona 40 deve verdiği söylenir.[685] Ayrıca *müellefei kulûb* üyelerinden sayıldığından da bahsedilir.[686]

Bir rivayete göre Abbâs b. Mirdâs, Enes b. Iyâd b. Ri'l ve Râşid b. Abdürabbih orduya katılınca, öncü birlik olmayı teklif etmişler, Resulullah da onlara kırmızı bir bayrak verilmesini istemiş ve parolalarının da "öncü" olmasını önermiştir. Böylece Süleym kabilesi, Mekke'nin fethinin yanı sıra Huneyn ve Taif muhasaralarına da katılmıştır.[687]

Süleym mensuplarının kalabalık bir şekilde orduya katılması, saflarını netleştirdiklerinin ve Resulullah'a boyun eğdiklerinin bariz göstergesidir. Vâkıdî 900 kişi ile katıldıklarını söylerken,[688] İbn Hişâm 700 kişiden bahseder ve Merruzahran'da orduya katıldıklarını iddia eder. Ayrıca 1.000 kişi civarında olduklarını da zikreder.[689] İbn Sa'd da 900-1.000 civarında bir rakamdan bahseder.[690] Sayı abartılı olsa da Süleym'in kalabalık bir şekilde fetih ordusunda yer aldığını anlıyoruz.

ti ve fedâkarlıklarını duyan Halife, dört oğlunun alacağı maaşı (atâ) ona vermiştir. İbn 'Abdilberr, *el-'İstî'âb*, IV, 1827.

683 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 896; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, VII, 169, 171.

684 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 162.

685 İddiaya göre kabile başkanı statüsünde değerlendirmemesi üzerine, verilen miktarı beğenmemiş ve sorun çıkarmıştır. Resulullah da susturulması için ona da Ebû Süfyân, Uyeyne b. Hısn, Akra' b. Habis gibi ileri gelenlere verdiği oranda mal vermiştir. Rivayetteki detaya göre ağzının susması için hülle verildiği söylenir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 161.

686 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 141, V, 160.

687 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 265.

688 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 812, 813.

689 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 400, 419.

690 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 265.

Rivayetlere göre Resulullah fetih öncesinde kabilelere çağrı yapmış ve Ramazan'da Medine'de toplanmalarını istemişti.[691] Süleym heyeti hazırlık yapıp yola çıktığı sırada Resulullah da Medine'den hareket ettiği için yolda buluşmuşlardır.

Benû Süleym'in Çifte Standartlı Tutumu

Benû Süleym mensupları Huneyn Gazvesi'ne de katılmış, ancak gelişmelere bakılırsa eski müttefikleri ve akrabalık ilişkileri olan Hevâzin kabilesinin zarar görmesini istemedikleri için, savaşta hayli gönülsüz davranmışlardır. Rivayete göre Resulullah Huneyn'e doğru yola çıktığı zaman, bu kabile mensuplarından bir grup Hâlid b. Velîd'in başında bulunduğu öncü birliklerde görev almak istemiş, ancak yolda Mâlik b. Avf'ın birliklerinden atılan oklar üzerine panikleyip kaçmışlar ve ordunun da paniklemesine sebep olmuşlardır.[692] Bozgunda Resulullah kıl payı ölümden kurtulmuştu. Vâkıdî kaçışanların Benû Süleym ve Mekkelilerden oluştuğunu söyler.[693]

Hevâzin kabilesinden Bükme bnt. Mürre, Benû Süleym'le evliydi. Bu akrabalık ilişkisi nedeniyle Hevâzinliler "annenizin akrabalarını öldürmeyin" diye çağrıda bulununca Benû Süleym mensupları üzerlerine gitmeyip silah bırakmış, hatta savaşmak isteyenleri de caydırmaya çalışmışlardır. Resulullah onların çifte standartlı tutumlarını öğrenince şu yakınmada bulunmuştur: "Allah'ım! Benû Bükme'yi sana havale ediyorum. Benim kavmime gelince silaha sarılıyorlar, ancak kendi kavimlerine sıra gelince silah bırakıyorlar."[694]

Benû Süleym'le Hevâzin arasındaki yakınlığın bir başka göstergesi ise kabile içinde liderlik yarışına giren Abbâs b. Mirdâs ile Hufâf b. Nedbe arasındaki anlaşmazlığın Hevâzinli bir hakem kararıyla çözüme kavuşturulmasıdır. Rivayetlere göre Hufâf, Arap edipleri ve şairlerinden birisi olarak zikredi-

691 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 799.
692 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 897.
693 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 904, 908.
694 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 912-13.

lir ve bu özelliğiyle saygın bir konuma sahipti.[695] Zaten ismi de şairler arasında geçmektedir.[696]

Benû Süleym Hevâzin'e karşı savaşmazken, Benû Cezîme'ye karşı son derece düşmanca davranmış ve eski husumetleri nedeniyle onları haksız yere öldürmüşlerdir. Resulullah Mekke'nin fethinden sonra Hâlid b. Velîd'i Benû Cezime'ye gönderip kendisine tâbi olmalarını istemişti. Orduda Süleym mensupları da vardı. Ancak hem Hâlid b. Velîd'in hem de Benû Süleym'in bu kabile ile geçmişe dayalı düşmanlıkları olduğu için Benû Cezîme'ye karşı düşmanca davranmışlar ve teslim oldukları hâlde, onları kılıçtan geçirmişlerdir. Buna mukabil ensâr mensupları esirleri salıvermiştir. Resulullah bu olayı öğrendiği zaman son derece üzülmüş ve Halid'i eleştirmiştir.[697] Ayrıca müşriklerden borç alıp Cezîme'ye tazminat ödeyip gönüllerini almıştır. Huneyn Savaşı ve Taif Muhasarası sırasında da Benû Süleym'in yine Hâlid b. Velîd'in emrindeki birliklerde görev almaları da dikkat çeken bir başka detaydır.[698]

Ganimet Taksimine İtiraz

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Resulullah Huneyn'de alınan ganimetleri iade etme kararı alınca, Abbâs b. Mirdâs itiraz etmeden kabilesinin payına düşenleri geri vermiştir. Bu tutumu nedeniyle kabile mensuplarının onu küçük düşürücü sözlerle protesto ettikleri söylenir.[699] İbn Hişâm'a göre Abbâs, Gatafân'dan Uyeyne b. Hısn ve Temîm'den Akra' b. Habis gibi isimlerle ortak hareket edip Resulullah'ın iade talebine uymamış ve kendi paylarına düşenleri vermeyeceklerini ilan etmişlerdir.[700]

Bazı rivayetlere göre Abbâs b. Mirdâs, kabile önderlerine verilen 100 develik payın kendisine verilmemesinden rahat-

695 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XIII, 304; İbn Dureyd, *el-İştikâk*, I, 283; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 450; Burrî, *el-Cevhere*, I, 377; İbn Mâkûlâ, *el-'İkmâl*, I, 222; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, VII, 258, 311.
696 Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XVIII, 412.
697 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 875-77, 884.
698 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 897; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, IX, 235.
699 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 952.
700 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 489.

sız olmuş ve Resulullah'ı protesto ederek verilenleri de iade etmiştir.[701] İleri geri sözler sarf edince Resulullah çenesinin kapanması için istediği kadar pay verilmesini söylemiştir.[702] Buna mukabil itirazın ardından pişman olup ensâr ve muhâcirlerin yolundan giderek Resulullah'ın kararına uyacağını söylediği de rivayet edilir.[703]

Hakkındaki rivayetlere bakılırsa Abbâs b. Mirdâs fetih öncesinde gelip orduya katılmıştır. Belki de henüz İslâm'ı içselleştiremediği için tepki göstermiş, ancak müteakip süreçte samimi bir Müslüman olduğundan bahsedilir. Hatta bu samimiyeti nedeniyle zaman zaman Resulullah'ın iltifatlarına mazhar olmuştur.[704] Daha sonra Resulullah onu Süleym'in vergi tahsildarı olarak görevlendirmiştir.[705] Ayrıca Huzâa'nın alt kolu olan Mustalıkoğulları'nın vergilerini toplamakla da görevlendirilmiştir.[706] Bir başka rivayette Abbâd b. Bişr'in de Süleym'e vergi tahsildarı olarak gönderildiğinden bahsedilir.[707]

Mekke'nin fethinden sonra Benû Süleym mensupları ile samimi ilişkiler devam etmiştir. İlişkilerin iyi gitmesinde akrabalık bağlarının da etkili olduğundan bahsedilebilir. Nitekim Süleym heyeti geldiği zaman bu akrabalığı öne çıkarmışlardır. Daha önce ifade edildiği üzere Resulullah'ın büyük dedesi Hâşim'in annesi Fâtıma bu kabileye mensuptu.[708] Resulullah'ın da bu akrabalığa atıfla "Ben Süleym'den Âtikelerin kanını taşıyorum" dediği rivayet edilir.[709] Bir başka rivayette ise yine bu kabileyi kast ederek "Ben Âtike ve Fâtıma'danım"

701 İbn Ebî Hayseme, *et-Ta'rîhu'l-Kebîr*, II, 24.
702 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 494; Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, IV, 104; İbn Dureyd, *el-İştikâk*, I, 310.
703 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 489.
704 İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 277.
705 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, I, 99; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 530.
706 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 406..
707 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 37.
708 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 58.
709 İbn Vehb, *el-Câmi' fi'l-Hadîs*, I, 43; İbn Ebî 'Âsım, *el-Cihâd*, II, 605; İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, III, 95; Ebû Bekir ed-Dîneverî, *el-Mucâlese*, VI, 69; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, 168; İbn 'Asâkir, *Mu'cemu'ş-Şuyûh*, II, 869.

dediğinden bahsedilir.[710] Ayrıca "Ben yalancı değilim, ben Abdulmuttalib'in oğluyum, ben Âtiklelerin oğluyum" şeklindeki sözlerine de yer verilmiştir.[711]

İbn Hişâm da sözü edilen yakınlığa işaret ederek Benû Süleym ile Resulullah'ın kabilesi olan Benû Hâşim arasında ittifak olduğunu söyler. Özellikle de Ebû Talib'in bu kabileyle olan sıkı dostluğuna dikkat çeker.[712] Bir iddiaya göre Resulullah akrabalık bağını kuvvetlendirmek için bu kabileden Senâ bnt. es-Salt ile evlenme girişiminde bulunmuş, ancak kadın Medine'ye gelirken yolda vefat etmiştir.[713] Bazı rivayetlerde bu isim Sebâ diye geçer.[714]

Benû Süleym'den bazı isimlere çeşitli arazi iktaları verildiğine dair rivayetler nakledilmiştir. Seleme b. Mâlik, Abbâs b. Mirdâs, Hevze b. Nübeyş, el-Eceb, Râşid b. Abd, Harâm b. Abdüavf[715] veya Seleme b. Mâlik[716] gibi kabile liderleri bunlardan bazılarıdır. Sözü edilen kabile reislerine ikta olarak verilen yerler üzerinde bir başkasının hakkı olmadığı kaydı düşülmüştür.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Resulullah, Hz. Ali'yi Yemen'e gönderdiği zaman ordunun bayraktarlık görevini Benû Süleym'e mensup olan Mes'ûd b. Sinan yapmıştır.[717] Medine ile olumlu giden ilişkiler Resulullah'ın vefatından sonra değişmiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber'in vefat haberi duyulduğu zaman, bu kabile mensupları isyan ve irtica hadiselerine katılmıştır. İddiaya göre eski müttefikleri olan Gatafân kabilesiyle işbirliği yapıp Benû Esed'e destek vermişler, an-

710 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 532.
711 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 280; Saîd b. Mansûr, *es-Sunen*, II, 351.
712 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 84.
713 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 93; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, X, 144; Taberî, *et-Târîh*, III, 166, XI, 597; Taberî, *el-Muntehab*, I, 90; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, III, 499; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 191.
714 Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, III, 1320.
715 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 236, 237.
716 Selem b. Mâlik için düzenlenen yazıda Zâtülhanâzî ve Zâtülesâvid bölgelerinin ona ikta olarak verildiğinden bahsedilir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 247.
717 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 154.

cak Hâlid b. Velîd'in başarılı mücadelelerinden sonra, isyancı kabileler tek tek itaat altına alınınca, Benû Süleym mensupları da tekrar boyun eğmişlerdir.

Görüldüğü kadarıyla başlangıçta Resulullah'a direnen Benû Süleym kabilesi, özellikle Hendek Savaşı'ndan sonra düşmanlıktan vazgeçip giderek Medine'ye yaklaşmış ve Mekke'nin fethine katılarak saflarını netleştirmiştir. Her ne kadar Benû Cezîme olayında ve Huneyn Savaşı'nda olumsuz tutum sergilemişlerse de, Resulullah onları dışlamamış, böylece yavaş yavaş İslâm toplumuna entegre olmuşlardır.

Âmir b. Sa'sa'a

Âmir b. Sa'sa'a kabilesi Taif bölgesinde meskûn olan Hevâzin grubundan sayılmıştır.[718] Göçebe hâlinde yaşayan kabile mensupları Necd bölgesini yurt edinmişti.[719] Bazı rivayetlerde yaz aylarını Taif bölgesinde geçirdiklerinden bahsedilir. Burada bulunan Benû Advân kabilesiyle iyi ilişkiler kurmuş olmakla beraber daha sonra anlaşmazlığa düşünce onları bu bölgeden sürüp çıkarmışlardır. Kureyş'le de samimi ilişkileri varken, daha sonra Kureyş'ten birsinin bu kabileye mensup bir kadına sarkıntılık etmesi üzerine başlayan anlaşmazlık giderek probleme dönüşmüş ve iki taraf arasında savaş patlak vermiştir. Ayrıca Gatafân[720] ve Temîm[721] kabileleriyle de çeşitli mücadelelere girmişlerdir.

Mekke dönemindeyken Resulullah hac mevsiminde dışarından şehre gelen kabile temsilcilerinin çadırlarını gezdiği sırada Âmir b. Sa'sa'a mensuplarıyla da görüşmüş, ancak kabile üyeleri ona olumsuz davranmışlardır. Hicretten sonra Medine'ye düşmanlık konusunda Gatafân ve Süleym kabilesiyle ortak hareket etmişlerdir. Ancak her iki kabile kadar aktif olarak saldırgan tutum içine girmemişlerdir. Örneğin Uhud

718 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, II, 560, 603; Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureyş*, I, 18.
719 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I, 121.
720 Zemahşerî, *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Mîyâh*, I, 272.
721 Zemahşerî, *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Mîyâh*, I, 318; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 104, III, 36, V, 261.

ve Hendek savaşlarında Kureyş'e destek vermemişlerdir. Bununla beraber özellikle de Bi'ru Maûne faciasında Süleym'in bazı kollarıyla işbirliği yaparak düşmanlıklarını göstermişler ve burada bir grup sahabeyi pusuya düşürüp katletmişlerdir. Ancak bu eylem kabilenin tamamı tarafından değil, özellikle Âmir b. Tufeyl'in başını çektiği bir grup tarafından gerçekleştirilen saldırı niteliğindedir.

Âmir b. Sa'sa' Heyeti

Rivayetlere bakılırsa Âmir b. Sa'sa'a kabilesine mensup birkaç elçilik heyeti farklı zamanlarda Medine'ye gelip Resulullah'la görüşmüşlerdir. İlk gelen grup içinde Âmir b. et-Tufeyl ve Erbed b. Kays'ın isimleri geçer.[722] Taberî (ö. 310/923) bu isimlere Cebbâr b. Selmâ'yı da ekler ve üçünü kabilenin ileri gelenleri olarak niteler.[723] Taberanî (ö. 360/971) ise İbn Abbâs isnadlı rivayette Erbed'i saymaz ve diğer ikisinin geldiğini söyler.[724] Belâzurî (ö. 279/893), Âmir b. et-Tufeyl ile Erbed'in geldiğini iddia eder.[725] İbn Sa'd onlardan farklı olarak Cebbâr b. Selmâ'yı Kilâb heyeti içinde göstermiş ve Kâ'b b. Mâlik ile aralarında dostluk bulunduğunu ileri sürmüştür.[726] Bu şahıs Bi'ru Maûne günü Âmir b. Füheyre'yi öldürmüştür.[727]

İhtiraslı bir kişiliğe sahip olan Âmir b. Tufeyl'in Araplara hâkim olma gibi hedefler güttüğünden bahsedilir. Hatta Resulullah'la görüştüğü zaman bu niyetini izhar etmiştir. Rivayete göre Medine'ye gelince Resulullah'a İslâm hakkında bazı sorular sormuş, Müslüman olması durumunda kendisine emirlik verip vermeyeceğini merak etmiş, bu talebin Resulullah tarafından uygun bulunmaması üzerine, şehri süvarilerle dolduracağına dair tehditlerde bulunacak kadar ileri gitmiş-

722 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, II, 568; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 268.
723 Taberî, *et-Târîh*, III, 144.
724 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 312.
725 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 282.
726 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 259, VI, 191.
727 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 49, III, 212; İbn Habîb, *el-Muhabbar*, 118, 183; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 212.

tir.[728] Dönüş yolunda ise şayet fırsatını bulursa Resulullah'ı öldürmeyi kafasına koyduğunu dostlarıyla paylaşmıştır. Bazı iddialara göre Ra'd sûresinin 8-13. âyetleri Âmir b. Tufeyl ve işbirlikçisi Erbed hakkında nazil olmuştur.[729] İlgili ayetlerde Resulullah'ı öldürme planı yapanların başarıya ulaşamayacaklarından bahsedilmektedir. Ancak bu ayetlerin onunla ilişkilendirilmesi tarihsel olarak mümkün değildir. Zira sure Mekke'de nazil olmuş, görüşme ise Medine döneminin son yıllarına doğru gerçekleşmiştir.

Âmir b. Tufeyl'in ismi daha sonra Bi'ru Maûne hadisesiyle ilgili haberler arasında tekrar gündeme gelmiştir. İslâm coğrafyacıları Bi'ru Maûne su kuyusunun bu kabileye ait olduğunu söyler.[730] Ancak Vâkıdî Benû Süleym'in su kuyusu olduğunu iddia etmiştir.[731]

Rivayete göre kabilenin ileri gelenlerinden Ebû Berâ' lakabıyla anılan Âmir b. Mâlik b. Ca'fer Medine'ye gelip Resulullah'ı ziyaret etmiş ve bağlılık bildirmiştir. Yurduna döneceği zaman kendisiyle beraber kavmine İslâm'ı anlatacak öğreticiler göndermesini istemiş, Resulullah kabul etmekle birlikte, göndereceği kişilerin can güvenlikleri konusunda tereddütlü olduğunu söyleyince, Ebû Berâ' bu kişilerin can güvenliğini garanti etmiş ve kendi güvencesinde olacaklarını söylemiştir. Güvence üzerine Resulullah Münzir b. Amr öncülüğündeki bir grup sahabiyi Âmir b. Sa'sa'a yurduna göndermiş, ancak bu heyet kabilenin bir diğer önemli ismi olan Âmir b. Tufeyl tarafından pusuya düşürülüp öldürülmüştür. Anlatılana göre kafile Âmir b. Sa'sa'a ile Benû Süleym yurdu arasında bulunan Bi'ru Maûne'ye gelince kafile başkanı Münzir b. Amr, Harâm b. Milhan'ı Âmir b. Tufeyl'e gönderip Resulullah'ın mektubunu sunmasını istemiş, ancak Âmir elçiyi öldürdüğü gibi, adamlarını toplayıp su kuyusu başında

728 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 268.
729 eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 550-52.
730 Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'ceme*, IV, 1245; Hâzimî, *el-Emâkin*, I, 849.
731 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 146.

dinlenen kafileye saldırmıştır.[732] İddiaya göre kabilenin diğer üyelerinden de destek istemiş, ancak çoğu başkanları Ebû Berâ'nın verdiği güvenceye ihanet edemeyeceklerini ileri sürüp ona destek vermemiştir.[733] Vâkıdî'nin iddiasına göre o da Benû Süleym'den Usayye ve Ri'l gibi kabileleri yardıma çağırmış ve onlardan destek almıştır.[734]

Âmir b. Mâlik'in (Ebû Berâ') Medine'ye gelip Resulullah'a yanaşması, buna mukabil kabilenin diğer üyesi olan Âmir b. Tufeyl'in de Resulullah'ı ziyaret edip bağlılık teklifini kabul etmesi dikkat çeker. Bu durum iki isim arasında bir rekabetin olduğunu akla getirmektedir. Nitekim kabile üyelerinin bir kısmı Âmir b. Mâlik'in verdiği emana atıfla, ihanet edemeyeceklerini söylemiş, buna mukabil Âmir b. Tufeyl rakibi konumundaki Âmir b. Mâlik'i devre dışı bırakıp kabile liderliğini ele geçirme hedefi gütmüştür. Özellikle de onun eman verdiği kişileri katlederek böyle bir cinayetin baş aktörü olması dikkat çeker. Ayrıca onunla birlikte Erbed b. Kays ve Cebbâr b. Selma da kabilenin önde gelen isimleri arasında zikredilmiştir.[735] Diğer yandan Âmir b. Mâlik'in oğlu Berâ b. Âmir de babasının emanını hiçe sayan Âmir b. Tufeyl'e saldırıp yaralamıştır. Ancak Âmir muhtemelen olayı büyütmemek için karşı hamlede bulunmamıştır.[736]

Daha öncesinde Âmir b. Sa'sa'a mensupları ile Medine arasında herhangi bir husumetten bahsedilmez. Buna rağmen Âmir b. Tufeyl heyet üyelerini kılıçtan geçirmiştir. İddiaya göre bu katliamdan sadece Amr b. Ümeyye ed-Damrî sağ kurtulabilmiştir.[737] Bu detay dikkate alınırsa Bi'ru Maûne hadisesi âdeta iki lider arasındaki rekabetin bir neticesi olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

732 Harâm b. Milhan'ın Resulullah'ın mektubunu sunmak için gönderildiğinden bahsedilse de, unutmamak gerekir ki, Resulullah İslâm'a davet mektuplarını Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra düzenlemiştir.
733 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 347-48; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 184; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 48.
734 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 348.
735 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 567-68.
736 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 351; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXVI, 105.
737 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 515.

Şüca' b. Vehb'in Âmir b. Sa'sa'a'ya Gönderilmesi

Bi'ru Maûne saldırısının 4. yılın Safer ayında (13 Mayıs-11 Haziran 625) meydana geldiğini daha önce belirtmiştik. Gelişmelere bakılırsa Resulullah bu olaydan sonra kabile üzerine gitmemiştir. Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre bu olaydan yaklaşık dört yıl sonra, Resulullah sekizinci yılın Rebîulevvel ayında (29 Mayıs-27 Haziran 629)[738] Şüca' b. Vehb'i bir grupla Âmir b. Sa'sa'a kabilesinin yaşadığı es-Siy bölgesine göndermiştir. Ancak bu hadise anılan olayın bir misillemesi niteliğinde değildir. Diğer bir deyişle Resulullah karşı saldırı ile cevap vermemiştir. Oysa Bi'ru Maûne hadisesiyle aynı dönemde meydana gelen er-Recî' faciasının faillerine karşı derhal harekete geçmiş ve Benû Lihyân üzerine ordu sevk etmiştir. Belki de kabile üyelerinin çoğunun Âmir b. Tufeyl'in cinayetine destek vermemeleri nedeniyle, doğrudan onları cezalandırma yoluna gitmemiş, ancak Âmir b. Tufeyl için de harekete geçmemiştir.

Rivayete göre Şüca' b. Vehb önderliğindeki ordu kabileye baskın yaparak çok sayıda deve ve koyun sürüsünü ele geçirmiştir. Ayrıca birtakım esirler alındığından da bahsedilir.[739] İbn Sa'd onların Hevâzin'den bir grup olduğunu ve birliğin Rükâbe bölgesine gönderildiğini söyler.[740] Vâkıdî, bu hadiseden sonra Âmir b. Sa'sa'a kabilesinden heyetlerin Medine'ye gelip hem esirlerin serbest bırakılmasını sağladıklarını hem de Resulullah'a tabi olduklarını iddia eder.[741]

Alkame b. Ulâse Heyeti

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere bakılırsa Âmir b. Sa'sa'a kabilesinden ikinci bir heyet, Alkame b. Ulâse önderliğinde gelmiştir. Heyette ayrıca Hevze b. Hâlid ve onun oğlunun da bulunduğu söylenir.[742] Ancak oğlunun adı verilmemiştir. Diğer kaynaklarda kardeşi Harmele b. Hevze'nin de bu heyette yer

738 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 626.
739 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 753-54.
740 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 118, III, 88.
741 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 754.
742 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 269.

aldığından bahsedilir.[743] Alkame gelince, Resulullah ona özel ihtimam göstermiştir. Hatta Hz. Ömer'i yanından kaldırıp ona yer vermiştir. Alkame Resulullah'a İslâm öğretisi hakkında sorular sormuş ve aldığı bilgilerden sonra kendisinin yanı sıra Hevâzin ve Süleym'i de kapsayan İkrime b. Hasefe adına biat etmiştir.[744]

Alkame'nin onlar adına biat etmesi veya bağlılık sözü vermesi dikkat çeker. Muhtemelen kabilesine başkan olma beklentisiyle hareket etmiş, ancak belki de Resulullah kabile dengelerini dikkate alarak bu beklentisini gerçekleştirmemiştir. Bununla beraber Huneyn Savaşı'nda elde edilen ganimetleri dağıtırken ona kabile başkanı muamelesi yapmış ve diğer başkanlara verdiği gibi ona da 100 deve vermiştir. Ayrıca onu *müellefei kulûb* grubundan saymıştır.[745] Bu durum Alkame'nin henüz tam olarak gönlünün İslâm'a ısınmadığını göstermektedir. Aynı zamanda bu hadise Âmir b. Sa'sa'a kabilesinin de fetih ordusuna destek verdiğini ortaya koymaktadır. Bir başka rivayette de Resulullah'a gönderilen hediyelerden bazı kabile reislerine hibede bulunduğu, bunlar arasında Alkame'nin de olduğu söylenir.[746] Anlaşıldığı kadarıyla onun idarecilik beklentisi Hz. Ömer zamanında gerçekleşmiş ve Hevâzin kabilesine amil olarak görevlendirilmiştir.[747]

Alkame b. Ulâse'nin de Âmir b. Tufeyl'le liderlik yarışı içinde olduğu ve bu nedenle Medine'ye gelip Resulullah'a tabi olduğu anlaşılmaktadır. Bu şahıs Âmir b. Sa'sa'a'dan olmasına rağmen, bu kabilenin Kilâb'la ilişkisi nedeniyle bazı rivayetlerde Kilâbî olarak tanıtılmıştır.[748]

Resulullah Alkâme'nin gelip bağlılık bildirmesine özel önem vermiştir. Nitekim onun bağlılık bildirmesini müttefiki olan

743 İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, I, 338; Safedî, *el-Vâfi*, XI, 263, XIII, 158; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 46.
744 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 269, VI, 196.
745 İbn Ebî Hayseme, *et-Ta'rîhu'l-Kebîr*, II, 24; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1198; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, V, 178, VI, 426.
746 Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 521
747 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 190.
748 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, VI, 426; İbn 'Abdilberr, *ed-Durer*, I, 234.

Huzâa kabilesine bile müjdelemiştir.[749] Zührî isnadlı rivayette de Huzâa kabilesinin Resulullah'ın müttefiki olduğuna vurgu yapılmış ve aynı haberlere yer verilmiştir.[750] Sözü edilen süreçte daha önce Medine'ye gelip bağlılık bildiren Âmir b. Mâlik'in (Ebû Berâ') adının geçmemesi dikkat çeker. Buna mukabil oğlu Berâ'nın babasının emanını hiçe sayan Âmir b. Tufeyl'e saldırıp yaralaması ve Alkame b. Ulâse adının ön plana çıkması gibi haberler, onun ölmüş olabileceğini akla getirmektedir.

Vâkıdî de Alkame b. Ulâse ve Hevze'nin iki oğlunun Resulullah'a bağlılık bildirdiklerine dair haberlere yer verir. Ayrıca Resulullah'ın güçsüz olduğu dönemde Huzâa kabilesinin gelip ona biat ettiklerine atıftan sonra bu haberi onlarla da paylaştığına dikkat çeker. Hatta yazdığı mektubun metnine bile yer vermiştir. Vâkıdî kabilenin ileri gelenlerinden Budeyl b. Verkâ' ve Bişr[751] ve Huzâa'nın alt kolu olan Benû Amr'ın büyüklerine hitaben şu yazıyı gönderildiğini kaydeder:

> Size selam olsun. Allah'a hamd ediyorum. O'ndan başka ilah yoktur. Bilin ki, sizinle yaptığım anlaşma sebebiyle size kötülük yapmadım ve sizi zarara uğratmadım. Benim için Tihâme'nin en sevimli insanları sizlersiniz. Akrabalık yönüyle de bana en yakın olan sizler ve size tabi olan Mutayyebûn'dur.[752] Sizlerden hac ve umre yapmak müstesna Mekke'de oturmamak şartıyla kendi yurtlarında kalsalar bile kendim için tanımış olduğum hakkın aynısını tanımış bulunuyorum. (Muhâcirlerle aynı statüdedirler). Barış içinde olduğumuz dönemde sizinle olan dostluğu hiçbir zaman ihmal etmedim. Benim tarafımdan da hiçbir korku ve endişeye kapılmadınız. Bundan sonra da bilin ki, Alkame b. Ulâse ve iki oğlu bana tabi oldular ve İkrime'den kendisine tabi olanlarla hicret ettiler. Kendi nefsim için ne yaptıysam, sizden bana tabi olanlara da aynısını yaptım. İster harem bölgesinde, ister helal

749 İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 432; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, I, 717, II, 145; Safedî, *el-Vâfî*, XIII, 158; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 46.

750 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 402.

751 Bu isim Büsr olarak da ifade edilmiştir. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 402.

752 *Mutayyebûn* kavramı ile kast edilenler, Benû Hâşim, Benû Zühre, Benû el-Hâris b. Fihr, Teym b. Mürre ve Esed b. Abdiluzza'dır ve bununla ismi geçen kabileler arasındaki ittifaka vurgu yapılmıştır. Resulullah bu açıklama ile onları da mutayyebûn grubundan syadığını göstermiştir.

bölgede olsun, bizler birbirimizdeniz. Vallahi ben size asla yalan söylemedim. Rabbiniz sizi sevsin.[753]

Âmir b. Sa'sa'a kabilesiyle tarihî bağların bulunduğunu ve mektupta dile getirilen akrabalığın bununla alakalı olduğunu hatırlatalım. Nitekim Resulullah'ın dedesi Abdulmuttalib ilk evliliğini Benû Âmir b. Sa'sa'a kabilesinden Cüneydib b. Huceyr'in kızı Safiye ile yapmış ve bu evlilikten oğlu el-Hâris doğmuştur.[754] Abdulmuttalib'in torunu Abbâd da Âmir b. Sa'sa'a kabilesinden evlenmiştir. Onun eşi Huceyre bnt. Cündüb, Abdulmuttalib'in eşi Safiye'nin amcasının kızıdır. Diğer yandan Resulullah da bu kabileden iki evlilik yapmıştır. Eşlerinden "Ümmü'l-mesakîn/miskinlerin annesi" künyesiyle Zeyneb bnt. Hüzeyme[755] ile Meymûne, Benû Âmir b. Sa'sa'a kabilesine mensuptur. Hâris b. Hazn'ın kızı olan Meymûne, aynı zamanda Resulullah'ın amcası Abbâs'ın baldızıdır. Dolayısıyla Abbâs da bu kabileden evlenmiştir.

İbn Sa'd, Meymûne'nin babasının adını Hâris b. Cübeyr b. Hazn olarak zikretmiştir.[756] Sadece bu bilgiler bile Resulullah'ın kabilesi ile Âmir b. Sa'sa'a kabilesi arasındaki akrabalık hakkında bilgi verebilir. Ancak bu yakınlık 'davete' olumlu yansımamıştır. Zira anılan kabile uzun süre Resulullah'a düşmanlık etmiş, ancak sonradan boyun eğmiştir.

İbn Şihâb ez-Zührî isnadlı rivayette de Alkame ile beraberindeki heyetin gelip kendisine biat ettiğine dair detaylar anlatılmış ve bu haberi Resulullah'ın müttefiki Huzâa kabilesine duyurduğuna dikkat çekilmiştir.[757] Mektup âdeta dostane ilişkiler kurmaya yönelik mesajlar içermektedir. Özellikle akrabalığa vurgu, Resulullah'ın onları kendisine yakın gördüğüne dair bir mesaj niteliğindedir. Ayrıca kendilerine herhangi bir zarar vermediğine dair vurgu da barış içerikli mesajdır ve kendileri de buna riayet ettikleri sürece problem olmayacağı-

753 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 750.
754 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 90.
755 İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, X, 89, 112; Taberî, *Târîh* (İzzeti), III, 167.
756 İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, X, 128.
757 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 402.

na dair uyarı görüntüsündedir. İbn Sa'd aynı mektubun iki farklı versiyonunu nakletmiştir. Bunlardan birisi Vâkıdî'nin metniyle aynı muhtevaya sahipken[758] diğeri şu içeriktedir:

> Biliniz ki, ben sizin malınızı gasp etmedim. Mallarınıza da vergi koymadım. Unutmayın ki, Tihâme ehlinin en değerlisi ve bana en yakın olan akrabam siz ve size tabi olan Mutayyebûn'dur. Ayrıca bilin ki, kendim için aldığım kadarını kendi yurduna hicret etmiş olsa bile, sizden hicret edenler için de aldım. Ancak Mekke sakinleri, hacı ve umreciler müstesnadır. Sizinle barıştığımdan beri size vergi koymadım. Benden korkmanıza gerek yok ve alıkonulmayacaksınız. Alkame b. Ulâse ve Hevze'nin iki oğlu da Müslüman olup hicret ettiler. Ayrıca İkrime'den onlara tabi olanlarla beraber biat ettiler. Şüphesiz helal ve haram konusunda bizler birbirimizdeniz. Ben sizlere yalan söylemedim. Rabbiniz sizleri sevsin.[759]

İbn Sa'd, mektupta ismi geçen Hevze'nin iki oğlunun Hâlid ve Harmele olduğunu ve onların hicret etmesinden sonra Resulullah'ın kabile mensuplarına mektup gönderdiğini söyler.[760] Böylece hepsinin hicret etmesine gerek olmadığını ve hicret edenlerle eşit haklarının bulunduğu mesajını vermiştir. Aynı iddia Vâkıdî tarafından da zikredilir.[761] Benû Âmir heyetiyle Medine'ye gelip Resulullah'la görüşenlerden birisi, aynı zamanda hadis ravilerinden olan eş-Şihhîr b. Avf'tır.[762] Onun Basra'ya yerleşip hadis rivayet ettiğine dair haberler bulunmaktadır.[763]

Ali b. Ebî Talib isnadlı rivayete göre Alkame ve arkadaşları bir Ramazan günü Medine'ye gelmiştir. Rivayette Resulullah'ın onlarla sahur yediği ve akabinde sabah namazının kılındığına dair detaylar anlatılmaktadır.[764] Bir başka rivayette de yine

758 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 196.
759 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 235; ayrıca bk. İbn Mende, *M'arifetu's-Sahâbe*, I, 280.
760 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 196.
761 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 749.
762 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 33.
763 İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 238; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1684; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, III, 275; Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XV, 81.
764 Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, II, 192; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, IV, 2178.

benzer bilgilere yer verilmiştir.[765] Keza Alkame'nin de Resulullah'la sahur yaptığından bahsedilmiştir.[766] Ayrıca Mekke'nin fethi sürecinde de Ebtah'taki çadırında bu kabile mensupları ile görüştüğüne dair detay dikkate alınırsa, Alkame ve beraberindekilerin fetih öncesindeki çağrı üzerine Medine'ye geldiklerini anlıyoruz. Nitekim Resulullah Ramazan ayı içinde civardaki kabilelere çağrı yapmış ve hedef belirtmemekle beraber Medine'de toplanmalarını istemiştir.[767] Dolayısıyla Alkame'nin de bu çağrı üzerine Medine'ye geldiği anlaşılmaktadır.

Rivayete göre Mekke'nin fethine katılan kabile üyelerinden bir grup fethin ardından Resulullah'ı çadırında ziyaret etmiştir. Avn b. Ebû Cuhayfe isnadlı bir rivayete göre bu grup Ebtah'ta kırmızı bir çadırda dinlendiği sırada Resulullah'a uğramışlardır.[768] Selam verdikleri zaman Resulullah kim olduklarını sormuş, "Âmir b. Sa'sa'a'danız" cevabı üzerine, "Merhaba! Siz benden ben de sizdenim" diye karşılık vermiş ve onları samimiyetle kabul etmiştir.[769] Görüşme sırasında onları Medine'ye davet etmiş, grup üyeleri de yurtlarına döndükten sonra, geleceklerini söylemiş, ancak Medine'ye geldikleri zaman Resulullah vefat etmişti.[770]

Bi'ru Maûne faciası ve Şüca' b. Vehb'in baskını gibi olumsuz hadiseler yaşanmasına rağmen Resulullah müteakip dönemde bu kabileyle iyi ilişkiler kurmuş, yukarıda değinildiği üzere Zeyneb bnt. Hüzeyme[771] ve Meymûne ile evlilik yapmıştır.[772] Hem Resulullah'ın giderek güçlenmesi hem de bu evlilikler aradaki buzları eritmiş ve ilişkiler giderek olumlu bir sürece girmiştir.

765 Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, XII, 8.
766 İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, VIII, 623; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, IV, 2178.
767 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 799.
768 Sözü edilen kırmızı renkteki çadırın deriden olduğundan bahsedilmiştir. Buhârî, *es-Sahîh*, I, 84, VII, 154; Muslim, *es-Sahîh*, I, 360; İbn Mâce, *es-Sunen*, I, 457; Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, I, 143.
769 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 269; İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, III, 131; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, I, 581.
770 İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, III, 131; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXII, 106.
771 İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 258; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 647.
772 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 444.

Rivayetlere göre Hâlid b. Hevze'nin oğlu el-Addâ b. Halid'in de Resulullah'ı ziyaret ettiği ve bu ziyarette er-Ruhayh adlı su kuyusu ve etrafındaki arazinin onun adına ikta olarak düzenlendiği bilgilerine yer verilmiştir.[773] Bir başka rivayette de Resulullah'ın el-Addâ b. Hâlid b. Hevze ve onlara tabi olanlar adına bir yazı düzenlediğinden bahsedilir. Bu yazı ile beraber el-Mısbâ'a, ez-Zecc ve Levvâbetü'l-Harrâz arasındaki toprakların kendilerine ikta olarak verildiği kaydı yer almaktadır.[774]

Benû Bekkâ Heyeti

Âmir b. Sa'sa'a kabilesinin alt kollarından olan Benû Bekkâ'dan bir heyetin Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiklerinden söz edilir. Nesep alimleri bu kabileyi Benû Âmir b. Sa'sa'a'nın alt kolu olarak niteler.[775] İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre bu heyet dokuzuncu yılda gelmiştir.[776]

Heyet uzun yoldan geldiği için erzak sıkıntısı çekmiş ve şiddetli açlıkla karşılaşmıştı. Resulullah onlara ikramlarda bulunmuş, hatta teşvik için "Kestiğiniz hayvanların etlerini saklamak yerine fakir fukaraya dağıtın ve üç gün içinde tüketin" mealinde bir açıklama yapmıştır.[777] Anlaşıldığı kadarıyla bu amaçla söylenen söz geleneksel yorumlarda kurban etlerinin üç günden fazla bekletilmemesi gerektiğine dair bir anlayışa dönüşmüştür.

Heyette yer alan Muâviye b. Sevr'in o sırada 100 yaşında olduğu söylenir. Onunla birlikte Bişr adlı oğlunun da geldiği rivayet edilir. Ayrıca Fücey b. Abdullah ve Abdu Amr el-Esam da ismi geçenler arasındadır.[778] Resulullah Zülkıssa suyunun

773 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 197. İddiaya göre el-Addâ Yezid b. Mühelleb'in valiliği dönemine kadar yaşamış, kendisini ziyaret ettiği zaman adına düzenlenen deri parçasına yazılmış olan ikta yazısını göstermiş ve Resulullah'ın yazılı emri ile bu su kuyusunun kendisine ihdas edildiğini ileri sürmüştür. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 197.
774 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 236.
775 İbnu'l-Kelbî, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 22; Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureyş*, I, 363; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 151.
776 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 262; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, IV, 175.
777 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 267.
778 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 262; İbn 'Abdilberr, *el-'İstî'âb*, III, 1006; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 242, 243.

el-Fücey b. Abdullah'a ait olduğunu bildiren bir yazı vermiştir. Ayrıca Müslüman olup sorumluluklarını yerine getirdikleri sürece güvencede olduklarını da hatırlatmış ve ödeyecekleri vergiyi vermeleri konusunda uyarıda bulunmuştur.[779]

Âmir b. Sa'sa'a kabilesinin alt kollarından birtakım isimlerin de Medine'ye gelip Müslüman olduklarına dair rivayetler nakledilmiştir. Servân b. Fezâre ve Muâviye b. Sevr gibi isimler bunlardan bir kaçıdır. İbn Sa'd, Muâviye b. Sevr'in annesi Dubba'a bnt. Adî'nin Resulullah'ın kabilesi Hâşimîlerden olduğunu söyler.[780] Ayrıca bu kabile kökenli olan Muâviye b. Heyde ve Kabîsa b. el-Muhârik adlı kişilerin de Resulullah'la görüşüp, bazı sorular sordukları ve İslâm'ı kabul ettikleri söylenir. Ayrıca her ikisinden hadis rivayet edildiğine dair haberler bulunmaktadır.[781] Bunlara ilaveten Kays b. Âsım, Semûre b. Cüdâne, onun oğlu Câbir b. Semûre, Hubşî b. Cünâde, Karede b. Nüfâse ve Nehîk b. Kusay gibi isimlerin de Medine'ye gelip Müslüman oldukları ve Resulullah'ın sohbetine katıldıklarına dair haberler nakledilmiştir.[782]

Kurre b. Hubeyre'ye Dair Haberler

İbn Sa'd, Kuşeyr b. Kilâb kabilesinden bir heyetin gelip bağlılık bildirdiklerini söyler. Bu kabile Âmir b. Sa'sa'a'nın alt kollarından birisiydi.[783] Heyetin Serv b. Urve önderliğinde geldiğinden bahsedildiği gibi, aralarında Heyde b. Muâviye ve Kurre b. Hubeyre gibi isimlerin de bulunduğu söylenir. Resulullah'a bağlılık bildiren heyet üyeleri İslâm'ı kabul edip yurtlarına dönmüştür.[784] Resulullah, Kurre b. Hubeyre'yi kabilesinin vergi memuru olarak görevlendirmişti. Ancak daha çok siyaseten ve çıkarı gereği Müslüman olduğuna dair bir tutum sergilemiştir. Nitekim Resulullah'ın vefatı üzerine Kureyş'ten

779 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 263.
780 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 199.
781 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 204.
782 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 205-207.
783 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, X, 159; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 245, 289; Hâzimî, *'Ucâletu'l-Mubtedî*, I, 105; Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-Ereb*, I, 399.
784 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 262.

duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiş ve Medine ile bağlarını koparmış, ancak yakalanınca ısrarla isyan etmediğini söylemiş ve affedilmiştir.

Resulullah'ın vefatı üzerine Umân'da vergi görevlisi olan Amr b. el-Âs, Medine'ye dönerken Kurre'ye misafir olmuş, kendisine izzet ikramda bulunmakla birlikte Resulullah'ı kast ederek "adamınız/arkadaşınız öldü" gibi bir ifade kullanmıştır. Amr bu ifadeye tepki gösterince Kurre şunları söylemiştir: "Siz Kureyş halkı olarak, beldenizde emin bir şekilde yaşıyordunuz. Sonra sizden birisi çıktı ve benim de işittiğim şeyleri söyledi. Haberi bize geldiği zaman, ondan nefret etmedik ve 'Mudar'dan birisi insanları yönetiyor' diye kabullendik. İnsanlar size koşarken o ölüp gitti. Artık insanlar (kabileler) size itaat için koşmayacak. Mukaddes beldenize dönün ve emniyette kalın. Sen bunu yapmazsan bana gelebilirsin. Ne zaman istersen yerin vardır." Amr bu sözlerin aba altından sopa göstermek olduğunu söylemiş, ancak fazla üstelemeden Medine'ye dönmüştür.[785] İsyancı tutumunu iyice hissettirmesi üzerine Ebû Bekir'in orduları tarafından yakalanıp Medine'ye getirilince, daha önce Amr b. el-Âs'la konuşmasına atıf yapıp onun tanıklığına başvurulmasını istemiş ve sonunda serbest bırakılmıştır.[786]

Kurre gibi yukarıda adı geçen Alkame'nin samimiyetsizliği de Resulullah'ın vefatından sonra ortaya çıkmıştır. Zaten Kurre b. Hubeyre ile beraber irtidat hadiselerine katılmıştır. Nitekim irtidat edip Hz. Ömer zamanında tekrar İslâm'a girdiği rivayet edilir.[787] Bununla beraber yakalandığı zaman af dilemiş, Ebû Bekir onu da bağışlamıştır. Bütün bunlar Benû Âmir b. Sa'sa'a kabilesi ile Medine arasındaki ilişkilerin mahiyeti ve onların Resulullah'a bağlılığı konusunda belli bir fikir verir mahiyettedir. Görünen o ki, geç dönemde ve bir bakıma zorunluluk gereği Medine'ye bağlandıkları için Resulullah'ın vefatı üzerine, eski kabile geleneklerine dönme eğilimi sergilemişlerdir.

785 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 202.
786 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 203.
787 Kelâ'î, *el-İktifâ'*, II, 108.

Diğer yandan Resulullah bu kabile mensuplarını ikna etmek için hayli lütufkâr bir tutum izlemiştir. Kendilerini akraba olarak görmüş, hatta onlardan evlilik yapıp akrabalık bağını kuvvetlendirmiştir. Diğer yandan Bi'ru Maûne faciasındaki düşmanca tutumları nedeniyle öç alma yoluna gitmemiştir. Ayrıca onlardan vergi talep edilmeyeceğini söylemesi de bu kabileyi kazanmaya yönelik hamle olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle Benû Âmir b. Sa'sa'a'nın diğer kabilelere oranla imtiyazlı bir konumda olduğunu söylemek bile mümkündür.

Benû Kilâb

Benû Kilâb, Âmir b. Sa'sa'a'nın güçlü kollarından birisidir.[788] Kabilenin ismi ataları Kilâb b. Rebîa'dan gelir. Basra-Mekke yolu üzerindeki Dâriye, Rebeze, Avâlî ve Fedek gibi değişik bölgelere dağılan kabile genelde Necd ve Şam'a doğru yayılmıştır.[789] Başlangıçta Medine'ye karşı mesafeli dursalar da Mekke'nin fethinden sonra tutum değiştirmiş ve bazı isimler heyetler hâlinde gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir.

Benû Kilâb kabilesiyle ilgili haberler arasında en çok dillendirilen konulardan birisi, bu kabilenin bir alt kolu olan Kuratâ' boyu üzerine düzenlenen seferdir. *Kurtâ, Kuratâ, Kurayt* veya *Karît* gibi isimler Kilâb b. Rebîa'nın çocuklarının adları olarak zikredilir. İbn Sa'd, Kuratâ'yı "Kilâb'dan Benû Bekr'in bir kolu" olarak tanımlar.[790] Bu kabile mensupları Necd tarafındaki Dâriye ile Rebeze arasındaki bölgelerde yaşıyordu. Rebeze civarındaki Bekerât bölgesinin onlara ait topraklar olduğu söylenir.[791]

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Resulullah hicretin 55. ayında Muhammed b. Mesleme'yi Benû Kilâb'ın Kuratâ' kolu üzerine göndermiştir. Herhangi bir bilgi sızdırılmaması için birliği Muharrem ayının 19'unda gece yola çıkardığı ve birliğin 30 kişiden oluştuğu yönünde bilgiler vermiştir. Kafile

788 İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 282, 288, 402; Kalkaşandî, *Kalâîdu'l-Cumân*, I, 116.
789 Kalkaşandî, *Kalâîdu'l-Cumân*, I, 116.
790 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 74.
791 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 74.

ilerlerken eş-Şerebe denen yerde bir grup yolcuya rastlamış, onların Medine'ye düşmanlığıyla bilinen Benû Muhârib'den olduklarını öğrenince baskın yapıp bir kısmı öldürülüp hatırı sayılır ganimet ele geçirilmiştir. Yoluna devam eden birlik Benû Bekr b. Kilâb kabilesine saldırmıştır. Baskında yaklaşık 10 kişinin öldürüldüğü ve birçok ganimet ele geçirilip, karşı saldırıya uğramamak için hızla Medine'ye dönüldüğü rivayet edilir. Vâkıdî 156 deve ve 3.000 civarında küçükbaş hayvanın ele geçirildiğini iddia eder.[792] İbn Sa'd da benzer bilgileri verir ancak tarih konusunda hocasından ayrılır. Örneğin ona göre bu birlik hicretin 59. ayında ve Muharrem'in onuncu günü gönderilmiş, ayın bitimine bir gün kala Medine'ye dönmüştür.[793] Bu bilgilere göre birliğin 19 gün sonra döndüğü anlaşılmaktadır.

Gelişmelere bakılırsa bu sefer Hendek Savaşı'ndan hemen sonra düzenlenmiş olmalıdır. Apaydın verilen tarihleri dikkate alarak seferin 10-29 Muharrem 6 tarihinde düzenlenmiş olabileceği sonucuna ulaşmış ve bu tarihin 30 Nisan-20 Mayıs 627'ye denk geldiğini tespit etmiştir.[794]

Bazı rivayetlere göre birlik dönerken yolda Benû Hanîfe kabilesinin ileri gelenlerinden birisi olan Sümâme b. Üsâl ele geçirilip Medine'ye getirilmiştir.[795] Böyle bir iddiadan bahsedilse de, onun yakalanmasıyla ilgili farklı rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin bir rivayette yine Muhammed b. Mesleme tarafından en-Nahle'de esir alındığı söylenir, ancak sefer adı zikredilmez.[796] Bir başka rivayette de Sümâme'nin Necd bölgesine gönderilen bir seriye tarafından esir alındığından bahsedilir, ancak ne komutan ismi ne de seriye adı zikredilmiştir.[797] Bununla beraber Belâzurî onun Kurtâ' seriyesi sırasında esir alındığını açık bir şekilde dile getirmiştir.[798]

792 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 534-35.
793 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 74.
794 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 601.
795 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 268.
796 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 438.
797 Mâlik b. Enes, *el-Mudevvene*, I, 140.
798 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 376.

İbn Sa'd onun biyografisinden bahsederken Resulullah'ın elçisini öldürmek istediği için kanını heder saydığını, umre için Mekke'ye giderken Resulullah'ın elçilerinden birisi tarafından esir alınıp Medine'ye getirildiğini iddia eder.[799] Onunla ilgili diğer detaylar, Benû Hanîfe kabilesiyle ilgili başlık içinde ele alınmıştır.

Dikkat çeken hususlardan birisi ise, birliğin Muharrem ayında gönderilmiş olması, yolda bir gruba rastlayıp saldırması ve Medine'ye döndükleri zaman Resulullah'ın haram ayda saldırı yaptıkları için tepki göstermemesidir. Oysa daha önce Abdullah b. Cahş seriyesi haram ayda bir kafileye saldırıp kan döktüğü için Resulullah şiddetli tepki göstermişti. Cahiliye geleneğine göre Araplar haram aylarda saldırı ve çatışmaları askıya alır, kan dökmezdi. Hatta bu anlayışı Kur'an da benimsemiştir, ancak Resulullah gerektiğinde haram aylarda da seriye göndermiştir.

Daha önce de işaret ettiğimiz üzere sözü edilen haram, ticari faaliyetlerin düzenlendiği Mekke civarındaki panayırlar için serbest dolaşımı sağlamak amacıyla Kureyş tarafından benimsenmiş bir uygulama niteliğindedir. Ancak birçok kabile bu yasağa uymamıştır. Hatta çıkarına uygun olduğu zama Kureyş bile ihlal etmiştir. Kuratâ' seferinde olduğu gibi kimi seriyelerin haram aylarda gönderilmiş olması, sözü edilen haramın/hürmetin Mekke veya Kâbe çevresiyle alakalı bir teamül olduğunu akla getirmektedir. Diğer yandan Bakara 217'deki ayet, gerektiğinde haram aylarda da askeri sefer düzenleneceğine açık kapı bırakmıştır. Muhtemelen bu ayet gereği de Resulullah Muharrem ayında seriye göndermede bir beis görmemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Resulullah Hendek'ten sonra bu tür seriyeler göndererek etraftaki kabileleri psikolojik yönden etkilemeye çalışmış ve bu yolla onların Medine'ye boyun eğmelerini hedeflemiştir.[800]

799 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 111.
800 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 535.

Kuratâ' üzerine gönderilen seriyeden yaklaşık üç yıl sonra Resulullah Abdullah b. Avsece el-Becelî'yi bu kabile reislerinden Hâris b. Amr b. Kurayt'ı[801] İslâm'a davet etmek için görevlendirmiştir.[802] Bir iddiaya göre Ri'ye es-Sühaymî'ye göndermiştir.[803] Hâris, İslâm'ı reddettiği gibi Resulullah'ın deri üzerine yazılı olarak gönderdiği mektubu tulumuna yama yapmıştır. Kimi iddialara göre bu hareketi nedeniyle "yamacı" anlamına gelen *râkı'* (الراقع) lakabıyla anılmıştır. Ayrıca kabile mensupları da Müslüman elçiye ağır hakaretlerde bulunmuştur.[804] İbn Sa'd, Abdullah b. Avsece'nin ayrıca Mim'ân b. Amr'a da gönderildiğini söyler ve onu Urene kabilesinden gösterir.[805]

Dahhâk b. Süfyân Seriyesi

İddiaya göre Resulullah mektuba karşı yakışıksız tavır sergilenmesini karşılıksız bırakmamış ve 630 yılında Dahhâk b. Süfyân önderliğindeki bir birliği yeniden Kuratâ' üzerine göndermiştir.[806] Dahhâk bu kabileden olup daha önce İslâm'ı seçmişti. Hedef bölgesine ulaşınca Kuratâ' mensuplarını Sammân-Züccülâve mevkiinde bulmuş ve onları İslâm'a davet etmiştir. Ancak reddedilince üzerlerine saldırmış ve onları dağıtmıştır. İddiaya göre Dahhâk b. Süfyân'nın ordusunda yer alan ve daha önce Müslüman olan Seleme b. Kurt b. Abdi'nin oğlu Esyed b. Seleme, babasını İslâm'a davet etmiş, ancak Seleme İslâm hakkında ağır sözler sarf ettiği gibi oğlu-

801 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 982.
802 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 983; 'Alâ'uddîn Moğultây, *el-İşâra*, I, 329-30; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 43.
803 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 43.
804 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 982; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 242, VI, 304; İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, II, 275; İbn Tûlûn, *İ'lâmu's-Sâilîn*, I, 103; Zurkânî, *Şerhuz-Zurkânî*, IV, 146; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, XI, 364.
805 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 242. İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre başına geleceklerden korkan Ureneli, Medine'ye gelip Müslüman olmuş, muhtemelen savaşa katılması durumunda ne elde edeceğini sormuş olmalı ki, Resulullah ona "Şayet taksimden önce bir mal elde edersen bunda senin hakkın daha fazladır" mealinde bir açıklama yapmıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 242.
806 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 973, 982; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 447; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 359; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 241.

na da küfürler yağdırmıştır. Bir rivayete göre bu şahıs attan düşmüş ve ölmüştür. Bir başka rivayete göre ise attan düşürülmüş ve bir su kuyusuna atılarak öldürülmüştür.[807]

Bu sefer sırasında Resulullah'ın davet mektubunu su tulumuna yama yapan Ri'ye es-Sühaymî'nin ailesi ve develeri de ele geçirilmiştir. Kendisi ise Benû Hilâl kabilesinden olan bir Müslümanla evli kızının yanına kaçmıştır. Müteakiben Resulullah'tan af dilemiş ve bağışlanmıştır. Hatta ailesi ve mallarının da iadesini istemiş, ancak Resulullah onun gelmesine kadar bunları ganimet olarak dağıttığını söylemiş ve sadece ailesini iade etmiştir.[808]

Anlaşıldığı kadarıyla ilk direnişten sonra kabile üyeleri baskınla cezalandırılınca, geri adım atıp düşmanlıktan vazgeçmiş ve Medine'ye tâbi olamaya karar vermişlerdir. Resulullah 9. yılın Muharrem ayında Dahhâk b. Süfyân'ı kabilenin vergilerini toplamak üzere göndermişti. Nitekim Vâkıdî, bu yılın Muharrem ayının hilalinde vergi memurları gönderdiğini, Dahhâk'ı da Benû Kilâb üzerinde görevlendirdiğini kaydeder.[809] Bir başka rivayette ise Dahhâk'ın Benû Kilâb'a dokuzuncu yılın Rebîulevvel ayında gönderildiğini söyler. Anlaşıldığı kadarıyla bu görevlendirmelerden birisi seriye komutanlığı, ikincisi ise vergileri toplamakla alakalı haberlerdir. Nitekim Vâkıdî bir görevlendirme için Muharrem ayını, ikinci görevlendirme için Rebîulevvel ayını zikreder.[810] İbn Sa'd, Dahhâk'ın kabilesine vergi amili olarak gönderildiğini ve ödemeleri gereken vergileri toplayıp bunların bir kısmını aynı kabile içindeki fakirlere dağıttığını söyler.[811]

Gelişmelere bakılırsa muhtemelen baskından sonra umutları kesilen kabile mensupları Safer ayında bir elçilik

807 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 982; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 149; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 256; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 215; Zurkânî, *Şerhu Mevâhibi'l-Ledunniye*, IV, 41.
808 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 43-44; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 241.
809 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 973.
810 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 982.
811 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 259; Dahhâk Resulullah'a da bol süt veren bir deve hediye etmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 425.

heyetiyle Medine'ye gelip boyun eğmiştir. İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Kilâb kabilesi hicretin dokuzuncu yılında 13 kişilik bir heyetle Medine'ye gelip Müslüman olmuşlardır.[812] Apaydın bu heyetin gelişini Muharrem-Safer ayları olarak verir ve bu ayların 21-Mart-18 Mayıs 630'a tekabül ettiğini tespit etmiştir.[813]

İbn Hişâm, Dahhâk'ın Mekke'nin fethi ve Huneyn Savaşı'na katılıp aktif olarak görev yaptığını söyler.[814] Bu rivayet doğru kabul edilirse, kabile üyelerinin fetihten önce geldiğine dair yorum yapılabilir. Bunula beraber Dahhâk'ın kabilesinden önce gelip Müslüman olduğunu da hatırlatalım. Dolayısıyla bu savaşlarda adının geçmesinde bir çelişki görülmemektedir.

Kilâb heyeti için de Lebîd b. Rebîa ve Cebbâr b. Selmâ gibi isimlerin bulunduğundan bahsedilir. Elçiler Remle bnt. Hades'nin (Hâris) evinde misafir edilmişlerdir. Rivayete göre Cebbâr ile Kâ'b b. Mâlik arasında dostluk vardı. Kâ'b gelenler arasında dostunun da bulunduğunu duyunca onları ziyaret etmiş ve evine götürüp ikramlarda bulunmuştur. Ardından onları Resulullah'ın huzuruna çıkararak görüştürmüş, böylece heyet üyeleri Resulullah'a bağlılıklarını bildirmişlerdir.[815] İbn Hibbân da bu kabilden 13 kişilik bir heyetin geldiğine dair bir kayıt düşer, ancak hiçbir detay vermez.[816]

Heyetin Medine'ye gelişi ile ilgili rivayetlere bakılırsa, Dahhâk b. Süfyân'ın ciddi ölçüde etkili olduğunu anlıyoruz. Nitekim Cebbâr huzura çıktığı zaman onunla ilgili şunları söylemiştir:

> Dahhâk b. Süfyân bize Allah'ın kitabı ve senin emrettiğin sünnetinle muamele etti. Bizi İslâm'a çağırdı, biz de Allah ve onun Resulü'nün çağrısına uyduk. O bizim zenginlerimizden vergi (zekât) tonlayıp fakirlerimize dağıttı.[817]

812 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 259.
813 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 675.
814 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 447.
815 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 259.
816 İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 111.
817 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 259, VI, 191.

Dikkat edilirse az önce de Dahhâk b. Süfyân'ın Kuratâ' kabilesini İslâm'a davet etmek üzere Resulullah tarafından görevlendirildiğinden bahsetmiştik.[818] Anlaşıldığı kadarıyla Benû Kilâb'ın Medine'ye bağlanmasında aynı kabileden olan Dahhâk'ın etkisi olmuştur. Ayrıca onunla birlikte yine Kilâb kabilesinden olup daha önce İslâm'ı kabul eden el-Asyed b. Seleme'yi de Kuratâ' üzerine göndermiştir. Hatta bu şahsın babasıyla karşı karşıya geldiğini ve babasının şirkte ısrar etmesi sonucu öldürülmesine vesile olduğunu belirtmiştik.[819]

İsmi geçenlerin yanı sıra Alkame b. Ulâse,[820] Lebîd b. Rebîa, Kudâme b. Abdullah, el-Âs b. Âmir ve Amr b. Mâlik gibi isimlerin de Medine'ye gelip bağlılık bildirdiklerine dair haberler bulunmaktadır.[821] Bunların yanı sıra aynı kabileden Zü'l-Cevşen ed-Dıbâbî'nin de daha önce Medine'ye gelip Resulullah'la görüştüğü ve ona bir at hediye ettiği söylenir. Ancak Resulullah bu atı Bedir'de alınan zırhlardan birisinin karşılığında alabileceğini söylemiştir. Rivayete göre Resulullah onu İslâm'a davet edince kabul etmemiş ve şu açıklamayı yapmıştır: "Görüyorum ki, seni kavmin yalanlamış ve yurdundan çıkarmış. Üstelik seninle savaş hâlinde. Şayet onlara galip geldiğini görürsen sana inanırım. Onlar galip gelirse sana tâbi olmayacağım."[822] Rivayet dikkate alınırsa Resulullah'ın Dahhâk'ı gönderip onları İslâm'a davet ettiği ve aynı zamanda ona tabi oldukları için vergi ödemeyi kabul ettikleri ve ardından Resulullah'a gelerek bağlılıklarını yineledikleri anlaşılmaktadır.

Kilâb kabilesinden ayrıca Amr b. Mâlik b. Kays adlı birisinin Medine'ye gelip Müslüman olduğundan bahsedilir.[823] Yurduna dönen Amr, kabilesini İslâm'a davet etmiş, kabile

818 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 982; İbn Sa'd, *et-Tabakât*,, II, 149; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 256; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 215; Zurkânî, *Şerhu Mevâhibi'l-Ledunniye*, IV, 41.
819 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 149, VI, 191.
820 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 190.
821 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 191-96.
822 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 195. Rivayete göre ismi geçen Zü'l-Cevşeyn'in oğlu Şemîr, Hz. Hüseyin'i öldüren orduda bulunmuş ve bizzat onun öldürülmesine tanık olmuştur. Bu hadiseden pişmanlık duyduğu ve cemaate karışmayıp tek başına namaz kıldığı iddia edilir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 195.
823 İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 111.

üyeleri de "Benû Ukayl'in bizden gasp ettiği mallar mislince onlardan alınıp bize verilmesi durumunda kabul ederiz" karşılığını vermiştir. Rivayetin devamında kabile mensuplarının gasp edilen mallarını bir şekilde geri alıp hızla uzaklaştıkları ve bu hadiseden sonra Ruâs b. Kilâb'dan bir heyetin Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdikleri rivayet edilir. Hatta Amr b. Mâlik kabilenin mallarını ele geçirip dönerken aynı zamanda bir cinayet olayına da karışmış ve Medine'ye gelip Resulullah'tan aman dilemiştir.[824]

Dile getirilen bu haberler kabilenin Medine'ye bağlanmasında, rakip kabilelerle olan mücadelelerinin etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Kilâb heyetinin ardından, rakipleri olan Benû Ukayl da aynı yolu izlemiş ve Medine'ye tâbi olmuştur.[825]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Benû Ukayl'dan Rebîa b. Muâviye, Mutarrif b. Abdillah ve Enes b. Kays adında üç kişi Resulullah'a gelip Müslüman olmuştur. Allah Resulü de onlara içinde hurma ağaçları ve su gözelerinin bulunduğu el-Akîk'i ikta olarak vermiş ve bu kararı kırmızı bir deri üzerine yazıp kendilerine teslim etmiştir. İbn Sa'd bu mektubun metnini de nakleder.[826] Onların biatinin ardından bu sefer aynı kabileden Lakît b. Âmir b. el-Mefrûk da bir grupla beraber Medine'ye gelip bağlılık bildirmiş ve en-Nezîm denen su kuyusunun bulunduğu bölgeyi kendisi için ikta olarak tanzim ettirmiştir.

Rivayetteki detaya göre Resulullah heyet içinde yer alan Ebû Harb b. Huveylid'e İslâm hakkında bilgiler vermiş ve ona Kur'an okumuştur. Duyduklarından etkilenen Ebû Harb bu dini seçme konusunda fal oku çekip karar vereceğini söylemiştir. Resulullah da bunların cahiliye döneminin küfür dinine ait uygulamalar olduğunu söylemiş ve onu uyarmıştır. Ebû Harb kardeşi İkâl b. Huveylid'in yanına giderek Müslü-

824 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 259.
825 Kays Aylân'a mensup olan kabile, Necd ve Yemâme bölgesine doğru yayılmış ve bu bölgeleri yurt edinmişti. Cahiliye döneminde Kinâne ve Kays Aylân kabileleri arasındaki dördüncü Ficâr savaşlarında aktif rol oynamışlar ve mübareze ile savaşı başlatan taraf olmuşlardır. İbn Habîb, el-*Munemmak*, I, 177.
826 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 260.

man olmaları durumunda Resulullah'ın el-Akîk'i kendilerine verebileceğini söylemiş, kardeşi önce kabul etmemekle birlikte daha sonra Müslüman olmuştur.[827] Ayrıca bu kabileden Müslüman olan başka isimlerden de bahsedilir.[828]

İbn Sa'd, Medine'ye gelerek teslim olan kabilelerden birisinin Kuşey b. Kilâb heyeti olduğunu söyler. Onların başında bulunan Serv b. Urve, Medine'ye gelip bağlılık bildirince, bazı arazilerin kendisine ikta olarak verilmesini istemiştir. Resulullah da onun talebini gerçekleştirmiş ve istedikleri yerleri bu kabileye tahsis etmiştir.[829] Ensab uzmanları bu kabileyi Âmir b. Sa'sa'a kabilesinin alt kollarından birisi olarak göstermiştir.[830]

Bazı rivayetlerde Resulullah'ın Kilâb kabilesinden Fâtıma isimli bir kadınla evlilik yaptığı iddia edilmiştir. Ancak bu konuyla ilgili rivayetler hayli karmaşıktır. Örneğin sözü edilen kadının adı Fâtıma bnt. ed-Dahhâk[831] olarak zikredilirken, ayrıca Amre bnt. Yezîd,[832] el-Âliye bnt. Zubyân,[833] Sebbâ' bnt. Süfyan veya Fâtıma bnt. Kilâbiyye[834] gibi isimlerle da anılmıştır. Bu kadınla ilgili birçok farklı isimden bahsedilmesi bir yana, evliliğin fiilen gerçekleşmediğinden de söz edilmiştir. Sonuçta bu haberler iddiadan öteye geçmemiştir. Nitekim bu konuyla ilgili diğer detaylar Resulullah'ın evlilikleriyle ilgili bölümde ele alınmıştır.

Sonuç

Hudeybiye Anlaşması'ndan sonraki dönemde Resulullah Sâsânîlerin nüfuz alanındaki kabile reislerine ve bölgesel liderlere de çeşitli davet mektupları göndermiştir. Kabile reis-

827 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 260.
828 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 260, 261.
829 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 262.
830 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, X, 159; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 245, 289; Hâzimî, *'Ucâletu'l-Mubtedî*, I, 105; Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-Ereb*, I, 399.
831 İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, X, 136.
832 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 456.
833 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 39; 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VII, 489; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, X, 136.
834 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 454, 455.

leri hemen olmasa da Kureyş'in teslim olması, Huneyn Savaşı'nda elde edilen başarılardan sonra âdeta yarışırcasına Medine'ye gelip bağlılık bildirmiştir. Onların Medine'ye yaklaşmalarında Resulullah'ın her geçen gün gücünü artırmasının rolü olduğu gibi, Sâsânîlerin Nînevâ'da yaşadığı bozgunun da etkisi vardır. Deyim yerindeyse sıranın kendilerine geleceğinden endişelenen kabileler, Sâsânî nüfuzunun zayıflaması üzerine birbiri ardınca Medine'ye bağlılık bildirmişlerdir.

Geleneksel yorumlarda bu bölgedeki kabilelerin Medine'ye gelişi din arayışına bağlanmıştır. Oysa bu kabilelerin oldukça uzak diyarlardan gelip bağlılık bildirmelerinin arkasında daha çok siyasal nedenler, gelecek kaygısı ve saldırıdan korunmak gibi beklenti veya kaygıların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle bunlar siyaseten Müslüman olmuş veya güç karşısında boyun eğmiştir. Keza Sâsânî idaresine karşı duyulan memnuniyetsizlik ve yeni müttefik arayışı da bir başka sebep olarak zikredilebilir.

Bunlara ilaveten rakip kabileye karşı destek bulmak, maddi beklentiler, çeşitli arazi iktaları ve su kuyularını ele geçirmek, kabileler arası rekabet, bazen kabile içi rekabet gibi değişik saikler de Medine'ye tâbi olmalarında etkili olmuştur. Gelenlerin hepsi bir anda din değiştirmediği gibi çoğu da maddi beklenti veya az önce zikredilen amiller nedeniyle bağlılık bildirmiştir. Nitekim Resulullah'ın vefatı üzerine birçoğu Medine'den kopmuş, ancak müteakip süreçte tekrar itaat altına alınmışlardır. İlerleyen süreç içinde de İslâm'ı benimsemişlerdir.

Necd bölgesindeki kabileler risaletin son yıllarına doğru Medine'ye bağlılık bildirdiği için Resulullah döneminde bu kabilelerle ilişkilere dair fazla bir detay verilmez. Buna mukabil Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemine dair haberler arasında birçok ayrıntıdan bahsedilir. Malum olduğu üzere Hz. Ebû Bekir döneminde Irak cephesi açılmış ve Hz. Ömer döneminde buradaki mücadeleler kapsamlı fetih dalgasına dönüşmüş, hatta bu kabilelerin gücünden de önemli ölçüde yararlanılmıştır.

BÖLÜM II
SÂSÂNÎ NÜFUZ ALANINDAKİ KABİLELERLE İLİŞKİLER

Arabistan'ın doğusundan başlamak üzere Basra Körfezi boyunca Yemen'e kadar uzanan sahil boyundaki kabilelerin çoğu Sâsânîlerin nüfuz alanındaydı. Bunların bir kısmı Sâsânî hâkimiyetini tanımış olsa da, fırsat buldukları zaman İran köylerine veya yerleşim birimlerine saldırıp yağmalamaktan geri durmuyordu. Yağmadan sonra çöl içlerine çekilen kabileler izlerini kaybettirirdi. Kimi yorumlara göre Arap baskınlarını önlemeye çalışan kisralar bazı kabile önderlerine kıymetli taşlarla süslenmiş 'amâme/sarık' veya taç verip kendi temsilcisi olarak görevlendirir ve onlar vasıtasıyla yağmanın önüne geçmeyi hedeflerdi. Nitekim sözü edilen bölgelerde *zû't-taç* (taç sahibi) ünvanıyla anılan birtakım kabile önderlerine rastlanmaktadır.

Hz. Peygamber'in kabile başkanlarına davet mektupları gönderdiği dönemde anılan bölgelerdeki kabileler Sâsânî nüfuzu altındaydı, ancak Nînevâ'daki bozgundan sonra bu nüfuz iyice azalmıştı. Aynı dönemlerde ise Resulullah'ın gücü her geçen gün artıyordu. Özellikle de Kureyş'in teslim olmasından sonra, deyim yerindeyse Resulullah rakipsiz kalmış ve bu durum kabilelerin onun yanında yer almalarında başat rol oynamıştı.

Benû Temîm

Arabistan'ın doğusundaki Basra (Ubulle), Kûfe, Yemâme ve Bahreyn'e kadar uzanan bölgelerde dağınık bir şekilde yaşayan Benû Temîm kabilesi, Sâsânî idaresiyle yakın temas hâlindeydi. Kabile ileri gelenlerinin sık sık Medain'i ziyaret edip kisra ile görüştüklerine dair rivayetler nakledilmiştir. Arabistan'ın doğusunda kurulan Muşakkar panayırı, bu kabilenin yerleşim bölgesindeydi. Ayrıca Ukâz panayırının da

etkin müdavimlerinden oldukları söylenir. Nitekim burada çıkan anlaşmazlıkları çözme görevi Benû Temîm'e aitti. Bir dönem Hîre bölgesindeki Lahmîler ile samimi ilişkileri olmakla beraber zamanla araları açılmış ve bu nedenle Kureyş'e yaklaşarak özellikle ticari anlamda samimi ilişkiler kurmuşlardır. Temîmli tüccarların sık sık Mekke pazarlarına gelip alışveriş yaptıklarına dair haberler aktarılmıştır. Kureyş'le Temîm arasındaki samimi ilişkiler ticaret kervanlarının korunması ile de kendisini gösterir. Rivayete göre Irak pazarlarına giden Kureyş kervanları Benû Temîm'e ait el-Hazin bölgesindeki su kuyusunun yanında konaklardı.[1] Bekrî bu bölgenin Temîm'in alt kollarından Benû Yerbu' kabilesine ait olduğunu söyler.[2]

Kureyş'le yakın ilişkilerin arkasında akrabalık bağlarının da etkisinin olduğunu gösteren veriler bulunmaktadır. Örneğin Kureyş'in büyüklerinden olan Galib b. Fihr'in annesi Temîmlidir.[3] Keza Ebû Cehil'in annesi Esmâ' da bu kabileye mensuptur.[4] Onun kabilesi Benû Mahzûm'la Benû Temîm kabileleri müttefikti.[5] İleri gelen müşriklerden Firâs b. en-Nadr'ın annesi de bu kabileye mensuptur.[6] Bir rivayete göre Temîm kabilesinden Süfyan b. Mücaşi' Araplar arasında Muhammed adında bir peygamberin çıkacağını duyduğu zaman, peygamber olur umuduyla doğan çocuğuna Muhammed adını takmıştır.[7] Ayrıca Resulullah'ın atalarından bazılarının annelerinin de bu kabileye mensup olduğu anlaşılmaktadır.[8] Bütün bunlar iki taraf arasındaki yakın ilişkinin arka planına dair fikir verir mahiyettedir.

Temîm kabilesinden olan Iyâd b. Hımâr'ın[9] sık sık ticari amaçla Mekke pazarlarına gittiği, risalet öncesinden beri Re-

1 Hemedânî, *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, I, 142.
2 Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, II, 477.
3 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 47.
4 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 251.
5 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 711.
6 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 114.
7 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 143.
8 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 45.
9 İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 278.

sulullah'la samimi bir dostluğunun bulunduğu ve Mekke'ye geldiği zaman ona misafir olduğu söylenir.[10] Bu şahıs aynı zamanda Ebû Süfyân'ın anlaşmalısıydı.[11] Iyâd, Mekke'ye geldiği zaman humus kaideleri gereği Kâbe'yi tavaf etmek için harem sınırları içinden bir elbise temin etmesi gerektiğinde Resulullah'tan ödünç almıştır.[12] Hicretten sonra Medine'ye gelip eski dostu olan Hz. Muhammed'le görüştüğü ve hediye takdim ettiği, Allah Resulü'nün de inanmadığı takdirde hediyesini alamayacağını söylediği, bunun üzerine İslâm'ı kabul ettiği gibi iddialar bulunmaktadır.[13] Ayrıca Müslüman olduğu ve hadis rivayet ettiği söylenir.[14]

Hîre'nin yanı sıra Bahreyn ve Uman bölgesinde meskûn olan Benû Temîm'in alt kollarından bazıları, zamanla Sâsânî nüfuz alanına girmiştir. Uzun yıllar tâbi olan ve olunan çerçevesinde gelişen ilişkiler bazen olumsuz şekilde seyretmiştir. Nitekim İranlı bir ticaret kervanını yağmaladıkları ve bunun üzerine kisra tarafından feci şekilde cezalandırıldıklarına dair haberler bulunmaktadır. Diğer yandan kabile reislerinden Utârid b. Hâcib'in İran sınırına yakın meralarda hayvanlarını otlatma izni almak için kisranın huzuruna çıktığı ve teminat olarak 'ok ve yayını' rehin bıraktığı söylenir. Taahhüt ettiği şartları yerine getiren Utârid, tekrar kisranın huzuruna çıkıp emanetlerini almıştır. Sözünde durması nedeniyle kisranın ona değerli bir kaftan hediye ettiği,[15] Temîm heyetiyle Medine'ye gelen Utârid'in bu kaftanı gösterip kendisine kisra tarafından verildiğini dile getirerek övündüğü iddia edilir. Keza heyetteki diğer üyelerin de gösterişli elbiselerle caka sattıkları ve böbürlendiklerine dair haberler nakledilmiştir.[16]

10 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XII, 105; İbn Dureyd, *el-İştikâk*, I, 240.
11 İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 308.
12 Burrî, *el-Cevhere*, I, 313.
13 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 164, IX, 35; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XII, 105.
14 İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 279; İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, VIII, 101.
15 Buhârî, "Edebü'l-Müfred", 352; Nesâî, "Zînet", 50; el-Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, V, 313; İbn 'Abdilberr, *ed-Durer*, I, 255; İbn 'Abdi Rabbih, I, 288; es-Suheylî, VII, 447.
16 Buhârî, "Edebü'l-Müfred", 352; Nesâî, "Zînet", 50; el-Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, V, 313; İbn 'Abdilberr, *ed-Durer*, I, 255.

Benû Temîm kabilesi de birçok kabile gibi Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye tâbi olmuştur. Bununla beraber Vâkıd b. Abdullah gibi bazı isimler oldukça erken dönemde Müslüman olmuştur. Rivayete göre Vâkıd, tebliğin ilk yıllarında İslâm'ı kabul etmiştir. Bir iddiaya göre Resulullah Erkâm'ın evinde bulunduğu dönemde Müslüman olmuştur.[17] Nitekim hicrete katılmış ve Rifâe b. Abdülmünzir'e misafir olmuştur.[18] Ayrıca Bedir Savaşı öncesinde Nahle'ye gönderilen Abdullah b. Cahş seriyesinde de görev yapmıştır.[19]

Mekke'nin fethi sürecine kadar bu kabileyle olumsuz bir ilişkiden söz edilmez. Aksine fetih sürecinde Benû Temîm'den bazı isimlerin Resulullah'a bağlılık bildirdiği ve orduya katıldıkları rivayet edilir. Anlatılana göre Resulullah fetih için yola çıkıp es-Sukya mevkiine gelince Akra' b. Habis 10 adamıyla birlikte gelip orduya iştirak etmiştir. Ayrıca Huneyn Savaşı'na da katılmıştır.[20] Resulullah ona kabile reisi muamelesi yapmış ve diğer kabile reisleri gibi 100 deve hisse vermiştir.[21] Aynı bilgileri Abdurrezzâk da verir.[22]

Mekke'nin fethinden sonra Resulullah'ın Benû Temîm'den bazı kollar üzerine bir seriye göndermiş, bunun üzerine kabilenin ileri gelenlerinden bir grup elçi Medine'ye gelip Resulullah'la görüşmüştür. Rivayete göre Resulullah'a bağlılık bildiren Huzâa kabilesinden Benî Kâ'b kolu ile Temîm'den Cüheyne ve Amr b. Cündüb kabileleri Zâtu'l-Aştât merasında hayvanlarını yaymıştı. Vergi toplama mevsimi gelince Resulullah kendisine bağlılık bildirmiş olan Huzâa'nın vergilerini toplamak için Büsr b. Süfyân'ı[23] görevlendirmişti. Büsr onların bulunduğu bölgeye gidip vergilerini toplarken Temîm'in kolları vergi memuruna tepki gösterip öldürmekle tehdit etmiştir. Ellerinden kurtulan Büsr, Medine'ye gelip durumu

17 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 362.
18 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 362.
19 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 9.
20 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 804; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 163.
21 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 945-46.
22 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 157.
23 İbn Sa'd, "Bişr b. Süfyan" olarak zikreder. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 254.

anlatınca Resulullah onları cezalandırmak amacıyla Gatafân kabilesinin şefi Uyeyne b. Hısn'ı görevlendirmiştir.[24]

Uyeyne uzun yıllar düşmanlık etse de, Mekke'nin fethi öncesinde orduya katılmıştı. Güven vermeyen bir tutum sergilediği için Resulullah sadece kendi kabile mensuplarıyla gidebileceğini söylemiş ve onu Cüheyne ile Amr b. Cündüb üzerine göndermiştir. Uyeyne b. Hısn Zâtu'l-Aştât mevkiindeki Zâtu'ş-Şukûk'ta yaptığı baskınla bu kabile mensuplarını kıstırmış ve yakaladığı 11 erkek, 11 kadın ve 30 çocuktan oluşan yaklaşık 50 kişi ile beraber ganimetleri de alıp Medine'ye dönmüştür.[25] Olay üzerine Benû Temîm'den bir grup heyet esirleri kurtarmak için Medine'ye gelmiş ve böylece ilişkiler başlamıştır.[26]

İbn Sa'd bu seferin Taif dönüşünden sonra düzenlendiğini söyler.[27] Daha önce de bu seriyenin dokuzuncu yılın Muharrem ayında gönderildiğini belirtmiştik. Apaydın, bu yıldaki Muharrem ayının 21 Mart-19 Nisan 630 tarihlerine denk geldiğini tespit etmiştir.[28] Bu verilere göre seriyenin hayli geç dönemde gönderildiğini anlıyoruz.

Hz. Aişe isnadlı bir rivayette de Temîm heyetinin esir düşen kabile üyelerini kurtarmak için Medine'ye geldiğinden bahsedilir. Bu heyette Rebîa b. Rufey' ve Sebre b. Amr'ın da bulunduğu söylenir.[29] İbn Mende (ö. 395/1005) de benzer hususa vurgu yapar, ancak sadece Rebîa b. Rufey'in adını verir.[30] Bu verilere göre onların geliş amacı Resulullah'a tabi olmak değil, öncelikli olarak esirlerini kurtarmaktı. Nitekim teklif yapılmasına rağmen İslâm'ı kabul etmemişlerdir. Bir rivayete göre sadece Akrâ' b. Habis Müslüman olmuştur.[31] Re-

24 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 621.
25 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 538; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 253-54.
26 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 254; Taberî, *Târîh*, III, 157; eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 324, 438.
27 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 147.
28 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 653.
29 Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, II, 1100.
30 İbn Mende, *M'arifetu's-Sahâbe*, I, 610.
31 Taberî, *Târîh*, III, 119.

bîa b. Rufey'in bu süreçten sonra İslâm'ı kabul ettiği ve Mekke'nin fethi ile Huneyn savaşlarına katıldığı, hatta Huneyn'de Dureyd b. Sımme'yi öldürdüğü rivayet edilir.[32] Hz. Aişe isnadlı bir başka rivayette ise zikredilen iki ismin yanında ayrıca Ka'ka' b. Ma'bed, Verdân b. Muhriz, Kays b. Âsım, Mâlik b. Amr ve Firâs b. Habis gibi isimler de sayılmıştır.[33]

Hz. Aişe isnadlı rivayetin haricindeki rivayetlerde de Temîm kabilesinden kalabalık bir heyetin esirlerini kurtarmak için Medine'ye geldiğinden bahsedilir. Bunların arasında Utârid b. Hâcib, Zibrikân b. Bedr,[34] Amr b. Ethem,[35] Kays b. Âsım,[36] Kays b. Hâris, Nu'aym b. Sâbit, Akra' b. Habis, Riyâh b. Hâris ve A'vâr b. Beşşâme gibi isimler bulunuyordu.[37] Heyet hicretin dokuzuncu yılında Medine'ye gelmiş ve Resulullah ile uzun bir görüşme yapmıştır.[38] Resulullah onları İslâm'a davet etmişse de, esirlerini kurtarmak için geldiklerini ileri sürüp teklifi kabul etmemişlerdir. Rivayete göre heyet içinde yer alan Iyâd b. Hımâr, Resulullah'a bir at hediye etmiş, ancak Resulullah müşriklerden hediye alamayacağını söyleyince inandığını açıklamıştır.[39]

32 İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 491; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XVII, 232; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 260; Safedî, *el-Vâfî*, XIV, 9; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 386-87.
33 Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, V, 2735.
34 Zibrikân, Necd bölgesinin şairi olarak anılıyordu. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 165.
35 Heyette bulunan Amr'ın henüz çocuk yaşta olduğu söylenir. Hatta heyet üyeleri onu yûklerinin başında bırakınca, Resulullah Kays'ı da çağırttırmış ve diğer heyet üyeleri gibi ona da hediyeler verip uğurlamıştır. İbn Sa'd onun şairlik özelliğine de işaret etmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 162-63.
36 Kays b. Asım, "Taşranın Efendisi" lakabıyla meşhur birisiydi. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 161, 162.
37 İbn Sa'd, Temîm heyetiyle beraber gelen birçok isim daha sayar. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 162-172.
38 İbn Hişâm, II, 560;Taberî, *Târîh*, III, 115; es-Suheylî, VII, 445-45.
39 İddiaya göre Iyâd, Müslüman olduktan sonra kavmi arasında kendisinden daha düşük seviyede olduğunu söylediği kişinin hakaretlerine uğradığını, kendisinin de ona karşılık verdiğini söyleyip yakınmış, Resulullah da "Birbirine söven iki kişi, birbirine yalan söyleyen iki şeytandır" açıklaması yaparak bu davranış onayalamamıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 164.

Sözü edilen heyet ile Hz. Aişe isnadlı rivayette zikredilen heyetin aynı dönemde Medine'ye geldiklerini anlıyoruz, ancak bu isimlerin de kalabalık bir şekilde gelen heyetin içinde yer alıp almadıkları belli değildir. Bununla beraber Temîm heyetinin dokuzuncu yıldan sonra geldiği konusunda şüphe yoktur. Zira Resulullah Uyeyne'yi Mekke'nin fethinden döndükten sonra dokuzuncu yılın Muharrem ayında göndermiştir.[40] Kabile mensupları da vakit kaybetmeden esirlerini kurtarmaya geldiklerine göre, muhtemelen Muharrem sonu veya Safer'de Medine'ye gelmiş olmalıdırlar. İbn Sa'd, Temîm heyetinin 80 kişilik grupla geldiğini iddia eder.[41] İbn Hişâm'daki rivayette bunların bazılarının Müslüman olduğu söylenirken, Vâkıdî böyle bir bilgiden bahsetmemektedir.

Taberî, Temîm kabilesine mensup esirlerin Mescid-i Nebî'ye bitişik alandaki avluda tutulduklarını ve burada esirler için özel bir alan yapıldığını söyler.[42] Temîm heyeti Medine'ye geldiği zaman önce burada tutulan esirlerin yanına gitmiş ve onları ziyaret etmiştir.[43] Yakınlarını gören esirlerin ağlaşıp yardım dilemeleri üzerine heyet üyeleri öfkelenmiş olmalı ki, bir an önce Resulullah'la görüşmek istemişler, hatta evinin avlusunda yüksek sesle bağırıp çağırarak, "Ey Muhammed! Odandan çık ve yanımıza gel. Seninle konuşacaklarımız var" diye kaba bir üslup kullanmışlardır.[44]

İddiaya göre kabilenin sözcüsü dışarıdan Resulullah'a seslenirken şairliğine atıfla övgüsünün de yergisinin de güçlü olduğunu hatırlatmış ve bir an önce gelmesini istemiş, aksi hâlde şiirleriyle kendisini rezil edeceğine dair kaba sözler sarf etmiştir.[45] Ayrıca heyetin sözcüsü Ukâz panayırındaki etkin konumlarına atıf yaparak şiir ve belagat konusundaki ma-

40 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 538.
41 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 254.
42 Taberî, *Târîh*, III, 113.
43 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 374-76; Taberî, *Târîh*, III, 116-119.
44 İbn Hişâm, II, 562; İbn Sa'd, I, 254-55; Taberî, *Târîh*, III, 120; eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 438-44; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî, I-VII, Riyâd 1419/1998, III, 1237; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, X, 272.
45 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 253.

haretleriyle de övünüp bir anlamda şiirle Resulullah'ı rezil edeceklerini ima etmişlerdir. Hatta görüşmelere başlandığı zaman da yine meramlarını şiirle anlatmaya çalışmışlar, Resulullah da onlara karşı şairi Hassan b. Sâbit'le cevap vermiştir. İddialar doğru kabul edilirse şiirin ve sözün gücünün o toplumda ne derece etkili olduğuna dair fikir edinilebilir. Diğer yandan Temîm heyetinin kaba tavrına karşı Resulullah yine de nezaketle ve güler yüzle heyeti kabul etmiştir.[46] İddiaya göre bu davranışları vahye bile yansımış ve şu açıklamalar yapılmıştır:

> *(Ey Peygamber!) Odaların arkasından seni çağıran o bedevilerin çoğu düşüncesizdir.*[47] *Şayet onlar yanlarına çıkıp gelene kadar sabretselerdi, elbette ki kendileri için daha hayırlı olurdu. Allah çok bağışlayıcı ve merhamet edicidir.*[48]

Müfessirlerin önemli bir kısmı Temîm heyetinin bu davranışını mezkûr ayetlerin nüzul sebebi olarak gösterir.[49] Ancak aynı ayetler farklı konularla da ilişkilendirilmiştir. Nitekim anılan sure ile ilgili başlıkta bu hususa değinilmiştir.

Resulullah heyeti kabul ettiği zaman sözcüleri Utârid b. Hacib, öne çıkıp kendilerini öven ve faziletlerini ön plana çıkaran bir konuşma yapmıştır. Yaşadıkları bölgedeki kabilelerin kalabalık ve en güçlüsü olduklarını belirtip âdeta üstü kapalı bir şekilde tehdit etmiştir. Ayrıca yardımsever olduklarını, Allah'ın kendilerine birçok üstünlük ve zenginlik nasip ettiğini, daha birçok faziletlerinin bulunduğunu, ancak hepsini saymayı gerekli görmediğini belirtip hiç kimsenin kendileriyle üstünlük yarışına giremeyeceğini iddia etmiştir.[50] Bu açıklamaların ardından esirlerinin serbest bırakılmasını istemiştir. Resulullah aynı edebi üslupla cevap vermesi için

46 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 375-76.
47 Hucurât 49/4.
48 Hucurât 49/5.
49 Mucâhid b. Cebr, *et-Tefsîr*, I, 610; Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 91-92; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII, 284; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 33; Sa'lebî, *et-Tefsîr*, IX, 75-77.
50 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 377-78; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 253-54; Taberî, *Târîh*, III, 116-119.

Sabit b. Kays'a söz vermiştir. Onun cevabı üzerine heyetteki bir başka şair Zibrikân b. Bedr[51] sözü almış ve benzer şekilde kavminin faziletlerini anlatan açıklamalar yapmıştır. Onun karşısına ise Hassan b. Sâbit çıkmış ve yine şiirle cevap vermiştir.[52] Rivayetlere bakılırsa âdeta taraflar söz ve hitabetle birbirine üstünlük kurmaya çalışmışlardır. Aynı zamanda bu durum sözün veya edebi üslubun ne derece önemli olduğunu göstermesi bakımından da dikkat çekidir.

Temîm kabilesi arasında putperestliğin yanı sıra farklı dinî eğilimlerin olduğu da anlaşılmaktadır. Örneğin Bahreyn bölgesinde yaşayanlar arasından Mecûsîliği benimseyenlerin varlığından söz edilir. Hîre bölgesinde yaşayanlar ise Hıristiyanlığı seçmiştir. Bununla beraber kabile içinde putperestlik daha yaygındı. Resulullah heyet üyelerini ikna etmeye çalıştığı zaman söylenenleri dikkate almamışlardır. Hatta cennette kazanacakları ödüllere dair açıklamalar üzerine, bunların dünyada gerçekleşmeyeceğine atıfla, "sen bize biraz da dünyalık ver" diyerek ihsanda bulunmasını istemişlerdir. Bir iddiaya göre heyet geldiği zaman Hayber yeni fethedilmiş ve buradan elde edilen ganimetlerden kamuya ait olan pay Mescid'de muhafaza ediliyordu. Hz. Peygamber'in onlara bol bol hediyeler verdiği söylenir.[53] Şayet bu rivayet doğruysa Temîm kabilesinden bir grup heyetin bu dönemde geldiğini kabul etmek durumdayız. Ancak rivayetlerin kahir ekseriyetine göre Temîm mensupları, Mekke'nin fethinden sonra geldiği yönündedir.

Rivayetlere bakılırsa Temîm heyeti İslâm'ı kabul etmese de, Resulullah yaklaşık 50 kişilik esir grubunu karşılıksız bırakmıştır.[54] Aynı bilgiyi İbn Sa'd da teyit etmiş ve her birisi için 2,5 ukıyye gümüş verip hediyelerle uğurladığını söylemiştir.[55] Bir başka rivayette ise 12,5 ukıyye verildiğinden

51 Yakışıklı kişiliğiyle meşhur olan Zibrikan'a, "Necd bölgesinin ay parçası" yakıştırması yapılmıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 165.
52 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 377-78; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 253-54; Taberî, *Târîh*, III, 116-119.
53 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 379; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 165-66.
54 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 378.
55 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 254.

bahsetmiştir.[56] Taberî ise esirlerin yarısından fidye alındığını, diğerlerinin ise karşılıksız salıverildiğini söyler.[57]

Buhârî'de yer alan bir rivayette Resulullah'ın onlara hediye vermediğinden bahsedilir.[58] Şunu da hatırlatalım ki, esirler diyet ücreti nedeniyle potansiyel gelir niteliğindedir. Nitekim sahipleri esirleri kurtarmak için kurtuluş fidyesi öder ve bu şekilde serbest kalırdı. Bir rivayete göre Hz. Aişe köle azat etmeyi adadığı zaman Resulullah Temîm heyetinin esirleri kurtarmak için geldiği zaman bu vaadini yerine getirebileceğini söylemiştir.[59]

Temîm heyeti 'daveti' kabul etmese de müteakip dönemde hem Resulullah'ın kendilerine samimi davranıp esirleri iade etmesi hem de giderek güçlenmesinden etkilenerek birçok bireysel ihtidalar olmuştur. Bunun yanı sıra heyet içinde yer alan bazı isimlerin de bu süreçte Müslüman olduğundan bahsedilir. Örneğin Süfyan b. el-Uzeyl bunlardan birisidir. İddiaya göre Resulullah'tan etkilenerek Müslüman olmuştur.[60] İbn Hişâm Temîm heyetinin İslâm'ı kabul ettiğinden bahseder, ancak bu iddia şüphelidir.[61] Ayrıca bireysel anlamda da birçok ihtidalar olmuştur. Ünlü sahabi Habbâb b. Eret[62] bunlardan birisidir ve kendi isteğiyle Müslüman olmuştur.

İbn Sa'd, Temîm heyetiyle gelip daha sonra Müslüman olan Habîb b. Hırâş'ın ensârdan Benû Selime ile müttefik olduğunu,[63] Esved b. Abs'ın ise "Sana yakın olmak için geldim ya Resulullah" dediği için "yakın" anlamına gelen "el-mütekarrib" künyesiyle anıldığını söyler.[64] Keza Sülmâ b. Kayn ve Hayde b. Muharram, Hanzale b. er-Rebi' gibi isimlerin de Müslüman olup Resulullah'ın sohbetinde bulunduklarını nakleder. Bun-

56 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 163.
57 Taberî, *Târîh*, III, 116-119.
58 Buhârî, "Meğâzî", 75, "Bed'ü'l-halk", 1, "Tevhid", 22.
59 Taberî, *Târîh*, III, 157.
60 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 255.
61 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 67
62 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 151.
63 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 170.
64 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 171.

ların arasında yer alan Hanzale'nin yazı bildiği için "kâtip" lakabıyla anıldığı ve hadis rivayet ettiği söylenir.[65] Ayrıca Munka' b. Husayn'ın ise kabilenin vergi develerini Medine'ye getirip teslim ettiği, iki devenin ise özel olarak Resulullah'a hediye edildiği ve bu develerin ayrılıp diğerlerinin kamuya ait deve sürüsüne katıldığı rivayet edilir.[66] Akra' b. Habis'in de Mekke'nin fethi öncesinde bir grup arkadaşıyla gelip orduya katıldığını ve fethin yanı sıra Huneyn Savaşı'na da iştirak ettiğini daha önce belirtmiştik.[67] Resulullah ona kabile başkanı statüsü verdiği gibi, aynı zamanda *müellefei kulûb* grubundan saymıştır. Bazı iddialara göre ise Akra' Huneyn'de payına düşenleri kabul etmemiş ve ganimet taksimine itiraz etmiştir.

Benû Temîm'de İslâm'ın Yayılması

Bireysel ihtidaların yanı sıra Benû Temîm alt kollarından kimi kabile reisleri çıkarları gereği Medine'ye yanaşmış ve Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Zira önce gelen kabile ileri gelenleri başkanlık statüsü elde ettikleri gibi, Resulullah'ın temsilcisi olarak da görevlendirilmiş ve bu sayede belli bir imtiyaz sağlamışlardır. Örneğin Zibrikân b. Bedr bağlılık bildirince Resulullah onu Ribâb ve Avf kabilelerine temsilcisi olarak görevlendirmiştir. Samimi bir Müslüman olan Zibrikân Resulullah'ın vefatı sırasında da bu görevinin başındaydı. Hatta isyan ve irtica hadiselerine de karışmayarak Hz. Ebû Bekir'e bağlılık bildirmiştir. İddiaya göre bu şahıs, kabilesi Sa'd b. Zeydümenât'a görevli olarak atanmıştır.[68]

65 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 171-72.
66 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 172-73. İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Munka' b. el-Husayn kabilenin vergilerini getirdiği zaman bazı insanların Resulullah hakkında ileri geri konuştuklarını haber vermiştir. Resulullah da ellerini açıp iki kez "Ya Rabbi! Hakkımda yalan söz söylemelerini onlara helal etmiyorum" dediğini rivayet etmiştir. Ayrıca el-Munka'nın hadis rivayeti konusunda şunları söylediği iddia edilir: "Resulullah'tan Kur'an'ın dile getirdiği ve uygulanmış sünneti haricinde hiçbir hadis rivayet etmedim. Sağlığındayken onun hakkında rivayet uyduruluyordu, öldükten sonra durum nice olur?" İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 173; İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, V, 105; Taberânî, *Turuku Hadîsi Men Kezebe 'aleyye Mute'ammiden*, I, 152; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XX, 300; İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, I, 109; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, V, 2636.
67 Burrî, *el-Cevhere*, I, 313.
68 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 166.

Diğer yandan Kays b. Âsım'ın Mukâ'is ve Butûn'a, Safvân b. Safvân ile Sebre b. Amr'ın ise Benî Amr'a, Mâlik b. Nüveyre'nin de Benû Hanzele'nin Yerbu'[69] koluna tayin edildiği ve vergileri toplamakla mesul tutuldukları söylenir. Yine değişik kollara da kendi içlerinden temsilciler atanmıştır.[70] Taberî'nin verdiği listeye göre Zibrikân b. Bedr, Vekî' b. Mâlik, Kays b. Âsım, Safvân b. Safvân, Sebre b. Amr ve Mâlik b. Nüveyre gibi isimler, kendi kabilelerine görevli olarak atanmıştır.[71]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Resulullah kendi özel güvenliğini sağlayan Abbâd b. Bişr'i hem vergilerini toplamak hem de onlara Kur'an öğretmek ve din hakkında bilgilendirmek amacıyla Benû Temîm'e göndermiştir.[72] Bir rivayete göre Temîmli yaşlı bir kişi olan el-Aksem b. Sayfî, Resulullah hakkında birtakım haberler duyunca oğlunu Medine'ye gönderip bir de mektup yazmıştır. Resulullah da ona Allah'ın birliği, dünya ve ahiret hayatı hakkında açıklamalar yapmıştır. Ayrıca hesap gününün kaçınılmaz olduğunu da bildirmiştir.[73]

Hamidullah Temîm'in alt kollarındaki kabilelerle Resulullah arasında 9 ayrı yazışma yapıldığını tespit etmiştir. Bu mektupların çoğu kabile mensupları adına düzenlenen arazi iktaları ile ilgili yazılardır.[74] İddiaya göre Resulullah risaletin son yıllarına doğru Şam ile Necd arasındaki bölgelerde yaşayan Temîm kabilesinden Temîm ed-Dârî'nin kardeşi Nu'aym b. Evs'e, Hibra ve Aynûn kırsalını ikta olarak verdiğine dair bir yazı düzenlemiştir. Bu mektubu Hz. Ali'nin kaleme aldığı iddia edilir.[75]

Benû Temîm kabilesi ile Bekr b. Vâil kabilesinin Şeybân kolu arasında Dehnâ' çölünün meralarını kullanma hakkında anlaşmazlık olduğu söylenir. Benû Şeybân'dan bir heyet Medine'ye gelince, bu arazinin kendilerine ait olmasını ve Benû

69 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 166.
70 Taberî, *Târîh*, III, 267-68.
71 Taberî, *Târîh*, III 236; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II,303
72 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 147.
73 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 939; Hamidullah, *el-Vesâik*, no: 141.
74 Hamidullah, *Vesâik*, no: 141-142.
75 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 230.

Temîm'in burayı kullanmamasını belirten bir yazı istemişlerdir. Resulullah istedikleri doğrultuda yazı vermek üzereyken, aslen Temimli olup Medine'den evli olan bir kadın, kendi kabilesinin de burada hak sahibi olduğunu söyleyince Resulullah bu yazıyı iptal etmiştir.[76]

Yukarıda adı geçen kabile reisleri kendi kabileleri adına bağlılık bildirip Resulullah'ın temsilcisi olarak görevlendirilmişlerse de, bunların çoğunun Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye tâbi olduklarını unutmamak gerekir. Üstelik Resulullah'a bağlılık bildirmelerinin arkasında dinî hassasiyet veya din arayışı değil, siyasi hesaplar veya çıkarlar olduğunu anlıyoruz. Diğer bir deyişle bir nevi Resulullah'la siyasi ittifak kurmuşlardır. Nitekim onun vefatının ardından her birisi Medine'den kopmuştur. Ayrılmak istemeyenler de, daha çok kabile içi dengeler ve aralarındaki mücadeleye bağlı olarak kendi siyasal çıkarları gereği Medine'den yana tavır almışlardır. Örneğin Safvân b. Safvân, Medine'ye bağlılık bildirmek amacıyla vergilerini gönderirken, Kays b. Âsım[77] ile Zibrikân b. Bedr'in araları açık olduğu için birisi ne yaparsa diğer onun tam aksini yapmak üzere hareket etmeyi planlamıştır. Gelişmeler karşısında umudunu kesen Zibrikân vergilerini toplayıp Medine'ye getirirken,[78] Kays b. Âsım ise tersini yapıp isyan etmiştir.[79]

76 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 276.

77 Kays b. Âsım cahiliye dönemin içkiyi fazla kaçırıp sarhoşken bir yakınına sarkıntılık etmesi üzerine bir daha içmeyeceğine dair ant içmiştir. Temîm heyetiyle geldiği zaman Müslüman olmuş ve yurduna dönmüştür. Beyefendi kişiliği ile bilinen Kays, kabilesi arasında saygın bir konuma sahipti. Resulullah'ın onun hakkında "Taşranın efendisi" tanımlamasını kullandığı iddia edilir. Ölürken çocuklarına vasiyettte bulunup kabilenin yaşlı üyesini başkan seçmelerini önermiş ve aynı zamanda ellerindeki serveti ölçülü kullanmalarını tavsiye etmiştir. Vasiyeti arasında "Mal asiller için övünç kaynağıdır" şeklinde bir açıklamada da bulunduğu iddia edilir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 254, VI, 161-62; Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, IV, 179-180; İbn Dureyd, *el-İştikâk*, I, 251; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 1295.

78 Vâkıdî, *Ridde*, 50; Taberî, III, 273; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 131; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II,303; İbn Hacer, II, 551.

79 Vâkıdî, *Ridde*, 40.

Mâlik b. Nüveyre'nin İsyanı

Mâlik b. Nüveyre Benû Yerbu' kolunun reisiydi ve Resulullah'ın temsilcisi konumundaydı. Ancak, Resulullah'ın vefatını duyunca isyan etmiş[80] ve peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Ümmü Sadr es-Secâh adlı bir kadının peşine takılarak ona akıl hocalığı yapmıştır.[81]

Secâh'ın biyografisiyle ilgili çelişkili bilgiler aktarılır. Temîm veya Tağlib kabilesinden olduğuna dair haberler nakledilmiştir. Muhtemelen farklı rivayetler babasının Temîm'den, annesinin de Tağlib'den olmasıyla alakalıdır. Annesi nedeniyle çocukluğunun Benû Tağlib içinde geçtiği anlaşılmaktadır.[82] Diğer yandan kadın olarak nübüvvet iddiasında bulunması dikkat çeker. Ancak hareketi hiçbir zaman kendisi gibi peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime veya Tuleyhâ kadar ses getirmemiştir. Ayrıca kendisine özgü bir şeriatından da bahsedilmez. Sadece el-Ceneb b. Târık adındaki bir şahsı müezzin edindiği ve hareketine dinî bir misyon kattığından bahsedilir.[83]

Mâlik b. Nüveyre Secâh'a destek vermekle beraber tam olarak yanında yer almamıştır. Deyim yerindeyse onu yönlendirip gücünden yararlanmak istemiştir. İddiaya göre Secâh Medine'ye saldırmayı düşündüğü zaman, Mâlik bunu uygun bulmamış, önce Benû Temîm kollarını bir araya getirmeyi teklif etmiştir.[84] Bu husus dikkate alınırsa, Secâh'ın hareketi daha çok kabile kolları içindeki dengelerden faydalanmak amacıyla ortaya çıkmış izlenimi vermektedir. Nitekim Mâlik'in önerisi üzerine kendisine karşı olan kabile kollarıyla mücadeleye girişmiş, ancak başarılı olamamıştır. Bu arada ridde savaşlarının kudretli komutanı Hâlid b. Velîd'in Tuleyhâ'yı mağlup etmesi üzerine, Mâlik umudunu kesmiş ve on-

80 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 134, 153; Taberî, *et-Târîh*, III, 147.
81 Vâkıdî, *er-Ridde*, I, 103; Taberî, III, 237, 242.
82 es-Secâh, Evs b. Hıkk b. Usâme b. el-Ğuneyr b. Yerbu' b. Hanzala b. Mâlik b. Zeydi Menât b. Temîm'in kızıdır. Belâzurî, *Fütûh*, 108.
83 Belâzurî, *Fütûh*, 108.
84 Taberî, III, 237.

dan desteğini çektiği gibi isyandan da vazgeçmiştir.[85] Ortada kalan Secâh Müseylime'den destek bulmak umuduyla ona yanaşmıştır. Secâh'ın başlattığı hareketi önlemek ve Benû Temîm kolları arasında patlak veren isyanı bastırmak için görevlendirilen Hâlid b. Velîd Tuleyhâ'dan sonra bu kabile üzerine yürümüştür. Benû Hanzele yurduna yaklaştığı zaman Mâlik b. Nüveyre ve 20 kadar adamını yakalayıp sorgulamış, her ne kadar Mâlik pişman olduğunu anlatmaya çalışmışsa da, suçlu bulunup öldürülmüştür.[86]

Secâh ve Mâlik arasındaki ilişkiye bakılırsa, ikisinin birbirinden yararlanmak istediği sonucu çıkarılabilir. Dikkat edilirse Secâh, Tuleyhâ ve Müseylime'nin ardından ortaya çıkmıştır. Her üçü de Resulullah'ı örnek alıp nübüvvet iddiasında bulunmuşlardır. Deyim yerindeyse nübüvveti siyasi güç devşirme aracı gibi görmüşlerdir. Özellikle Resulullah'ın vefat etmesi ve yerine herhangi birisini vekil bırakmaması, diğer yandan Sâsânîlerin merkezî idaresinin çökmesi gibi gelişmeler, bu tür hareketlere müsait alan açmış olmalıdır. Görüldüğü kadarıyla Mâlik, Resulullah'ın vefatı üzerine doğan boşluktan yararlanmaya çalışmış, ancak başarılı olamayacağını görünce kenara çekilmiş, ancak isyana kalkışması nedeniyle öldürülmekten kurtulamamıştır.

Mâlik b. Nüveyre veya diğer kabile kollarındaki isyanın arkasında ise, büyük oranda ödemekle yükümlü oldukları vergiye isyan edildiğini de, yeri gelmişken hatırlatalım. Nitekim Mâlik'in hareketi de büyük oranda vergi ödememekle alakalı bir reaksiyondur. Nitekim ödemekle yükümlü tutuldukları vergiden muaf tutulmaları durumunda Medine'ye bağlılıklarını sürdüreceklerini söylemiş, aksi hâlde kendi mallarının başkalarına dağıtılmasını kabullenmeyeceklerini ilan etmiştir.[87]

85 Belâzurî, *Fütûh*, 108; Taberî, *Târîh*, III, 276.
86 Vâkıdî, *Ridde*, 50, 107; Taberî, *Târîh*, III, 268, 269, 276-77. Rivayete göre Hâlid b. Velîd, Mâlik'i öldürdükten sonra onun hanımıyla evlenmiş, bundan dolayı da eleştirilmiştir. Mutahhir b. Tâhir, *el-Bed'u ve't-Târîh*, V, 159
87 Vâkıdî, *Ridde*, 58; Kilâ'î, *el-Hilâfetu'r-Râşide*, s. 93-94.

Mâlik gibi isyan edip sonradan pişman olan Vekî' b. Mâlik'in ise samimi bir Müslüman olduğu söylenir. Diğer yandan Bahreyn bölgesindeki isyanı bastırmakla görevli olan Âlâ b. Hadramî bu bölgede yaşayan Temîm'in alt kollarından Ribâb ve Behrîlerden destek almıştır. Diğer bir deyişle onlar da Medine'ye bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca müteakip dönemde de İslâm fetihlerine katılıp önemli yararlılıklar göstermişlerdir.[88] Sonuçta Benû Temîm kabilesinin önemli bir kısmı Resulullah'ın vefatından sonra isyan etmişse de, Hâlid b. Velîd'in onları denetim altına almasından sonra tekrar Medine'ye bağlılıklarını sürdürmüşlerdir.[89] Hâlid b. Velîd de buradaki isyanı bastırdıktan sonra Benû Hanîfe üzerine yürümüştür.

Benû Hanîfe

Hicâz'ın doğusu ile Necd'in güneyinde yer alan Yemâme önemli merkezlerden birisiydi.[90] Coğrafyacı Bekrî burayı Mekke, Medine ve Yemen'le beraber dört önemli yerleşim merkezinden birisi olarak niteler.[91] Basra, Mekke ve Yemen'e giden yol güzergâhında bulunan Yemâme,[92] Bahreyn ve Uman'a giden yolların kavşak noktasında yer alıyordu.[93] Deyim yerindeyse Hicaz, Irak ve Yemen'i birbirine bağlayan bir konuma sahipti.

Bir başka coğrafyacı Yâkût el-Hamevî ise Yemâme'yi yeryüzünün en güzel, en kalabalık ve yeşillikleriyle ön plana çıkan önemli yerleşim birimlerinden birisi olarak niteler. Ayrıca burayı Necd'in bir uzantısı olarak görür ve Bahreyn'le Yemâme arasında 10 günlük mesafe bulunduğunu söyler.[94] Bazı coğrafyacılar Yemâme'yi Bahreyn'le beraber Hicaz'a dahil eder.[95]

88 Seyf b. Umar, *el-Fitne ve Vak'atu'l-Cemel*, I, 154, 175.
89 Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, I, 247.
90 Hemedânî, *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, I, 45.
91 Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, I, 144.
92 İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, I, 147, 151, 152, 191.
93 İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, I, 193, 248; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, V, 442.
94 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, V, 442.
95 İbn Havkal, *Sûretu'l-'Ard*, I, 19.

Su kaynakları bakımından zengin olan Yemâme[96] ziraata elverişli topraklara sahipti. Özellikle buğday, arpa ve hurma yetiştiriciliği bakımından önemli bir merkez olduğu için Arabistan'ın zahire ambarı olarak nitelenmiştir. Nitekim buradan Hicaz'a hububat ticareti yapıldığına dair rivayetler nakledilmiştir.[97]

Yemâme daha önce el-Cevv ve el-Irz[98] olarak anılırken, Yemâme b. Sehm b. Tasım'a nispetle bu isimle anılmıştır. Ayrıca Cedis kabilesinden Mürr'ün kızı Yemâme'ye nispetle de bu isimle anıldığı söylenir.[99] Belâzurî, bu kızın şehrin girişinde asıldığını ve bu nedenle onun ismine nispet edildiğine dair bir rivayetten bahseder.[100]

Yemâme'nin en önemli sakinlerinden birisi Bekr b. Vâil kabilesinin alt kolu olan Benû Hanîfe'dir. Kabilenin nesebi Hanîfe b. Lüceym, Sa'b b. Ali b. Bekir b. Vâil vasıtasıyla Adnân'a kadar dayandırılır. Benû Hanîfe'den önce burada İrem b. Sam'ın iki oğlu olan Tasım ve Cedis'in soyunun yaşadığı söylenir. Rivayete göre Tasım kabilesinden İmlîk, gücü ele geçirmiş ve evlenen kızların gerdek gecesini kendisiyle geçirmesini şart koşmuştu. Bir süre bu uygulamayı sürdürmekle birlikte ona karşı çıkan Cedis mensupları bir yolunu bulup onu öldürmüş ve aralarında çıkan savaşta neredeyse bu kabilenin kökünü kurutmuştur. Savaşlar nedeniyle iki kabilenin etkinliğinin azalmasından sonra, Yemâme ve Bahreyn bölgelerinde meskûn olan Rebîa kabilesi ve alt kolları giderek güçlü bir konum elde etmiştir.[101] Rebia kabilesinden sonra bu bölgeye Benû Hanîfe kabilesi Ubeyd b. Yerbu' önderliğinde gelip yerleşmiştir. Bunlara ilaveten bölgede Kinde kabilesi mensuplarının da yaşadığı anlaşılmaktadır. İbn Habîb, Kinde reislerinden Muâviye b. Hucr'un Yemâme'de ikamet ettiğini söyler.[102]

96 İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, I, 86.
97 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 111; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 526.
98 Belâzurî, burada bir kale olduğunu söyler. Belâzurî, *Fütûh*, 100.
99 İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, I, 86.
100 Belâzurî, *Fütûh*, 97.
101 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tıwâl*, s. 15.
102 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 369.

Bölgenin yağmur alması, ziraata elverişli olması ve hurma ağaçlarının bolluğu,[103] kabilelerin buraya yerleşmesinde etkili olmuştur. İddiaya göre Benû Hanîfe mensupları ilk önce 30 ev ve 30 bahçeden oluşan el-Hacr bölgesini yurt edinmiştir. Burası Yemâme'nin en önemli merkezi olarak nitelenir ve bölgenin ileri gelenlerinin evlerinin burada olduğu söylenir.[104] İlerleyen dönemde burası ticaret ve karargâh merkezi özelliği kazanmıştır.[105]

Benû Hanîfe'nin yanı sıra burada Bekr b. Vâil'in diğer alt kollarından İcl, Şeybân, Bâhile, Kilâb b. Rebîa'ya mensup kabileler meskûndu. Ayrıca Temîm kabilesinden bazı kolların da bu bölgede yaşadığı söylenir. Çeşitli dönemlerde Yemâme'ye hakim olanların burada görkemli evler ve kaleler inşa ettiklerinden bahsedilir.[106] Bir başka rivayette de benzer bilgiler verilir ve evler, kaleler, sokak ve caddeleriyle şehrin güzelliğine dair betimlemeler yapılır.[107]

Çoğunluğu putperest olan Yemâme bölgesindeki kabileler arasında, Hıristiyanlığı benimseyenler de bulunuyordu. İddiaya göre Benû Hanîfe mensupları un ve hurma karışımından bir put edinmiş ve ibadet etmişlerdir. Ancak bir kıtlık zamanında bu putu yedikleri rivayet edilir. Hatta bu olay şiirlere bile konu olmuş ve bu kabilenin rakibi konumundaki Benû Temîm'den bir şair "Benû Hanîfe ilahlarını yedi" diye alay konusu yaparak şu şiiri dile getirmiştir:

> Hanîfeler tanrılarını yiyip yuttu. Bir kuraklık ve kıtlık zamanında. Rablerinden hiç de korkmadılar. Bunun bedeli ve akıbetinden de çekinmediler.[108]

Galip ihtimalle geleneksel yorumlarda karikatürize edilerek anlatılan Arapların helvadan put yapıp yediklerine dair

103 İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, I, 87; İshâk b. el-Huseyn el-Muneccim, *'Âkâmu'l-Murcân*, I, 56.
104 Hemedânî, *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, I, 161.
105 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, 17.
106 İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, I, 87.
107 Nâsır Husrev, *Sefernâme*, I, 141.
108 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 621; Mutahhir b. Tâhir, *el-Bed'u ve't-Târîh*, IV, 32; İbn Saîd el-Mağribî, *Neşvetu't-Tarab*, I, 75-76; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XIII, 39.

hikâyeler bu rivayetten esinlenilerek üretilmiş ve âdeta bütün Arap kabileleri bu şekilde put yapıp yiyormuş gibi genellemeye dönüştürülmüştür. Kimi iddialarda bu anlatı Hz. Ömer'le ilişkilendirilmiştir. Oysa Mekkeliler arasında böyle bir uygulamanın varlığından hiç söz edilmemektedir.

Diğer kabilelere oranla Benû Hanîfe kabilesi hakkında daha çok bilgi bulunmakla beraber bu bilgiler arasında ciddi çelişkiler mevcuttur. Kaynaklar burada etkin olan birtakım kabile reislerinden veya bölgesel liderlerinden bahseder. Bunların başında Hevze b. Ali, Sümâme b. Üsâl ve peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Müseylime ilk akla gelenlerdir. Rivayete göre Resulullah Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra, Hevze b. Ali el-Hanefî'ye Selît (Süleyt) b. Amr'ı elçi olarak göndermiş ve onu İslâm'a davet etmiştir. Selît'in yedinci yılın Receb ayında gönderildiği söylenir.[109]

İbn Hişâm, Hevze'nin yanı sıra Yemâme'nin önemli reislerinden birisi olan, Sümâme b. Üsâl'a da aynı muhtevada bir mektubun gönderildiğini söyler.[110] Bir rivayete göre Hevze'ye Abdullah b. Huzâfe elçi gönderilmiştir.[111] Bir başka iddiaya göre ise Sümâme, hicretten önce Mekke'ye gelmiş, Resulullah onu ziyaret edip peygamberliği hakkında bilgi vermiş ve onu İslâm'a davet etmiş, ancak tekliften hayli rahatsız olduğu için Hz. Peygamber'i ölümle tehdit etmiştir.[112]

İbn Sa'd, onun Müslüman elçiyi öldürmeye teşebbüs ettiğini ve amcasının araya girmesiyle bundan vazgeçtiğini söyler.[113] Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere İslâm'a karşı hayli katı bir tutum sergileyen Sümâme, Muhammed b. Mesleme'nin önderliğindeki bir seriye tarafından yakalanıp Medine'ye getirilmiş ve bir süre direnmesine rağmen daha sonra Müslüman olmuştur.

109 İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, s. 24; İbn Cemmâ'a, *el-Muhtasaru'l-Kebîr*, I, 117.
110 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 607; ayrıca bk. İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, s. 24.
111 Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 143.
112 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 526.
113 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 59.

Bölgenin etkin isimlerinden olan Hevze b. Ali, Resulullah'ın teklifini güzellikle karşıladığı gibi elçi vasıtasıyla Resulullah'a Hecer kumaşından elbiseler hediye etmiştir. Ayrıca "Bana iş ver, sana tabi olayım" diye bir öneride bulunduğu da söylenir.[114] Bir iddiaya göre Resulullah'a Kerkere adlı bir hizmetçi göndermiştir. Hayber fethi sırasında Kerkere'nin Resulullah'ın devesinin bakımını yaptığına dair bir kayıt düşülmüştür.[115] Hevze ile samimi diyalog kurulmuşsa da fazla uzun ömürlü olmamıştır. Kaynaklar, Resulullah Mekke'nin fethinden döndüğü zaman Hevze'nin öldürüldüğü haberini aldığını kaydeder.[116]

Belâzurî'nin iddiasına göre Hevze, peygamberlik görevini bir süre sonra kendisine devretmesi koşuluyla inanacağını haber vermiştir. Resulullah'ın bu talebe şiddetle itiraz edip "Allah'ım! Onun şerrinden beni koru." dediği rivayet edilir.[117] Buna mukabil İbn Sa'd, onun şartlı İslâm'ı kabul ettiğini söyler. Hatta Resulullah'ın elçisine oldukça iyimser davrandığını da ilave eder. Keza Resulullah'ın mektubuna yazıyla karşılık verdiği ve kendisini davet ettiği dinin prensiplerinden övgüyle söz ederek şunları söylediği iddia edilmiştir: "Beni davet ettiğin dinin kaideleri ne kadar güzel. Ben kavmimin şairi ve hatibiyim. Araplar benden çekinirler. Bana bir görev/paye ver de sana tabi olayım." İddiaya göre Hevze'nin paye istediği mektup gelince, Resulullah "Bu konuda benden bir kıl istese bile veremezdim. Kendisi ve sahip oldukları helak olup gidecek" diye bir açıklama yapmıştır.[118]

Yemâme'nin ileri gelenlerden birisi olan Hevze'nin, Sâsânî hükümdarı kisra nezdinde özel bir statüye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi *zû't-tâc/taç sahibi* unvanıyla anılıyordu.[119] Bu sıfatın özel bir paye olduğu ve kisraların bazı kabile reislerine bu tür unvanlar veya semboller vererek onlar vasıtasıyla kabileleri kontrol ettiklerini daha önce belirtmiştik. İbn

114 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 225.
115 İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 438-39.
116 Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1434.
117 Belâzurî, *Fütûh*, 97.
118 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 225
119 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 97; İbn Hacer, *Nuzhetu'l-Elbâb*, t I, 281.

Düreyd, kisranın ona başa takılan bir *kalansuve* hediye ettiğini söyler.[120] Daha önce işaret edildiği üzere benzer payeler değişik kabile önderlerine de verilmiştir. Nitekim bu kabileyi temsilen Medine'ye gelen heyetin sözcüsü, kisranın kendisine hediye ettiği taç ve kaftanla övünmüştür. Belli ki bu tür payeler bölgedeki kabile liderleri için özel anlam ifade ediyordu. Benû Zühl ve Butun kabileleri arasında da bu unvanla anılan bölgesel reislerden söz edilir.[121] Ayrıca Umân bölgesinde de bu unvanla anılan değişik isimlerden bahsedilmiştir.

Hevze b. Ali'nin vefatından sonra peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Müseylime, Benû Hanîfe'nin en güçlü aktörlerinden birisi olmuştur. Onun hakkında birçok rivayet bulunmakla beraber, bunların çoğu nübüvvet iddiasında bulunması nedeniyle daha sonra geriye dönük olarak oluşturulan hikâyeden başka bir şey olmasa gerektir. Hevze b. Ali'nin varlığında Müseylime'nin ismine neredeyse hiç rastlanmaz, ancak bir taraftan da "Rahmânü'l-Yemâme" olarak anıldığına dair iddialar dillendirilmiştir. Görünürde bu unvan peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktıktan sonra verilmiş gibi algılanabilir, ancak Kureyşlilerin de onu bu unvanla tanıdıklarından bahsedilir. Hatta Resulullah'ın ondan öğrendiklerini kendilerine okuduğunu iddia ettiklerine dair detaylara daha önce değinmiştik.

İddiaya göre hicretin onuncu yılında aralarında Reccâl b. Ünfüvve, Selmâ b. Hanzale es-Süheymî, Talk b. Ali, Hurân b. Câbir, Humrân b. Câbir, Ali b. Sinân, el-Ek'as b. Mesleme, Zeyd b. Abdu Amr ve Müseylime b. Habîb gibi isimlerin yer aldığı 10 kişiden fazla bir heyet Medine'ye gelmiştir. Elçiler Remle bnt. Hades'in evinde misafir edilmişlerdi. Burada kaldıkları süre içinde onlara sabah akşam yemek verilmiş ve ikramlarda bulunulmuştur.[122] Heyette yer alan Talk b. Ali isnadlı bir rivayette sıcak havada ve suların azaldığı bir zamanda Medine'ye geldiklerinden bahsedilmiştir.[123]

120 İbn Dureyd, *el-İştikâk*, I, 348.
121 İbn Hacer, *Tabsîru'l-Muntebih*, I, 118.
122 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 273; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, IV, 99.
123 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 112.

Benû Hanîfe üyeleri Resulullah'la görüştüğü zaman onlara Selmâ b. Hanzale'nin önderlik ettiği söylenir (وعَلَى الوَفد سَلمَى بن حَنظَلة). Oysa kabilenin en etkili ismi olarak zikredilen Müseylime'nin de bu heyette yer aldığından bahsedilir. Bu durum Müseylime isminin sonradan heyete eklenmiş olabileceğini akla getirmektedir. Keza peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkması nedeniyle hakkındaki haberlerin bu tür rivayetlerle de zenginleştirilmiş olması muhtemeldir.

Diğer yandan Selmâ b. Hanzale'nin kabile içindeki etkinliği konusunda bir bilgiden bahsedilmez. Elçiler mescidin avlusunda huzura kabul edilmişlerdir. Uzun görüşmelerden sonra heyet üyelerinin İslâm'a girdiği söylenir.[124] Hatta aralarında bulunan Reccâl b. Ünfüvve'nin bir süre daha kaldığı ve Ubey b. Kâ'b'dan Kur'an öğrendiği rivayet edilir. İddiaya göre Resulullah heyet üyelerini hediyelerle uğurlamıştır.[125]

Bir rivayete göre Resulullah Benû Hanîfe heyetiyle fazla ilgilenince öğle namazından sonra mutat bir şekilde kıldığı nafile namazını kılamamış, daha sonra vakitsiz bir zamanda kılınca eşi Ümmü Seleme sebebini sormuş, o da heyetle görüşmesi nedeniyle kılamadığını söylemiştir.[126]

Müseylime'ye Dair Haberler

Az önce de belirtildiği üzere Resulullah'ın ömrünün son dönemlerinde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Müseylime'nin (Mesleme) de Benû Hanîfe heyetiyle Medine'ye geldiği iddia edilmiştir. Ancak Resulullah'ın huzuruna çıkmayıp eşyaları gözetlediği, hatta eşyalar arasında saklandığı, buna mukabil Resulullah'la görüşüp Müslüman olduğu ve yurduna döndükten sonra peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığı gibi çelişkili rivayetler bir arada sunulmuştur.[127]

124 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 273; ayrıca bk. Belâzurî, *Fütûh*, 97; el-Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, V, 330, 331; İbn 'Abdilberr, *ed-Durer fî İhtisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer*, thk. Şevkî Dayf, Kahire, I, 254.

125 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 273.

126 Buhârî, *es-Sahîh*, I, 121.

127 Taberî, *Târîh*, III, 137, 187.

Bazı iddialara göre Müseylime elbiselerine sarılmış bir şekilde Resulullah'ın huzuruna getirilmiştir. Onunla görüşünce, özel taleplerde bulunmuş ve nübüvvetini paylaşmasını istemiştir. Onun talebi üzerine Resulullah'ın elindeki hurma dalını göstererek "bunu bile istesen vermem" dediği iddia edilir.[128] İbn Sa'd da Müseylime'nin yükleri korumak üzere beklediğini ve Resulullah'ın huzuruna çıkmadığını söyler. Ayrıca Resulullah'ın heyet üyelerine bol miktarda hediyeler verip uğurladığını söyler. Hatta her birisine hediyeler takdim ederken içlerinden birisi, Müseylime'yi kast ederek yüklerini koruyan bir arkadaşlarının daha olduğunu söyleyince, Resulullah ona da aynı hediyelerden verilmesini emretmiş ve yüklerini koruması nedeniyle onun kötü birisi olmadığını söylemiştir. Hatta bu söz Müseylime'ye ulaştırılınca, "Kendisinden sonra nübüvvete benim ortak edildiğimi anlamıştır" şekilde bir karşılık verdiği iddia edilir.[129]

Belâzurî'nin verdiği bilgilere göre Yemâme heyeti huzura kabul edildiği zaman Müseylime Resulullah'a şu teklifte bulunmuştu: "Senden sonra peygamberliği bize bırakırsan sana biat ederiz." Resulullah böyle bir tasarrufunun kendisine ait olamayacağını belirtip, bunu kabul etmemiştir.[130] Benû Hanîfe'nin diğer temsilcileri yurtlarına dönünce Müseylime Resulullah'ı taklit ederek peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bir süre Medine'de kalıp İslâm hakkında bazı bilgiler edinen Reccâl b. Ünfüvve de Yemâme'ye döndükten sonra irtidat ederek onun peşine takılmış ve Hz. Muhammed'in Müseylime'yi peygamberliğe ortak ettiğini iddia edip taraftar toplamıştır.[131]

İbn Sa'd'ın naklettiği bir rivayete göre Resulullah, Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi Müseylime'ye elçi gönderip İslâm'a davet etmiştir. Ancak Müseylime bu daveti kabul etmediği gibi, gönderdiği cevabi yazıda kendisinin de nebî olduğunu iddia edip yeryüzünü yarı yarıya paylaşmayı teklif etmiştir. Hatta Resu-

128 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 576.
129 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 273.
130 Belâzurî, *Fütûh*, 97.
131 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 273.

lullah'ın Kureyşli olduğuna atıfla bu kabilenin adil olmadığını ileri sürmüştür.[132] Resulullah'ın da ona cevabi yazı gönderdiği iddia edilir. Yazıda yeryüzünün Allah'a ait olduğunu ve kendisine itaat eden kullarından dilediğine nübüvvet verdiğini dile getirmiş, ayrıca taraftarlarına çağrı yaparak "Onu Allah'ın lanetiyle lanetleyin" diye uyarıda bulunmuştur.[133] Bir iddiaya göre Sümâme, Müseylime'nin elçisi olarak Resulullah'a gelmiştir.[134]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre heyet üyeleri döneceği zaman Resulullah yurtlarına varınca buradaki kiliseyi yakmalarını ve yerine bir mescid inşa etmelerini önermiş, onlar da denileni yapmıştır. Bu mescitte namaz kılındığı ve Talk b. Ali'nin de müezzinlik yaptığı rivayet edilir.[135] Daha önce ifade edildiği üzere Talk b. Ali Benû Hanîfe heyetiyle gelmiş ve bir süre kalıp dinî bilgiler öğrenmiştir. Rivayete göre onun da içinde yer aldığı Benû Hanîfe heyeti geldiği zaman, Resulullah Mescid-i Nebî'de genişletme çalışmaları başlatmıştı. Suyûtî (ö. 911/1505) mescidin inşasından bahsederken Resulullah zamanında iki kez yapıldığını söyler. Buna göre birincisinin Medine'ye geldiği zaman, ikincisinin ise genişletmeyle ilgili çalışma olduğunu ve Hayber'in fethinden sonra gerçekleştiğini iddia eder.[136]

Rivayete göre Resulullah mescidi genişletmek isteyince, Hz. Osman bitişikteki arsayı satın almış ve burasını eklemiştir.[137] Bir başka rivayete göre Resulullah bu arsayı bağışlayan için karşılığında kendisine cennette bir ev verileceğini söylemiştir.[138] İkinci inşaatın Hayber fethinden sonra başladığına dair bir başka karine ise Ebû Hureyre'nin de inşaat çalışma-

132 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 236.
133 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 236.
134 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 79.
135 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 273.
136 Suyûti, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, II, 34. (بَنَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْجِدَ مَرَّتَيْنِ، بَنَاهُ حِينَ قَدِمَ أَقَلَّ مِنْ مِائَةٍ فِي مِائَةٍ فَلَمَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ خَيْبَرَ بَنَاهُ وَزَادَ فِيهِ مِثْلَهُ فِي الدَّوْرِ وَضَرَبَ الْحُجُرَاتِ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ).
137 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 229.
138 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 196; İbn Nâsıruddîn ed-Dimeşkî, *Câmi'u'l-Âsâr*, V, 314; Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, I. 260.

larına katıldığına dair iddiadır.[139] Onun da içinde yer aldığı Devs heyetinin Hayber fethedildiği sırada Medine'ye geldiklerine daha önce değinilmiştir.

Eklenen kısım için kerpiç kalıplar döküldüğü, Talk b. Ali'nin bu konuda yetenekli olduğu, Resulullah'ın da bu işin ona bırakılmasını istediğine dair detaylar anlatılır. Hatta kendi ağzından bu hadise şöyle nakledilir: "Nebî'nin yanına geldiğimde mescidi inşa ediyordu. Bana çamuru sen karıştır, çünkü bu işi en iyi sen yapıyorsun" dedi.[140] Bir başka rivayette ise "Çamur işini bu Yemâmeliye verin. Çünkü işini gayet iyi yapan birisi, kolları da en güçlü olanınızdır."[141] dediği iddia edilir. İbn Sa'd da onun biyografisinden bahsederken benzer bilgilere değinir.[142]

Benû Hanîfe heyetinin hemen ardından Abdulkays heyetinin de geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Talk b. Ali, Resulullah'la görüştüklerinden bahsederken, Abdulkays heyetinin de geldiğini söyler.[143] Heyetin Receb ayında geldiğine dair bir iddiadan bahsedilir.[144] Bir başka rivayette de ay ismi verilmemekle birlikte Receb ayı kast edilerek haram ayda geldikleri bilgisi aktarılmıştır.[145] Apaydın heyetin yedinci yılın Receb ayında geldiğine atıfla, bu ayın 4 Ekim-2 Kasım 628 tarihlerine denk geldiğini söyler.[146] Buna göre her iki heyet de Mekke'nin fethinden önce Medine'ye gelmiştir. Hatta Hayber'in fethinin hemen akabinde geldikleri anlaşılmaktadır.

Birçok rivayette Müseylime'nin Resulullah'la peygamberliği bölüşme teklifinde bulunduğundan bahsedilir. Sözü edilen rivayetlerin bir kısmına göre Medine'ye gelmeyip Resulullah'a elçi göndermiş ve yeryüzünü yarı yarıya bölüşmeyi teklif etmiştir. Belâzurî, bu mektubun metnini şöyle nakleder:

139 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IV, 258; Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, III, 64.
140 Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, I, 213.
141 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, XI, 45; İbn Nâsıruddîn ed-Dimeşkî, *Câmi'u'l-Âsâr*, V, 310; Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, II, 108.
142 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 112.
143 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 81; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 336; Ebû Nu'aym, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, I, 271.
144 Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VI, 494.
145 İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, III, 258.
146 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 669, 671.

Allah'ın elçisi Müseylime'den Allah'ın elçisi Muhammed'e. Yeryüzünün yarısı bize, diğer yarısı Kureyş'e aittir. Ancak Kureyş insaf ve adaletle hareket etmez.[147]

Müseylime'nin nübüvveti paylaşma talebine Resulullah'ın da bir mektupla cevap verdiği ve onun isteğine karşılık olarak yeryüzünün tamamının Allah'a ait olduğunu söylediği ve dilediği kullarını ona mirasçı kıldığını hatırlattığı rivayet edilir. Hatta A'râf suresinin 128. ayetini referans vererek bu talebin anlamsızlığını bildirdiği de söylenir.[148]

İddiaya göre Resulullah elçilere Müseylime'nin peygamberliğine inanıp inanmadıklarını sormuş, onlar da tasdik ettiklerini söyleyince "Elçi olmasaydınız sizi öldürtürdüm."[149] diye karşılık vermiştir. Rivayetlerdeki çelişkiler ve anlatılanlara bakıldığında Müseylime'nin Medine'ye gelip Resulullah'la görüştüğü iddiası hayli şüphelidir ve mevcut anlatılara göre ikna edici değildir. Bununla birlikte nübüvvet iddiası, bütünüyle Resulullah'ı taklitten ibarettir.

Rivayetlere bakılırsa Müseylime Resulullah'ın nübüvvetinden etkilenmiş ve yurduna dönünce onu taklit ederek peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Ayrıca kendisine göre bir şeriat ihdas ettiğine dair rivayetler de nakledilmiştir. Hatta vahiy diye birtakım secîli sözlerine yer verilmiştir. Örneğin doğruluğu savunduğu, öldükten sonra dirilmenin olacağını ve hesabın vuku bulacağını dile getirdiği söylenir. Buna mukabil Hz. Muhammed'in dinindeki namazları kaldırdığını ilan etmiş, ayrıca içkiyi ve zinayı serbest bıraktığını açıklamıştır.[150]

Bir başka rivayette de namazları üç vakte indirdiğinden bahsedilir. Müseylime'nin dile getirdiği secîli sözler arasında toprağı sürmek, hasat yapmak, değirmende un öğütmek ve pişirmek gibi hususlara atıflar vardır. Bu tür vurgular bölgenin ziraata elverişli olduğuna dair haberlerle de örtüşmektedir. Resulullah'ı taklit eden Müseylime Yemâme'de kendisine

147 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 600; Belâzurî, *Fütûh*, 97.
148 Belâzurî, *Fütûh*, 98.
149 Taberî, *Târîh*, III, 146.
150 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 577.

bir harem alanı da oluşturmuştur. Günden güne taraftar toplayan Müseylime özellikle Hevze'nin vefatından sonra daha da güçlenmiştir. Hatta Resulullah'a inananların bile irtidat edip ona tâbi oldukları söylenir.[151]

Müseylime Resulullah'ı taklit ederken, onun gibi kendisine de vahiyler geldiğini iddia etmiş ve birtakım sözleri vahiy diye okumuştur. Ayrıca kendisine tâbi olan Reccâl b. Ünfüvve'yi de kendisine müezzin edinmiştir. Hâlbuki bu şahsın daha önce Medine'ye gelip Müslüman olduğunu ve Kur'an öğrendiğini az önce belirtmiştik. Reccâl, Müseylime'nin nübüvvetinin Resulullah tarafından kabul edildiğini ve peygamberliği onunla paylaştığını iddia edip taraftar toplamasına yadımcı olmuştur.[152] Bir başka rivayete göre Huceyr adlı birisini müezzin olarak görevlendirmiş, bu şahıs onun adına faaliyet yürütmüş ve "Müseylime'nin nübüvvetine tanıklık ederim" gibi sözlerle halkı inandırmaya çalışmıştır.[153]

Müseylime'nin Mekkeli müşrikler tarafından Rahmânü'l-Yemâme olarak tanındığına az önce işaret edilmişti. Bu sıfatın gerçekten ona ait olup olmadığı kuşkuludur. Keza bu sıfatla nübüvvet iddiası arasında bir ilişki kurmak da zordur. Zira nübüvvet iddiası risaletin son yılındadır. Hâlbuki müşriklerin onu bu sıfatla andıkları iddiası Mekke dönemine ait bir söylemdir. Üstelik bu dönemde Müseylime ismi öne çıkmamıştır. Dolayısıyla bu sıfatla ilgili tarihsel bir bağ kurmak problemli gözükmektedir. Muhtemelen onun bu şekilde anılması, taraftarlarının kendisini yüceltmeye yönelik olarak kullandıkları bir tanımlama olabilir.

Taberî'nin yorumuna göre, Resulullah'ın hastalığına dair haberlerin yayılmasından sonra Arabistan'ın değişik bölgelerindeki kimi kabile ileri gelenleri onu taklit ederek peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmışlardır.[154] Bunların başını Yemen'de Esved el-Ansî, Yemâme'de Müseylime ve Necid'de

151 Taberî, *Târîh*, III, 138, 272, 274.
152 Taberî, *Târîh*, III, 282, 283, 284.
153 Belâzurî, *Fütûh*, 100.
154 Taberî, *Târîh*, III, 147.

Tuleyhâ çekmektedir. Ayrıca yine Necid'de Secâh adlı bir kadın ile Kinde kabilesinden Lakît b. Mâlik'in de benzer iddiayla ortaya çıktıklarından söz edilir. Nübüvvet iddiası üzerinden güç devşirme hedefiyle ortaya çıkan bu isimler risaletin son dönemlerinde önemli taraftar toplamışlardır. Kısa süre sonra Resulullah da vefat edince, âdeta önleri açılmış ve günden güne nüfuzları artmıştır. Özellikle Medine'ye vergi ödemek istemeyen kabileler de bunların peşine takılınca, Hz. Ebû Bekir idaresi için ciddi tehdit unsuru olmuşlardır. Esved, henüz Resulullah hayattayken bir suikastla öldürülmüştür. Tuleyhâ ve Müseylime'nin isyanı ise çetin geçen mücadelelerden sonra Hâlid b. Velîd sayesinde bastırılmıştır. Tuleyhâ Buzaha'da yapılan savaş meydanından kaçıp kurtulmuş ve daha sonra Müslüman olmuştur. Müseylime ise Akraba'[155] Savaşı'nda öldürülmüştür. Bu başarılardan sonra Secâh ve diğerlerinin hareketi kendiliğinden son bulmuştur.

Yukarıda ismi zikredilen Sümâme b. Üsâl ile ilgili rivayetler arasında ilginç haberler anlatılır. Daha önce de işaret edildiği üzere Resulullah hicretin yedinci yılında Muhammed b. Mesleme'yi Kuratâ' bölgesine göndermiş, bu sefer sırasında Sümâme b. Üsâl esir alınıp Medine'ye getirilmiştir.[156] İbn Hişâm, Sümâme'yi esir eden birliğin onun kim olduğunu bilmediğinden bahseder. Medine'ye getirildiği zaman kabile reisi olduğu anlaşılınca, Resulullah ona iyi davranılmasını önermiş ve yemek ikram edilmesini istemiştir. Hatta kendi devesinden sağılan sütten sabah akşam ona da ikram edilmesini söylemiştir. Esir tutulduğu süre içinde Resulullah onu ziyaret edip hâl hatır sormuş, ancak İslâm'a girmekte direnmesi üzerine serbest bırakılmıştır. Gördüğü güzel muameleden etkilenen Sümâme serbest kaldıktan sonra Müslüman olmuş ve yurduna dönmüştür. Sümâme ile ilgili haberler arasında daha önce Resulullah'ı ziyaret ettiği, kendisine yapılan İslâm'a davet çağrısından hoşlanmadığı ve Allah Resulü'nü öldürmeyi düşündüğü, ancak beraberinde bulunan amcasının

155 Belâzurî, *Fütûh*, 98.
156 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 639; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 268; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 78.

buna engel olduğu gibi iddialardan bahsedilir. Bir rivayete göre onu öldürme hedefini gıyabi olarak dile getirmiş, bu nedenle hakkında ölüm fermanı çıkarılmıştır. Sümâme yakalanıp Medine'ye getirildiği zaman af dilemiş, sonra Müslüman olmuştur.[157]

Sümâme, Müslüman olup yurduna döneceği zaman Resulullah onu Yemâme'deki el-Hacr bölgesi valiliğine getirmiş, müteakiben Hevze b. Ali'nin vefat etmesi üzerine Yemâme temsilcisi olarak görevlendirmiştir. Ancak Hevze'nin vefatının ardından peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Müseylime de Yemâme reisliğine soyununca iki lider arasında mücadele başlamıştır. Dikkat çeken husus ise Benû Hanîfe heyetinin Medine'ye gelişinden sonra nübüvvet iddiasında bulunmuş olmasıdır. Nitekim rivayetlerde daha öncesinde etrafında herhangi bir taraftar kitlesinin bulunduğundan bahsedilmez. Müseylime Kureyş karşıtı söylemleri ve Resulullah'ı taklit ederek nübüvvet iddiasında da bulunmasıyla öne çıkmış ve kısa sürede gücüne güç katmıştır. Kimi rivayetlerde Resulullah'ın Habîb b. Zeyd b. Âsım'ı ona gönderdiği, ancak Müseylime'nin onu şehit ettiği söylenir.[158] Bir başka rivayete göre Müseylime onu huzuruna kabul edince,[159] "Muhammed'in peygamberliğine tanıklık eder misin?" diye sormuş, elçi "evet" diye cevap vermiş, bu sefer kendisinin nübüvvetini tasdik için ne düşündüğünü sorunca, olumsuz cevap vermesi üzerine onu öldürmüştür.[160]

Rivayete göre Sümâme yurduna giderken Mekke'ye uğrayıp Kâbe'yi ziyaret etmiş, Müslüman olduğunun öğrenilmesi üzerine Kureyş kendisine kötü davranmış, o da misilleme olarak Yemâme'den Mekke'ye hububat götüren kafilelere engel olmakla tehdit etmiştir. Hatta hububat sevkiyatını durdurduğu, bu nedenle zor durumda kalan Mekkelilerin Resulullah'a

157 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 639; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 78-79.
158 İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, I, 66; İbn 'Abdilberr, *ed-Durer*, I, 74; İbn Kesîr, *el-Fusûl fî's-Sîre*, I, 113.
159 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 334.
160 Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, IV, 98.

müracaat ettikleri ve onun vasıtasıyla bu yasağı kaldırdığı rivayet edilir.[161]

Müseylime peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkınca ona karşı cephe almış ve "Muhammed'den başka peygamber yoktur" diye kavminin onun peşine takılmasını engellemiştir. Hatta kavmine Mümin/Gafir suresinin ilk üç ayetini okumuş, ardından Müseylime'nin vahiy diye sözlerini hatırlatarak ikisi arasında kıyas yapıp onun sözleri için "Bunlar hiç vahiy olur mu?" diye kavmini ikna etmeye çalışmıştır.[162]

Rivayete göre Sümâme ridde savaşları sırasında da Hz. Ebû Bekir'e destek vermiş ve Medine'ye bağlılığımı sürdürmüştür. Fakat gerek Hevze b. Ali gerekse Müseylime ile kıyaslandığı zaman onlardan daha zayıf bir kabile reisi olduğu anlaşılmaktadır. Dikkat edilirse Hevze'nin sağlığında Müseylime öne çıkan bir figür değildir, ancak onun vefatından sonra deyim yerindeyse yıldızı parlamıştır. Sümâme ise ona muhalif olmasına rağmen fazla etkili olmamıştır. Bir iddiaya göre Müseylime kısa sürede Yemâme'ye hakim olunca onun rakibi konumundaki Sümâme b. Üsâl, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Medine ile bağları koparıp koparmama konusunda tereddüt yaşamış, ancak irtidat ve isyan hadiselerini önlemekle görevlendirilen el-Alâ b. Hadramî'ye rastladıktan sonra tereddüdünden vazgeçmiş ve sadakatini sürdürmüştür.[163]

Müseylime'nin ortaya çıkmasından sonra Hz. Ebû Bekir ilk önce İkrime b. Ebî Cehil ve Şurahbil b. Hasene'yi üzerine göndermiş, ancak bu komutanlar başarılı olamayınca, ardından Hâlid b. Velîd'i buraya sevk etmiştir. Çetin geçen bir savaşın ardından Müseylime öldürülmüş ve taraftarları dağıtılarak Yemâme bölgesi tekrar Medine sınırları içine dahil edilmiştir.[164] İddiaya göre Hâlid bölgeye geldiği zaman Müc-

161 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 639; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 111; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 80; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 552; Kelâ'î, *el-İktifâ'*, I, 585; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 526.

162 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 59.

163 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 639;Taberî, *Târîh*, III, 304; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, I, 477; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 526.

164 Belâzurî, *Fütûh*, 98

câe, adlı birisini yakalamış ve ondan Benû Hanîfe kabilesi hakkında bilgi almıştır. Ayrıca onu esir tutmuştur. Müseylime'nin öldürülmesinden sonra kabile mensuplarının daha fazla telef olmasını istemeyen Müccâe'nin yanlış bilgi vererek Hâlid'i anlaşmaya zorladığı, ancak gerçeğin ortaya çıkmasından sonra taahhüt edilen şartlara bağlı kalındığı söylenir.[165]

Benû Hanîfe heyeti Mekke'nin fethinden önce Medine'ye gelmişse de, müteakip süreçteki ilişkilerin fazla gelişmediğinden söz edilebilir. Nitekim Resulullah'ın son yıllarında peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Müseylime ile ilgili haberlere kadar bu kabileye dair fazla bir detaydan bahsedilmez. Bununla birlikte görüşmelerden sonra kabile içinde bazı bireysel ihtidalar olduğu, ancak Müseylime'nin ortaya çıkmasıyla beraber kabile mensuplarının Medine'ye karşı açıkça cephe aldıklarını ortaya koyan veriler nakledilmiştir. Benû Hanîfe mensupları, Resulullah'ın son demlerinde içlerinden çıkan Müseylime'nin peşine takılmışlarsa da, sonunda Hz. Ebû Bekir'in kudretli komutanı Hâlid b. Velîd tarafından tamamen denetim altına alınmışlardır.

Abdulkays Kabilesi

Yemen kökenli olan Abdulkays kabilesinin atası Adnân'a kadar dayanır. Me'rib su seddinin yıkılmasından sonra kuzeye doğru göç eden kabile önce Tihâme çöllerine dağılmış, müteakip süreçte Bahreyn ile Uman bölgelerinin iç kısımlarından sahil şeridine kadar olan alanlara yerleşmiştir. Bahreyn'de Abdulkays kabilesinin yanı sıra Temîm, Rebîa, Bekr b. Vâil ve Kinde kabilelerine mensup gruplar meskûndu.[166] Komşu olan bu kabileler zaman zaman rekabet veya çıkar çatışması ya da siyasi üstünlük elde etme gibi nedenlerle birbirleriyle çatışmalara girmiştir.

Bahreyn büyük oranda Sâsânî nüfuzu altındaydı. Kimi rivayetlerde burası Farsların ülkesi olarak tanımlanmıştır.[167]

165 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 110.
166 İbn Sa'd, I, 263; Belâzurî, *Futûh*, 89, 94.
167 Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc ve Sınâ'a*, I, 278.

Belâzurî de, "Bahreyn toprakları Sâsânîlerin idaresindeydi" ifadelerini kullanır ve Münzir b. Sâvâ'nın Sâsânîler tarafından Arap kabileleri üzerine görevlendirilen vali olduğunu söyler.[168]

Arap baskınlarının önüne geçmeye çalışan Sâsânî idaresi kurdukları kukla yönetimler veya kimi kabile reislerine verdikleri desteklerle bölgedeki kabilelileri kontrol etmeyi hedeflemişlerdir. Tıpkı Hîre gibi Bahreyn bölgesindeki bazı kabile reislerinin de Sâsânîlerin imtiyazlı idarecileri olduklarını gösteren veriler bulunmaktadır. İran köylerinin yağmalanmasından rahatsız olan Sâsânî idarecileri II. Şapur döneminde olduğu gibi sınır bölgelerine yakın yerlerde oturan Arap kabilelerini zaman zaman cezalandırma yoluna gitmiştir. Özellikle Abdulkays kabilesi ile daha kuzeye doğru yayılmış olan Bekr b. Vâil kabilelerini şiddetli bir şekilde cezalandırdığına dair rivayetler nakledilmiştir. Sâsânî zulmünden kaçan Abdulkays kabilesinin bir kısmı Hecer bölgesine doğru çekilmiştir. Bir kısmı ise dağlık alanlara kaçarak izlerini kaybettirmiştir. Bir iddiaya göre hızını alamayan II. Şapur (Sâbûr) kaçan Arapların izini sürerek Medine yakınlarına kadar ilerlemiştir.[169] Ancak bu iddiayı destekleyecek şekilde ikna edici veriler bulunmamaktadır.

Taberî, onun kadar Arap kabilelerine düşmanlık gösteren bir başka kisra olmadığını söyler. Yakaladığı kabile mensuplarına işkenceler yapan II. Şapur'un kurbanlarının kollarını arkaya doğru bağlayıp ters yönde atlara çektirdiği ve omuzlarından koparıp ölüme terk ettiği iddia edilir. Hatta bundan dolayı *zu'l-ektâf* (omuz sahibi, omuz kıran) lakabıyla anıldığı söylenir.[170] Arap kabilelerinin bu şekilde cezalandırılmasının yankıları Hicaz içlerindeki kabileleri de endişelere sevk etmiştir. İddiaya göre kisra tarafından desteklenen Arap-Sâsânî ordusu, Zû Kaâr'da Bekr b. Vâil kabilesinin öncülüğünde mağlup edilince çöl içlerindeki kabileler de sevinç gösterileri yapmıştır. Hatta risaletin ilk yıllarına denk gelen tarihlerde

168 Belâzurî, *Futûh*, 89.
169 Taberî, II, 67.
170 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 361; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 656; Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tıwâl*, s. 48; Taberî, *et-Târîh*, II, 55; Neşvân el-Himyerî, *Hulâsatu's-Siyer*, s. 175.

kazanılan bu başarı nedeniyle Resulullah'ın da sevince ortak olduğuna dair haberlere daha önce değinmiştik.

Abdulkays kabilesi, Bahreyn bölgesinde yaşayan kabilelere oranla daha kalabalıktı.[171] Ancak Sâsânîler burayı Temîm kabilesinden atadıkları valilerle kontrol altında tutuyordu. Nitekim Temîm heyeti Medine'ye geldiği zaman kisranın kendilerinden vali atadığını hatırlatıp kabilevi üstünlükleriyle övünmüşlerdi.[172]

Bahreyn'de çok dinli bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Putperest Arapların yanı sıra Mecûsîler, Yahudi ve Hıristiyanlar da mevcuttu.[173] Ancak çoğunluğu putperestler oluşturuyordu. Rivayete göre bu kabilenin Muşakkar'da Zü'l-Lebâ adlı bir putlarının olduğundan bahsedilir. Sözü edilen putun hizmetçiliğini (sâdinliğini) Benû Amr'ın yaptığı söylenir.[174] İbn Habîb bu putu ziyarete gidenlerin tavaf ederken şu telbiyeyi getirdiklerini kaydeder:

> Lebbeyk (işte geldim) ey tanrım! Lebbeyk, lebbeyk. Ey Rab! Mudar'ı bizden uzak tut ki, bu yolculuğumuz güvenlik içinde olsun. Ey tanrım! Bizi Hecer'in efendilerinden de muhafaza eyle.[175]

İbn Sa'd, Medine'ye gelen Abdulkays heyeti içinde yer alan el-Cârûd isimli delegenin Hıristiyan oluğunu ve İslâm'ı kabul ettiğini söyler.[176] Bu şahsın kavmi arasında saygın bir konuma sahip olduğu rivayet edilir.[177] İddiaya göre İslâm'ı kabul etmeye karar veren el-Cârûd, "Ey Muhammed! Senin için dinimi değiştiriyorum, ancak ben borçlu birisiyim. Borcumu öder misin?" diye bir talepte bulunmuş, Allah Resulü de onun talebini yerine getirmiştir.[178] Ayrıca Resulullah'ın burada bulunan bir kiliseyi yıktırmak istediğini yukarıda belirtmiştik.[179]

171 Bilge, "Bahreyn", *DİA*, IV, 493.
172 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 375-76; Taberî, *Târîh*, III, 116-119.
173 Belâzurî, *Futûh*, 89.
174 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 317; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XI, 286.
175 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 314.
176 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 272; İbnu'l-Kayyîm, *Zâdu'l-Me'âd*, III, 530.
177 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 120.
178 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 575.
179 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 273.

Bölgedeki Yahudi ve Hıristiyanların etkinliğinden söz edilmez, ancak Sâsânîlerin desteğindeki Mecûsîler belli bir güç odağı konumundaydı. Resulullah buradaki Mescûsîlere İslâm'a davet mektubu göndermiştir. Ancak kabul etmemişlerdir. Yazıda ateş mabedinden bahsedilmektedir.[180] Yine bir başka rivayette Esbezî olarak isimlendirilen ve ata tapanların bulunduğundan söz edilir.[181] İran kökenli oldukları belirtilen bir topluluğa da Resulullah'ın İslâm'a davet mektubu gönderdiği söylenir.[182] Hamidullah *esbez* kelimesinin Farsçada at anlamına geldiğine dikkat çekerek, bunların atlara taptıklarını iddia eder.[183]

Muşakkar Panayırı

Bahreyn bölgesi ticari potansiyeli ve Muşakkar'da kurulan panayır nedeniyle tacirlerin sıkça uğradığı bir yerdi. Bu pazar Dûmetülcendel'de kurulan panayırın kapanmasından sonra Cemâziylahir ayında başlar ve bir ay kadar sürerdi. İbn Habîb bu panayırla ilgili özetle şu bilgileri verir:

> Dûmetülcendel'deki panayırın kapanmasından sonra tüccarlar Hecer'deki Muşakkar panayırına yönelirdi. Bu pazar Cumâdelahir'in ilk günü açılır, ayın sonlarına kadar sürerdi. İranlı tüccarlar denizi geçerek mallarıyla beraber buraya gelirdi. Buradaki panayırın kapanmasından sonra tüccarlar ertesi yılın aynı mevsiminde buluşmak üzere dağılırdı.
>
> Abdulkays ve Temîm kabileleri bu bölge civarında oturuyordu. Bunların idarecisi Temîm'in Benû Abdillah b. Zeyd kolundan Münzir b. Sâvâ ailesiydi.[184] İran kralları Hîre'de Benû Nasr hanedanı ile Umân'da Benû Müstekbir hanedanını nasıl tayin etmişlerse onları da bu şekilde görevlendirmişlerdi.
>
> Muşakkar idarecisi burada bayramlar ve şenlikler tertip ederdi. Tüccarlara tıpkı Dûmetülcendel'deki panayırın idarecisi gibi muamele ederdi. Onlardan uşûr (gümrük) vergisi alırdı. Kim olursa

180 Hamidullah, *Vesâik*, no: 66.
181 Belâzurî, *Futûh*, 89.
182 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, no: 52, 54; Belâzurî, *Futûh*, 89.
183 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 380, 411.
184 Nesep kitaplarında da, Benû Abdillah b. Zeyd, Temîm'in lat kollarından gösterilir. Hâzimî, *'Ucâletu'l-Mubtedî*, I, 15.

olsun buraya gelmek isteyen tüccar, Kureyş'ten muhafız alırdı. Çünkü Mudar topraklarını başka yolla geçip buraya emin bir şekilde ulaşmak mümkün değildi...[185]

Muşakkar'daki panayırın yanı sıra yine Hecer bölgesinde ayrıca Debâ ve Suhâr panayırları kuruluyordu. Muşakkar, Suhâr ve Debâ'daki panayırlara Sind, Çin, Hind'in yanı sıra doğu ve batıdan birçok tüccar gelip alışveriş yapardı.[186] Bu ticaret zamanla kültürel alış-verişe de dönüşmüştür. Nitekim Araplar Çinliler tarafından üretilen kâğıt ve ipek gibi uzak doğuya ait ürünleri tanımışlardır.[187] Bazı Arap tüccarların Bahreyn'deki pazarlara giderek buradan giyim eşyası satın aldıkları ve bunları Mekke pazarlarında sattıkları rivayet edilir. Bir iddiaya göre Resulullah için de bu eşyalardan satın alınmıştır.[188] Ayrıca Resulullah'a çeşitli mücevherlerin hediye olarak gönderildiğinden de bahsedilir.[189]

Ticaret merkezi olmanın yanında Bahreyn, verimli arazileriyle de biliniyordu. Makrizî'nin verdiği bilgilere göre hicretin üçüncü yılında hububat ticareti yapan Abdulkays kabilesine mensup tüccarlar Resulullah'ı ziyaret etmiştir. Yine bu kabileye mensup birisinin Benû Mustalık Gazvesi sırasında Müslüman olduğu söylenir.[190]

Taberî'nin verdiği bilgilere bakılırsa Yemâme bölgesi Hicaz'ın yiyecek ihtiyacını karşılayan bir ziraat alanı ve pazar konumundaydı.[191] Hamidullah buranın "Arabistan'ın zahire ambarı" olarak anıldığını söyler.[192] Resulullah tarafından buraya vali atanan Sümâme b. Üsâl da Kureyş'e kızdığı için Mekke'ye yapılan hububat sevkiyatını durdurmuştu.[193]

185 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 265.
186 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 265.
187 Mes'ûdî, *Murûc*, I, 140.
188 Dârimî, "Buyu'", 47.
189 Tirmizî, "Şemail", 87.
190 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 204.
191 Taberî, *et-Târîh*, III, 284.
192 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 402.
193 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 639; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 111; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 80.

İbn Habîb[194] gibi Belâzurî de Bahreyn bölgesinin Sâsânî denetiminde olduğunu ve burayı Benû Temîm'in Abdullah b. Zeyd kolundan atadıkları idareciler vasıtasıyla kontrol altında tuttuklarını söyler.[195] Ayrıca burada Usaybuht ve el-Hilâl[196] gibi birtakım bölgesel reislerin olduğu ve Resulullah'ın bunlara da mektuplar gönderdiği iddia edilir. Usaybuht, Hecer bölgesi idarecisi olarak tanıtılır.[197]

Abdulkays Heyeti

Hayber'in fethinden kısa bir süre sonra Benû Hanîfe kabilesinden bir heyetin geldiğini, onların hemen akabinde de Bahreyn'de meskûn olan Abdulkays kabilesinden bir grubun daha gelip Resulullah'la görüştüğünü ve ona bağlılık bildirdiklerini belirtmiştik. Bu heyetler geldiği zaman mescidi genişletme faaliyetleri başlamıştı. Nitekim Abdulkays temsilcileri arasında bulunan Talk b. Ali'nin genişletme çalışmalarına katıldığından ve bir süre Medine'de kalıp İslâm'ı öğrendiğinden de bahsetmiştik.[198] Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) naklettiği rivayette anılan heyet 628 yılının Receb ayında gelmişti.[199] Bu bilgiyi teyit eden farklı rivayetler de bulunmaktadır.[200] Apaydın, heyetin yedinci yılın Receb ayında geldiğine atıfla, bu zaman diliminin 4 Ekim-2 Kasım 628 tarihlerine denk geldiğini söyler.[201]

Abdulkays heyetinin Resulullah'ın daveti üzerine gelip gelmedikleri konusunda bir bilgi yoktur, ancak Mekke'nin fethinden önce Resulullah'a bağlılık bildirmiş olmaları dikkat çeker. Bazı rivayetlerde Resulullah'ın fetihten önce el-Alâ b. Hadramî'yi[202] Bahreyn idarecisi olan Münzir b. Sâvâ'ya gön-

194 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 265.
195 Belâzurî, *Futûh*, 89.
196 İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, II, 301.
197 İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, II, 223.
198 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 81; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 336; Ebû Nu'aym, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, I, 271.
199 Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VI, 494.
200 İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, III, 258, 260.
201 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 669, 671.
202 el-A'lâ'nın Benû Abduşşems'in anlaşmalısı olarak tanıtılır (İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 77; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, III, 345). Onun biyografisi ile ilgili bilgilere bakılırsa daha önceden Mekke'ye yerleştiği anlaşılmakta-

derdiğinden bahsedilirken,[203] bazı rivayetlerde ise fetihten sonra gönderdiğinden söz edilmiştir. Hatta o sırada Huneyn Savaşı'nın yeni bittiği, Resulullah'ın Ci'râne'de bulunduğu ve el-A'lâ'yı da buradan gönderdiği iddia edilir.[204] Bir kısım rivayetlerde de el-A'lâ'nın gönderilmesinden önce Abdulkays heyetinin geldiği iddia edilmiş,[205] ancak bu iddia muhtemelen az önce zikredilen Talk b. Ali'nin de içinde bulunduğu ilk heyetle ilgili haberlerle alakalı olmalıdır.

Sonuçta ilk heyetin fetihten önce gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiği konusunda şüphe yoktur. Müteakiben Resulullah fetihten sonra el-A'lâ'yı göndererek hem buradaki diğer yerel idarecileri İslâm'a davet etmiş hem de Abdulkays kabilesinin vergilerini toplamakla görevlendirmiştir. Rivayete göre Resulullah ona vergi oranlarını belirten bir de yazı vermiştir.[206] Ayrıca onun gönderilmesinden sonra, Resulullah'ın talebi üzerine Abdulkays kabilesinden bir heyetin daha Medine'ye gelip Resulullah'la görüştüğü ve başlarında da Abdullah el-Eşec'in bulunduğu rivayet edilmiştir. İddiaya göre bu heyet Resulullah'ın talebi üzerine gelmiştir.[207] Bir rivayete göre ise el-Eşec Resulullah hakkında birtakım haberler duyunca hicret yılında yeğeni Amr b. Abdülkays'ı tâcir olarak Medine'ye göndermiş ve hakkında bilgi edinmesini istemiştir. Daha sonra aldığı haberlerden etkilenip bu heyetle beraber Medine'ye gelmiştir.[208]

Abdullah el-Eşec önderliğinde gelen heyetin yaklaşık 12 kişi[209] veya 20 kişi olduğu söylenir.[210] İbn Sa'd heyette yer

dır. Zehebî, 10 kardeş olduklarını söyler (Zehebî, *el-Kâşif*, II, 103). Ayrıca el-A'lâ'nın kardeşinin de elçi olarak gönderildiğinden söz edilir. Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 483; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 178.

203 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 576; Taberî, *et-Târîh*, III, 137.
204 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 226, V, 276.
205 Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, I, 181; Munâvî, *Feydu'l-Kadîr*, VII, 2; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, I, 207.
206 İbn Sa'd, I, 263; Ebû Dâvud, "Edeb", 117, 118.
207 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 277.
208 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 125.
209 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 118.
210 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 277.

alanların isimleri ve mensup oldukları alt kolları tek tek vermiştir. Örneğin aralarında Hıristiyan olan el-Cârûd'un[211] yanı sıra Suhâr b. Abbâs[212] ve ez-Zâri' Ebü'l-Vâzi' gibi isimlerin de bulunduğunu söyler. Ayrıca farklı isimlerden de bahseder.[213] Rivayetlere göre bu heyet fetih yılında gelmiştir.[214]

Buhârî'deki rivayette heyet başkanı olan Abdullah el-Eşec'in adının Münzir b. Âiz b. el-Hâris b. Nu'mân b. en-Nu'mân b. Ziyâd b. 'Asr olduğu ve onun vasıtasıyla kabilesinin İslâm'ı kabul ettikleri zikredilir.[215] İbn Sa'd da onun adının Münzir b. Âiz olduğunu söylerken,[216] bir taraftan da ismi hakkında kendisine ihtilaflı bilgiler verildiğini ifade eder.[217] Nitekim bir rivayette Minzir b. el-Hâris b. Amr b. Ziyâd b. Asar olarak devam eden geniş bir künye verirken,[218] bir başka rivayette ise asıl adının Abdullah b. Avf olduğunu ve el-Eşec künyesiyle anıldığını söyler.[219]

İddiaya göre el-Eşec ve beraberindekiler şehre yaklaştıkları zaman yol elbiselerini çıkarıp temiz elbiseler giymiş ve develerini Remle bnt. Hades'in evinin yanında çöktürmüşlerdir. Heyetin geldiği bilgisi verilince, Resulullah onları mescidin avlusunda karşılamış ve "Hoş geldiniz! Abdulkays kabilesi ne kadar güzel bir kavim" gibi sözlerle onları ağırlamıştır. İlk önce "Hanginiz Abdullah el-Eşec?" diye sormuş, delegasyo-

211 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 120.
212 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 122.
213 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 124.
214 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 272. İddiaya göre heyet gelmeden önce Resulullah onlarla ilgili bazı ön bilgiler vermiş ve hepsi de aynen tutmuştur. Buna göre gelen heyet için mecbur bırakılmadıkları halde müşriklerden bir kervanın İslâm'a girmek için geleceğini, uzak yoldan geldikleri için yiyeceklerinin tükenmiş olacağını ve zar zor Medine'ye ulaşacaklarını ve heyet başkanının bir alametinin olduğunu haber vermiştir. Ardından da "Allah'ım! Abdulkays'a merhamet et. Hiçbir külfet beklemeden bana gelmişler. Onlar doğunun en hayırlı insanlardır" diye haklarında övgüyle söz ettiğinden bahsedilir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 27; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, s. 116.
215 Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 409.
216 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 84.
217 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 118.
218 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 119.
219 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 272; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 471.

nun başkanı olan Abdullah b. Avf da "Benim ya Resulullah!" diye karşılık vermiştir.[220] Resulullah bu heyetle bizzat ilgilenip hizmet etmiş ve onlara ikramlarda bulunmuştur. Misafirlerin gönüllerini hoş eden sözler söylemiş ve onlardan övgüyle bahsetmiştir.[221] Hatta "Allah Abdulkays'ı bağışlasın" şeklinde dua ettiği de söylenir.[222]

İddiaya göre çocukluk dönemindeyken eşek tepmesi nedeniyle Abdullah el-Eşec'in yüzünde hilal şeklinde bir iz kaldığı için *el-Eşec* (الأشج) künyesiyle anılmıştır. Resulullah ona iltifatlarda bulunmuş ve "Sende Allah'ın sevdiği hilm ve vakar var." gibi sözlerle gönlünü hoş etmiştir.[223] Resulullah ona iltifatta bulununca, çelimsiz bir bünyeye sahip olan Abdullah, "İnsanın görünüşü önemli değil, önemli olan kalbi ve dilidir" mealinde bir söz sarf etmiş, Resulullah da "Sende Allah'ın sevdiği iki hasletten birisi olan hilm ve ağırbaşlılık var" diye iltifatta bulunmuştur. Ayrıca aralarında yaratılışa dair konuşmalar geçmiştir.[224]

Rivayete göre Resulullah misafirlerle sohbet ederken yerel dilde kullandıkları bazı kelimelerden bahsetmiş ve bu bölgedeki bazı yerleri sormuştur. Ayrıca yiyeceklerinin olup olmadığını sormuş, onlar da eşyalarına yönelerek ellerinde bulunanları getirmiştir. Bunlar arasında çeşitli cinsten hurmalar olduğu söylenir. Resulullah hurmaları görünce "Sizler buna *et-Ta'zûz* (التعضوض), buna *es-Sarfân* (الصرفان), buna da *el-Bernâ* (البرنى) diyorsunuz" diye karşılık vermiş ve yerel dilde kullanılan hurma cinslerine ait bu isimleri zikretmiştir. Hatta es-Sarfân cinsinin en değerli hurma olduğunu söyleyince,[225] heyet başkanı "Ey Allah'ın Elçisi! Sen yurdumuzu bizden daha iyi biliyorsun" diye iltifatta bulunmuştur. Hz. Peygamber de "Memleketinize gittim ve orada uzun süre kaldım" karşılığını

220 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 272, VIII, 118.
221 Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-Muhaddisîn*, IV, 103.
222 Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 116.
223 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 118; Ebû Dâvud, "Edeb", 148, 149; Tirmizî, "Birr ve Sıla", 66.
224 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 118.
225 Buhârî, "Edebü'l-Müfred", 410.

vermiştir.[226] Bu ifadeler ticaret yaptığı dönemde bu bölgelere seyahat ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Heyetle birlikte Medine'ye gelen ve ismi belirtilmeyen bir şahıs, daha sonraki dönemde anılarını anlatırken Hz. Peygamber'in kendilerine çok sıcak davrandığını, gelmelerinden ziyadesiyle memnuniyet duyduğunu, yurtları hakkında kimi yöresel isimleri zikretmesine hayli şaşırdıklarını dile getirmiştir. İddiaya göre heyet üyeleri bazı kaplarda saklanan içeceklerin fermantasyon nedeniyle sarhoşluk veren özellik kazandığı için hangi kaplardan içmeleri gerektiğini sormuş,[227] Resulullah da şu açıklamaları yapmıştır: "Su kabağı (dubbâ'), topraktan yapılmış kap (hantem), ahşaptan oyularak yapılan kap (nekîr) ve ziftli kap (muzaffat, mukayyar) gibi kaplar içinde içecek içmeyin. Bunlar yerine ağzı kapalı tulumlarda içiniz." Sözcü, "Ya Resulellah! *Dubbâ'*, *hantem*, *nekîr* ve *muzaffatı* nereden biliyorsun? diye sorunca, Hz. Peygamber "Ben onları çok iyi bilirim. Siz bana Hecer'in hangi bölgesinin daha güçlü olduğunu söyleyin" karşılığını vermiştir. Heyettekiler "el-Muşakkar" deyince, Resulullah "Vallahi ben oraya gittim ve oranın anahtarını aldım" diye karşılık vermiştir. Rivayetin devamında Resulullah'ın şu cümleyi kullandığından da bahsedilir: "Ben *ez-Zare*[228] su kaynağı yanında dinlenmiştim."[229] Bu açıklamalar da Hz. Peygamber'in daha önceden Bahreyn bölgesine gittiğini ve burası hakkında bilgi sahibi olduğunu ortaya koymaktadır.

Yaklaşık 10 gün kadar Remle bnt. Hârise'nin evinde misafir edilen heyet üyeleri bu süre içinde birçok kez Resulullah'la görüşmüştür. Bir başka rivayette de Abdulkays heyetinin iki Cuma gününü Medine'de geçirdiklerinden bahsedilir.[230] Bazen Resulullah ziyaretlerine gitmiş ve dinî konularda soh-

226 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IX, 200; Ahmed b. Hanbel, VI, 470-71, VII, 526; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 586.
227 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IX, 200; İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 229.
228 Hamidullah, mezkûr su kaynağının günümüzde de var olduğunu söyler (Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 396).
229 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 471, VII, 526.
230 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IX, 200.

betler yaparak onları bilgilendirmiştir. Abdullah el-Eşec'in özellikle Kur'an hakkında ve fıkhı konularda sorular sorduğu, Ubey b. Kâ'b'ın da onlara Kur'an öğrettiği gibi detaylar anlatılır.[231]

Bir iddiaya göre Resulullah heyet üyelerine ünlü cahiliye dönemi şairlerden Kus b. Sâide'den bahsetmiş ve "Hanginiz onu tanıyor?" diye sormuş, hepsi de onu tanıdıklarını, ancak vefat ettiğini söylemişlerdir. Resulullah haberden duyduğu üzüntüyü dile getirdikten sonra onu Ukâz'da kahverengi bir deve üzerinde şiir söylerken gördüğünü, ancak söylediği şiirleri aklında tutamadığını söylemiştir.[232] Bazı rivayetlere göre ise Resulullah Kus b. Sâide'yi Bekr b. Vâil kabilesinden gelen heyete sormuş ve onu Ukâz panayırında dinleyip şiirlerinden etkilendiğini dile getirmiştir.[233] Ayrıca bu konuşmada onun öldüğünü öğrendiği de kaydedilmiştir.[234]

İbn Sa'd'ın iddiasın göre ise heyetteki birisi Resulullah'a Kus b. Sâide'yi sormuştur. Allah Resulü de onu Ukâz'da dinlediğini söylemiştir.[235] Kus b. Sâide'nin İyâd kabilesine mensup olduğunu hatırlatalım.[236] Bu kabilenin Necd taraflarında yaşadığı hususu dikkate alınırsa, onun hakkındaki sorunun Abdulkays heyetiyle alakalı olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu sorunun İyâd kabilesinin temsilcilerine sorulduğundan da bahsedilmektedir.[237] Bu rivayet onun hakkındaki konuşmanın Bekr kabilesinin temsilcileriyle de yapılmadığını ortaya koymaktadır.

Bir rivayette Resulullah'ın onlara "İman nedir biliyor musunuz?" diye sorduğu, heyet üyelerinin de "Biz bilemeyiz, siz bilirsiniz" karşılığını verdiği, bunun üzerine Resulullah'ın ke-

231 Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 119.
232 İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, IX, 116.
233 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, X, 306; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 187, III, 174.
234 İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 414.
235 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 272.
236 Merzubânî, *Mu'cemu'ş-Şu'arâ'*, I, 338; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, IV, 1909.
237 Ebû Nu'aym, *Târîhu 'Isbahân = 'Ahbâru 'Isbahân*, II, 12.

limei tevhidi getirerek "İman Allah'ın birliğine inanmak, namaz kılıp zekât vermek, oruç tutmak ve ganimetlerin beşte birini (vergi olarak) vermektir" dediği rivayet edilir.[238] Benzer şekilde Allah'ın birliğine inanmaları, oruç tutmaları ve zekât vermeleri gerektiğini öğütlediğine dair rivayetler de nakledilmiştir.[239] Heyet üyeleri de Medine'den ayrılacakları zaman bunları kendi kabile mensuplarına anlatacaklarına dair söz vermiştir.[240]

Buhârî'nin naklettiği rivayete göre Resulullah onlara ödemeleri gereken zekât (vergi) oranlarını belirten bir de yazı vermiştir.[241] Ayrıca el-Alâ b. Hadramî'yi de vergileri toplamakla görevlendirdiğini hatırlatalım.[242] Resulullah'ın düzenlediği bir başka yazıda ise meyve ve sebzelerden alınacak vergi oranlarından bahsedilmektedir. Ayrıca bu mektupta değirmenlerinde istediklerini öğütebilecekleri şeklinde açıklamaların yer alması, buranın önemli bir ziraat alanı olduğuna dair karine olarak değerlendirilebilir.[243]

Elçiler yurtlarına döneceği zaman Resulullah onlara çeşitli hediyeler verip[244] dualarla uğurlanmıştır.[245] İbn Sa'd el-Eşec'in kabile başkanı statüsünde muamele gördüğünü ve Resulullah'ın ona daha fazla ihsanda bulunduğunu söyler. Hatta onlara çok fazla miktarda hediye verdiğini de ilave eder.[246]

238 Sâlih b. 'Ahmed, *Sîretu'l-İmâm*, s. 54.
239 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 272; Buhârî, "İman", 40, "Ahbâru'l-Âhâd", 5.
240 Tayâlisî, *el-Musned*, IV, 465.
241 Buhârî, "Rikâk", 7.
242 İbn Hanbel, V, 54.
243 Hamidullah, *el-Vesâik*, no: 66.
244 İbn Sa'd, I, 272. Resulullah gelen tüm elçilerle yakından ilgilendiği gibi, onları uğurlarken mutlaka hediyeler verirdi. Bazı kabile temsilcilerinin de ona hediye getirdiklerine dair rivayetler nakledilmiştir. Örneğin Mezhic kabilesinin bir kolu olun Benû Rehâvib kabilesinin Resulullah'a gösterişli bir at hediye ettiği Resulullah'ın bunu çok beğendiği, hatta üzerine birisini bindirip biraz gezdirerek memnuniyetle izlediği söylenir. Keza Resulullah'ın da onlara Hayber fethinden sonra kamu geliri olarak ayrılan paydan hediyeler verdiği anlatılır (eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 516).
245 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 272; Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, IV, 185; İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 346; İbn Mende, *M'arifetu's-Sahâbe*, I, 850; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, IV, 1643.
246 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 119.

Münzir b. Sâvâ'nin İslâm'ı Kabul Etmesi

Belâzurî hicretin sekizinci yılında Resulullah'ın el-A'lâ'yı Bahreyn hakimi Münzir b. Sâvâ ile Hecer merzubanı (yerel idarecisi) olan Sibuht'a gönderdiğini ve onları İslâm'a davet ettiğini söyler. Ayrıca teklifi kabul etmesi durumunda Münzir'in statüsünün aynen devam edeceğini de bildirdiğini iddia eder.[247] İbn Sa'd da benzer bilgileri verir ve Resulullah'ın el-A'lâ vasıtasıyla Münzir b. Sâvâ'nın yanı sıra el-Hilâl ve Usayhıt b. Abdullah'ı İslâm'a davet ettiğini söyler. Keza el-Hilâl'i Bahreyn sahibi, Usayhıt'ı ise Hecer hakimi olarak niteler. Ayrıca gönderilen mektupların metinlerine de yer verir.[248] Bir başka rivayette ise, Resulullah'ın Abdulkays kabilesinin reisi ile Hecer halkına hitaben birer mektup gönderip onları İslâm'a davet ettiği ve kabul etmeleri durumunda kendi güvencesinde olacaklarını bildirdiği, bu mesajdan sonra bölge halkından oluşan bir heyetin gelip ona bağlılık bildirdiği iddia edilir.[249]

Münzir b. Sâvâ, Sâsânîler tarafından görevlendirilen Bahreyn idarecisi olarak tanıtılır. Kimi rivayetlerde Abdulkays kabilesinden gösterilse de, nesep kitaplarına göre Hecer bölgesindeki Esbezîlere nispet edilmiştir.[250] Bununla beraber Temîm kabilesinin Benû Abdillah b. Zeyd koluna mensup olduğu söylenir. İbn Hazm daha açık ifadeler kullanarak onun Esbezîlerden olduğunu söyler.[251] Zaten Hecer idarecisi olarak anılması[252] da bu bölgenin idarecisi olduğunu ortaya koymaktadır.[253]

İbn Hişâm Resulullah'ın davetini kabul eden Münzir b. Sâvâ'nın samimi bir Müslüman olduğunu ve Resulullah'ın ve-

247 Belâzurî, *Futûh*, 89, 90, 91, 95.
248 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238, 239.
249 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 244.
250 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XII, 55; Hâzimî, *'Ucâletu'l-Mubtedî*, I, 15-16; İbnü'l-Esîr, *el-Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I, 50.
251 İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 232.
252 Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, V, 2518.
253 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XII, 55; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 196; Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-Ereb*, I, 270.

fatından kısa süre sonra öldüğünü söyler.[254] Bir rivayete göre Münzir daveti kabul ettiğini bir mektupla bildirmiştir.[255] Süleyman b. Nafi' isnadlı bir rivayete göre ise Resulullah'ın daveti üzerine bir heyetle Medine'ye gelip bağlılık bildirmiştir.[256] İbn Abdilber, bu heyetin dokuzuncu yılda geldiğini söyler.[257] Bir başka rivayette ise onuncu yılda geldiğinden söz edilir.[258] Değişik kaynaklarda da benzer iddialar bulunmaktadır.[259]

Anlatılanlara göre Münzir Medine'ye yaklaşınca yol elbiselerini çıkarıp daha düzgün elbiseler giymiş,[260] şehre girince mescidin yanında bineklerini durdurmuş ve silahlarıyla beraber Resulullah'ın huzuruna çıkmıştır.[261] Resulullah'ın onları oldukça samimi bir şekilde karşıladığı ve misafirlerin Remle bnt. Hades'in evinde konakladıkları rivayet edilir.[262] Dikkat edilirse aynı bilgiler Abdullah el-Eşec başkanlığında gelen Abdulkays heyetiyle ilgili haberler arasında da zikredilmişti.

Tahminimize göre iki heyetle ilgili haberler birbirine karışmıştır. Münzir'in bir heyetle Medine'ye gelip bağlılık bildirdiğinden bahsedildiği gibi,[263] gelmeyip İslâm'ı kabul ettiğinden de bahsedilmiştir. İbn Hibbân iki taraf arasındaki mektuplaşmadan bahseder ve Münzir'in Resulullah'a bağlılık bildirdiğini kaydeder, ancak geldiğinden söz etmez.[264] Ebû Nu'aym, Münzir'i Hecer idarecisi olarak zikreder ve onu Resulullah'ın

254 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 576.
255 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 226.
256 İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, III, 104, 142; Taberânî, el-*Mu'cemu'l-'Evsat*, VIII, 71; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, V, 2675; Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, V, 264; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 120; İbn Mende Yahyâ b. 'Abdilvehhâb, *Men 'Âşe Mie ve 'Işrîne Sene mine's-Sahâbe*, I, 55; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, IV, 526.
257 İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, I, 263.
258 Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, I, 324.
259 Zeynuddîn *el-'Irâkî*, *Elfiyetu's-Sîre*, I, 128.
260 İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 115.
261 İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, III, 104; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, V, 2675; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, V, 287; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 107.
262 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 118-19.
263 İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, III, 104, 142; Taberânî, el-*Mu'cemu'l-'Evsat*, VIII, 71; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, V, 2675.
264 İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 30.

Bahreyn âmili olarak tanıtır.[265] Farklı kaynaklarda da onun Hecer idarecisi olduğundan bahsedilir.[266]

Resulullah'ın el-A'lâ vasıtasıyla Bahreyn idarecisine (Münzir'e) gönderdiği mektup metinine de yer verilmiştir. "Resulullah Muhammed'den el-Ekber b. Abdülkays'a" diye başlayan mektupta cahiliye döneminde büyük mücadeleler verdiklerine ve saldırılara maruz kaldıklarına işaret edilmiş, akabinde de "Ama bu gün Allah ve Resulü'nün güvencesindedirler" kaydı düşülmüştür. Ayrıca verdikleri söze sadık kalıp anlaşmadan doğan yükümlülükleri yerine getirdikleri takdirde, Resulullah'ın güvencesinde olduklarına da işaret edilmiştir.[267] Bir rivayette de mektubun muhtevasına dair bilgiler verilmiş ve valiye hitapla Allah ve Resulü'ne itaat etmesi durumunda iyilikle karşılık göreceğine dair açıklamalar yapılmıştır.[268]

Rivayet doğru kabul edilirse Abdulkays heyetinin diğer kabilelere oranla daha önce Medine'ye gelip Resulullah'la ittifak kurmalarının nedenine dair fikir edinilebilir. Galip ihtimalle bu kabile önderleri Benû Temîm'in hâkimiyetinden duyulan rahatsızlık üzerine Medine'ye yaklaşmıştır. Nitekim heyette bulunanlar Benû Temîm'den duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. Onların gelmesinden sonra da, Benû Temîm'in bir kolu olup bölgede idareyi elinde bulunduran Benû Abdillah b. Zeyd'den Münzir'in[269] de Resulullah'a bağlılık bildirdiğini tahmin ediyoruz.

Erken deneme ait müfessirlerden Mukâtil b. Suleymân, Resulullah'ın Münzir b. Sâvâ'ya gönderdiği iddia edilen bir mektuptan bahsetmiş ve şu rivayeti nakletmiştir:

> Allah Resulü Muhammed'den Hecer halkına! Hidayete erenlere selam olsun.
> Bizim gibi şehadet getiren, kestiğimizi yiyen, kıblemize yönelen ve dinimize göre hareket eden kimse Müslümandır. Allah'ın ve onun

265 Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, V, 2518.
266 İbn Mâkûlâ, *el-'İkmâl fi Raf'i'l-'İrtiyâb*, I, 120.
267 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 244.
268 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238.
269 Hâzimî, *'Ucâletu'l-Mubtedî*, I, 15.

Resulü'nün zimmetindedir. Şayet Müslüman olursanız, kendi hâlinize bırakılarısınız. Meyvelerinizin onda biri ile tahıl ürünlerinizin yirmide biri bize ait olur. Bunu kabul etmeyenler de cizye öder.[270]

Rivayetin devamında Münzir'in teklife olumlu cevap verip Müslüman olduğu, ancak buradaki Mecûsî ve Yahudilerin reddettiği ve onlara Ehl-i Kitap hukuku tatbik edilerek cizye alındığı gibi detaylara yer verilmiştir.[271]

Vâkıdî isnadlı rivayete göre Resulullah, Ebân b. Said'i Bahreyn'deki vergileri toplamak için görevlendirmiş ve buraya vali atamıştır. Ebân bölgeye geldiği zaman Münzir'in onu 300 kadar adamıyla karşıladığı ve Resulullah'ı sorduğu rivayet edilir. Ayrıca topladığı vergileri getirmesi için Resulullah'ın Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı görevlendirdiği bilgisine yer verilmiştir.[272]

Bahreyn Bölgesiyle ilgili Diğer Haberler

Abdulkays kabilesinin Medine'ye bağlanmasından sonra Bahreyn bölgesinden önemli ölçüde vergi gelirlerinin geldiği söylenir. Rivayete göre bir vergi mevsiminde Resulullah Ebû Ubeyde'yi göndermiş ve toplanan malları Medine'ye getirmiştir.[273] Bu vergilerin ihtiyaç sahiplerine dağıtıldığından söz edilir.[274] Belâzurî, bir seferde burada 80.000 dirhem değerinde mal geldiğini söyler ve o güne kadar daha önce böyle bir gelirin hiçbir yerden gelmediğini iddia eder.[275]

Bahreyn idarecisinin Resulullah'a süs ve ziynet eşyaları hediye ettiği, bu hediyelerden Rubeyyi' bnt. Muavviz'in kızına avuçlarını dolduracak kadar bir şeyler verdiği ve "Kızım bunlar senin" diye söylediği rivayet edilir.[276] Bu kadının Resu-

270 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 213-14.
271 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 214.
272 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 10.
273 İbn Hanbel, IV, 138, 327; Buhârî, "Cizye ve Muvâdea", 1; İbn Mâce, "Fiten", 18.
274 Buhârî, "Cuma", 29, "Salat", 42.
275 Belâzurî, *Futûh*, 92.
276 Bûsîrî, *İthâfu'l-Hayrati'l-Mehre*, IV, 307; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-'Âliyye*, XV, 624.

lullah'la beraber çeşitli askeri seferlere katıldığı ve yaralıları tedavi edip ordunun su ve yiyecek ihtiyaçlarının hazırlanmasında aktif olarak görev yaptığı yönünde haberler bulunmaktadır.[277]

Belâzurî, Resulullah'ın el-Alâ b. Hadramî'yi görevden alıp buraya Ebân b. Said b. el-Âs'ı atadığını söyler. İbn Sa'd da Ebân'ın bölgeye vali atandığını iddia eder,[278] ancak el-A'lâ'nın görevden alındığından bahsetmez. Bir başka rivayette ise Ebân'ın el-Hatt, el-A'lâ'nın ise el-Katif bölgesinin vergilerini toplamakla görevli olduğundan bahsedilir.[279] Bir rivayete göre Resulullah el-A'lâ b. el-Hadramî ile beraber Ebû Hureyre'yi de göndermiş ve ikisini bu bölgedeki vergileri toplamakla görevlendirmiştir.[280] Hatta ödeyecekleri zekât kalemlerinin oranının yazılı olduğu bir de yazı düzenlediğinden bahsedilir.[281] Bir başka rivayette yine Münzir b. Sâvâ'ya gönderilen mektupta Kudâme ve Ebû Hureyre'nin vergileri toplamak için gönderildiğine ve onlara itaat edilmesi gerektiğine dair bilgiler verilmiştir.[282] Keza aynı amaçla el-Alâ b. Hadramî'nin de gönderildiği konusunda değişik rivayetler bulunmaktadır.[283]

Buradan gelecek mallardan Resulullah'ın bazı kişilere ihsanda bulunacağına dair söz verdiği ve geldiği zaman bu sözünü yerine getirdiği iddia edilir.[284] Bir başka vergi toplama zamanı gelince Resulullah'ın bu sefer Enes b. Mâlik'i gönderdiği,[285] ancak vergi malları Medine'ye ulaştığı zaman kendisinin vefat ettiği, bunun üzerine Hz. Ebû Bekir'in öncelikli olarak Resulullah'ın vermeyi vaat ettiği kişilerden başlamak üzere bu malları hak sahiplerine dağıttığı rivayet edilir.[286]

277 İshâk b. Râheveyh, *el-Musned*, V, 139; Buhârî, *es-Sahîh*, VII, 122; Muhelleb b. Ebî Sufre, *el-Muhtasaru'n-Nasîh*, II, 295.
278 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 10.
279 Belâzurî, *Futûh*, 92.
280 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 241.
281 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 226.
282 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238.
283 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 239.
284 İbn Hanbel, III, 308; Buhârî, "Rikâk", 7.
285 Buhârî, "Zekât", 38.
286 Müslim, "Fadâil", 60; ayrıca bk. Buhârî, "Cizye ve Muvâdea", 4, "Şehâdât", 28; Rivayete göre Resûlüllah Bahreyn'den gelecek mallardan bazı

Hz. Ebû Bekir halife seçildiği zaman el-Alâ b. Hadramî Bahreyn'deki görevinin başındaydı.[287] Yine Enes b. Mâlik'in de buradan toplanan vergileri getirmekle görevlendirildiğinden bahsedilir.[288] Bunlara ilaveten Münzir b. Sâvâ'nın İslâm'ı kabul etmesi üzerine, Resulullah'ın onu Bahreyn idarecisi olarak atadığı bilgisine de yer verilmiştir.[289]

Abdulkays kabilesi ve Münzir b. Sâvâ ile başlayan olumlu ilişkiler Resulullah'ın kalan ömrü boyunca devam etmiştir. Rivayetlere göre Münzir İslâm'ı kabul etmiş ve aynen görevi başında kalmıştır. İbn Hişâm, onun samimi bir Müslüman olduğunu ve Resulullah'ın vefatının ardından Bahreyn'de başlayan irtidat hadiselerinden önce öldüğünü söyler.[290] Münzir samimi bir Müslüman olarak tanıtılsa da, daha çok siyaseten Resulullah'ın yanında yer aldığını unutmamak gerekir. Belki de Resulullah'a bağlılığı kabul etmesi/teslim olması, Müslüman olduğu şeklinde bir yoruma dönüştürülmüştür. Dolayısıyla din değiştirmenin yanında vergi ödemeyi de kabul etmesinin arkasında siyasi ve kabilevî sebeplerin olabileceğini göz ardı etmemek gerekir.

Anlaşıldığı kadarıyla Sâsânî nüfuzunun azalmasından sonra başıboş kalan kabilelerin birbirleriyle mücadeleleri ve bu bağlamdaki rekabetleri davetin bu bölgede olumlu karşılık bulmasında etkili olmuştur. Dikkat edilirse Temîm kabilesinden olan Münzir bölgede idareci olsa da, onun rakibi konumundaki Abdulkays kabilesinden bir heyet fetihten önce Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiş, bunun üzerine gelişmelerin aleyhine döneceğini gören Münzir de Medine'ye gelip Resulullah'a tâbi olmuştur. Diğer yandan Abdulkays temsilcileri Medine'ye geldiği zaman Temîm kabilesi ile aralarında düşmanlık bulunduğunu ve bu nedenle seyahatlerde kendilerini emniyette hissetmediklerini söyleyip güvence is-

kişilere pay vereceğine dair söz vermişti. Buhârî, "Meğâzî", 12, 74, "Hibe", 18, "Kefâlet", 3, "Farzu'l-Humus", 15.

287 Buhârî, "Cizye ve Muvâdea", 4, "Şehâdât", 28.

288 Buhârî, "Farzu'l-Humus", 5.

289 İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 1086.

290 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 576.

temişlerdir. Hatta haram aylar haricinde seyahat edemediklerinden yakınmışlardır.[291] Bu durum kabile mensuplarının Medine'ye yaklaşmalarının arka planı hakkında fikir verebilir.

Diğer yandan Sâsânîlerden memnuniyetsizlik ve 627 yılındaki Nînevâ bozgunundan sonra bu ülkenin nüfuzunun azalması ve bunu fırsat olarak gören kabilelerin yeni bir güçle yollarına devam etmek arzusu gibi sebeplerin de Medine ile temasta etkili olduğunu söylemek mümkündür. Keza kendi aralarındaki rekabet, mücadele ve geçmişe dayalı husumetlerin de etkisiyle bir kabile adım atınca diğerleri onları takip etmiş, böylece bölgede yavaş yavaş İslâm'ın sesi duyulmaya başlamıştır. Bir rivayete göre Medine'den sonra ilk Cuma namazı Abdulkays kabilesine ait Cuvâsâ'daki mescitte kılınmıştır.[292] el-Alâ b. Hadramî de burada kalıp halka İslâm'ı öğretmeye ve vergileri toplamaya devam etmiştir.[293]

Hamidullah, Hz. Peygamber'le Münzir arasında 8 ayrı mektuplaşma yapıldığını söyler[294] ve bunlardan birisinin orijinal hâliyle bulunduğunu iddia eder.[295] el-A'lâ ile gönderilen ilk mektupta Münzir, İslâm'a davet edilmiş ve Müslüman olması durumunda güvencede olacağı teminatı verilmiştir. Burada da güven duygusuna dair vurgu dikkat çeker. Ayrıca elinin altındaki arazilerin kendisine ait olacağına da işaret edilmiş ve şu açıklamalar yapılmıştır: "... Şunu bil ki, bu din yumuşak tabanı üzerine basan deve ile sert tırnakları üzerinde koşan atların gidebilecekleri sınırlara kadar uzanan ülkelere yayılacak ve (ona girenler) muzaffer olacaktır."[296] Bir iddiaya göre Resulullah'ın mektubundan sonra Münzir bir heyetle Medine'ye gelmiş ve bağlılık bildirmiştir.[297] Aynı muhtevalı bir

291 Tayâlisî, *el-Musned*, IV, 465; Ebû 'Ubeyd, *Kitâbu'l-Îmân*, I, 13; İbnu'l-Ca'd, *el-Musned*, I, 194; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 157; Buhârî, *es-Sahîh*, I, 20, 29, 111; İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 115.
292 Buhârî, "Cuma", 11; Ebû Dâvud, "Salat", 209, 210.
293 Buhârî, "Meğâzî", 12.
294 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 376.
295 Hamidullah, *el-Vesâik*, 147.
296 Hamidullah, *el-Vesâik*, 15 (no: 56).
297 İbn Kânî', *Mu'cemu's-Sahâbe*, III, 104, 142; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, V, 287.

mektubun Yemâme başkanlarından Hevze'ye de gönderildiği söylenir.[298]

İbn Sa'd'ın naklettiği bilgilere göre Münzir b. Sâvâ Resulullah'a haber vererek yurdundaki Yahudi ve Mecûsîlerin İslâm'ı kabul etmediklerini bildirmiş ve onlara muamele konusunda bilgi istemiştir. Resulullah da onlara Ehl-i Kitap muamelesi yapıp cizye almasını önermiştir. Ayrıca Resulullah'ın Hecer'deki Mecûsîlere de mektup gönderip İslâm'a davet ettiği, kabul etmedikleri takdirde kendilerinden cizye alınacağını, kadınlarıyla evlenilmeyeceğini ve kestiklerinin de yenmeyeceğini haber verdiği iddia edilir.[299] Ancak Mecûsîler İslâm'a daveti kabul etmediği için onlara Ehl-i Kitap hukukunu uygulanmış ve cizye alınmıştır.[300] Buna göre yetiştirdikleri ürünlerden vergi ödemeyi taahhüt etmişlerdir.[301]

Bir başka rivayette ise Resulullah'ın onlara tekrar bir mektup gönderdiğinden bahsedilir. İddiaya göre bu mektupta hurmaların onda biri ile toprak ürünlerinin (hububatın) yirmide birini vergi olarak ödemeleri, çocuklarını Mecûsî yapmamaları şartı koşulmuştur. Ancak Müslüman olmaları durumunda bu yükümlülüklerden kurtulacakları uyarısı yapılmıştır. Buna mukabil "ateşgedeler Allah ve Elçisinindir" şeklinde bir kayıt düşülmüş ve "Şayet İslâm'ı kabul etmezseniz cizye ödersiniz" ihtarı yapılmıştır.[302] Rivayetin devamında buradaki Mecûsî, Yahudi ve Hıristiyanların İslâm'ı kabul etmeyip cizye ödemeye razı oldukları söylenir. İddiaya göre Ehl-i Kitap olmadıkları hâlde Resulullah'ın Mecûsîlerden cizye kabul etmesini bazı münafıklar eleştirmiş, hatta onu çifte standartlı davranmakla itham etmişlerdir. Onların ileri geri konuşmaları üzerine Maide suresinin 105. ayetinin inzal edildiği söylenir.[303]

298 Kelâ'î, *el-İktifâ'*, II, 20; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 338; İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, II, 297.
299 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 226.
300 Belâzurî, *Futûh*, 91.
301 Belâzurî, *Futûh*, 90.
302 Belâzurî, *Futûh*, 89.
303 Belâzurî, *Futûh*, 90, 91, 92.

Mukâtil b. Suleymân da benzer bilgiler aktarır. İlk önce Bakara suresinin 256. ayetinin tefsirine dair açıklamalara atıf yaparak Mecûsîlerden de Yahudiler gibi cizye alındığına ve onların Ehl-i Kitap hukukuna tâbi tutulduklarına değinir. Ayrıca bu açıklamaları Mâide suresinin 105. ayetiyle de ilişkilendirir.[304] Özellikle de ayette yer alan "*Ey iman edenler! Siz kendi işinize bakın. Doğru yolda iseniz sapıtan kimse size zarar veremez...*"[305] mealindeki açıklama Ehl-i Kitap'la ilişkilendirilmiştir. Değişik rivayetlerde de, Mecûsîlerin Ehl-i Kitap hukukuna tabi tutulacağı ve onlardan cizye alınacağına dair açıklamalar nakledilmiştir.[306] Oysa Bakara ve Mâide sureleri daha önce nazil olmuştur.

Bahyren'de İsyan

Resulullah'ın vefatından kısa bir süre sonra Münzir b. Sâvâ da ölünce, el-Ğarûr lakaplı oğlu Nu'mân b. Münzir burada isyan başlanmıştır. Buna mukabil Hıristiyanlıktan dönüp İslâm'ı benimsemiş olan el-Cârûd Medine'ye bağlılığını sürdürmüş ve ridde savaşlarında asilere karşı mücadele etmiştir.[307] Bu arada el-Cârûd'un Abdulkays kabilesinden, Nu'mân'ın da Temîm kökenli olduğunu hatırlatalım. Diğer bir deyişle her iki kabilenin Medine'ye boyun eğmelerinde aralarındaki rekabet etkili olduğu gibi, Resulullah'ın vefatından sonra patlak veren isyan hadiselerinde de yine eski rekabete göre Medine'ye karşı tavır sergilemişlerdir. Buna göre Abdulkays kabilesi bağlılığı sürdürürken, Temîm kökenli olan Nu'mân isyan etmiştir.

Nînevâ (627) bozgunundan sonra Bahreyn bölgesinde Sâsânî nüfuzu iyice zayıflarken, Resulullah'ın gücü her geçen gün artmaktaydı. Sözü edilen denge değişikliklerinin de etkisiyle Benû Hanîfe ve Abdulkays heyeti aynı dönemde Medine'ye gelmiştir. Abdulkays kabilesi Medine'ye bağlanırken,

304 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 214.
305 Mâide 5/105.
306 Muvatta, "Zekât", 24; Buhârî, "Cizye ve Muvâdea", 1, 4; Ebû Dâvud, "Harac, Fey' ve 'İmare", 31; Tirmizî, "Siyer", 31; İbn Mâce, "Fiten", 18.
307 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 119.

Benû Hanîfe mensupları bir süre daha beklemeyi yeğlemiştir. Anlaşılan o ki, Abdulkays kabilesinin ardından rakip konumunda olan ve bölgede idareyi elinde bulunduran Temîm kökenli Münzir b. Sâvâ da Resulullah'a boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bunlar siyaseten Resulullah'a tâbi oldukları için vefatının ardından kolayca Medine ile bağlarını koparmışlardır. Ancak Abdulkays mensupları rakiplerinin aksine Medine ile ilişkilerini devam ettirmiştir. Diğer yandan burada başlayan irtica ve isyan hadiselerine Mecûsîler de katılmış ve Hz. Ebû Bekir tarafından gönderilen ordular karşısında tutunamayınca ez-Zâre'deki[308] kaleye sığınmışlar, ancak sonunda denetim altına alınmışlardır.[309] Hatta Ebû Bekir'in orduları karşısında tutunamayacağını anlayan el-Ğarûr'un da buraya kaçtığı söylenir.[310]

Resulullah'ın vefatından kısa süre sonra Bahreyn idarecisi Münzir de vefat edince, bölgenin ileri gelenlerinden birisi olan el-Hutam ile el-Cârûd[311] arasında iktidar mücadelesi başlamıştır. el-Hutam topladığı taraftarlarla birlikte ölen valinin oğlu Nu'mân b. Münzir'e destek vererek onun isyan çıkarmasına öncülük etmiştir. Amacı Hîre'deki Münzir hanedanını daha güçlü bir şekilde tesis etmekti. Rakibi Cârûd ise Resulullah'ın görevlendirdiği el-Alâ b. Hadramî'ye destek vermiş ve el-Hutam'ın başlattığı isyanın bastırılmasında aktif rol oynamıştır. İsyanı başlatanın Hutam'ın el-Ğarûr lakabıyla anı-

308 Burası Bahreyn'deki büyük yerleşim birimlerinden birisi olarak nitelenir. İbn Hurdâzbih, el-*Mesâlik ve'l-Memâlik*, 152; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XIII, 90.

309 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 125; Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 92; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, IX, 320.

310 Vâkıdî, *er-Ridde*, 165.

311 Taberî, Cârud'un asıl adının Amr b. Haneş olduğunu, fakat bu lakapla anıldığını söyler. Ayrıca onun Hıristiyan olduğu ve Abdulkays heyetiyle birlikte Medine'ye geldiği, Resulullah'la konuştuğu zaman dinini terk etmesi durumunda İslâm'ın kendi inancının yerini alıp alamayacağını sorduğu, bir süre Medine'de kalıp İslâm'ı öğrendiği, yurduna döndüğü zaman irtidan hadiseleri patlak verince Ebû Bekir'i destekleyip mücadele ettiği söylenir (Taberî, *Târîh*, III, 136-37, 301-302). Bir başka rivayette ise, Cârud lakabının Bahreyn valisi Münzir b. Sâvâ için kullanıldığını ve Amr b. Haneş'in onunla birlikte samimi bir Müslüman olarak irtidat edenlere karşı savaştığını söyler (Taberî, *Târîh*, III, 136-37).

lan Nu'mân b. Münzir olduğu ve mağlubiyetin ardından "Ben ğarûr (aldatan) değil, mağrurum (aldanmışım)" dediği iddia edilir.[312] İbn Sa'd, Cârûd'un el-Ğarûr ile Nu'mân b. Münzir isyanına karşı savaştığını söyler.[313]

Rivayete göre Resulullah vefat ettiği zaman el-Alâ b. Hadramî, Bahreyn'deki görevine Ebân b. Said'i vekil bırakıp Medine'ye dönmüştür.[314] Resulullah'ın vefatı ve ardından onun da bölgeden ayrılması üzerine isyan eğilimindeki kabileler harekete geçmiştir. Bölgedeki istikrarın bozulması üzerine Abdulkays kabilesinden bir heyet Medine'ye gelip el-Alâ b. Hadramî'nin tekrar görevine devam etmesini istemiş ve Hz. Ebû Bekir de onu buraya göndermiştir.[315]

Bir rivayete göre ise Abdulkays kabilesi katılmayınca, asiler onları Cüvâsâ kalesinde muhasara etmiş ve zor anlar yaşamışlardır. Kabile mensuplarının Hz. Ebû Bekir'den yardım istediği ve yaşadıkları sıkıntılı süreci Abdullah b. Hazîf'in duygulu bir şiirle dile getirdiği söylenir.[316] Bu süreçte Ribâb ve Amroğulları'nın el-Alâ b. Hadramî'ye destek verdiği ve sonunda asilerin dize getirildiği iddia edilir. Elde edilen başarı üzerine isyancı Butun ve Mukais gibi kabileler de isyandan vazgeçmişlerdir.[317]

Bir rivayete göre, el-Alâ b. Hadramî Bahreyn'i denetim altına alınca, Mecûsîlerden 14 kişilik bir heyet Medine'ye gelip kendilerine yer tahsis edilmesini istemiş, Hz. Ebû Bekir isteklerini yerine getirmeye karar verince Hz. Ömer'in uyarısı ile taleplerini gerçekleştirmemiştir.[318] Bir iddiaya göre ise isyan eden Mecûsîler Hz. Ömer döneminde kontrol altına alınmıştır.[319]

312 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 575-76; Belâzurî, *Futûh*, 94, 95; Taberî, *Târîh*, III, 308, 309.
313 Vâkıdî, *er-Ridde*, 166; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 120.
314 Belâzurî, *Futûh*, 92; Taberî, *Târîh*, III, 301.
315 Vâkıdî, *Ridde*, 86; Belâzurî, *Futûh*, 92; Kilâ'î, *el-Hilâfetu'r-Râşide*, s. 196-97.
316 Belâzurî, *Futûh*, 94-95; Taberî, *Tarih*, III, 304; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 368.
317 Vâkıdî, *Ridde*, 88, 89, 93; Taberî, *Târîh*, III, 305.
318 Kilâ'î, *el-Hilâfetu'r-Râşide*, s. 203-205.
319 Belâzurî, *Fütûh*, 96.

Görünen o ki, Abdulkays kabilesi ile Resulullah arasında başlayan olumlu ilişkiler onun vefatından sonra da devam etmiştir. Hatta Debâ şehrinde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Lakît b. Mâlik'in mağlup edilmesinde aktif rol oynamışlardır. Keza Mehra ve Yemen'deki isyanlarda da Hz. Ebû Bekir'in ordularına yardım etmişlerdir. Ayrıca Hz. Ömer dönemindeki fetihlere de büyük destek vermişlerdir. Cemel Savaşı sırasında Abdulkays kabilesinin topyekûn Hz. Ali'yi desteklediği bilinmektedir.[320]

Uman

Basra Körfezi'nin güneyi ile Yemen'in doğusunda yer alan Uman bölgesinde ağırlıklı olarak Kinde kabilesi yaşıyordu. Bölgenin bu isimle anılmasının nedeninin Umâm b. Kahtân'a nispet edilmesiyle alakalı olduğu söylenir.[321] Kahtânîlerin Ezd kolunun yurdu olan bu bölgede, Sâsânîler tarafından görevlendirilen Cülenda lakaplı el-Müstekbir'in vali olduğu söylenir. İbn Habîb, "İran hükümdarları Umân başkanını Benû'l-Müstekbir ailesinden seçiyordu ifadelerini kullanır.[322] Belâzurî, buradaki nüfusun çoğunluğunu Ezd kabilesinin oluşturduğunu söyler.[323]

Hz. Peygamber'in temas kurduğu Ceyfer ve Abd kardeşler onun iki oğludur.[324] Bunların yanı sıra Ezd kabilesinden ayrıca *zû't-tâc/taç sahibi* unvanıyla anılan Lakît b. Mâlik gibi bir başka bölgesel reisten daha söz edilir.[325] Bu şahıs Resulullah'ın vefatından sonra patlak veren irtica ve isyan hadiselerine karışarak Ezd kabilesinin başına geçmiş ve peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Ancak kendisi gibi aynı iddiayla ortaya çıkanlar kadar başarı elde edememiştir.[326]

320 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 452.
321 Mustafa L. Bilge, "Uman", *DİA*, 42/141.
322 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 265.
323 Belâzûrî, *Fütûh*, 87.
324 Belâzurî, *Fütûh*, 88.
325 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 157; İbn Sa'd, VII, 101; Belâzurî, *Fütûh*, 87; Taberî, *et-Târîh*, III, 314; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 225; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, IV, 21; İbn Saîd el-Mağribî, *Neşvetu't-Tarab*, I, 221; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, 363; İbn Hacer, *Nuzhetu'l-'Elbâb*, I, 282; Kilâ'î, *el-Hilâfetu'r-Râşide*, s. 208.
326 Belâzurî, *Fütûh*, 87.

Bunların haricinde yine Kinde reislerden el-Hâris b. Amr b. Hucr'un da *zû't-tâc/taç sahibi* unvanıyla anıldığı söylenir.[327] Onun Bekr b. Vâil'den olduğuna dair iddialar da vardır.[328] Sözü edilen unvanın özel statü sahipleri için kullanıldığını yukarıda belirtmiştik.[329] Kinde reisleri arasında bu unvanla anılan değişik yerel başkanlardan daha bahsedilir.[330] Ayrıca eş-Şerîd Amr b. Rebâh adlı bir şahsın da yine aynı isimle anıldığını hatırlatalım.[331]

Medine'ye hayli uzak bir bölge olan Umân'a ilk önce Mâlik b. Fehm ile beraber Ezd kabilesinin yerleştiği, ayrıca Kudâa kabilesinin atalarının da burada ikamet ettikleri söylenir. Miladî dördüncü asra kadar Himyer reislerinin hüküm sürdüğü Umân, bu tarihten sonra I. Sabûr/Şapur (309-379) döneminde Sâsânîlerin nüfuz alanına girmiştir. Kindeliler Arabistan'ın en güney ucundan Orta ve Kuzey Arabistan'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Kabilenin bir kolu Şam bölgesini yurt edinirken bir kolu Necd ve Mezopotamya taraflarına doğru dağılmıştır. Kinde kabilesi Sekâsik, Sekûn, Amr b. Muâviye, Tücîb, Vehb ve Velîa gibi irili ufaklı birçok alt kola ayrılmıştır. İslâm öncesinde Kinde kabilesi belli bir nüfuz elde edip siyasi güç olarak varlığını devam ettiriyordu. Savaşçı özellikleriyle tanınan Kindeliler cahiliye dönemindeki savaşlar olarak zikredilen Eyyâmü'l-Arab geleneğinde de önemli bir yere sahiptir. Bir ara Bahreyn ve Necd taraflarına yerleşmiş olan Bekr b. Vâil kabilesi ile mücadeleye giren Kinde kabilesi, Hucr b. Amr (Âkilülmürâr) önderliğinde rakiplerine üstünlük kurmuş, ancak sonra tutunamayacaklarını görünce Himyerlilere tâbi olmuşlardır. Ancak altıncı asra doğru reisleri Hâris b. Amr önderliğinde tekrar yükselişe geçen Kindeliler bir dönem Necd bölgesindeki Hîre'ye hakim olmuştur. Ancak Hîre Kralı III. Münzir'e yenilince gücü hayli azalmıştır. Mağlubiyetin ardından Hâris, idaresini dört oğlu arasında paylaştırmıştır.

327 Ebü'l-Bikâ' el-Hillî, *el-Menâkıbu'-Mezîdîyye*, I, 62.
328 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, I, 22.
329 Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, V, 270.
330 İbn Mâkûlâ, *el-'İkmâl*, I, 471.
331 Ebü'l-Bikâ' el-Hillî, *el-Menâkıbu'-Mezîdîyye*, I, 72.

Buna göre Hucr'u Esed, Gatafân ve Kinâne kabilelerine, Seleme'yi Tağlib'e,[332] Şurahbil'i Bekr b. Vâil'e ve Ma'dîkerib'i ise Kays Aylan grubuna reis atamıştır.[333] Daha sonra Umân bölgesi Sâsânîlerin kontrolüne geçince, Kinde kabilesi de onların hakimiyetine girmiştir.

Rivayete göre Resulullah hicretin sekizinci yılında Ebû Zeyd el-Ensârî ile Amr b. el-Âs'ı Umân idarecileri olan Ceyfer ve Abd kardeşlere göndermiş ve onları İslâm'a davet etmiştir.[334] İslâm'ı kabul etmeleri durumunda Ebû Zeyd onlara dinî konularda danışmanlık yapacak ve namaz kıldıracaktı.[335] Kudâme b. Ca'fer, Resulullah'ın Ebû Zeyd'i Umân'a vali tayin ettiğini söyler. Ayrıca onun Resulullah zamanında Kur'an'ı toplayanlardan birisi olduğunu belirtir.[336] Elçiler, iki kardeşi sahil şehri olan Suhâr'da bulup mektubu ulaştırmış, onlar da kabul etmiştir. İddiaya göre her ikisi Resulullah'ın vefatına kadar burada onun temsilcisi olarak görev yapmışlardır. Bir başka rivayete göre ise Ebû Zeyd Resulullah'ın sağlığında dönmüştür.[337]

Sözü edilen yazıda Resulullah kendisinin Allah tarafından gönderilen elçi olduğunu, İslâm'a girmeleri durumunda güvende olacaklarını ve mevcut görevlerine herhangi müdahale yapılmayacağını belirtmiş, aksi hâlde üzerine ordular göndereceğini ve iktidarlarını da kaybedeceklerini hatırlatmıştır.[338] Mektubu okuyan iki kardeşin bir iki gün içinde kararlarını verdikleri rivayet edilir.[339] İbn Sa'd iki elçinin gönderildiğini

332 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 203-304.
333 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 368-70; Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 84; Taberî, *et-Târîh*, II, 104; ayrıca bk. İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, I, 136, 168, 171; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XII, 168, 365; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 425; Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-Ereb*, I, 43, 45; ayrıca bk. Küçükaşcı, "Kinde" *DİA*, XXVI, 36.
334 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 226.
335 Belâzûrî, *Fütûh*, 87.
336 Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc ve Sınâ'a*, I, 276.
337 Belâzurî, Ebû Zeyd'den bahsederken "Resulullah hayattayken Kur'an'ı toplayan kimselerden birisiydi" ifadelerini kullanır. Belâzurî, *Fütûh*, 87.
338 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 226, V, 57; Suhârî, *el-Ensâb*, I, 257; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XLVI, 151; Kelâ'î, *el-İktifâ'*, II, 17; Hamidullah bu mektubun orijinalinin günümüze kadar geldiğini iddia etmiş ve eserinde yayımlamıştır. Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 76.
339 Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XVIII, 167.

söylerken, diğer kaynaklarda sadece Amr b. el-Âs'ın gönderildiğinden bahsedilir.[340] Kabul etmeleri durumunda ise burada vergi memurluğuyla görevlendirileceğine işaret edilir.[341]

Ceyfer ve Abd kardeşler Resulullah'ın davetine olumlu cevap vermelerinden sonra, Ezd kabilesinden bir heyetin Esed b. Yebreh et-Tâhî başkanlığında Medine'ye gelip bağlılık bildirdiği rivayet edilir. Yurtlarına dönecekleri zaman kendilerine İslâm'ı öğretecek birisinin gönderilmesini istemişlerdir. Talep üzerine vaktiyle bu kabileden iyilik göre Mahrebe el-Abdî künyesiyle tanınan Müdrik b. Hût gönüllü olarak gitmeyi kabul etmiş,[342] Resulullah da onu göndermiştir.[343] İbn Sa'd bu bilgileri verirken heyetin el-Alâ b. Hadramî'nin gönderilmesinden sonra geldiğini söyler. Diğer yandan Taberî, heyetin onuncu yılda geldiğini iddia eder.[344]

İbn Hişâm, Ezd heyeti içinde Surâd b. Abdillah adlı birisinin yer aldığını ve samimi bir Müslüman olarak hayatını devam ettirdiğini söyler. Hatta Resulullah'ın onu kavmine başkan tayin ettiğinden ve kendi bölgesine yakın yerlerde İslâm'ı anlatmakla görevlendirdiğinden bahseder. Verilen görev gereği Cüreş halkıyla savaştığına dair haberler nakledilmiştir.[345]

İbn Sa'd, el-Alâ b. Hadramî'nin Umân'daki Ezd kabilesine gönderildiğini,[346] Cüreş'te bulunan Ezd mensuplarının ise on kişiyi aşkın bir heyetle ayrı olarak geldiklerini rivayet eder. Sözü edilen 10 küsur kişinin Surâd b. Abdillah önderliğinde gelip İslâm'ı kabul ettiği söylenir.[347] Surad ve arkadaşları ensârdan Ferve b. Amr el-Beyâdî'nin evinde misafir edil-

340 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 77; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, X, 278.
341 Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *el-Meb'as ve'l-Meğâzî*, II, 606.
342 Rivayete göre Müdrik, vaktiyle bu kabileye esir düşmüş, ancak sonradan azat edildiği için onların bu iyiliğine karşılık olarak gitmek istemişti. eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 402.
343 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 303; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, VII, 203.
344 Taberî, *et-Târîh*, III, 130.
345 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 587.
346 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 303.
347 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 291; ayrıca bk. İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 117; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1527-28; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 737; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, III, 16.

mişlerdir. Yaklaşık 10 gün Medine'de kalan heyet üyeleri bu süre içinde Resulullah'ın sohbetine katılmış ve ona bağlılık bildirmişlerdir. İddiaya göre kabilenin ileri gelenlerinden olması nedeniyle Resulullah Surad'ı kabilesine idareci olarak atamıştır. Ayrıca yurduna döndüğü zaman kendisine karşı çıkanlarla savaşabileceğine dair yetki de vermiştir. Surad yurduna döndükten sonra muhkem bir kale şehir olan Cüreş üzerine yürümüş ve buraya hakim olmuştur. Resulullah da kendisini Cüreş valisi olarak görevlendirmiştir.[348]

Rivayete göre Surad kaleyi yaklaşık bir ay kadar kuşatmış, ancak teslim alamayınca muhasarayı kaldırmış görüntüsü verip geri çekilmiş, ardından kalenin açılması üzerine ani bir manevra ile saldırarak onları teslim almış, bu gelişme üzerine Cüreş halkından temsilciler gelip bağlılık bildirmiştir.[349] Sözü edilen heyetten sonra ayrıca, Seleme b. Iyâz el-Ezdî başkanlığında bir başka heyetin daha aynı gaye ile gelip bağlılık bildirdiği rivayet edilir.[350]

Bir iddiaya göre Resulullah Ezd kabilesinden olan Abdullah b. el-Lüteybiyye'yi Benû Zübyan kabilesine vergi amili olarak görevlendirmiştir.[351] Bir başka rivayette de Resulullah'ın buraya Ebû Zeyd ile Amr b. el-Âs'ı gönderdiği ve vefat ettiği zaman onların burada görevli oldukları söylenir.[352] Nitekim Hz. Ebû Bekir, Amr'ı buradan çağırıp Filistin bölgesine göndermiştir.[353] Bir başka rivayette Resulullah Ezd kabilesinden olan ünlü sahabi Huzeyfe b. Yemân'ı bu kabileye vergi amili olarak görevlendirmiştir.[354]

Davetin bu bölgede kolayca karşılık bulması ve kurulan samimi ilişkiler üzerine Hz. Peygamber'in Ezd ve Umân halkı hakkında övücü sözler söylediğine dair rivayetler nakle-

348 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 587; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 287; Taberî, *et-Târîh*, III, 130-31; Kelâ'î, *el-İktifâ'*, I, 619.
349 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 291, VI, 287.
350 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 303; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, VII, 203.
351 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 287.
352 Belâzurî, *Fütûh*, 87.
353 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, X, 278; Taberî, *Târîh*, III, 358.
354 Kelâ'î, *el-İktifâ'*, II, 154.

dilmiştir.[355] Bize göre samimi bir şekilde başlayan ilişkilerin arkasında da Sâsânîlerin 627 yılındaki mağlubiyetinin etkisi vardır. Böylece doğan boşluk veya merkezî kontrolün kaybolması üzerine kabileler kendi siyasal gelecekleri açısından yeni ittifak arayışına girmiş ve bu bağlamda Resulullah ile ittifak kurmuşlardır. Onların gelip Medine'ye bağlılık bildirmeleri *esleme* (teslim oldu) fiiliyle ifade edildiği için, bunların hepsinin Müslüman oldukları şeklinde bir genelleme yapılmıştır. Oysa bu kabile mensuplarının çoğu siyaseten Müslüman olmuş veya güç karşısında boyun eğmiştir. Nitekim Resulullah'ın vefatından sonra bu bölgelerde birçok isyan hadiseleri patlak vermiştir.

İddiaya göre Dûmetülcendel'de idareci olan Ukaydir, Kinde'nin Sekûn koluna mensuptu ve bu bölgenin idarecisiydi. Daha önce belirtildiği üzere Resulullah Tebûk seferinden dönerken Hâlid b. Velîd'i bu bölgeye göndermiş ve Ukaydır esir alınıp Medine'ye getirilmiş, Resulullah'a bağlılık bildirince serbest bırakılmış, ancak yurdunda döndükten sonra Resulullah'ın vefat haberini öğrenince tekrar isyan etmiştir.

Şunu da hatırlatalım ki Umân bölgesi, o dönemde önemli ticaret merkezlerinden birisidir. Receb ayında Bahreyn'de kurulan Muşakkar panayırı kapandıktan sonra aynı ayın yirminci günü bu bölgedeki Suhâr ve Debâ panayırları açılıyordu. Özellikle Hecer bölgesi ticari potansiyelinin yanı sıra ziraata uygunluğuyla da bilinen bir merkezdi. İbn Habîb buradaki panayırla ilgili şu bilgileri verir:

> Umân'daki Suhâr panayırı Receb ayının birinde başlar beş gün sürerdi. Müstekbir'in oğlu Cülendâ buradaki (gümrük) vergilerini (uşûr) toplardı. Bundan sonra Debâ panayırı başlardı. Burası Arabistan'ın en büyük liman şehirlerinden birisidir. Sind, Hind, Çin ve doğudan batıdan gelen çok sayıda tüccar burada buluşurdu.[356]
>
> Debâ panayırı ise Receb ayının son günü başlar. Ticaret mallarının fiyatının arzı ve kabulü şeklinde yürütülürdü. Müstekbir'in oğlu

355 Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 402-403.
356 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 265.

Cülendâ Suhâr'da olduğu gibi burada da vergi alırdı ve diğer bölgelerdeki krallar gibi hareket ederdi.[357]

Umân deniz ticareti açsından da önemli yerlerden birisiydi. Özellikle Adevlâ (Adevlî) denen liman şehrinde gemi inşa eden Arap denizcilerin varlığından söz edilmektedir.[358] Kisra Erdeşir Bâbekan'ın Şıhr'da oturan Ezd mensupları arasından bir deniz filosu oluşturduğuna dair haberler bulunmaktadır.[359] Bu bilgiler, anılan bölgenin de Sâsânî nüfuzu altında olduğunu ortaya koymaktadır.

Anlatılana göre Resulullah sekizinci yılda Uman bölgesinde yaşayan Ezd kabilesinden Cülenda'nın iki oğlu Ceyfer ve Abd'a Amr b. el-Âs'ı göndermiş ve onları İslâm'a davet etmiştir. Kardeşlerden Abd'ın daha mülayim bir kişiliğe sahip olduğu ve teklifi kabul ettiği söylenir. Ayrıca Resulullah'ın vefatına kadar Amr b. el-As'ın da burada kaldığı ve vergileri topladığı iddia edilir.[360] Bir başka rivayete göre Resulullah ayrıca Ezd kabilesinden Hâlid b. Dımâd'a da bir mektup gönderip Allah'a ve elçisine iman etmesi ve inancına yaraşır şekilde hayatını tanzim etmesi durumunda kendisine can, mal ve namus güvencesi verildiğini bildirmiştir.[361] Yine bu kabileden Cünâde el-Ezdî'ye de bir mektup göndermiş ve vergilerini ödedikleri ve bağlılıklarını bildirdikleri sürece Allah'ın ve Muhammed b. Abdullah'ın güvencesinde olduklarına dair teminat vermiştir.[362]

Ezd kabilesi mensuplarından ileri gelenlere de müstakil olarak mektuplar gönderildiğinden bahsedilir. Nitekim Ebû Zıbyân el-Ezdî'ye gönderilen İslâm'a davet mektubundan onun kabilesinden bir grup hac aylarında Mekke'ye gelmiş ve Veda Haccı sırasında Resulullah ile görüşmüştür. Daha

357 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 265-66.
358 Ebû Nasr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğe*, V, 1761; İbn Sîde, *el-Muhassas*, III, 19; Zemahşerî, *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Mîyâh*, I, 231; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, XI, 436.
359 Ebû Nasr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğe*, VI, 2204; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, V, 122; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, XIII, 407.
360 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 226.
361 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 230.
362 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 234.

sonra da yaklaşık 40 kişilik bir heyetin el-Hakem b. Mugaffil başkanlığında Medine'ye gelip Resulullah'la görüştüğü rivayet edilir. Resulullah'ın Zıbyan el-Ezdî'ye ikinci bir memnuniyet mektubu yazdığı ve bu heyetle birlikte gönderdiği rivayet edilir.[363]

Belâzurî'nin iddiasına göre Resulullah el-Alâ b. Hadramî'yi Münzir b. Sâvâ'ya gönderdiği zaman, ayrıca onun vasıtasıyla Hecer halkına hitaben de bir mektup yazmış ve onları İslâm'a davet etmiştir. Yazıda bazı nasihatlerin yanı sıra, gönderdiği elçilere iyi davranmaları gerektiği uyarılarının yer aldığı belirtilir. Davet üzerine onların bir kısmının İslâm'ı kabul ettiği, Mecûsîlerin ise kendi inançlarında kalıp kitap ehli muamelesine tabi tutularak cizye verdiği söylenir.[364] Mektubun muhtevasında tevhide inanmaları için nasihatlerin yanı sıra, bazı insanların kötü davranışlarının haberinin Resulullah'a ulaştığına, ancak bunlardan dolayı iyilikle hareket edenlerin zarar görmeyeceğine, kendilerine gönderilen görevlilere itaat etmeleri gerektiğine, Medine'ye gelen elçileriyle Resulullah'ın görüştüğüne değinilmiştir. Ayrıca kötü davrananlara atıfla "İsteseydim sizi Hecer'den çıkarırdım" gibi bir uyarı yapılmış ve af yoluna gidildiğine dikkat çekilmiştir. Mektubun sonunun "Allah'ın size lütfettiği nimetinin bilincinde olun" mealindeki ayetle[365] bittiği rivayet edilir.[366]

Yukarıda da işaret edildiği üzere Hecer bölgesinde Sâsânîler adına idareyi yürüten Sibuht[367] adlı bir idareciden bahsedilir. Ayrıca el-Hilâl[368] adlı bir başka idareci (merzuban) ismi daha zikredilir. Resulullah'ın onlara da İslâm'a davet mektubu gönderdiği söylenir. Mecûsî olan bu isimlerin davete olumsuz karşılık vermesi üzerine onlara Ehl-i Kitap hukuku tatbik edilmiştir.[369] İbn Sa'd, Sibuht'u "Usayhıt b. Abdullah" olarak

363 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 242.
364 Belâzurî, *Futûh*, 90.
365 Bakara 2/231.
366 Belâzurî, *Futûh*, 90.
367 Belâzurî, *Futûh*, 89; Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 65.
368 Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 66.
369 Belâzûrî, *Fütûh*, 83.

anar ve Hecer hakimi olarak tanıtır. Ayrıca Resulullah'ın ona hitaben hacimli bir mektup yazdığını söyler. Onun kabilesi içindeki konumunu tanıdığını, itaat etmesi durumunda istediği yardımı yapacağını bildirmiş, kavmine Benû Abdillah ismini vermeyi uygun bulduğunu ve iyi niyet dileklerini ifade eden bir yazı gönderdiğini iddia eder.[370] Bir başka rivayette de yine Hecer halkına hitaben yazılmış hacimli bir mektuptan bahsedilir. Bu yazıda da Hecer halkından bir heyetin Medine'ye gelmesine atıftan sonra, inanmaları için bazı nasihatlerde bulunulmuş ve imana davet edilmişlerdir.[371]

Bazı kaynaklarda Resulullah'ın Hecer halkına hitaben yazdığı hacimli sayılabilecek bir mektuptan bahsedilir. Mektupta "hidayete erdikten sonra dalalete düşmemenizi öğütlerim" gibi tavsiye cümlelerine yer verilmiştir. Bu yazının Hecer halkından bir heyetin Medine'ye geldikten sonra yazıldığına atıf yapılmış, bazı kişilerin kötü davranışlarının kendisine ulaştığına, ancak onların kötülüklerinin iyilik yapanlara fatura edilmeyeceğine, lüzum görülmesi üzerine bunların cezalandırılıp Hecer'den çıkarılabileceğine dikkat çekilmiş, buna mukabil iyilik yapanların varlığına da değinilerek valilere itaat etmeleri gerektiği ihtarı yapılmıştır.[372] Rivayetin genel muhtevasına bakılırsa bölge halkından bazılarının sorumsuzca davranmaları üzerine uyarı yapılmış ve âdeta aba altından sopa gösterilmiştir. Valilere itaat vurgusu da bu konuda bir zafiyet olduğunu akla getirmektedir.

Yukarıda Resulullah'ın Umân bölgesinde yaşayan ve Esbezî olarak isimlendirilen bir topluluğa mektup gönderdiğinden bahsedilmişti. Rivayette onlardan bir elçilik heyeti Medine'ye gelip Resulullah'ı ziyaret etmiş ve hediyeler sunmuşlardır. Resulullah da onlara, "Sizden kim Allah'ı tek ilah olarak kabul eder, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık eder, kıblemize yönelir ve kestiklerimizden yerse, Müslümanlarla aynı haklara sahip olurlar." açıklaması yapmıştır.

370 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238.
371 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238.
372 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238.

Kabul etmeyenlerin cizye ödeyeceklerine ve erkek-kadın bir dinar vergi vermeleri gerektiğine, bundan da kaçınanların Allah ve Resulüne savaş açmış sayılacaklarına dair uyarı yapılmıştır.[373]

Rivayette "çocuklarınızı Mecûsî yapmayacaksınız" ifadesinden, bu grubun Mecûsî olduğunu anlıyoruz. Zaten Ebû Dâvud'daki bir kayıtta da bu grup Hecer Mecûsîleri olarak tanımlanmıştır.[374] Yine bir başka rivayette onların Mecûsî olduklarını gösteren açıklamalar yapılmıştır. Bunlara ilaveten sulanan ve sulanmayan arazilerden elde ettikleri gelirlerden ödeyecekleri vergi oranları ile hayvanlardan vermeleri gereken vergilere dair açıklamalar yapılmıştır. Ödeyecekleri hububatı değirmenlerde öğüterek vermeleri gerektiğine dair kayıt dikkat çekmektedir. Bu detay bölgede hububat üretiminin yapıldığını ima etmektedir.[375]

Kahtânî soyundan gelen Ezd kabilesi, İslâm'a girdikten sonra zaman zaman kuzeyli güneyli kabile çatışmalarında önemli rol oynamıştır. Resulullah'ın vefatından sonra Hz. Ebû Bekir, Huzeyfe b. Mıhsan'ı, onun ardından Hz. Ömer, Osman b. Ebi'l-As'ı buraya vali tayin etmiştir. İslâm fetihleri döneminde özellikle Irak bölgesine gelip yerleşen bu kabile mensupları, Hz. Osman döneminde başlayan yönetim sorunları ile beraber muhalefet sesini yükseltmiş, Hz. Ali ile Muâviye'nin iktidar mücadelesinde Hz. Ali'nin yanında yer almış, ancak aynı zamanda onu tahkime zorlamış ve sonra da karşısında mücadele etmişlerdir.[376] Emevîler döneminde ise Şam'a karşı amansız bir muhalefet yürütmüşler, ancak başarılı olamamışlardır.

Hadramut

Güney Arabistan'da yer alan Hadramut (Hadramevt), Yemen'in doğusundaki sahil şeridini de içine alan bölgedir. Resulullah zamanında burada Kinde, Tucîb ve Sadîf gibi kabi-

373 İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, I, 113, 136.
374 Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, IV, 652.
375 Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IX, 320.
376 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 243.

leler meskûndu. Burası da Umân gibi önemli ticaret merkezlerinden birisiydi. Mekkeli tacirlerin Hadramut pazarlarına gittikleri, keza bu bölgeden de Mekke pazarlarına tüccarların geldiği rivayet edilir.[377] Mehra'daki Şıhr adlı panayıra Arabistan'ın değişik bölgelerinden tüccarlar geliyordu.[378]

Mekke'nin fethinden sonra Arabistan'ın hemen her tarafından Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildiren kabileler arasında buradan gelen temsilciler de vardı. İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre hicretin dokuzuncu yılında Tucîb kabilesinden yaklaşık 13 kişilik bir heyet Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Rivayetteki detaya göre Resulullah onların gelişinden ziyadesiyle mutlu olmuş, ihtiyaçlarını karşılamak için Bilâl'i özel olarak görevlendirmiştir. Tucîb heyeti döneceği zaman Kur'an ve Sünnet hakkında uymaları gereken kuralların yazılıp verilmesini istemiş, Resulullah da bu konuda bir yazı düzenlemiştir. İddiaya göre heyet üyeleri Resulullah'a bağlılıklarını göstermek için ödeyecekleri vergileri bile getirmiştir. Bu tutumları nedeniyle Resulullah'ın memnuniyet duyduğu ve onları öven sözler sarf ettiği söylenir.[379]

Bir rivayete göre Tucîb kabilesi mensupları bir yıl sonraki veda haccında Resulullah'la tekrar Mina'da görüşmüşlerdir. Resulullah onlara yakın ilgi göstermiş, hatta birinci heyette bulunan genç bir delikanlıyı sormuştur. Rivayetin devamında Resulullah'ın vefatından sonra diğer yerlerdeki kabileler gibi Tucîb kabilesi arasında da isyan ve irtica hadiselerinin yaşandığı, Resulullah'ın sorduğu gencin İslâm'ı anlatmak için mücadele ettiği gibi bilgilere yer verilmiştir.[380] Yine aynı dönemde Sadîf[381] ve Hadramut'taki Kinde kabilesinden de heyetler gelip bağlılık bildirmiştir.

377 İbnu'l-Kelbî, *el-Mesâlib*, I, 68.
378 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 266; Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 105.
379 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 279; Kelâ'î, *el-İktifâ'*, I, 595; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 308; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, IV, 179; eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 434.
380 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 280.
381 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 284; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, IV, 181; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 100.

İbn Sa'd'ın bildirdiğine göre Kinde heyetiyle birlikte Hadramut heyeti de Medine'ye gelmiş ve hepsi bağlılık bildirmiştir. Heyette bölge ileri gelenlerinden Hamde, Mihves ve Mişrah da bulunuyordu. Rivayete göre Mihves b. Ma'dîkerib dilindeki tutukluğun giderilmesi için Resulullah'ın kendisi için dua etmesini istemiştir.[382]

Onların ayrılmasından sonra bölgenin ileri gelenlerinden olan Vâil b. Hucr el-Hadramî'nin de bir heyetle gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiği söylenir. Resulullah onunla da özel olarak ilgilenmiş ve hizmetini görmesi için Muâviye b. Ebî Süfyân'ı görevlendirmişti.[383] Ayrıca Vâil için Harre'de özel bir ev ayarlanmış ve Muâviye onu bu evde misafir etmiştir.[384] Muâviye onu kalacağı eve götürürken ayakları çıplak olduğu için sıcak kumdan rahatsız olmuş, deve üstünde olan Vâil'den nalınlarını istemiş, ancak Vâil kendisinin yüksek mertebede bir kabile şefi olduğunu hatırlatıp başkasının kendi nalınlarını giyemeyeceğini söylemiş ve devesinin gölgesinde yürümesini önermiştir. Muâviye onun bu davranışından yakınınca Resulullah teselli etmiş ve onda cahiliye âdetleri bulunduğunu söylemiştir.[385]

Vâil b. Hucr önemli bir kişi olduğu için Resulullah onun gelişinden hayli mutlu olmuş, hatta "es-salâtu'l-câmia/toplu namaza" diye ilan yaptırmış ve cemaatiyle beraber toplu karşılama merasimi düzenlemiştir. İddiaya göre Vâil b. Hucr'un saçları hayli uzundu. Görüşme sırasında Resulullah "zübab/sinek" diye bir ifade kullanınca Hucr kendisiyle ilgili olduğunu düşünerek gidip saçlarını kısaltmış, ardından tekrar görüştüğü zaman saçlarının kısa olduğunu görünce Resulullah sebebini sormuş Vâil de "zübab" ifadesi nedeniyle kısalttığını söyleyince Allah Resulü "Seninle ilgili değildi" karşılığını vermiştir.[386]

382 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 300. İddiaya götre heyet üyeleri dönerken, Mihves yüz felci geçirince bazıları dönüp Resulullah'tan yardım istemiş o da, ateşte ısıtılan iğnenin göz kapaklarına batırılmasını önermiş ve bu tedavi ile kurtulduğu iddia etmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 301.
383 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 301.
384 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, V, 349; İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, II, 308; Suyûtî, *el-Hasâîsu'l-Kubrâ*, II, 35; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 431.
385 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 301.
386 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 149.

Vâil, yurduna döneceği zaman Resulullah onun için bir yazı düzenlemiştir. Kendisini Hadramut idarecisi olarak tanıdığını, elindeki arazi ve kalelerin ona ait olduğunu, buna mukabil ürünlerinden onda bir vergi ödemesi gerektiğini ve bu şartlara uyulduğu sürece topraklarında zulme uğramayacağını teminat altına aldığını bildirmiştir.[387] Bir başka rivayette de Resulullah'ın onu kavmine reis olarak atadığı[388] ve ona değer verdiğini gösterdiği iddia edilir.[389] Kimi rivayetlerde bu mektubu Muâviye b. Ebî Süfyân'ın kaleme aldığı söylenir.[390]

İddiaya göre Vâil b. Hucr, yurduna döneceği zaman kavmi için bir yazı düzenlemesini istemiş, Resulullah da vergi oranlarını bildiren açıklamaların yanı sıra namazlarını kılıp zekâtlarını (vergilerini) ödemelerini şart koşmuştur. Ayrıca yurtlarına uğrayacak olan Müslüman birlikler için aralarından her 10 kişinin bir deve yükü kadar yiyecek toplamalarını ve güçleri oranında yardım etmelerini de şart koşmuştur. Bunların yanı sıra Hucr'un kullandığı bir arazinin de kendisine ikta olarak verildiğini ve bu arazi gelirlerinden onda bir vergi ödemesi gerektiğini de kayıt altına almıştır.[391] Kimi rivayetlerde Resulullah'ın Vâil'in yüzünü sıvazlayıp duacı olduğu,[392] onun da nasıl namaz kılması gerektiğini sorduğu ve Resulullah'ın kılacağı namazı tarif ettiği gibi detaylar anlatılır.[393] Hatta namaz kılarken Resulullah'ı izlediğinden söz edilir. Ayrıca bu bağlamda kendisine isnat edilen birçok rivayet bulunmaktadır.[394]

Bir iddiaya göre Hucr b. Vâil ile beraber Kinde kabilesinin önemli isimlerinden olan Eş'as b. Kays da Medine'ye gelmiştir. Hatta Hucr'un istediği araziye talip olunca aralarında anlaş-

387 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 248, 300; İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, II, 303.
388 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 302.
389 Buhârî, *Kurretu'l'Ayneyn*, 36.
390 İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, II, 302.
391 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 248; Buhârî, *Kurretu'l'Ayneyn*, 36; İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, II, 302.
392 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 302.
393 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VIII, 205.
394 Tayâlisî, *el-Musned*, II, 358; 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, II, 68; Humeydî, *el-Musned*, II, 136; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VIII, 206, 207, 209, 210, 211, 212; Buhârî, *Kurretu'l'Ayneyn*, 14, 24, 27, 36, 52, 53.

mazlık çıktığından bahsedilir. Resulullah bu arazinin Hucr'a ait olduğuna kani olunca onun adına yazı düzenlemiştir.[395] Bir başka rivayette bu isimler zikredilmeksizin iki Kindelinin Resulullah'ın huzurunda davalık olduklarından bahsedilir.[396] Ancak bu rivayetin öncesindeki haberlere bakılırsa, dava konusunun Vâil ile Eş'as arasında olduğu anlaşılmaktadır.[397] Bir rivayette heyet geldiği zaman hayli sıcak bir gün olduğundan bahsedilmiştir.[398] Diğer yandan Eş'as ve Vâil arasındaki davaya dair veriler de her iki heyetin aynı zamanda geldiğini ortaya koymaktadır.

Dikkat edilirse aynı kabileden iki lider arasındaki anlaşmazlık, Medine'ye gelip istediklerini elde etmeye odaklı bir hedefi içermektedir. Resulullah söz konusu araziyi Vâil'e verince, muhtemelen Eş'as bundan rahatsız olmuş ki, Resulullah'ın vefatı üzerine kabile içinde patlak veren isyanın yönlendirici aktörü olmuştur. Sonuçta Hz. Ebû Bekir tarafından gönderilen ordular karşısında tutunamayarak yakalanıp Medine'ye gönderilmiş, yargılandıktan sonra serbest bırakılmış ve sonradan Irak cephesindeki fetihlere katılmıştır. Vâil b. Hucr'un da daha sonra Kûfe'ye yerleştiğine dair çok sayıda rivayet bulunmaktadır.[399] Ayrıca adı geçen Eş'as b. Kays'ın Sıffîn Savaşı'nın sona ermesinde etkili olan ve Hz. Ali'yi tahkime zorlayan isimlerden birisi olduğunu hatırlatalım.[400]

395 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 248; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IX, 504; Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, V, 149, 150; İbnu'l-Cârûd, *el-Munteka*, I, 251; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, XI, 335; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, VI, 479; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, II, 63.

396 Tayâlisî, *el-Musned*, II, 361.

397 Tayâlisî, *el-Musned*, II, 357.

398 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 579.

399 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 69; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 579; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 42.

400 Eş'as'ın ismi özellikle Hz. Ali ile Muâviye arasındaki iktidar mücadelesinde sıkça geçer. Ali taraftan olmasına rağmen Sıffîn'de onu savaştan çekilmeye zorlayanların başında gelir. Ayrıca tahkim meselesinde de İbn Abbâs'ın hakemliğine itiraz etmiş ve "Vallahi iki Mudarlı arasında bir Yemenli olmadıkça asla bu konuda hüküm veremezler" gibi sözler dillendirmiştir. Sonuçta Yemen kökenli Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin hakem olmasını sağlayıp Hz. Ali'nin iktidarı kaybetmesinde baş aktörlerden birisi olmuştur (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 235-37).

Kinde Heyeti

Putperest olan Kinde kabilesi arasında Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsîlerin de bulunduğu söylenir. Resulullah Mekke döneminde kabile çadırlarını gezip İslâm'ı anlatırken Kindelilere de uğramış, ancak davetini reddetmişlerdi. Mekke'nin fethinden sonra kabileler Resulullah'a bağlılık bildirmeye başladığı dönemde Kinde kabilesinden de bir heyet gelip bağlılık bildirmiştir.[401] Heyetin 10. yılda geldiği söylenir.[402] Bu heyetle beraber Hadramut heyeti de gelip bağlılık bildirmiştir.[403]

Kinde heyetiyle ilgili haberler muhteliftir. Örneğin İbn Sa'd heyetin sayısını 10 küsur kişi olarak verirken,[404] İbn Şihâb ez-Zührî isnadlı bir rivayette 60 rakamından bahsedilmiştir.[405] Yine ona isnat edilen bir başka rivayette 80 kişi oldukları söylenir.[406] Eş'as b. Kays'a dayandırılan bir rivayette ise sayı verilmeksizin bir grupla Resulullah'a geldiklerinden bahsedilir.[407] Heyet'in Eş'as b. Kays başkanlığında geldiği, elçilerin saçları boyalı, gözleri sürmeli, yaldızlı elbiseler giydikleri, atlarıyla beraber Resulullah'ın karşısına çıkıp[408] bağlılık bildirdikleri gibi detaylar anlatılır.[409] Yukarıda zikredilen Eş'as ile Hucr b. Vâil arasındaki tartışma dikkate alınırsa bu heyetin bölgeden gelen kalabalık bir kafile olduğuna dair bir yorum yapılabilir.

İddiaya göre heyet üyeleri ipekli ve yaldızlı elbiselerle huzura çıktıkları zaman Resulullah onların bu şekilde giyinmemelerini öğütlemiştir.[410] Hatta bundan dolayı erkeklerin ipek elbise giymelerinin doğru olmadığına dair yorumlar yapılmış-

401 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 283; Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, I, 308.
402 İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, I, 133.
403 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 300.
404 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 283.
405 Taberî, *et-Târîh*, III, 138.
406 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 585.
407 İbn Ebî Şeybe, *el-Musned*, II, 362; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IX, 501.
408 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 283.
409 Taberî, *Târîh*, III, 138-39.
410 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 74; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 585-86.

tır.[411] Oysa burada Resulullah gösterişe karşı çıkmış ve bunun anlamsızlığına dair uyarıda bulunmuştur. Rivayete göre heyet Medine'ye yaklaştığı zaman Eş'as dağınık saçlarını tarayıp düzeltmiş, gözlerine sürme çekip ipek işlemeleri olan alımlı bir kaftan giyip Resulullah'ın karşısına çıkmıştır.[412] İbn Sa'd Kinde heyetiyle gelen birçok isim sayar. Ayrıca heyetle gelmeyip daha sonra Müslüman olduklarını söylediği birtakım isimler daha kaydeder.

Verilen bilgilere bakılırsa Kinde kabilesinin bölgede hayli güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Hucr b. Vâil ve Eş'as b. Kays'ın isimleri öne çıkmakla beraber, bu kabile içinden nesep uzmanı İshâk b. İbrahim, muhadramûn şairlerden sayılan İmruulkays b. Abîs gibi isimlerden de bahsedilir. İbn Sa'd İmruulkays'ın samimi bir Müslüman olduğunu söyler.[413] Ayrıca kabile içinde İslâm'ı kabul eden Seyf b. Kays'ın müezzinlikle görevlendirildiğinden bahsedilir. Keza Şürahbîl b. es-Sımt ve Hucr b. Hayr, Hucr b. eş-Şer gibi isimlerin de eşraftan oldukları söylenir ve Müslüman olan çok sayıda isim sayılır.[414] Bunlar arasında adı geçen Yezid b. Said'in Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olduğu bilgilerine de yer verilmiştir.[415]

Kinde heyeti Resulullah'la karşılaştığı zaman, onu kendilerinden gördüklerini ifade ederek yakınlık kurmaya çalışmış[416] ve bağlılık bildirmişlerdir. Aynı şekilde Resulullah da onları kendisine yakın bulduğunu söylemiştir.[417] Heyet üyeleri Remle bnt. Hârise'nin evinde ağırlanmışlardı. Medine'de kaldıkları süre içinde Resulullah zaman zaman onları ziyaret etmiş ve din hakkında bilgilendirmiştir. Yurtlarına dönecekleri zaman da her birisine 10 ukıyye verirken Eş'as'a kabile reisi muamelesi yapmış ve 12 ukıyye hediye vermiştir.[418] Aynı

411 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 67; Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, s. 230; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 163.
412 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 283, VI, 231.
413 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 252.
414 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 237-240.
415 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 251.
416 İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, II, 165, IV, 382.
417 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 67.
418 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 231.

zamanda onu bölgedeki temsilcisi olarak atamıştır. Ayrıca taahhüt ettikleri vergileri toplamak için Ziyâd b. Lebîd'i de bu kabilenin vergi memuru olarak görevlendirmiştir.[419] Belâzurî de onun buraya vergi amili olarak gönderildiğini söyler.[420]

Bir başka iddiaya göre ise, Resulullah Muhâcir b. Ebî Ümeyye'yi Kinde kabilesinden Sekâsik ve Sekûn boylarına atamıştır. Ancak Muhâcir, hastalığı nedeniyle hemen göreve gidememiş ve bu süreçte Resulullah vefat etmiştir. Bu nedenle Kinde kabilesinin tamamından Ziyâd'ın sorumlu olduğu söylenir.[421] İddialar arasında ayrıca Ziyâd b. Lebîd'in Hadramut, Ukkâşe b. Mıhsân'ın ise Sekâsik ve Sekûn kabilelerinde görevlendirdiği bilgilerine de yer verilmiştir.[422] Bunlara ilaveten Ziyâd'ın Hecer ve Himyer halkına da elçi olarak gönderildiği ve onları İslâm'a davet ettiği söylenir. Hatta onun çağrısı üzerine bölgedeki kabile temsilcileri Medine'ye gelip bağlılık bildirmiştir.[423]

Ziyad bölgedeki kabile reislerinden Arîb ve el-Hâris'e de İslâm hakkında bilgi vermiş ve onları Resulullah'a inanmaya davet etmiştir. Hatta Müslüman olmaları durumunda ödeyecekleri vergi miktarları hakkında bilgiler vermiştir.[424] Belâzurî, Resulullah'ın Kinde reislerine hitaben düzenlediği yazıda özellikle ahde vefaya vurgunun yanı sıra ödeyecekleri vergi oranlarına dair açıklamaların da bulunduğunu söyler.

Hadramut'la İlgili Diğer Haberler

Yukarıda zikredilenlerin yanı sıra Hadramut bölgesinden Mihves b. Ma'dîkerib b. Velîa'nın bir heyetle Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiği rivayet edilir. Yüz felci geçiren bu şahsın şifa bulması için Resulullah'tan yardım dilediği, onun da kendisi için dua ettiği söylenir.[425] Rivayetler arasında Tenhât bnt. Küleyb adlı bir kadının Resulullah için bir elbi-

419 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 553, VI, 231.
420 Belâzûrî, *Fütûh*, 80.
421 Taberî, *Târîh*, III, 330.
422 Taberî, *Tarih*, III, 270.
423 Belâzûrî, *Fütûh*, 80.
424 Belâzûrî, *Fütûh*, 82.
425 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 301

se diktiği ve oğlu Küleyb ile hediye olarak gönderdiği rivayet edilir. Hatta oğlunun da Müslüman olduğu belirtilir.[426] Benû Velîa heyeti uzak yoldan geldiklerini söyleyip binek hayvanı isteyince, Resulullah Ziyâd b. Lebîd'i onların isteklerini karşılamakla görevlendirmiştir.[427]

Resulullah Hadramut bölgesinde yaşayan Rebîa b. Zû Mirhab el-Hadramî'ye, kardeşlerine ve yakınlarına da mektup göndermiştir. Mektupta mallarının, bal arılarının, kölelerinin, su kuyularının, ağaçlarının, otlaklarının, su kanallarının, meyve ve ürünlerinin kendilerine ait olduğuna vurgu yapılmış ve yurtlarının güvence altına alındığına dair teminat verilmiştir.[428] Benzer şekilde bu bölgedeki Ezd kabilesinin Bârık kolu için de bir yazı düzenlenmiştir. Yazıda izinleri olmadan meyvelerinden alınmayacağı, meralarında başkalarının hayvanlarını otlatmayacağı gibi açıklamalar yer almaktadır. Bunun yanı sıra yurtlarına uğrayan Müslüman yolcuları üç gün misafir etmeleri gerektiğine dair bir kayıt daha düşüldüğü rivayet edilir.[429]

İbn Sa'd, Hadramut büyüklerinden Zür'a, Kahd, el-Bessî, el-Buhayrî, Abdukülâl, Rebîa ve Hucr gibi isimlere hitaben yazılan bir mektuptan daha bahseder. Bu mektupta Resulullah'ın özellikle Kahd ve Abdülkülâl'i övdüğü ve onlar için "Herkes bilsin ki Kahd ve Abdükülâl, oradakilerin en hayırlısıdır" ifadelerini kullandığı iddia edilir. Keza diğerleri için de yine övgü dolu sözler sarf ettiği söylenir.[430]

Bir rivayette Suhâr panayırının kurulduğu sahil kentindeki Sümâle ve el-Huddân halkından bir heyetin Medine'ye gelip bağlılık bildirdiği, Allah Resulü'nün onlara bir yazı düzenlediği ve ödeyecekleri vergi oranlarını bildiren açıklamalar yaptığı iddia edilmiştir.[431] İbn Sa'd bir rivayette Mekke'nin

426 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 302; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 464; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 321.
427 Taberî, *Târîh*, III, 332.
428 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 229.
429 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 248.
430 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 245.
431 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 248.

fethinden sonra Sümâle ve el-Huddân heyetinin Abdullah b. Ales es-Sümâlî ile beraber geldiğini söyler. Bir başka rivayette ise Huddân heyetinin[432] Müseylime el-Huzzân el-Huddânî ile gelip bağlılık bildirdiğini iddia eder.[433] Müseylime el-Huzzân'ın şair olduğu ve Medine'ye geldiği zaman Resulullah'a bağlılık bildiren ve onu öven bir şiir söylediği rivayet edilmiştir.[434]

Hadramut bölgesinden meskûn olan Bâhile[435] kabilesinin Mezhic'le ve Kays Aylan[436] kabilesiyle akraba olduğundan bahsedilir.[437] Bu kabileden bir grubun Mutarrif b. el-Kâhin el-Bâhilî başkanlığında gelip Resulullah'a bağlılık bildirdikleri söylenir. Resulullah onun için vergi oranlarının kayıt altına alındığı bir belge düzenlemiştir.[438] Bir başka rivayete göre ise Resulullah'ın Mutarrif b. el-Kâhin el-Bâhilî ve Bîşe[439] bölgesinde yaşayan kavmine hitaben bir yazı düzenlemiştir. Mektupta hayvanlarının merası ile bu bölgedeki toprağı kim ihya ederse buranın sahibinin de o kişi olduğuna işaret edilmiştir. Bunun yanı sıra her 30 büyük baş hayvandan bir tanesini, her 40 küçükbaş hayvandan da birisini vergi olarak verecekleri kaydı düşülmüştür. Ayrıca her 50 deve için de bir koyun verilmesi şartı getirilmiştir. Bu yükümlülükleri yerine getirdikleri takdirde Allah ve Resulü'nün himayesinde olduklarına dair güvence verilmiştir.[440]

Onun ardından Nehşel b. Mâlik b. Vâilî'nin gelip Müslüman olduğu, Resulullah'ın ona dinî kaideleri içeren bir yazı

432 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 304; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, II, 332; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 93.
433 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 304; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, IV, 337; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 93.
434 Merzubânî, *Mu'cemu'ş-Şu'arâ'*, s. 470.
435 Hâzimî, *'Ucâletu'l-Mubtedî*, I, 22; Kalkaşandî, *Kalâîdu'l-Cumân*, I, 38.
436 İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 481; İbn 'Abdilberr, *el-İnbâh*, I, 70.
437 Burrî, *el-Cevhere*, I, 344.
438 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 265.
439 Bir rivayette Bîşe çevresinde Has'am kabilesinin yaşadığına atıf v ardır. Hatta Resulullah'ın onlar için düzenlediğibir yazıda da bu bölge civarında adı geçen kabile mensuplarının yaşadığı anlaşılmaktadır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 247.
440 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 245.

verdiği iddia edilir.[441] Bu yazıyı Hz. Osman'ın kaleme aldığı söylenir.[442] İbn Sa'd bir başka rivayette onun için Resulullah'ın daha kapsamlı bir yazı düzenlediğini kaydeder. Yazıda Müslüman olup namaz kılan, vergi veren Allah ve Resulü'ne itaat eden, ganimetten beşte birlik Allah'ın payını veren ve bu ilkeleri taahhüt eden Nehşel b. Mâlik ve taraftarlarının Allah'ın güvencesinde olduklarına vurgu yapılmıştır. Yurtlarından uzaklaştırılmayacakları ve vergilerini de kendi aralarından birisi vasıtasıyla toplayacaklarına dair hükümler yer almıştır.[443] İbnü'l-Esîr de onun için Resulullah'ın bir yazı düzenlediğini söyler, ancak mektubun metnine yer vermez.[444]

Kinde Kabilesinde İsyan

Kinde kabilesi ve alt kolları Resulullah'a tabi olmuşsa da onun vefatından sonra Kureyş hakimiyetine girmeyi içlerine sindirememişlerdir. Bu durum aynı zamanda bu kabile mensuplarının siyaseten Medine'ye gelip Resulullah'a bağlandıklarını ortaya koymaktadır. Özellikle tarihî ve nesebî bakımından kendilerini daha üstün gördükleri için fırsat buldukları anda açık muhalefet sergilemişlerdir.

Resulullah'ın vefatından sonra "taç sahibi" unvanıyla anılan Lakît b. Mâlik isyan başlatmış ve hayli etkili olmuştur.[445] İddiaya göre taraftarlarıyla beraber Rabâ denen bölgeye çekilmiştir.[446] Taberî, onun Cülendâ künyesiyle anıldığını söyler ve aynı zamanda peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığını iddia eder. Ayrıca Ceyfer ile Abd kardeşleri şehirden uzaklaştırıp Uman'ın önemli bir kısmını kontrol altına aldığını zikreder.[447] Asilerin büyük bir kısmı ticaret merkezi olan eş-Şıhr şehrinde toplanmıştı. Hz. Ebû Bekir gelişmeleri öğrenince, Huzeyfe

441 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 265.
442 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, IV, 345.
443 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 246; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, II, 343.
444 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, V, 343.
445 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 157.
446 Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc ve Sınâ'a*, I, 276.
447 Taberî, *et-Târîh*, III, 314; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IV, 85; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, 363.

b. Mıhsan ile Arfece b. Bârık'ı göndermiş, ardından İkrime b. Ebî Cehil'i takviye birlik olarak yola çıkarmıştır.[448] Ceyfer ve Abd'la birleşen bu komutanlar Debâ'da karargâh kuran Lakît'i mağlup edip yeniden kontrolü sağlamışlardır.[449]

Kinde heyetiyle gelen Eş'as b. Kays'ın hayli ihtiraslı birisi olduğu anlaşılmaktadır. Kabile reisi olduğu için Resulullah Eş'as'la özel ilgilenmiş, çocuğunun olup olmadığını sormuş, o da çocukları hakkında bilgiler vermiştir.[450] İddiaya göre Resulullah'la akrabalık bağı kurmak isteyen Eş'as kız kardeşi Kuteyle'yi onunla evlendirmek istemiştir. Kendisi de Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşine talip olmuştur. Eş'as yurduna dönüp kız kardeşini getirirken yolda Resulullah'ın vefat haberini öğrenince dönüp isyan etmiştir.[451]

Anlatılana göre vergi amili olan Ziyâd b. Lebîd'in bir gence haksızlık yaptığı gerekçesiyle bölgede isyan başlamış[452] ve ardından Eş'as da katılarak doğrudan yönetmiştir.[453] Eş'as'ın biyografisiyle ilgili haberlere bakılırsa, Resulullah'a bağlılık bildirmişse de daha çok çıkarına göre hareket eden bir tutum izlemiştir. Nitekim kız kardeşini Resulullah'la evlendirmek için getirirken, onun vefat ettiğini haber alınca yoldan dönmüş ve irtidat etmiştir.[454] Hatta iki kez irtidat ettiği bile söylenir.[455]

Muhtemelen Eş'as'ın evlilik yoluyla akrabalık kurma teklifinden mütevellit olarak bazı rivayetlerde Resulullah'ın Kinde kabilesinden bir kadınla kısa süreli evliliği olduğundan ve daha sonra boşandığından bahsedilir.[456] Oysa bu evlilik hiç gerçekleşmemiştir. İbn Hişâm bu kadında alaca/baras hasta-

448 Belâzurî, *Fütûh*, 87, 88; Taberî, *et-Târîh*, III, 314.
449 Taberî, *et-Târîh*, III, 315.
450 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IX, 502; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 236.
451 Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, II, 119
452 Vâkıdî, *Ridde*, 106-107; Belâzurî, *Fütûh*, I, 120; Kilâ'î, *el-Hilâfetu'r-Râşide*, s. 226.
453 Vâkıdî, *Ridde*, 95-6; Belâzurî, *Fütûh*, I, 120.
454 İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, I, 301; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 543.
455 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 687.
456 Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 730; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, X, 138, 139, 140; İbn Habîb, *el-Muhabbar*, 94.

lığı olduğu için Resulullah'ın onu ailesine gönderdiğini iddia eder,[457] ancak benzer iddia bir başka kadın için de zikredilir.[458]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre kabilenin önemli isimlerinden olan İmruulkays onu uyarıp Resulullah'ın valisi Ziyâd'ın kendisini cezalandırabileceğini söyleyince Eş'as valiyi küçümsemiş ve "O da kim? Ziyâd kendisini kurtarmama razı olsun" diye karşılık vermiş, ancak ilk başta isyan ettiğini ilan etmeyip bir süre beklemiş, ardından açıktan muhalefete geçmiştir.[459] Bir iddiaya göre İmruulkays onu uyarınca "Görmüyor musun Araplar atalarının eski âdetlerine döndü. Biz Ebû Bekir'e yurdu en uzak olan kabile olduğumuz hâlde üzerimize ordu mu gönderecekmiş?" bağlamında sözler sarf etmiştir.[460] Hz. Ebû Bekir gelişmeleri öğrendiği zaman Muhâcir b. Ebî Ümeyye'yi göndermiş ve isyan kontrol altına alınmıştır.[461] Bir başka iddiaya göre Hz. Ebû Bekir bu bölgedeki isyanların bastırılması için İkrime b. Ebî Cehil'i görevlendirmiş, sonunda Eş'as yakalanıp Medine gönderilmiştir.[462] Bütün bunların yanında Kinde kabilesi içinden el-Kindî gibi meşhur filozofun yanı sıra Kadı Şureyh ve Recâ b. Hayve gibi önemli isimlerin çıktığını da hatırlatalım.

457 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 647.
458 Bu konuyla ilgili diğer detaylar evlilik bahsinde ele alınmıştır.
459 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 232-33.
460 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 235.
461 Taberî, *Tarih*, III, 270.
462 İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, I, 301. İddiaya göre Eş'as kurtulamayacağını anlayınca, bu sefer kız kardeşi Kuteyle'yi İkrime'ye teklif ederek arayı düzeltmeye çalışmıştır. Hatta bu kadının Resulullah'la da evliliği konuşulduğu için Hz. Ebû Bekir'in haberden hayli rahatsız olduğu söylenir. Esir alınan Eş'as bağlanıp Medine'ye gönderilmiştir. Onu getiren heyete Nehîk b. Evs'in refakat ettiği söylenir. Medine'de sorgulanınca ısrarla isyan etmediğini söylemiş ve aman dilemiştir. Hz. Ebû Bekir onu affedince bu sefer Resulullah'ın sözünü hatırlatmış ve kız kardeşini istemiş, o da Resulullah'ın hatırına Ümmü Ferve'yi onunla evlendirmiştir (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 237).
Eş'as Hz. Ali evladıyla da dostluk kurmaya çalışmış ve kızı Ca'de'yi Hz. Hasan'la evlendirmiştir. Vefat ettiği zaman Hz. Hasan kayınpederinin cenazesinin kıldırmıştır. (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 145). Eş'as'ın teyzesinin Yahudi olduğu ve vefat ettiği zaman mirasının alınıp alınamayacağı konusunda Hz. Ömer'e soru sorduğu iddia edilir. Dârimî, *es-Sunen*, IV, 1952.

Himyer Kabilesi

Himyer kabilesinin de Hadramut bölgesinde yaşadığı ve onlarla da temas kurulduğu söylenir. Bir iddiaya göre Resulullah bu kabilenin Benû Amr koluna İslâm'a davet mektubu göndermiştir. Bu mektubu Hâlid b. Said'in kaleme aldığı söylenir.[463] Himyer kabilesinden el-Hâris b. Abdükülâl, Şüreyh b. Abdükülal, Nu'aym b. Abdükülâl, Nu'mân b. Kayl Zîyezen, Me'âfir, Heme'dan ve Zür'a b. Zû Yezen gibi isimlerden oluşan bölgesel liderlere İslâm'a davet mektupları gönderilmiştir.[464]

İsmi geçenler arasında yer alan el-Hâris, Mesrûh ve Nu'aym b. Abdükülâl adlı üç kişiye gönderilen mektupta Hıristiyanların Hz. İsa'yı, Yahudilerin ise Üzeyr'i Allah'ın oğlu olarak tanımlamalarının yanlışlığına dikkat çekilmiş, Allah'a ve elçisine itaat ettikleri sürece emniyette olduklarına dair teminat verilmiştir.[465] Bir başka rivayette ise ismi geçen el-Hâris b. Abdükülâl, Nu'aym b. Abdükülâl'ın yanı sıra Şurahbil b. Abdükülâl'a hitaben yazılan bir mektupta vergilerini göndermelerinden dolayı Resulullah'ın duyduğu memnuniyet dile getirilmiştir.[466]

İbn Hişâm, Himyer heyetinin Tebûk seferi dönüşünde Resulullah'la görüştüğünü söyler. Heyette yer alan Hâris b. Abdükülâl, Nu'aym b. Abdükülâl ve Numan adlı kişileri bölgesel liderler olarak tanıtır. Onların İslâm'ı kabul etmesinden sonra, diğer bölgesel liderlerin de bağlılık bildirdiklerinden bahsedilir. Heyet üyeleri döneceği zaman Resulullah onlara hayli kapsamlı bir yazı düzenlemiştir. Mektupta ödeyecekleri vergi miktarları gibi konuların yanı sıra çeşitli nasihatler, kayıt altına alınan temel hakları ve yükümlülüklerine dair kaideler yer almaktadır.[467]

463 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 228.
464 İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, I, 105; ayrıca bk. Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, II, 811; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XLVII, 246.
465 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 243.
466 Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, II, 811; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXII, 305, XLV, 481.
467 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 588, 589.

Himyer'e mensup olan kabile liderlerinden Zür'a da İslâm'ı kabul etmiştir. Hatta bu bölgede ilk Müslüman olan kişi olarak tanıtılır. Resulullah onlara Muâz b. Cebel ile Mâlik b. Mürâre'yi görevli olarak tayin etmiştir. Mâlik'in Yemen'den Medine'ye gelip bağlılık bildiren heyette yer alan kişi olduğu rivayet edilir. Resulullah onu halkının elçisi ve kendi temsilcisi olarak görevlendirmiştir.[468]

Himyer heyetinin gelip bağlılık bildirmesi Resulullah'ı sonra derece mutlu etmiş ve onları sıcak bir şekilde karşılamıştır. Kabile temsilcisi ona sarılıp hayli yakınlık gösterince, Resulullah hırkasını yere serip oturtmuş ve samimi bir görüşme gerçekleşmiştir.[469] Rivayete göre Zür'a ile beraber Himyer heyetinde yer alan Zûyezen ve Mâlik b. Murre er-Rahâvî de kabileleri adına Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Heyet üyeleri döneceği zaman Resulullah Himyer halkına hitaben bir yazı vermiştir. Bu yazıda İslâm'ı seçmelerinden dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ayrıca Allah'a ve Resulü'ne itaat edip vergilerini düzenli ödedikleri takdirde herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmayacaklarına dair teminat vermiştir. Hatta ödenecek vergi kalemlerini ve oranlarını da açık bir şekilde yazmıştır.[470] Belâzurî de benzer bu bilgileri teyit eden açıklamalar yapar ve Resulullah'ın Himyerli reislerden Zür'a b. Zû Yezen'e bir mektup gönderip kendilerine gönderilen vergi memuruna iyi davranmalarını istediğini kaydeder. Ayrıca ödeyecekleri vergi oranlarına dair açıklamalar yaptığını söyler.[471]

Görünen o ki, Resulullah'ın bu bölgeye gönderdiği İslâm'a davet mektuplarının hemen hepsi karşılık bulmuş ve Medine'ye temsilciler gelerek bağlılık bildirmişlerdir. Deyim yerindeyse bölgedeki kabile önderlerinin Medine'ye bağlılık bildirmeleri, kapsam dışında kalanları da etkilemiş ve âdeta treni kaçırmamak için onlar da temsilci gönderip Resulullah'a

468 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 228.
469 Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 490-91.
470 Taberî, *Târîh*, III, 120.
471 Belâzûrî, *Fütûh*, 82.

tâbi olmuştur.[472] Bunlar arasında yer alan Mâlik b. Mürâre er-Rahâvî bir heyetle gelmiş ve Himyer halkı adına İslâm'ı kabul ettiğini bildirmiştir. İbn Sa'd heyetin dokuzuncu yılın Ramazan ayında geldiğini söyler. Resulullah heyetin misafir edilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için Bilâl'i görevlendirmiştir. Heyet döneceği zaman Resulullah onlar için bir de yazı düzenlemiştir.[473]

Mektupta iyi dilek ve samimiyet vurgusunun yanı sıra Müslüman olmaları nedeniyle duyduğu memnuniyete vurgu yapılmış, Tebûk seferi dönüşünde gönderdikleri elçi ve beraberindeki vergilerin kendisine ulaştığını bildirmiştir. Ayrıca ödemeleri gereken vergileri ödedikleri, Allah ve Resulü'ne itaat ettikleri sürece güvenli bir şekilde hayatlarını devam ettireceklerine dair açıklamalar yapılmıştır.[474] Belâzurî'nin verdiği bilgiye göre Resulullah İslâm'ı kabul eden Zür'a b. Zû Yezen'e bir mektup gönderip topladıkları vergileri Muâz b. Cebel'e teslim etmesini istemiştir.[475] Dârimî'deki (ö. 255/869) rivayete göre ise Resulullah Amr b. Hazm ile gönderdiği mektupta ödeyecekleri vergi kalemlerine ait miktarları bildiren bir yazı vermiştir.[476] Ayrıca bu konu ile ilgili daha mufassal rivayetler de bulunmaktadır.[477]

Himyer kabilesi mensupları, Resulullah'ın vefatını duydukları zaman Zur'a b. Ebî Akabe'yi Medine'ye gönderip bağlılıklarını yinelemişlerdir. Ayrıca Yemen'de isyan başlatan Kays b. Mekşûh'un destek talebine de olumsuz cevap vermişlerdir.[478]

472 Bir rivayette Lahm kabilesinin bir kolu olan Benû Hades kabilesinin Resulullah'a tabi olduğu, bunun üzerine Allah Resulü'nün Abdullah b. Zeyd'e bir mektup yazdırarak onların Allah ve elçisinin himayesinde olduklarını bildirdiğine dair haberler nakledilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 230.

473 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 306.

474 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 306, VIII, 89; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 224, 317; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 639.

475 Belâzûrî, *Fütûh*, 81.

476 Dârimî, *es-Sunen*, II, 1009, 1017.

477 Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IV, 149; Heysemî, *Mevâridu'z-Zam'ân*, I, 202.

478 İbn Hacer, II, 635.

Sonuç

Necid'den Yemen'e kadar uzanan hatta yaşayan Temîm, Abdulkays ve Kinde gibi kabileler ile bunların alt kollarının çoğunun Sâsânîlerin nüfuz alanına girdiğini daha önce belirtmiştik.

Nînevâ'daki bozgundan sonra Sâsânî idaresindeki merkezî kontrol zayıflayınca, bu bölgelerde yaşayan kabileler bir anlamda boşluğa düşmüş ve aralarındaki rekabet ve düşmanlıkların da etkisiyle kendilerine yeni müttefik arama yoluna girmişlerdir. Kahir ekseriyeti Medine'de yükselmekte olan güçle ortak hareket etmeyi kendi siyasal gelecekleri için tercih etmişler ve böylece Resulullah'la temasa geçerek ona bağlılık bildirmişlerdir. Bu tercihte Sâsânî nüfuzunun kaybolmasının yanı sıra, her geçen gün Resulullah'ın gücüne güç katması, kabile çatışmaları, maddi beklentiler veya güçlüden yana olma reaksiyonu gibi saiklerin rol oynadığını söyleyebiliriz.

Güneydoğu Arabistan ile Yemen içlerindeki kabilelerin Medine'ye heyetler gönderip bağlılık bildirmeleri, genellikle din arayışına sabitlenmişse de, elimizdeki veriler bu savı desteklememektedir. Aksine siyasal çıkar, maddi beklenti, kabile çatışmaları veya gelecek kaygısı gibi saiklerin çok daha etkili olduğunu gösteren ikna edici veriler bulunmaktadır. Din arayışı olsa olsa nedenlerden birisi olabilir, ancak bunu bile doğrulayacak haberler yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla asıl saik Sâsânî nüfuzunun azalması ve buna mukabil Medine'deki siyasal gücün her geçen gün güçlenmesidir.

Bazı kabileler Medine'den yana tavır alınca, bu durum diğer kabileleri de etkilemiş ve Resulullah'a bağlanma reaksiyonu âdeta kitlesel bir harekete dönüşmüştür. Ancak bu hareketin siyasal çıkar veya dünyevi kaygılarla alakalı olduğunu hatırlatalım. Nitekim çoğu Resulullah'ın vefat haberini duyduğu zaman Medine'den kopmuş veya yeni idareyi tanımamıştır. Onların Medine'ye bağlılığı "esleme/teslim oldu/boyun eğdi" fiiliyle ifade edildiği için, geleneksel yorumlarda bu kavram Müslüman oldukları şeklinde bir genellemeye dö-

nüşmüştür. Oysa içlerinde samimi olarak İslâm'ı benimseyenler olmakla beraber, kahir ekseriyet dünyevi çıkar gereği Resulullah'ın safına geçmiştir. Nitekim onun vefatının ardından kolayca Medine'den kopmuşlardır. Deyim yerindeyse bağlanmaları kitlesel bir hareket görüntüsü arz ettiği gibi kopuşları da benzer bir mahiyet kazanmıştır. Bölgedeki İslâmlaşma ise daha sonraki dönemde gelişen bir süreçtir. Bu bağlamda İslâm fetihleri onların tekrar Medine'den yana tavır almalarında etkili olmuş ve fetih ordularına katılarak süreç içinde İslâm toplumuna entegre olmuşlardır.

BÖLÜM III
GÜNEY ARABİSTAN'DAKİ KABİLELERLE İLİŞKİLER

Arabistan'ın güneyinde birçok kabile meskûndu. Ekseriyeti putperest olmakla beraber Yahudilik ve Hıristiyanlık da taraftar bulmuştu. Rivayetlere göre Romalı komutan Titus'un Kudüs'ü işgal edip İsrailoğulları'nı sürmesinden sonra kimi Yahudi gruplar Yemen'e kadar kaçmış ve bir dönem burada hâkimiyet kurmuşlardır. Yahudi lider Zû Nuvâs döneminde buradaki Hıristiyanlar büyük bir işkenceye tabi tutulmuş ve dinlerini değiştirmeye zorlanmışlar, kabul etmeyenler ise içi ateş dolu çukurlara atılıp yakılmıştır. Müfessirlere göre Burûc suresinde "ashâbu'l-uhdûd" olarak anılan hadise bu zulme işaret eder.[1]

Yahudi baskısı üzerine Bizans'ın desteğiyle Habeş Kralı buraya meşhur Ebrehe komutasında bir ordu göndererek Yahudilerin hâkimiyetine son vermiş, ancak bu sefer Ebrehe Yemen'i işgal etmiştir. İddiaya göre Habeş hâkimiyetine son vermek isteyen Seyf b. Zûyezen, önce Bizans kayzerinden yardım istemiş, ancak Habeşlilerin Hıristiyan olması nedeniyle talebi geri çevirilmiş, bunun üzerine Seyf, Sâsânî idarecisi I. Hüsrev'den (531-579) yardım istemiş ve sağlanan destekle buradaki Habeş hâkimiyeti son bulmuştur.[2]

Yardıma gönderilenlerin çoğunun mahkûmlar olduğu ve Vihriz önderliğindeki yaklaşık 800 kişilik bir ordunun deniz yoluyla Yemen'e ulaştığı söylenir.[3] Hatta 7500 kişilik ordu

1 Mucâhid b. Cebr, *et-Tefsîr*, I, 718; Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 647-48; İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, II, 547; Ferrâ', *Me'ânî'l-Kur'ân*, III, 253; 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 413.

2 İbn Hişâm, *et-Tîcân*, s. 315, 317; İbn Habîb, *el-Munemmak*, s. 427; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 638; Dîneverî, 63; Taberî, *Târîh*, II, 139, 140, 142.

3 İbn Hişâm, *et-Tîcân*, I, 316; Yardım kuvvetinin sekiz ayrı gemi ile gönderildiği söylenir (Taberî, *Târîh*, II, 145).

gönderildiği gibi abartılı rakamlar da verilmiştir.[4] Gönderilen yardımla Yemen'de Habeş istilası son bulmuş, ancak bu süreçten sonra bölge Sâsânî nüfuz alanına girmiştir.[5] Nitekim Resulullah zamanında bu bölgeyle temas kurulduğunda Yemen'de Sâsânîlere bağlı olarak idareyi elinde bulunduran *ebnâ* adlı hanedandan söz edilir. "Çocuklar" anlamına gelen *ebnâ* kavramı, Yemen yerlileri ile Acem-Fars askerlerin evlenmesi sonucu doğan nesil olarak tanımlanır. Giderek bir hanedana dönüşen *ebnâ*, Resulullah zamanına kadar Yemen'de Sâsânîlere bağlı olarak idareyi ellerinde bulunduruyordu.[6]

Rivayete göre Resulullah Veber b. Yuhannes'i Yemen'e elçi olarak göndermiş ve Bâzân'ı İslâm'a davet etmiştir.[7] Davet üzerine Bâzân'ın Medine'ye iki elçi gönderdiği söylenir. Elçiler Resulullah'la görüşüp yurtlarına döndüğü zaman izlenimlerini anlatınca duyduklarından etkilenen Bâzân'ın Müslüman olduğu iddia edilir. Ancak onun Resulullah'a tâbi olması Müslüman olmasıyla değil, aşağıda da işaret edileceği üzere daha çok siyasal geleceğiyle alakalı bir tercih olmalıdır. Zira herhangi bir bireyin hiç tanımadığı bir şahsın peygamberliğine inanıp dinini değiştirmesi sanıldığı kadarı kolay olmasa gerektir.

Bâzân'ın Müslüman olmasıyla ilgili birtakım ezoterik iddialar ortaya atılmıştır. Bir yoruma göre Resulullah kisrayı İslâm'a davet edince, tekliften hayli rahatsız olmuş ve Yemen'deki valisi Bâzân'a haber verip iki adamını Medine'ye göndermesini ve Hz. Muhammed'i yakalayıp huzuruna getirmelerini istemiş, Bâzân da bu amaçla iki bahadır adamını Medine'ye göndermiştir.[8] Ancak elçiler ondan çok etkilenmiş ve Müslüman olmuşlardır. Hatta onların getirdiği haberler üzerine Bâzân da İslâm'ı kabul etmiştir.[9]

4 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 638.
5 Taberî, *Târîh*, II, 142; ayrıca bk. Tomar, "Yemen", *DİA*, 43/403.
6 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 69; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 223; Taberî, *Târîh*, II, 656, III, 158.
7 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 98; Taberî, *Târîh*, III, 158.
8 Taberî, *et-Târîh*, II, 655.
9 Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, III, 376.

İddiaya göre elçiler Medine'ye geldiği zaman Cebrail, Sâsânî hükümdarının oğlu tarafından öldürüldüğünü haber vermiş, Resulullah da bu haberi onlara duyurmuştur. Elçiler yurtlarına döndüğü zaman haberin doğru çıkması üzerine Bâzân bunu olağanüstü bir hadise olarak görmüş ve Resulullah'a iman etmiştir.[10] Ayrıca Bâzân'ın Resulullah'a hitaben bir de mektup yazıp kisraya gitmesini emrettiği gibi gayri ciddi haberler bile bulunmaktadır.[11] Çağdaş araştırmacılardan Hamidullah bu iddialara itibar etmiş ve uzun uzun izahlar yapmıştır.[12]

Sözü edilen iddialar bir tarafa Resulullah'ın kisraya gönderdiği mektubun ona ulaşıp ulaşmadığı bile belli değildir. Kaldı ki, bize göre mektubun ulaştığı iddiası ihtimal dışıdır. Özellikle de Hz. Muhammed'i yakalamak amacıyla iki kişinin Medine'ye gönderildiğine dair anlatıların ciddiye alınır bir tarafı yoktur. Şayet kisra Bâzân vasıtasıyla böyle bir cezalandırma amacı gütmüşse bunu Medine'ye daha yakın olan Bahreyn, Yemâme ve Necd bölgesindeki valileri vasıtasıyla yapabilirdi. Nitekim onların çoğunun Sâsânîlerin kontrolü altında olduğunu ve kisranın Hîre'deki valisi tarafından Arap kabilelerini kontrol ettiğini göz ardı etmemek gerekir.

Medine'ye bağlılık bildiren Bâzân'ın Resulullah zamanında vefat ettiği, onun yerine Hz. Peygamber tarafından oğlu Şehr b. Bâzân'ın görevlendirdiği rivayet edilir.[13] Hâlbuki Bâzân zaten Yemen'de Sâsânîler adına idareyi elinde bulunduruyordu ve vefat edince yerine oğlu geçmiştir. Taberî'nin iddiasına göre Resulullah elçileri uğurlarken şayet Bâzân inanırsa onu Yemen'deki idaresinin başında bırakacağını söylemiş ve kendi temsilcisi olarak görevlendireceğini iletmelerini istemiş, bu haber üzerine Bâzân da Resulullah'a tâbi olmuştur.[14]

Kaynaklarda sözü edilen anlatılar olsa da, Bâzân'ın Resulullah'a yaklaşmasının arkasında Yemen'deki siyasal konu-

10 Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, III, 376; Mâverdî, *A'lâmu'n-Nubuvve*, I, 117.
11 Ebû Nu'aym, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, I, 348.
12 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 412.
13 Taberî, *et-Târîh*, III, 318; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, XIV, 225.
14 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 656.

munun etkisi vardır. Dikkat edilirse Sâsânîler 627 yılında Nînevâ'da bozgun yaşayınca nüfuz alanlarındaki hakimiyetleri zayıflamış, hatta merkezî kontrol kaybolmuştur. Sâsânîlerin zayıflaması üzerine burada idareyi elinde bulunduran *ebnâ* giderek desteksiz kalınca, kimi yerel reisler asabiyet duygusu üzerinden siyaset güderek onları Yemen'den uzaklaştırma çabası içine girmiştir. Nitekim Esved el-Ansî'nin başlattığı hareket, yerli direniş niteliğindedir ve tam da belirtilen bağlamda bir girişimdir. Rivayetlere bakılırsa onun en önemli söylemlerinden birisi, ebnâyı Yemen'den uzaklaştırmaktı.[15]

Her ne kadar peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığı söylense de, daha çok milliyetçi söylemleri ile taraftar kazanan Esved, giderek güçlenince muhtemelen Resulullah'ın elde ettiği başarıdan da etkilenerek hareketine dinî misyon da katmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla onun karşısında durabilmek için müttefik arayışına giren Bâzân Resulullah'a yanaşmış ve Medine ile ittifak kurmuştur. Resulullah'ın vefatına yakın dönemde veya vefat akabinde Yemen'de isyan hadiseleri devam ederken *ebnâ*, yine kendi çıkarına uygun olarak Medine'ye bağlılığını devam ettirmiştir.

Yemen Bölgesindeki Kabilelerle İlişkiler

Yemen'in çeşitli bölgelerinde yaşayan birçok kabile fetihten sonra Medine'ye temsilci gönderip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Bunların bir kısmına davet mektubu gönderilirken birçoğu daha önce dile getirtilen saiklerle kendi rızalarıyla gelip tâbi olmuştur. Diğer bölgelerdeki kabileler üzerine gerektiğinde askerî seferler düzenlenmiştir, ancak bu bölge ile ilişkilerde daha çok diplomatik kanallar işletilmiştir. Zira kabileler direnç göstermek yerine gelişmelerin de etkisiyle, kendi rızalarıyla Medine'ye gelip Resulullah'a tâbi olmuşlardır. Özellikle Kureyş'in teslim olması, Resulullah'ın önlenemez yükselişi, birçok bölgenin boyun eğmesinden sonra sıranın kendilerine geleceği endişesi, Yemen'deki kabile yapısı, siyasi boşluk, güvenlik kaygısı ve maddi beklenti gibi amiller

15 Kâdî 'Abdulcebbâr, *Tesbîtu Delâ'ili'n-Nubuvve*, II, 445.

bu kabilelerin Medine'ye bağlılık bildirmelerinde başat rol oynamıştır. Diğer yandan Resulullah bölgesel liderler veya kabile başkanlarının beklentilerine uygun stratejiler ve politikalar geliştirerek onları kazanmaya çalışmıştır. Kimi kabileleri vergiden muaf tutmuş, kimisine maddi imkânlar sunmuş, hemen hemen bütün kabile başkanlarına ikta arazileri tahsis etmiş ve bu tür yolları aktif bir şekilde işletmiştir. Bazen kabile içi dengeler veya kabileler arası rekabete göre de adımlar atmış ve hedeflerini gerçekleştirmiştir.

Yemen'in merkezi olan San'a'da İran kökenli *ebnâ*, Sâsânîler adına idareyi elinde bulunduruyordu. Ancak Nînevâ bozgunundan sonra bölgedeki Sâsânî nüfuzu yok denecek duruma gelmiş, doğan otorite boşluğundan yararlanan yerli kabileler âdeta *ebnâ*ya karşı milli bir direniş başlatmıştı. Bunun bir sonucu olarak *ebnâ* kendisine destek arayışı içine girmiş ve Resulullah'la ittifak kurmuştur. İslâm kaynakları Bâzân'ın bu tercihini dinî saiklerle izah etmeye çalışsa da, Resulullah'la teması sürecinde din değiştirmeden hiç söz edilmemiştir. Kaldı ki, Resulullah diğer kabilelerle ilişkilerinde de din değiştirmeyi ön koşul olarak ileri sürmemiştir. Aksine kendi otoritesini tanımalarını ve bu bağlamda vergi ödemelerini şart koşmuştur. Din değiştirme veya İslâmlaşma ise süreç içinde gerçekleşmiştir.

İbn Sa'd Yemen bölgesinden gelip Resulullah'a bağlılık bildiren kabile temsilcileri ile ilgili geniş bir liste sunar. Bu heyetleri tek tek ele almak yerine, öne çıkan kabilelerin gelişi veya onlarla ilişkilerin mahiyetini irdeleyerek 'davetin' bu bölgede karşılık bulmasının saiklerini gözler önüne sermeye çalışacağız.

Eş'ar Heyeti

Yemen'den Medine'ye gelen önemli heyetlerden birisi soyu Kahtânîlere kadar dayanan Eş'ar kabilesinin temsilcileridir.[16] Yemen çöllerindeki Zebîd ve Neha' civarında yaşayan Eş'ar kabilesi, komşuları Akk kabilesiyle beraber el-Muntabık adlı

16 Buhârî, "Farzu'l-Humus", 15; Ebû Dâvud, "Cihad", 140.

bakır bir putu ilah edinmişti.[17] Bu puta özgü telbiyeler getirdiklerinden bahsedilir.[18] Cevâd Ali, sözü edilen put imha edilince ona adanmış bir kılıcın Resulullah'a verildiğini söyler.[19]

İddiaya göre bu kabile mensupları Hz. Peygamber'in başarılarını duyunca Medine'ye gelip bağlılık bildirmiştir.[20] Eş'ar heyetinin Medine'ye gelişiyle ilgili rivayetler muhteliftir. Kimi iddialara göre kabilenin en meşhur isimlerinden birisi olan Ebû Mûsâ ve kardeşleri hicretten önce Mekke'ye gelip yerleşmiş ve Müslüman olmuştur. Bir başka iddiaya göre Habeşistan'a hicret etmiş ve buradan Ca'fer b. Ebî Talib'in de içinde bulunduğu heyetle Hayber'in fethinin akabinde Medine'ye dönmüşlerdir.[21]

Diğer yandan Medine'ye gelmekte olan Eş'ar heyetinin bulunduğu geminin fırtınaya kapılıp Habeş sahillerine vardığı, o sırada son Habeş mültecilerinin de Medine'ye dönmek için hazırlık yaptıkları ve bu heyetin Ca'fer b. Ebî Talib ile beraber Medine'ye geldiği söylenir. Muhtemelen bu haberler nedeniyle Eş'ar heyetinin Habeşistan'a hicret ettikleri iddiaları ortaya atılmıştır. İbn Sa'd böyle bir olaydan bahsetmez ve yaklaşık 50 kişi civarındaki heyetin önce gemi ile Cidde limanına indiklerini, ardından Medine'ye geldiklerini söyler. Heyet Medine'ye geldiği zaman Resulullah Hayber'in fethinden yeni dönmüştü. Kabile temsilcilerini görünce hayli memnun olmuş ve "Eş'arîler miskten bir keseye benzer" sözleriyle onları övmüştür.[22] Resulullah onlara Yemen'in hangi bölgesinde ikamet ettiklerini sormuş, onlar da "Zebid" diye cevap vermişlerdir.[23]

Eş'ar heyetinin gelişiyle ilgili farklı iddialar bulunsa da, önce Cidde limanına geldikleri, oradan Medine'ye ulaştıkları, ancak Resulullah'ın Hayber'de olduğunu öğrenmeleri üzeri-

17 İbn Habîb, el-*Muhabbar*, I, 318; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XI, 71, 286, 375.
18 İbn Habîb, el-*Muhabbar*, I, 313.
19 Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XI, 286.
20 Müslim, "Fadâilu's-Sahabe", 169.
21 Buhârî, "Edebü'l-Müfred", 54, "Farzu'l-Humus", 15.
22 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 300; İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, I, 228; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 304.
23 Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, VI, 415.

ne buraya gidip Resulullah'la buluştukları anlaşılmaktadır. Resulullah ashabın muvafakatini alarak onlara da ganimetin humus kaleminden pay vermiştir. Habeş mültecileri de aynı zamanda gelmiştir.[24] Keza Devs heyetinin de yine bu sırada geldiğini ve onların da Hayber'e gittiklerini, Hayber'le ilgili başlık altında ele almıştık.[25]

Taberî'nin verdiği bilgiye göre Eş'ar heyeti bağlılık bildirince Resulullah onlara ve Akk kabilesine Tahir b. Ebî Hâle'yi vali tayin etmiştir.[26] Hadis rivayetlerindeki kayıtlara göre Resulullah Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi kabilenin sorumlusu olarak görevlendirmiştir.[27] Onun Zebîd, Rima', Aden ve sahil bölgesinin sorumlusu olduğu söylenir.[28] Keza Muâz b. Cebel'in de bu bölgelere öğretmen olarak gönderildiğinden bahsedilir.[29] İbn Hişâm, Resulullah'ın ona şu önemli nasihatte bulunduğunu söyler:

> Ey Muâz! İnsanlara dini anlatırken, kolaylaştır güçleştirme, müjdele ve nefret ettirme. Sana cennetin anahtarını sordukları zaman şu karşılığı ver: 'Hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmamak ve sadece ona ibadet etmektir.'[30]

Bazı rivayetlerde Muâz'ın Cened bölgesinde görevlendirildiği, ancak aynı zamanda Yemen bölgesinden toplanacak vergilerin tamamından sorumlu olduğu belirtilir.[31] Hatta Ebû Mûsâ ile onun görev yerlerinin ayrı olduğu da söylenir.[32] Bir rivayete göre Resulullah'ın vefat ettiği haberinin alınması üzerine Akk ve Eş'ar kabileleri arasında isyan ve irtica hadiseleri

24 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 102, IV, 98, 99.
25 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 300.
26 Taberî, *et-Târîh*, III, 228.
27 Buhârî, "Ahkâm", 12; Müslim, "İmare", 15, "Hac", 156. Ebû Mûsâ Resûlüllah'ın kendisini Veda Haccı'ndan önce Yemen'e gönderdiğini rivayet etmiştir. Buhârî, "Hac", 32.
28 Buhârî, "Edebü'l-Müfred", 54; Belâzûrî, *Fütûh*, 80.
29 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, I, 97; Buhârî, "Zekât", 1, 33, 41, 63; Müslim, "İman", 31, "Cihad ve Siyer", 7, "Eşribe", 70; Ebû Dâvud, "Salat", 10, "Zekât", 5, 12; İbn Mâce, "Zekât", 1, "Sünne", 8. Muaz'ı Yemen'e zekât amili ve muallim olarak gönderdiği söylenir. Buhârî, "Feraiz", 6.
30 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 590.
31 Belâzûrî, *Fütûh*, 80; Taberî, *Târîh*, III, 318.
32 Buhârî, "Ahkâm", 22, "Tevhid", 1.

patlak vermiştir. Buradaki vali Tahir b. Ebî Hâle onlarla mücadeleye girişmiş ve ardından gelişmeler hakkında Ebû Bekir'e bilgi verip destek istemiştir.[33]

Devs Heyeti

Eş'ar kabilesinin geldiği dönemde Devs kabilesinden de bir heyet Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Her ikisi de Resulullah'ın Hayber fethinde bulunduğu sırada gelmiş ve onunla buluşmak için buraya gitmişlerdir. Aynı dönemde Habeş mültecilerinin de geldiğini az önce belirtmiştik. Bu kabilenin Medine'ye bağlılık bildirmesinde, Tufeyl b. Amr ed-Devsî'nin ciddi rolünden bahsedilir. Tufeyl, henüz Mekke dönemindeyken Resulullah'la tanışmış ve Müslüman olmuştur.

Kabilenin şairi ve etkili isimlerinden birisi olan Tufeyl, Mekke'ye geldiği zaman Kureyşliler Resulullah'tan etkilenebileceği düşüncesiyle onu dinlememesini önermiş, hatta sihirbaz olup kendisini de etkileyebileceğine dair uyarıda bulunmuştu. Tufeyl dinlememek için kulaklarını tıkamış, fakat bir taraftan da merak ettiği için Resulullah Kâbe avlusunda ibadet ederken gizlice gidip onu dinlemiş ve okuduklarından etkilenerek Müslüman olmuştur. Bir iddiaya göre Resulullah'ı dinlememek için kulaklarına pamuk tıkadığı için "zü'l-kutneteyn/iki pamuk sahibi" künyesiyle anılmıştır.[34] Tufeyl yurduna döndükten sonra Resulullah hakkında bilgiler verince Ümmü Şerîk (Ğuzeyye) ile kocası da Müslüman olmuştur.[35]

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre yaklaşık 80 kişiden oluşan heyet Medine'ye geldiği zaman onları Sibâ' b. Urfuta el-Ğifârî karşılamış, Resulullah'ın döneceğini söylemişse de onlar Hayber'e kadar gidip onunla buluşmuştur. Rivayete göre heyet geldiği zaman en-Netât kalesi fethedilmiş ve el-Ketîbe kuşatılmıştı. Bu arada Hayber'e giderken Resulullah'ın Sibâ' b. Urfuta'yı vekil bıraktığını hatırlatalım. Bazı rivayetlerde Ebû

33 Taberî, *Târîh*, III, 320.

34 İbn Sa'd, IV, 223. Bazı rivayetlerde kulaklarını *kürsüf/pamuklu kumaş* (الْكُرْسُف) ile tıkadığından bahsedilir. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 137; el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcu'l-Munîr*, III, 305.

35 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, VII, 339; el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, V, 193-94.

Zerr'i bıraktığı söylenir, ancak Vâkıdî her iki isme atıf yaptıktan sonra onu bıraktığını söyler.[36]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre daha önce Müslüman olan Tufeyl b. Amr'ın İslâm hakkında verdiği bilgilerin etkisiyle Devs kabilesinden bazı isimler ihtida etmiş ve onun başkanlığındaki 70-80 kişilik bir heyet Medine'ye gelmiştir. Şehre vardıkları zaman Resulullah'ın Hayber'de olduğunu öğrenince buraya kadar gitmişler, Hz. Peygamber de onları Harretü'l-Decâc'da" (Decâc taşlığında) kabul etmiştir.[37]

Resulullah'ın Muharrem ayında Hayber seferine çıkıp yaklaşık bir buçuk ay sonra (Rebîulevvel'in başlarında) şehre döndüğünü belirtmiştik. Buna göre Devs heyetinin Rebîulevvel'den önceki ay olan Safer'de gelmiş olması gerekir. Apaydın, heyetin gelişini yedinci yılın Safer ayıyla tarihlendirir. Ayrıca bu tarihin 11 Nisan-8 Haziran 628 tarihlerine denk geldiğini söyler.[38] Vâkıdî, Devs heyetinin geldiği sırada Eşcâ' kabilesinden de bir grubun geldiğini söyler.[39]

Devs heyetinin içinde ünlü hadis ravilerinden Ebû Hureyre de vardı. Ayrıca Mekke dönemindeyken İslâm'ı kabul eden Tufeyl'in yanı sıra Ümmü Şerîk ile eşi Ebü'l-Akr ve Abdullah b. Üzeyhir gibi isimler de bulunuyordu. Rivayete göre Ümmü Şerîk Müslüman olduğu zaman akrabalarının ağır işkencelerine maruz kalmıştır.[40] Bazı rivayetler arasında Ümmü Şerîk ilk Müslüman kadınlar arasında gösterilmiştir. Hatta eşi ile beraber Mekke'de ikamet ettiklerinden bahsedilir.[41] Muhtemelen müşrikler tarafından rahat bırakılmayınca, tekrar

36 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 636.
37 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 102.
38 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 668.
39 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 683.
40 İbn İshâk, 284; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, X, 149-51; el-Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, III, 437; el-Mustağfirî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, II, 655; Bir rivayete göre Ümmü Şerîk Medine'ye geldikten sonra kendisini Resulullah'a evlilik teklif etmiş, ancak Allah Resulü nazik bir üslup teklifi geri çevirmiştir. Ahzâb suresinin 50. ayetinin onun hakkında nazil olduğundan bahsedilir. Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, VI, 3518.
41 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, II, 508; Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureyş*, 435; Belâzurî, *Ensâb*, I, 422; el-Burrî, *el-Cevhere*, II, 75.

yurtlarına dönmüşler ve müteakiben Devs heyetiyle beraber Medine'ye gelmişlerdir.

Devs kabilesinden olup Mekke'de ikamet eden ve erken dönemde Müslüman olan Muaykıb b. Ebî Fâtıma isminden bahsedilir. Bu şahsın Said b. el-Âs ve Utbe b. Rebîa'nın anlaşmalısı olduğu söylenir. Ayrıca Habeşistan'a hicret eden grup içinde de yer almıştır. Diğer bir deyişle ilk Müslümanlardan birisidir. Bir iddiaya göre Müslümanlara baskı ve zulüm artınca kavmine dönmüştür. Sonuçta Hayber fethinin akabinde Medine'ye dönmüştür.[42]

İddiaya göre heyette yer alan Abdullah b. Üzeyhir, kabilesi içinde saygın bir konuma sahip olduğunu söyleyip kendisinin emir tayin edilmesini istemiş, Resulullah da ona şu karşılığı vermiştir: "Ey Devsli kardeşlerim! İslâm garip başladı, yine garip bitecek. Ama Allah'ın emirlerine uyanlar kurtulacak. Bunun dışında başka şeylerin peşine düşenler helak olacak. Unutma ki, kavminin en büyüğü en doğru olanıdır. Yakında hak bâtıla galip gelecektir."[43] Bu rivayet hadis mecmuaları arasında da isnadlı[44] veya isnadsız[45] olarak zikredilmiştir. Ancak bağlamından koparıldığı gibi "İslâm garip geldi, garip gidecek" şeklinde daha kısa cümleye dönüştürülmüş, hatta Devs heyetiyle ilişkisinden de söz edilmemiştir.

Resulullah Habeş mültecileri ile beraber gelmiş olan bu heyetlere de Hayber'de elde edilen ganimetlerin humus kaleminden (kamu geliri statüsündeki paydan) hisse vermek isteyince bazı sahabiler itiraz etmiş, bunun üzerine Ebû Hureyre karşı itirazlarda bulunmuştur.[46] Özellikle Ebân b. Said b. el-Âs ile Ebû Hureyre arasında karşılıklı sataşmalara yol açan gerginlik yaşandığı söylenir. Örneğin Ebân onlara pay verilmesine itiraz edince, Ebû Hureyre de İbn Kavkâl'i öldür-

42 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 109.
43 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 304.
44 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 83; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, II, 409; Dârimî, *es-Sunen*, III, 1813; İbn Mâce, *es-Sunen*, V, 125; Tirmizî, *es-Sunen*, V, 18; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, III, 323.
45 İshâk b. Râheveyh, *el-Musned*, I, 382; Muslim, *es-Sahîh*, I, 128.
46 Buhârî, "Cihad", 28.

düğünü ve katili olduğunu hatırlatmış, bunun üzerine Ebân, Ebû Hureyre'yi alayvari bir edayla, "Vay be! Devs dağından yuvarlanıp yanımıza gelen şu herife bakın. Müslüman birisinin öldürülmesini bana haber veriyor! Üstelik Allah benim sayemde ona ikramda bulunurken beni de onun eliyle ağlatmadı." mealinde açıklamalar yapmıştır.[47] Söz konusu tartışma hadis kaynaklarında da yer almaktadır.[48]

Devs heyetiyle gelenlerin bir kısmının dönmeyip Medine'de ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Bir rivayette Zulhuleyfe mevkiinde bu kabileye mensup olanların meskun olduğundan bahsedilir. Hz. Osman taraftarı olan Ebû Ervâ ed-Devsî'nin de burada konakladığı söylenir.[49] Ayrıca Ebû Hureyre'nin de dönmeyip Suffe ashabına katıldığı ve burada kaldığı bilinmektedir. Daha sonra el-Alâ b. Hadramî ile beraber Bahreyn'e gönderilmiştir.[50]

Devs kabilesinden Sa'd b. Ebî Zübâb'ın kabilesine ait vergileri getirdiği ve İslâm'ı kabul edip Resulullah'a bağlılık bildirdiği rivayet edilir. Hatta Resulullah'ın onu kabilesine vergi memuru olarak görevlendirdiği, Hz. Ebû Bekir[51] ve Hz. Ömer döneminde de bu görevi sürdürdüğü söylenir.[52] İbn Sa'd bu bilgileri Hendek Savaşı'ndan sonraki süreçte Resulullah'a bağlılık bildiren sahabilerin biyografilerine dair haberler arasında zikreder.

Rivayete göre Resulullah hicretin sekizinci yılında Tufeyl b. Amr ed-Devsî'yi kabilesine ait olan Zülkeffeyn adlı putu imha etmek için görevlendirmiştir. Hatta Taif'e doğru sefer düzenlemeyi planladığı sırada onu buraya gönderdiği iddia edilmiştir. Ayrıca kendisinin de buraya gideceğini söylemiş ve putu imha ettikten sonra kabilesinden katılanlarla beraber

47 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 683.
48 Humeydî, *el-Musned*, II, 264; Buhârî, *es-Sahîh*, V, 139; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VII, 349; Muhelleb b. Ebî Sufre, *el-Muhtasaru'n-Nasîh*, II, 281; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VI, 542.
49 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 258.
50 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 241.
51 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 46; İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, I, 250.
52 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 258; Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 553.

Taif'e gelmesini istemiştir. Tufeyl, yurduna gidip putu imha ettikten sonra yaklaşık 400 kişilik Devs grubuyla beraber Resulullah'ın Taif'e intikalinden dört gün sonra gelip buluşmuştur. Hatta muhasara silahı olarak *debbâbe* ve mancınıklar getirmiştir. İddiaya göre Resulullah cahiliye döneminde de kabilenin sancağını taşıyan Nu'mân b. Bâziye el-Hebî'ye aynı görevi vermiştir.[53]

Diğer Heyetler

Hayber'in fethi sırasında Yemen tarafından Medine'ye gelen bir başa kabile temsilcisi Ebû Sa'lebe el-Huşenî heyetidir. İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere bakılırsa bu şahıs Mekke'nin fethinden önce gelmiş ve burada savaşmıştır. Onun gelişinin ardından 7 kişilik bir elçilik heyetinin daha gelip Resulullah'a tâbi oldukları ve Medine'ye geldikleri zaman Ebû Sa'lebe'ye konuk oldukları söylenir.[54] Vâkıdî de Hayber'in fethinden bahsederken onun ismini anar.[55]

Dârekutnî'de (385/995) yer alan bir rivayette bu kabile temsilcilerinin Resulullah Mekke'de bulunduğu sırada geldiğinden bahsedilmekte,[56] ancak daha önce geldikleri anlaşılmaktadır. Diğer yandan Ebû Sa'lebe'den nakledilen birçok hadis rivayetinin bulunduğunu hatırlatalım.[57] Ayrıca yaşadıkları bölgede Ehl-i Kitap mensuplarının bulunduğunu hatırlatıp domuz eti yediklerini ve bunun hükmünü sorduklarını, Resulullah'ın da yasak olduğunu söylediğine dair haberler nakledilmiştir.[58]

Mekke'nin fethinden önce Medine'ye gelen kabilelerden birisi en-Neha' temsilcileridir. İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre bu kabile mensupları Ertât b. Şerâhîl ve el-Cüheyş'i temsilci olarak göndermiş ve Resulullah'a bağlılık bildirmişlerdir. Re-

53 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 145; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, IV, 1496; Safedî, *el-Vâfî*, XXVII, 88.
54 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 284, IX, 419.
55 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 664; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, IV, 182.
56 Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, II, 681.
57 İbnu'l-Ca'd, *el-Musned*, I, 184.
58 Tayâlisî, *el-Musned*, II, 353; 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI, 108; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VII, 489.

sulullah da Ertât'ı kendi temsilcisi olarak görevlendirmiştir. Bu şahsın Mekke'nin fethi günü orduya katılarak bayraktarlık yaptığı söylenir.[59] Oysa bu bölgeden veya diğer bölgelerden gelen kabilelerin kahir ekseriyeti Mekke'nin fethi ve Huneyn Savaşı'ndan sonraki süreçte gelip bağlılık bildirmiştir.[60]

Hemedân Heyeti

Yemen bölgesinden gelen Hemedân heyetiyle ilgili verilen bilgiler dikkat çeker. Rivayete göre bu kabile mensuplarından Kays b. Amr b. Mâlik henüz Mekke döneminde Resulullah'la görüşüp Müslüman olmuş, hatta ona güvence verip yurduna götürmek istemiş, ancak Resulullah önerisini nazik bir dille geri çevirerek onu kavmine İslâm'ı anlatmakla görevlendirmiştir. Uğurlarken de, "Şayet İslâm'ı kabul ederlerse o zaman gelirsin ve birlikte döneriz" teklifinde bulunmuştur. Kays'ın gayretleri ile kabile mensupları arasında İslâm'ı benimseyenler olmuş, hicretten sonra "elçiler yılında" bir heyet Medine'ye gelince Resulullah verdiği sözü yerine getirip halkının İslâm'ı kabul etmesinde pay sahibi olan Kays b. Amr'dan övgüyle söz etmiş, "Kavminin en güzel elçisi Kays'tır" mealinde açıklama yaparak heyeti samimiyetle karşılamıştır.[61]

Bir başka rivayete göre Hemedân kabilesinden Abdullah b. Kays b. Ummu Gazâl da hicretten bir önceki hac mevsiminde Resulullah'la görüşmüştür. Resulullah ondan da kendisini korumalarını istemiş, o da bu konuyu kavmiyle görüştükten sonra kesin bir şey söyleyebileceğini söylemiş ve bir yıl sonraki hac mevsiminde buluşmak üzere anlaşmıştır. Ancak bu şahıs yurduna döndükten sonra Zübeyd kabilesinden birisi tarafından öldürülmüştür.[62]

59 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 298.

60 Neha' temsilcileri ile ilgili verilen bilgiler arasında Resulullah'ın onlarla gayet samimi diyalog kurduğu, hatta elçilerin nezaketinden memnun olduğu ve kavimleri arasında kendileri gibi kişilerini bulunup bulunmadığını sorduğu, onların da kendilerinden çok daha faziletli olan 70'den fazla kişinin bulunduğu, bununun üzerine Resulullah'ın onlar için hayır duada bulunduğu gibi detaylar anlatılır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 298.

61 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 293; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XVIII, 9; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 377.

62 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 294.

Bir rivayete göre heyet Medine'ye geldiği zaman üzerinde atlastan mamul *hibre* giysileri bulunuyordu. Resulullah onları görünce "Hemedân halkı ne kadar güzeldir. Ne de çabuk yardıma geldiler. İçlerinde İslâm'ın hedefleri ve direkleri vardır" ifadelerini kullanmıştır. Rivayete göre delegeler döneceği zaman Resulullah bu bölgede bulunan Hârif, Yâm, Şâkir gibi yerleşim birimlerindeki halkın da kendisine tâbi olmalarını isteyen bir yazı düzenlemiştir.[63]

Kimi rivayetlere göre Resulullah, Hâlid b. Velîd'i bir grup sahabi ile birlikte Hemedân'a göndermiş ve onları İslâm'a davet etmiştir. Ancak 6 ay geçmesine rağmen hiçbir ilerleme kaydedilmeyince onun yerine Hz. Ali'yi görevlendirmiştir.[64] Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Resulullah Hz. Ali'yi onuncu yılın Ramazan ayında yaklaşık 300 kişilik bir ordu ile Yemen'e göndermiştir.[65] Rivayetin devamında Hz. Ali'nin ayrıca Mezhic kabilesini de denetim altına aldığına dair bilgilere yer verilmiştir.

Hz. Ali, yürüttüğü faaliyetler hakkında Resulullah'a bilgi verirken inananların sayısının arttığını söylemiş, gelen haber Resulullah'ı sevindirmiş, hatta secdeye kapanarak "Hemedân'a selam olsun. Hemedân'a selam olsun"[66] sözleriyle memnuniyetini ifade etmiştir. İddiaya göre burada yürütülen çalışmalardan sonra, Hemedân halkından bir heyet Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir.[67] Bir başka rivayette de bu bilgi teyit edilmektedir.[68]

İbn Hişâm'ın verdiği bilgilere bakılırsa Hemedân heyeti Tebûk seferinden sonra gelmiş ve Resulullah'la görüşmüştür. Heyette Mâlik b. Namat, Ebû Sevr, Mâlik b. Eyfa', Dımâm b. Mâlik el-Selmânî, Amîre b. Mâlik el-Hârikî gibi isimler bulunuyor-

63 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 294.
64 Buhârî, "Hac", 32, 81; Müslim, "Zekât", 143, 144, "Hac", 147, 213; Ebû Dâvud, "Menasik", 23, 24, "Talak", 37, 39.
65 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1079.
66 Taberî, *Târîh*, III, 132; Beyhakî, *Ma'rifetu's-Sunen*, III, 316.
67 Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XII, 172; Zemahşerî, *el-Fâik*, III, 433; Sağânî, *el-'Ubâbu'z-Zâhir*, I, 17; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, XV, 328; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 658.
68 Rûyânî, *el-Musned*, I, 218; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, II, 516.

du.[69] Değişik kaynaklarda da heyetin Tebûk seferinden sonra geldiği bilgisi yer alır.[70] Elçilerin bağlılık bildirmesi ile beraber tüm Hemedân halkının İslâm'ı kabul ettiği söylenir.[71] Apaydın, heyetin dokuzuncu yılın Ramazan ayında (11 Kasım-10 Aralık 630) tarihleri arasında gelmiş olduğunu tespit etmiştir.[72]

Heyet geldiği zaman sözcüleri Mâlik b. Namat kendilerini öven bir şiirle söze başlayıp geliş amaçlarını açıklamış ve bağlılık bildirmiştir. Elçiler yurtlarına dönerken Resulullah ödeyecekleri vergi oranlarının yanı sıra, ayrıca halka hitaben çeşitli uyarıların yer aldığı bir mektup vermiştir. Bu yazıda istedikleri arazinin kendilerine ait olduğunun kayıt altına alındığına vurgu yapılmıştır.[73] Elçiler de taahhüt ettikleri kaidelere sadık kalacaklarına dair söz verip yurtlarına dönmüştür.[74] İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Hemedân halkı için düzenlenen yazıda halkın 200 ölçek kuru üzüm vergi ödemesi karara bağlanmıştır. Ayrıca bu bölgedeki Hayevân halkının 100 ölçeği *şatran darısından* olmak toplam 300 ölçek ve İmrânulcevf bölgesinden de 100 ölçek vergi alınması şartı yazıda yer almıştır.[75]

Bir rivayete göre bu kabileden olan Abdullah b. Kays elçiler yılında Medine'ye gelip Resulullah'la görüşmüştür. Resulullah ona kavmi arasında bir ağırlığı veya saygınlığının olup olmadığını sormuş, "evet" cevabı üzerine, kavminin de kendisine tâbi olmalarını sağlamasını istemiş, ancak Abdullah halkın kendisini dinlemeyecek olma ihtimalini zikrederek bu görevi üstlenmekten çekinmiştir. Abdullah b. Kays yurduna döndükten sonra faaliyetlerine başlamış, ancak bir süre sonra Benû Zübeyd kabilesi tarafından öldürülmüştür.[76]

Bir başka rivayete göre kabilenin şefi Hz. Muhammed'in peygamberliği ve başarıları hakkında haberler duyunca, hak-

69 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 597; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 496.
70 İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-Hadîs*, I, 548; Zeccâcî, *el-Emâlî*, I, 152; Rûyânî, *el-Musned*, I, 218; Kelâ'î, *el-İktifâ'*, I, 626.
71 Rûyânî, *el-Musned*, I, 218.
72 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 680.
73 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 598; Dârimî, *es-Sunen*, III, 1530.
74 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 597.
75 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 293.
76 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 294.

kında bilgi edinmek için Âmir b. Şehr'i Medine'ye göndermiştir. Resulullah ile görüşen Âmir yurduna dönünce, getirdiği haberler üzerine Hemedânlılar bir heyetle Medine'ye gelmeye karar vermiştir. Âmir b. Şehr yurduna döneceği zaman Resulullah onunla kendi kabilesine ve kendilerine komşu olan Umeyr Zûmerrân'a mektup gönderip onları İslâm'a davet etmiştir. Mâlik b. Mürâre er-Rehavî'yi de aynı amaçla Akk kabilesine göndermiştir.[77] Benzer haberler değişik rivayetlerde de dile getirilmiştir.[78]

İbn Sa'd, onun Medine'ye gelmediğini, Havlân bölgesine hakim olduğunu ve Resulullah'ın mektup göndererek bulunduğu bölgedeki hakimiyetinin devam edeceğini bildirdiğini söyler. Ayrıca bu şahsın meşhur Ebrehe'nin oğlu olduğunu da belirtir.[79] Âmir b. Şehr'in, Ebrehe'nin oğlu olduğuna dair bilgiler birçok hadis rivayetinde de yer alır.[80] İbn Sa'd bir başka rivayette ise bu şahsın adını Ma'dîkerib olarak zikretmiş ve yine aynı bilgiyi tekrarlamıştır.[81]

Rivayete göre onuncu yılın Şaban ayında Havlân bölgesinden bir heyet Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir.[82] Kilâ'î (ö. 634/1237), heyetin 10 kişiden oluştuğunu söyler.[83] Heyet üyeleri geldiği zaman "Senin için yollara düştük ve geride kalan kavmimizin de kefiliyiz, sana inanıyoruz" diye bağlılık bildirmiştir. Kabile temsilcileri din hakkında çeşitli sorular sormuş, Resulullah da onlara cevap vermiş ve Kur'an öğretecek muallimler görevlendirmiştir. Rivayette ayrıca Resulullah'ın onların putlarını kast ederek "Enes'in amcası ne yaptı?" diye bir soru sormuş, onlar da "Allah onu senin bize getirdiğinle değiştirdi, döndüğümüzde onu tahrip edeceğiz" diye söz vermişlerdir.[84]

77 Ebû Dâvud, "Harac, Fey' ve 'İmare", 26, 27.
78 Ebû Ya'lâ, *el-Musned*, XII, 275.
79 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 229.
80 Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, IV, 638; Ebû Ya'lâ, *el-Musned*, XII, 275; ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musned*, II, 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 460; İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, IV, 375.
81 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 229.
82 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 280.
83 Kelâ'î, *el-İktifâ'*, I, 609; Kastalânî, *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye*, I, 595.
84 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 280.

Havlân kabilesine ait olan bu putun sâdininin Enes'in amcasının olduğu, Resulullah'ın da bu nedenle onun hakkında soru sorduğu anlaşılmaktadır. Nitekim rivayetin bir başka versiyonunda "Havlân kabilesi tapındıkları putu ne yaptı?" mealinde bir soru sorduğundan bahsedilir.[85] İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Resulullah heyeti hediyelerle uğurlamış, onlar da söz verdikleri gibi yurtlarına döndükleri zaman Enes'in amcasının putunu tahrip etmişlerdir.[86]

Havlân heyetinin geldiği dönemde ayrıca Gassân ve Kinde heyetlerinin de geldiği ve Resulullah'ın onları güzel elbiseler giyerek karşıladığı, hatta ashaba da güzel elbiseler giymelerini önerdiği bilgilerine yer verilmiştir.[87] İbn Hibbân (ö. 354/965) bunlara Abs ve Muhârib kabilelerini de ekler.[88]

Becîle Heyeti

Yemen bölgesinden gelip Resulullah'a bağlılık bildiren önemli heyetlerden birisi Becîle kabilesi temsilcileridir. Yaklaşık 150 kadar kabile üyesinin onuncu yılın Ramazan ayında Cerîr b. Abdillah başkanlığında geldiği, Resulullah'a tâbi oldukları ve Allah'tan başkasını ilah edinmeyeceklerine dair söz verdikleri rivayet edilir.[89]

Rivayetin devamındaki bilgilere göre bu kabile ile akraba olan el-Ahmes kabilesinden de 250 kişilik bir başka heyet gelip aynı şartlarla Resulullah'a bağlılık sözü vermiştir. Cerîr, İslâm'ı kabul edince Resulullah ona kabilesinin putu olan Zülhalesa'yı sormuş, o da "Yerinde duruyor" karşılığını vermiştir. Bunun üzerine Resulullah imha etmesi için Cerîr'i görevlendirmiş, o da yurduna dönünce bu putu ortadan kaldırmıştır.[90]

İbn Sa'd, Becîle heyetinin onuncu yılda geldiğini söyler, ancak detay vermez. Buna mukabil Cerîr'in biyografisine dair

85 Kastalânî, *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye*, I, 595; Zurkânî, *Şerhu Mevâhibi'l-Ledunniye*, V, 218-19.
86 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 280.
87 Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *el-Meb'as ve'l-Meğâzî*, II, 738.
88 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 387
89 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 299.
90 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 299, VI, 291.

bilgiler arasında bu yılın Ramazan ayında geldiğini ve Ferve b. Amr el-Beyâdî'nin evinde konuk olduğunu söyler. Rivayetin devamında Medine'ye yaklaştığı zaman Cerîr'in güzel elbiseler giydiği ve bu şekilde Resulullah'ın karşısına çıktığı detayları anlatılır. Ayrıca Cerîr'in Medine'de birkaç gün kaldığından bahsedilmiştir (مَكَثَ أَيَّامًا). Sonra yaklaşık 150-200 kişilik bir grupla Zülhalesa putunu imha etmek üzere yola çıkmış ve putu imha edince Ebû Ertât'la Medine'ye haber göndermiştir.[91] Cerîr'in Resulullah'ın vefatından 40 gün önce geldiğine dair bir iddiadan bahsedilir,[92] ancak bu tarih tartışılabilir. Zira geri dönüp putu yıkması ve tekrar Medine'ye haberin gelmesi daha uzun zaman gerektirmektedir.

Zülhalesa, Mekke ile Yemen arasındaki Tebâle'de bulunuyordu.[93] Becîle, Has'am, Devs, Ezdü Serât ve Hevâzin gibi kabilelerin ilahıydı.[94] Has'am kabilesi ile Becîle kabilesi akraba olmalarına rağmen aralarında putun imhası nedeniyle şiddetli çatışma yaşanmıştır. Sonunda tutunamayacaklarını anlayan Has'am kabilesi de Medine'ye temsilci gönderip bağlılık bildirmiştir.[95]

Rivayete göre Resulullah Cerîr b. Abdillah'ı, ayrıca Zü'l-Kelâ' b. Habîb ve Zû Amr gibi kabile önderlerini İslâm'a davet etmekle de görevlendirmiştir. Her ikisinin yanı sıra Zü'l-Kelâ'nın hanımı Dureybe bnt. Ebrehe de Müslüman olmuştur. Rivayetteki detaya göre Resulullah vefat ettiği zaman Cerîr henüz onların yurdunda bulunuyordu. Bu bilgi dikkate alınırsa söz konusu davetin risaletin son zamanlarına doğru yapıldığı anlaşılmaktadır. Vefat haberini duyan Cerîr'in Medine'ye döndüğü rivayet edilir.[96]

91 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 291, 292, 293; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VI, 301.
92 Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VI, 299.
93 İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 40.
94 İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 40; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 86; Kâsim es-Sarakustî, *ed-Delâîl fî Ğarîb el-Hadîs*, I, 116; Zemahşerî, *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*, I, 141; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, I-XV, VII, 29.
95 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 300.
96 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 229.

Sudâ' Heyeti

Kimi rivayetlere göre Resulullah Huneyn Savaşı'ndan sonra Ci'râne'den ayrılıp Medine'ye döneceği zaman yaklaşık 400 kişilik bir kuvveti Kays b. Ubâde'nin emrine verip Yemen tarafına göndermiştir. Ordu Kanâ adlı yere gelince buraya yakın bölgede meskûn olan Sudâ' halkından Ziyâd b. el-Hâris es-Sudâî kavmi adına bağlılık bildirmek için apar topar Resulullah'a ulaşmıştır. Huzura kabul edildiği zaman kabilesi üzerine ordu gönderileceğinden endişe duyduğunu belirtmiş ve kavminin İslâm'a girmesi konusunda kefîl olmuştur. Onun isteği üzerine Resulullah ordu göndermekten vazgeçmiştir. Rivayetin devamındaki bilgilere göre Ziyâd b. el-Hâris, kavmine haber gönderip temsilci göndermelerini istemiş, onun haberi üzerine kabileden yaklaşık 15 kişilik bir heyet gelip bağlılık bildirmiştir. Onun aracılığıyla heyet gelince Resulullah memnuniyetini ifade etmiş ve "Sen kavmin içinde sözü dinlenen birisisin" diye Ziyâd'a iltifatta bulunmuştur. Rivayete göre heyet döneceği zaman Resulullah Ziyâd'ın talebi üzerine onu kavmine idareci olarak atamış ve onun için yazılı bir belge düzenlemiştir. Hatta topladığı vergilerden kendisine de pay ayırabileceğine dair talebinin de yazılı olarak ona verildiğinden bahsedilir.[97]

İddiaya göre Resulullah Südâ' kabilesinden bir grupla ikinci kez Veda Haccı'nda karşılaşmıştır. Ayrıca bu kabileden birisinin Resulullah'ı ziyaret ettiği ve ezan okuduğu, daha sonra Bilâl'in gelip ezan okumak için hazırlık yapması üzerine Resulullah'ın "Sudâ'lı kardeşimiz ezan okudu" dediği rivayet edilir.[98]

İbn Sa'd'ın Vâkıdî'ye dayandırarak verdiği bilgilere göre Sudâ' kabilesinden gelen bir kişi kabilesinin su kuyusunun azlığından yakınmıştır. Hatta su aramak için etrafa dağıldık-

97 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 279; Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 497; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXXIV, 345.

98 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 282, VI, 279; Ebü Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1206; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 531; Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IX, 446.

ları zaman sayıları az olduğu için rakip kabilelerin saldırısından korktuklarını söylemiş ve kuyularının suyunun bol olması konusunda dua etmesini istemiştir. Resulullah da ona 7 çakıl taşı verip memleketine döndüğü zaman kuyularına atmasını ve bu şekilde sularının bollaşacağını söylemiştir.[99]

Vâkıdî bu anlatıyı, Tebûk seferi dönüşünde yaşanmış bir olay olarak sunar ve Sa'du Hüzeym kabilesinden bir şahısla ilişkilendirir. Muhtemelen Huneyn dönüşünde kabile mensupları Medine'ye gelip bağlılık bildirince bu şahıs Tebûk seferine katılmış, onun anlattığı anı Yemen'deki kabilesi Sudâ' ile ilgili haber olarak zannedilmiştir. Nitekim Sa'du Hüzeym ismi ile Sudâ' kelimeleri de birbirine yakındır. Diğer yandan Tebûk ismi zikredilmeksizin bu şahsın Resulullah'la bir sefere katıldığı ve ezan okuduğu,[100] bir başka rivayette ise bu olayın Tebûk dönüşünde yaşandığı[101] ve bu şahsın burada meskûn olan kabileye mensup olduğu zikredilir.[102] Diğer yandan bu anlatı, rivayetin sonlarına doğru Tebûk dönüşünde Resulullah'ın parmaklarından su akıttığı iddialarına kadar dönüştürülmüştür. Nitekim bu konu Tebûk'la ilgili başlıkta ele alınmıştır.

Medine'ye Bağlılıkta Kabile Rekabetinin Rolü

Yemen'den gelip Resulullah'a bağlılık bildiren kabileler genelde maddi beklenti, kabileler arası rekabet, çatışma veya siyasi hesaplar gibi saiklerle Medine'ye temsilciler gönderip bağlılık bildirmişlerdir. Gelişmelere bakılırsa Yemen bölgesindeki kabile dengeleri veya aralarındaki rekabet, Medine'ye bağlılıkta hayli etkili olmuştur. Nitekim yukarıda *ebnâ*nın durumunu örnek vermiştik. Benzer bir örnek Zübeyd (Zebîd) kabilesi ile Murâd kabilesi için de geçerlidir.

İddiaya göre Zübeyd kabilesinin başkanı Amr b. Ma'dîkerib bir heyetle gelip bağlılık bildirince, bu gelişmenin aleyh-

99 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 280.
100 Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 496.
101 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 282, VI, 280
102 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 344; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 528; İbn Hibbân, *Meşâhîru 'Ulemâi'l-'Emsâr*, I, 97; Safedî, *el-Vâfî*, XV, 6.

lerine olabileceğini düşünen Murâd kabilesi reisi Ferve b. Müseyyek de bir heyetle gelip bağlılık bildirmiştir.[103] Rivayete göre Murâd kabilesi Hemedân kabilesi tarafından mağlup edilmişti. Resulullah'ın giderek güçlendiğini öğrenen Ferve b. Müseyyek Medine'ye gelip kabilesi adına bağlılık bildirmiştir. Diğer bir deyişle rakiplerine karşı müttefik kazanmayı hedeflemiştir. Ferve yurduna dönerken Resulullah onunla beraber Halid b. Said'i vergi memuru olarak göndermiştir. Ayrıca Zübeyd ve Mezhic kabilelerinin de vergi memuru olarak görevlendirilmiştir.[104]

Benzer bilgileri aktaran İbn Sa'd, Ferve b. Müseyyek'in Kinde kralları ile de arasının iyi olmadığını ve bu nedenle Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiğini söyler. Ayrıca onu Sa'd b. Ubâde'nin misafir ettiğini, kaldığı süre içinde ona İslâm'ı anlattığını, döneceği zaman Resulullah'ın ödeyecekleri vergi oranlarını bildiren bir yazı verdiğini ve hediyelerle uğurladığını ilave eder. Diğer yandan Hâlid b. Said'i de bu bölgeye vergi amili olarak gönderdiğini de ekler.[105]

Kaynaklar Hemedân kabilesi ile Zübeyd kabileleri arasında kan davası olduğunu ve er-Rezm (Redm)[106] adı verilen savaşta, Zübeyd kabilesinin ağır bir mağlubiyet aldığını zikreder.[107] Yalnız kalan Ferve b. Müseyyek, Kinde liderleriyle ittifak kurmuş, ancak muhtemelen umduğu desteği bulamayınca onlarla da arası açılmış ve sonunda Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Resulullah onunla görüştüğü zaman er-Rezm hezimetinin kavmine fazlasıyla zarar verdiğini hatırlatınca, Ferve kabilesi ve ailesinin mahvolduğunu söyle-

103 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 581; Taberî, *Târîh*, III, 132, 134.

104 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 583; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 283; Taberî, *Târîh*, III, 136; eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 519.

105 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 283, VI, 261; Taberî, *Târîh*, III, 134.

106 Bazı rivayetlerde er-Rezm olarak da geçer. Redm; Yeğûs adlı puttan dolayı Hemedân ile Mudar kabileleri arasında vuku bulan savaştır. İddiaya göre Mudar'ın elinde bulunan putu Ferve'nin kabilesi zorla ele geçirmek isteyince savaş çıkmıştı (Taberî, *Târîh*, III, 326).

107 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 581; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, IV, 343.

miştir.[108] Taberî er-Rezm olayının ardından Zübeyd kabilesinin Medine'ye bağlandıklarını söyler ve böylece hem kendileri hem de İslâm için hayırlı bir adım attıklarını dile getirir.[109]

Ferve b. Müseyyek, Murâd kabilesinin temsilcisi sıfatıyla Resulullah'a gelip bağlılık bildirerek kabilesi içinde de önemli bir konum elde etmiş ve vali (Resulullah'ın temsilcisi) olarak görevlendirilmiştir. İbn Sa'd onun için "Resulullah'ın yanında kaldığı kadar kaldı" ifadelerini kullandıktan sonra Murâd, Zübeyd ve bütün Mezhic kabilelerine vali olarak görevlendirildiğini söyler. Resulullah onunla birlikte Yemen'deki *ebnâ* halkına da bir mektup göndermiş ve burada görevli olan Hâlid b. Said'e vergilerini ödemelerini bildirmiştir. Ancak Ferve anılan bölgelere idareci atanınca, aynı kabileden olan rakibi konumundaki Kays b. Mekşûh ve Amr b. Ma'dîkerib harekete geçmiş ve onlar da farklı zamanlarda Medine'ye gelip bağlılık bildirmişlerdir.

İddiaya göre Amr b. Ma'dîkerib Ferve'nin Medine'ye bağlanması ve Resulullah hakkında birtakım haberler duyması üzerine, Kays b. Mekşûh'la konuşup birlikte Medine'ye gitmeyi önermiş, ancak Kays kabul etmemiştir. Amr da Ferve b. Müseyyek'in Resulullah'ın temsilcisi olduğuna atıfla ona tâbi olmak zorunda kalacağını söylemiş, ancak Kays kararında ısrar edince Amr b. Ma'dîkerib yola düşüp Medine'ye gelmiş ve bağlılık bildirmiştir. Haberi duyan Kays, ona bozulmuş ve "Bana karşı geldi, görüşümü terk etti" diye kızgınlığını dile getirmiştir. İbn Hişâm, da benzer bilgileri verir ve Amr b. Ma'dîkerib'in kendi onayı olmadan Medine'ye gidip Resulullah'la ittifak kurmasından dolayı ona öfke duyduğunu kaydeder.[110] Diğer yandan Ferve b. Müseyyek ise, Kays'ın üzerine gidince, Amr b. Ma'dîkerib de, "Ben sana bir gün mutlaka onun kuyruğuna takılacaksın dememiş miydim?" diye haber yollamıştır. Ferve'nin takibinden kurtulamayacağını anlayan Kays, çareyi Medine'ye kaçmakta bulmuş ve Resulullah'a tâbi

108 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 261; Taberî, *Târîh*, III, 134, 135.
109 Taberî, *Târîh*, III, 136; eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 519.
110 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 583.

olmuştur. Ancak tireni kaçırdığı için herhangi bir idarecilik elde edememiştir. Taberî, onun Zübeyd'den bir heyetle geldiğini ve Resulullah'a biat ettiğini söyler.[111]

Bir iddiaya göre Resulullah Zübeyd kabilesini İslâm'a davet edince, kabile reisi Amr b. Ma'dîkerib, kabilenin ileri gelenlerinden Kays b. Mekşûh'a gidip Hz. Muhammed'den aldığı daveti haber vermiş ve onun peygamberliği hakkında konuşmuştur. Duyduklarından etkilenen Amr b. Ma'dîkerib Medine'ye gidip onu tanımak istediğini ve gerçekte kim olduğunu merak ettiğini söylemiş, ancak Kays b. Mekşûh bu öneriye sıcak bakmamıştır. Bir süre sonra Amr b. Ma'dîkerib yaklaşık 10 kişilik bir heyetle Medine'ye gidip Resulullah'a tâbi olmuştur.[112] Heyet üyeleri Medine'ye varınca "Benû Amr b. Âmir'den bu vaha halkının efendisi kimdir?" diye sormuşlar, "Sa'd b. Ubâde" cevabı üzerine ona misafir olmuşlardır. Sa'd, onları ağırlayıp Resulullah'la görüştürmüş ve sonra hediyelerle uğurlamıştır.[113]

Amr b. Ma'dîkerib, bir süre Medine'de kalıp İslâm'ı öğrenmiş ve yurduna dönmüştür. Kısa süre sonra Resulullah'ın vefat ettiğini öğrenince bu sefer irtidat etmiştir. Bir iddiaya göre Kays b. Mekşûh onun İslâm'ı kabul etmesinden rahatsız olmuş ve kendisini tehdit etmiştir.[114] Resulullah'ın vefatı üzerine baskılara dayanamayıp inancını terk etmiştir.

Umduğunu bulamayan Kays b. Mekşûh Resulullah'ın vefatına yakın dönemde isyan başlatan ve peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Esved el-Ansî'nin peşine takılmıştır. Esved'in hayli güçlendiğini görünce, onu öldürüp yerine geçme planları yapmış, ancak bu niyeti fark edilince öldürülmekten korkmuş ve bu sefer Müslüman idarecilere yanaşmıştır. Hatta Esved'in öldürülmesinde aktif rol oynamıştır. Dönek karakteri nedeniyle "Vefasız Kays" olarak anılmıştır.[115] Görü-

111 Taberî, *et-Târîh*, III, 132.
112 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 283; Taberî, *Târîh*, III, 133; eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 590.
113 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 283.
114 Taberî, *Târîh*, III, 134.
115 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 263, 264, 268-69.

nen o ki, Kays bu hamlelerden bir sonuç elde edemediği gibi, Medine'ye geç gelip bağlılık bildirdiği için tireni kaçırmış ve Ferve'nin kabile temsilciliğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Hatta Amr b. Ma'dîkerib de ona "Ben seni uyarmamış mıydım?" diye yanlış tercihte bulunduğunu söylemiştir.[116]

Esved'in öldürülmesinde aktif rol oynayan Kays b. Mekşûh, her ne kadar Müslümanların safında yer almışsa da, Hz. Ebû Bekir dönemindeki isyan ve irtica hadiselerine de karışmıştır. Hatta Medine'ye bağlılığı ile bilinen *ebnâ*ya mensup Dâzeveyh'i öldürmüş, bunun üzerine yakalanıp Medine'ye gönderilmiş, ancak delil yetersizliğinden serbest bırakılmıştır.[117]

Görüldüğü üzere Amr b. Ma'dîkerib veya Kays b. Mekşûh gibi kimi kabile reisleri kendi çıkarları gereği Medine'ye gelip bağlılık bildirmişlerdir. İbn Sa'd, Amr'ın yaklaşık 10 kişi ile birlikte Medine'ye gelip bağlılık bildirdiğini söyler, ancak Resulullah'ın vefat haberini aldığı zaman isyan ettiğini ve Medine ile bağlarını kopardığını bildirir. İsyan edişinin arkasında onun da Ferve'den duyduğu rahatsızlığın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim söylediği bir şiirde onun idaresini en kötü yönetim olarak nitelemiştir. Hatta onu burnu pislik kokusu almış eşeğe benzetmiştir. Ferve b. Müseyyek ise kendisine muhalif olan Kays ve Amr b. Ma'dîkerib'in aksine Resulullah'ın vefatından sonra da Medine ile ilişkilerini korumuştur.[118] Bütün bunlar bölgesel liderlerin gönülden İslâm'ı kabul etme yerine Müslüman gözüküp kendi siyasi çıkarlarını hedeflediklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.[119]

Mezhic'den ayrıca Rahâvîler olarak da adlandırılan Mezhic'in Rehâ b. Münebbih b. Harb heyeti de risaletin son yılında, 15 kişilik bir grup olarak Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Heyetin Remle bnt. Hades'in evinde mi-

116 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 269.
117 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 264.
118 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 268-69.
119 Hz. Ebû Bekir Yeme bölgesine hakim olunca, buradaki isyancılar tekrar itaat altına alınmış ve daha sorna İslâm fetihlerine katılmışlardır. Nitekim Amr b. Madîkerib de bunlardan birisi olmuş ve Hz. Ömer döneminde İran cephesinde savaşmıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 270.

safîr edildiği ve başkanlarının Resulullah'a Mirvâh adlı bir at hediye ettiği söylenir. Eğitimli bir at olan Mirvâh'a bir gösteri yürüyüşü yaptırılmış, Resulullah da hayli beğenmiştir. Resulullah heyeti hediyelerle uğurlamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla kabilenin gelir düzeyi iyi olmadığı için Resulullah ödeyecekleri vergi miktarında indirime gitmiş ve 5 ukıyye gümüş para düşürmüştür. Daha sonra buradan bir heyet daha gelmiş, Resulullah onlara Hayber gelirlerinden 100 yük verilmesini karara bağlamıştır. Hatta bu konuda ellerine bir de yazılı belge vermiştir. Kabile üyeleri Hayber'den aldıkları hisselerini daha sonra Muâviye'ye satmıştır.[120]

Heyetin onuncu yılda geldiği aralarında şairlik özelliğiyle bilinen Amr b. Subey'in de bulunduğu ve bir süre Medine'de kalıp Kur'an öğrendikten sonra yurtlarına döndüğü, daha sonra onlardan bir grubun da gelip Resulullah'la beraber Veda Haccı'na katıldıkları yönünde haberler nakledilmiştir. Hatta bunlar daha sonra Şam tarafına gönderilen Üsâme b. Zeyd ordusunda da görev almıştır.[121]

Amr b. Subey'in Sıffîn'de Muâviye safında savaştığı söylenir. İddiaya göre vaktiyle Resulullah kendisine bir bayrak vermişti.[122] Müteakip süreçte de Şam'da ikamet etmiş, buranın eşrafından sayılmış[123] ve burada defnedilmiştir.[124]

Mezhic kabilesinin bir kolu olan Sa'du'l-Aşîre'den de bir heyetin gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiğinden bahsedilir.[125] Aynı rivayette yer alan haberlerde kabilenin *Ferrâs* adında bir putlarının olduğu, içlerinden Zübâb adlı birisinin putu tahrip ettiği, sonra da bir heyetle Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiği rivayet edilir.[126] Harkuşî, bu putu Karrâs olarak

120 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 297.
121 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 278; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XLVI, 17; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 522.
122 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 297; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XLVI, 16; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, IV, 214.
123 İbn Mâkûlâ, *Tehzîbu Mustemeri'l-'Evhâm*, I, 250.
124 İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 40.
125 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 41, 81.
126 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 295.

zikretmiş ve Zübâb b. el-Hâris'in onun sadinliğini/bakıcılığını yaptığını, daha sonra da putu imha edip Müslüman olduğunu dile getirmiştir.[127]

Esved el-Ansî'nin İsyanı

Yemen'de idareyi elinde bulunduran *ebnâ* hanedanının Medine'ye tâbi olduğunu yukarıda belirtmiştik. *Ebnâ*nın bu tercihinin arkasında Sâsânîlerin nüfuzunun bitmiş olması, yerli kabilelerin onlara karşı başlattığı muhalefet ve düşmanlık gibi amiller söz konusudur. *Ebnâ*ya karşı en ciddi muhalefet Mezhic kabilesinden gelmiştir.

Asıl adı Abhele b. Kâ'b olan Esved, Mezhic'in alt kolu olan Ans kabilesine mensuptur. Bir rivâyete göre yüzünün esmerliği nedeniyle "çok esmer" anlamına gelen *Esved* künyesiyle, bir başka rivayete göre ise yüzüne peçe taktığı için *peçeli* anlamına gelen *Zülhımâr* unvanıyla anılmıştır. Aynı zamanda "eşek sahibi" anlamına gelen bu kavramın sahip olduğu eşeğinden dolayı verildiği de iddia edilmiştir.[128]

Esved'in peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığından bahsedilir, ancak onun hareketi peygamberlik iddiasından daha çok milli direniş niteliğindedir. Bununla beraber el çabukluğuyla yaptığı sihirbazlık hareketleri ile etrafındakileri etkileyip taraftar topladığı anlaşılmaktadır. Bir iddiaya göre eğittiği eşeğine "rabbine (sahibine) secde et" diye seslenir, eşeği de onun dediğini yapardı. Ayrıca hayvan boğazlamasıyla ilgili hayret verici yeteneği olduğuna atıfla bazı harikulade sahneler anlatılır. Bu yeteneğine tanık olan ravi "Ben hayatımda bundan daha etkileyici bir manzara görmedim" diye hayretini ifade etmiştir.[129]

Esved'in kâhin olduğundan da bahsedilir. Hatta kendisine tâbi olan bir cin edindiği ve bu cin sayesinde birtakım gizli bilgilere eriştiği veya hakkındaki planları onun sayesinde öğ-

127 Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, I, 253; ayrıca bk. Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *Kitâbu'l-Meb'as ve'l-Meğâzî*, I, 160.
128 Belâzurî, *Fütûh*, 113.
129 Taberî, *Târîh*, III, 216.

rendiği iddia edilir.[130] Bir rivayete göre yakın adamlarından olan Kays b. Abdiyeğûs el-Mekşûh,[131] (Kays b. el-Mekşûh) onu öldürüp yerine geçme planı yapınca bunu öğrenmiş ve Kays'ı yanına çağırıp sorgularken bu bilgileri kendisine cin dostunun getirdiğini hatırlatarak şunları söylemiştir: "Ey Kays! Sen onun (cinin) bana neler söylediğini biliyor musun? O bana şunları söyledi: 'Sen Kays'ı yakın adamlarından birisi yaptın. Ona değer verdin, ancak o senin yanında yükselince düşmanlarının safına geçti. Elindeki idareyi almak istiyor ve sana ihanet etti.' Sonra cin bana 'Ey Esved, Ey Esved! Onun şerrinden sakın, ağaçtan meyve kopardığın gibi onun kafasını kopar. Aksi hâlde idareni elinden alacak.' dedi."[132]

Resulullah ile *ebnâ* kökenli Bâzân arasında samimi ilişkiler kurulmuştu, ancak kısa süre sonra vefat edince yerine oğlu Şehr b. Bâzân geçmiştir. Bir rivayete göre Hz. Peygamber, Cerîr b. Abdillah el-Becelî'yi Esved'e gönderip İslâm'a davet etmiş, ancak kabul etmemiştir.[133] Aksine *ebnâ*ya karşı direniş başlatarak Resulullah'ın valisi konumundaki Şehr b. Bâzân'ı öldürmüş ve hanımını haremine alarak Yemen'deki idareyi ele geçirmiştir.[134] Onun *ebnâ*yı hakir gördüğünden bahsedilir.[135]

Kısa sürede büyük bir güce ulaşan Esved el-Ansî, Resulullah'ın Yemen'deki idarecilerini de tehdit etmiştir. İddiaya göre Müslüman idarecilere şu muhtevada bir yazı göndermiştir: "Ey yabancılar! Yurdumuzu terk edin. Topladığınız malları/vergileri bize bırakın. Biz bu topraklara ve toplanan mallara sizden daha çok hak sahibiyiz."[136] Karşısında tutunamayan Müslüman idareciler onun nüfuz alanından çıkıp uzaklaşmış,

130 Taberî, *Târîh*, III, 220.
131 İbn Sa'd, ateşle dağlanması nedeniyle ona el-Mekşûh sıfatının verildiğini ve babasının Murâd kabilesinin ileri gelenlerinden olduğunu söyler. Hatta kendisi de kabilenin önde gelen isimlerindendi. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 263.
132 Taberî, *Târîh*, III, 215.
133 Belâzurî, *Fütûh*, 113.
134 Taberî, *Târîh*, III, 228, 229, 230.
135 Belâzurî, *Fütûh*, 114.
136 Taberî, *Târîh*, III, 214.

kimisi Medine'ye kaçmıştır. Taberî'nin ifadesine göre Esved'in isyanı "yangın gibi her tarafa sıçramış"[137] ve Yemen'deki diğer yerleşim birimlerini de etkisi altına almıştır.

Esved ortaya çıktığı zaman vaktiyle Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildiren Amr b. Ma'dîkerib[138] ile Kays b. Mekşûh da irtidat edip onun safına geçmiştir.[139] Esved de Amr'ı kendisine halife yapmıştır.[140] İbn Sa'd Amr'ın yaklaşık on kişi ile Medine'ye gelip Resulullah'a biat ettiğini söyler.[141] Rivayete göre bu şahıs bölgede görev yapan Halid b. Said'in idareciliğini tanımamış ve onunla arası açıldığı için irtidat edip Esved'in safına geçmiştir.[142] Onun gibi Kays b. el-Mekşûh da Esved'e destek vermiştir.[143] Her ikisi Resulullah'a bağlılık bildirdiği hâlde,[144] sonradan Esved'in yanında yer almıştır. Bu gibi kabile liderlerinin desteğini alan Esved, her geçen gün gücüne güç katmıştır. Her ikisi de Hz. Ebû Bekir döneminde tekrar itaat altına alınmışlardır.

Gelişmelere bakılırsa Esved el-Ansî'nin hareketi peygamberlik iddiasından daha çok milli bir direniş niteliğindedir. *Ebnâ*yı hedef alan söylemi ve Resulullah'ın gönderdiği vergi amillerine karşı düşmanca tutumu nedeniyle taraftar bulmuştur. Diğer yandan Resulullah'ı taklit ederek hareketine güç katmaya çalışmıştır. Özellikle el çabukluğuyla bazı yetenekler sergileyip halkı etkilediği ve bu yolla nübüvvet iddiasında bulunup siyasi güç devşirdiğinden bahsedilir. Hatta kâhinlik yeteneği olduğu, bu özelliğini kullanıp halkı inandırdığı ve hızla taraftar topladığı da söylenir.[145]

Anlatılana göre Esved ortaya çıktığı zaman San'a üzerine yürüyerek *ebnâ*dan olan Şehr b. Bâzân'ın iktidarına son ver-

137 Taberî, *Târîh*, III, 215.
138 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 585; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, V, 369.
139 İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, IV, 139.
140 Taberî, *Târîh*, III, 268.
141 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 268.
142 Taberî, *Târîh*, III, 269.
143 Taberî, *Târîh*, III, 215.
144 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 583.
145 Taberî, *Târîh*, III, 236-37.

miş ve eşini de haremine almıştı.[146] Ancak kadın ondan nefret ettiği için kendisi gibi *ebnâ*dan olan Ferve b. Müseyyek ve Fîruz ed-Deylemî ile işbirliği yaparak bir suikastla Esved'in öldürülmesini sağlamıştır.[147] Bir ara onun yakın adamlarından olan Kays b. Mekşûh da bu suikast timinde yer almıştır. İddiaya göre onun öldürüldüğü haberinin Medine'ye gelmesinden üç gün sonra Resulullah vefat etmiştir.[148]

Belâzurî, Hz. Peygamber'in vefatından beş gün önce öldürüldüğü haberinin geldiğini söyler.[149] Buna mukabil Resulullah'ın henüz hasta olduğu ve en son duyduğu haberin bu olduğu da iddia edilmiştir.[150] Oysa haber geldiği zaman Resulullah vefat etmiştir. Bir iddiaya göre onu öldüren Feyrûz ed-Deylemî kafasını koparıp Resulullah'a getirmiştir.[151] Ancak bu iddia doğru değildir, zira bu süreçte Resulullah vefat etmiştir. Esved öldürülmüşse de, Resulullah'ın vefat haberinin Yemen'de duyulması üzerine yeni isyan dalgaları başlamıştır.[152]

Esved'in başlattığı isyan üzerine Yemen bölgesinde görevlendirilen valiler veya vergi amilleri karşılarında tutunamamış ve dağılmışlardı. Örneğin İbn Hazm ve Hâlid b. Said Medine'ye kaçarken, Muâz b. Cebel ise burada evlendiği hanımının kabilesine sığınmıştır. Ebnâ ise uzak diyarlardaki akrabalarının yanına sığınarak canını kurtarmıştır. Kimi görevliler ise İslâm'dan ayrılmayan kabilelerin yanına kaçmıştır.[153]

Esved'in öldürülmesinde başrolü oynayanlardan birisi *ebnâ*dan Fîruz ed-Deylemî idi. Muhtemelen bu başarısı ve Medine'ye bağlı kalmasının karşılığı olarak Hz. Ebû Bekir onu Ye-

146 Taberî, *Târîh*, III, 218.
147 Belâzurî, *Fütûh*, 114; Taberî, *Târîh*, III, 217.
148 Taberî, *Târîh*, III, 230, 231-35, 238-240; Kilâ'î, *el-Hilâfetu'r-Râşide*, s. 213.
149 Belâzurî, *Fütûh*, 115.
150 Taberî, *Târîh*, III, 218, 264; Kilâ'î, *el-Hilâfetu'r-Râşide*, s.213.
151 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 578; İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, V, 142; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VIII, 51; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VII, 402; Taberânî, *Musnedu'ş-Şâmiyyîn*, II, 38.
152 Taberî, *Târîh*, III, 235.
153 Taberî, *Târîh*, III, 319.

men'e idarecisi olarak tayin etmiştir.[154] Yeni vali Fîruz idareyi kendisi gibi *ebnâ*dan olan Cüşyeş ve Dâzeveyh ile paylaşınca, liderlik beklentisi içinde olan Murâd kabilesinin şefi Kays b. el-Mekşûh tekrar isyan etmiştir. Daha öncede Esved'le hareket ettiği için tıpkı onun gibi *ebnâ*ya karşı milli bir hareket başlatmış ve onları Yemen'den sürme sloganıyla ortaya çıkmış, ancak başarılı olamamıştır.[155] Zaten Esved'in safına geçtiği zaman, Esved onu *ebnâ*nın reisi Ferve b. Müseyyek'i ortadan kaldırmakla görevlendirmiş, fakat başarılı olamamıştı.[156]

Hırslı bir kişiliğe sahip olan Kays b. Mekşûh'un liderlik beklentisi gerçekleşmeyince *ebnâ*dan olan Fîruz, Cüşyeş ve Dâzeveyh'i öldürüp Yemen'e hakim olmayı planlamıştı. Nitekim Akk kabilesi ile Ehâbişlere haber göndererek *ebnâ*ya karşı ortak hareket etmeyi ve onları Yemen'den sürmeyi teklif etmiştir.[157] Keza Hımyerli meliklere de şu yazıyı gönderdiği iddia edilir: "*Ebnâ* sizin yurdunuzda yabancı bir muhâcirdir. Onları kendi hâline bırakırsanız saltanatları devam edecek. Ben onların başkanlarını öldürüp geri kalanlarını yurdumuzdan sürüp çıkarmaktan yanayım."[158]

Kays'ın işbirliği teklifine karşı Hımyerli kabile reisleri destek vermemiştir. Rivayete göre Himyer kabilesinin reisi Resulullah'ın vefat ettiğini duyduğu zaman, Zur'a b. Ebî Akabe'yi Medine'ye gönderip bağlılıklarını yinelemiştir.[159] Diğer yandan tutunamayacağını anlayan Kays, Necrân ile Aden arasında dağılmış olan Esved'in taraftarlarını yanına çekmeye çalışmış ve onlarla birlikte *ebnâ*yı Yemen'den sürmek için harekete geçmiştir.[160] Bu çerçevede Dâzeveyh'i öldürmeye muvaffak olmuş, ancak Fîruz bunu haber alınca Havlân'daki akrabalarının yanına sığınmış ve Kays'ın yaptıkları hakkında Medine'ye bir yazı göndererek yardım talep etmiştir.[161]

154 Taberî, *Târîh*, III, 266; Hamidullah, *el-Vesâik*, 342.
155 Belâzurî, *Futûh*, 114; Taberî, *Târîh*, III, 264; İbn Abdilberr, III, 1264 vd.
156 Taberî, *Târîh*, III, 327, 328.
157 Hamidullah, *el-Vesâik*, 342.
158 Taberî, *Târîh*, III, 266; Hamidullah, *el-Vesâik*, 242-3.
159 İbn Hacer, II, 635.
160 Taberî, *Târîh*, III, 264.
161 İbn Sa'd, V, 534; Taberî, *Târîh*, III, 266; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 376; Ze-

Görünen o ki, Sâsânîlerin çöküşünden sonra *ebnâ* hanedanı Yemen'deki yerli liderlerin baskısı altında kalınca, kendisi için en uygun yol olarak Medine ile ittifaka girmiştir. Esved, Kays b. Mekşûh ve Amr b. Ma'dîkerib gibi isimler *ebnâ*dan rahatsız olan kabile reislerine haber gönderip *ebnâ*yı Yemen'den sürmezlerse ilelebet onların idaresinde yaşamak zorunda kalacakları uyarısında bulunmuşlardır. Çağrılar üzerine daha önce Resulullah'a bağlılık bildirmiş olan Zülkelâ' ve birçok kabile reisi onlara destek vermiş ve *ebnâ*ya karşı savaşmışlardır.[162]

Anlaşıldığı kadarıyla Yemen'de ikinci kez isyan başlatan Kays b. el-Mekşûh el-Murâdî Esved'i örnek almış ve *ebnâ*ya yönelik söylemleriyle halkı etkilemeyi hedeflemiştir. Oysa daha önce *ebnâ* kökenli Fîruz ve Dâzeveyh ile birlikte Esved'e karşı mücadele etmiş ve onun öldürülmesinde rol oymamıştır.[163] Ancak Esvd'in öldürülmesi ve Resulullah'ın da vefat haberinin gelmesi üzerine kendi başına hareket ederek liderliğe soyunmuştur. Bir iddiaya göre Kays, San'a valiliğini istiyordu, ancak Hz. Ebû Bekir *ebnâ*dan Fîruz ed-Deylemî'yi atayınca isyan etmiştir.

Kays b. el-Mekşûh *ebnâ* reislerini ortadan kaldırmak için de planlar yapmıştır. İddiaya göre bir ziyafet tertip etmiş ve onları davet ederek geldikleri zaman suikastla öldürmeyi tasarlamıştı. Bu plan çerçevesinde *ebnâ*dan Dâzeveyh ve Cüşyeş'i öldürmüş, ancak Fîruz kurtulmayı başarmıştır.[164] Gelişmeler üzerine Hz. Ebû Bekir bölgedeki valilerine haberler gönderip İslâm'dan ayrılmayan gruplarla birleşip *ebnâ*ya yardım etmelerini sağlamıştır.[165]

Kays b. el-Mekşûh'un bağlattığı isyan ve karışıklıklar üzerine, Hz. Ebû Bekir Muhâcir b. Ebî Ümeyye'yi bu bölgeye göndermiştir. Bir iddiaya göre Muhâcir o sırada Mekke'de bulu-

hebî, *Tarih*, 31.
162 Taberî, *Târîh*, III, 323.
163 Belâzurî, *Futûh*, 114; İbn Abdilberr, III, 1264 vd.
164 Taberî, *Târîh*, III, 324.
165 Taberî, *Târîh*, III, 323.

nuyordu ve Hz. Ebû Bekir onu Fîruz'un çağrısı üzerine buraya sevk etmiştir.[166] Ayrıca Mekke valisi Attâb b. Esîd ile Taif valisi Osman b. Ebi'l-As'a da haber gönderip destek vermelerini istemiştir. Muhâcir, Yemen'e ulaşınca Fîruz ile birleşmiş ve Kays b. el-Mekşûh'u mağlup etmiştir. Öldürülmekten korkan Kays'ın Necrân'da bulunan yandaşı Amr b. Ma'dîkerib'in yanına sığındığı söylenir.[167] Rivayete göre Muhâcir her ikisini yakalayarak Medine'ye göndermiştir. Her ne kadar Kays, Cüşyeş ve Dâzeveyh'i öldürmüşse de, somut delil olmadığı için yapılan sorgulamadan sonra serbest bırakılmıştır.[168]

Verilen örneklerde görüldüğü üzere bazı kabile reislerinin Medine'ye bağlanmalarının arka planında birtakım beklentilerinin olduğu ve gerçekleşmemesi üzerine kolayca saf değiştirdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Amr b. Ma'dîkerib de istediğini elde edemeyince Hâlid b. Said'in yanından ayrılıp Esved'in safına geçmiştir.[169] Kays b. el-Mekşûh ise rakibinin Medine ile ittifak kurması üzerine zorunlu olarak gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiş, ancak beklediği kabile liderliğini alamayınca Esved'in yanında yer almıştır. Bununla beraber onu öldürüp yerine geçme planı yapıp bunun fark edilmesi üzerine tekrar Müslüman idarecilerin safına geçmiştir. Bu arada Esved'in öldürülmesi ve Resulullah'ın da vefat haberinin gelmesi üzerine tekrar isyan ateşini yakarak yine irtidat etmiştir. Görünen o ki, sözde Müslüman olan her iki lider de Esved'in boşluğunu doldurmak için ortaya çıkmış, ancak başarılı olamamış ve ikisi de yakalanıp Medine'ye gönderilmiştir.[170] İsyan eğilimindeki diğer kabile önderleri de başarılı olamayınca Yemen'de patlak veren ikinci isyan dalgasının önü kesilmiş ve bu bölge tamamen kontrol altına alınmıştır.

166 Belâzurî, *Fütûh*, 80; Kilâ'î, *el-Hilâfetu'r-Râşide*, s. 219. Belâzurî'de yer alan diğer rivayette muhâcir, Resulullah tarafından San'a'ya vali olarak atanmıştır. Belâzurî, *Fütûh*, 80.
167 Taberî, *Târîh*, III, 269.
168 Belâzurî, *Fütûh*, 115; Taberî, *Târîh*, III, 269; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 377; Taberî'deki bir rivayette Kays ile Amr'ın araları açılması sonucu Amr'ın Muhâcir'e teslim olduğu söylenir. Taberî, *Târîh*, III, 270.
169 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 585; Taberî, *Târîh*, III, 328.
170 Taberî, *Târîh*, III, 329-330.

Yemen Bölgesinden Gelen Hıristiyan Kabileler

Başta Necrân civarı olmak üzere Arabistan'ın güneyinde bazı Hıristiyan kabilelerin yaşadığını daha önce belirtmiştik. Necrân bölgesindeki Hıristiyanlar kalabalık bir heyetle Medine'ye gelip Resulullah'la görüşmüştür, bu konu ileride ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Burada ise diğer Hıristiyan kabilelerle kurulan ilişkilere değinilecektir.

Putperest kabilelerin çoğunun Medine'ye bağlandığı dönemde, Hıristiyan kabilelerden bazı temsilciler de heyetler hâlinde gelip Resulullah'la görüşmüştür. Her ne kadar çoğu dinlerini değiştirmemişse de, Resulullah'a bağlı kalmayı kabul etmişlerdir. Rivayete göre Mekke'nin fethinden sonra Tebâle ve Cüreş halkından bir heyet gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Mukâtil b. Suleymân Cüreş halkının Mekke'nin fethinden hemen öce geldiğini iddia eder. Hatta develerle yiyecek getirdiklerini de söyler.[171]

Cüreş, Taif'in güneydeki komşusu konumundadır. İslâm coğrafyacıları burayı müstahkem kaleleri, verimli arazileri, zengin yer altı su kaynakları ve üzüm bağlarına sahip özellikleriyle anar.[172] Arazinin verimliliği Yemâme bölgesine benzetilmiştir.[173] Cüreş halkı arasında Hıristiyanlar bulunmakla beraber, birçoğu Yeğûs adlı puta tapıyordu. Hatta bu put aynı zamanda Mezhic halkının da ilahı olarak anılır. İbnu'l-Kelbî, putun Mezhic isimli bir tepede bulunduğunu söyler.[174] Yeğûs, Nahl suresinde adı geçen putlardan birisidir.[175] Bir rivayete göre Cüreş'de ayrıca Zülkeffeyn adlı bir put daha vardı ve Resulullah onu yıkmak için Tufeyl b. Amr'ı görevlendirmiştir.[176] Ancak putu Amr b. Humeme ed-Dev-

171 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, II, 166.
172 İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, I, 135; İbn Havkal, *Sûretu'l-'Ard*, I, 36; Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, II, 376; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 126-27; Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ*, I, 159.
173 Hemedânî, *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, I, 115, 117-19.
174 İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 50.
175 Nûh 71/23.
176 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 923.

sî'nin imha ettiği söylenir.[177] İbn Habîb, bu puta özgü telbiye getirildiğini söyler.[178]

Rivayetlere bakılırsa Cüreş halkı savaş kabiliyeti ve silah imalatı konusunda rakiplerine göre daha üstün konumdaydı. Nitekim Taif'de meskun olan Sakif kabilesinden Ğaylân b. Seleme b. Muatteb ile Urve b. Mes'ûd muhasara silahı olarak bilinen debbâbe yapımını öğrenmek için buraya gitmiştir.[179] Cüreş'teki surlar gibi Taif'de de bir kalenin olduğunu hatırlatalım. Nitekim Resulullah 20 küsur gün kuşatmasına rağmen silah yetersizliği nedeniyle burayı teslim alamamıştır.

Rivayete göre Resulullah Ehl-i Kitap olan ve kendisine bağlılık bildiren Cüreş halkına zimmîlik statüsü çerçevesinde anlaşma yapmış ve ergenlik çağına gelen her erkek için cizye vergisi ödemeyi şart koşmuştur. Ayrıca yurtlarına uğrayan Müslümanları misafir etmeleri gerektiğine dair de bir kaide eklenmiştir. Aynı rivayette Resulullah'ın Cüreş halkına Ebû Süfyân'ı vali tayin ettiğinden de bahsedilir.[180]

İddiaya göre Resulullah vefat ettiği zaman Ebû Süfyân bu bölgede görevliydi. Hz. Ebû Bekir'in idareci olarak seçildiğini öğrenince önce Mekke'ye gelmiş, müteakiben Medine'ye gidip ona karşı şiddetli bir muhalefet başlatmıştır. Hata Abbâs b. Abdulmuttalib ile ortak hareket edip Hz. Ali'yi alternatif başkan olarak ön plana çıkarmaya çalışmış, ancak Hz. Ali onların tahrikine kapılmayarak Müslümanlar arasında iki başlı bir idarenin çıkmasına fırsat vermemiştir.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Yemen'deki Ezd kabilesinden Surâd b. Abdillah, Medine'ye gelip bağlılık bildirince, Resulullah onu kendi temsilcisi sıfatıyla görevlendirmiş, ayrıca kendisine yakın bölgedeki müşriklerle de savaşma yetkisi vermiştir. Yurduna dönen Surad, Cüreş üzerine yürüyünce halk kalelerine sığınmış ve bir ay boyunca muhasaraya rağmen

177 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 870; İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 318.
178 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, I, 314.
179 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 924.
180 Belâzurî, *Fütûh*, 70; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc ve Sınâ'a*, I, 269; Hâzimî, *el-Emâkin*, I, 199.

hiçbir sonuç alınamamıştır. Mücadelenin sonuçsuz kalması üzerine Surad taktik gereği kuşatmayı kaldırmış görüntüsü vererek geri çekilmiş ve gözden kaybolmuş, halk normal hayata dönünce ani bir baskınla çoğunu kılıçtan geçirmiştir. Bu gelişme üzerine Cüreş halkından bir heyet Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir.[181]

İddiaya göre heyet geldiği zaman Resulullah onları iltifatlarla karşılamış ve şu mukabelede bulunmuştur: "Görünüş itibarıyla insanların en güzeline, kavuşma yönünden en doğrusuna, en güzel sözlülerine ve emanet bakımından en büyüklerine merhaba! Siz bendensiniz, ben de sizdenim."[182]

Cüreş halkının bağlılık bildirmesi üzerine, Resulullah onlar adına bir yazı düzenlemiştir. Erken döneme ait kaynaklarda yer almasa da, daha geç dönem kaynaklarda Cüreş halkı için şöyle bir belgenin düzenlendiği rivayet edilir:

> Bu, Peygamber Muhammed'den Cüreş halkına yazıdır. Müslüman oldukları takdirde ellerindeki meralar kendilerinindir. Kim mera sahibinin onayı olmadan hayvan otlatırsa, malı haramdır ve korunmaz. Züheyr b. el-Hamâta'nın Has'am'daki oğlunu yakalayınız. Zira o, kendilerine tazminat ödeyecektir.[183]

İbn Hişâm, yurtlarının etrafındaki meraların kendilerine ait olduğunu, ancak uzak bölgelerdeki meraların otlatılmasının yasak olmadığını düzenleyen bir yazıdan daha bahseder, ancak metin vermez.[184] Hadis kaynaklarında yer alan bir rivayette ise Resulullah'ın Cüreş halkı için düzenlediği bir yazıda, hurma ile kuru üzümü karıştırmadan her birisini ayrı ayrı şıra yapmaları gerektiğine dair bir uyarıdan söz edilir.[185]

181 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 587; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 98.
182 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 291. Bir iddiaya göre Cüreş halkı muhasara altında bulunduğu dönemde onlardan iki kişi Medine'deydi. Resulullah onları görünce kavimlerinin cezalandırıldığını haber vermiştir. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 587-88.
183 İbn Tûlûn, *İ'lâmu's-Sâilîn*, I, 161.
184 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 588.
185 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 93, VII, 292; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 429, V, 221

Has'am Kabilesine Gönderilen Seriyeler

Hicretin dokuzuncu yılında Resulullah'ın Tebâle bölgesinde bulunan Has'am kabilesine Kutbe b. Amir b. Hadîd ile 20 kişiden oluşan bir seriye gönderdiğinden bahsedilir. Birlik hedef bölgesine ulaşınca gece baskın yapılmıştır. İddiaya göre sabaha kadar devam eden çatışmalar sonucunda üstünlük sağlanmış ve ele geçirilen ganimet ve esirlerle beraber kayıpsız bir şekilde Medine'ye dönülmüştür. Beşte birlik pay (humus) çıkarıldıktan sonra seriyeye katılanların her birisine dört deve düştüğü söylenir.[186]

Daha önce ifade edildiği üzere Cerîr b. Abdillah el-Becelî, Has'am kabilesinin de ilahı olan Zülhalesa'yı tahrip etmek için gönderilmişti. İddiaya göre bazı kişiler ona karşı koyunca, çıkan çatışmada hayatını kaybedenler olmuştur. Bu hadiseden sonra kabile mensuplarından bir heyetin gelip bağlılık bildirdiği söylenir. Cerîr onuncu yılın Ramazan ayında Medine'ye gelmişti. Dönüp Zülhalesa'yı tahrip etmesi ve akabinde Has'am kabilesinden bir heyetin Medine'ye gelmesi takriben iki aylık bir süreyi kapsar. İddiaya göre Resulullah heyet üyelerine yazılı bir belge vermiştir.[187] Yazı Has'am kabilesi mensupları ile Bîşe bölgesinde oturanlar ve göçebe hâlde yaşayanların sorumluluk ve hukukunu düzenleyen şu kaideleri içermektedir:

> İslâm'dan önce döktüğünüz kanlarından sizler mesul değilsiniz. Su birikintisi ile sulanan tarla ile yağmur veya çiğle sulanan kıraç toprağa sahip olan, bir darlık veya sıkıntı olmadan elindekini imaret yoluyla artıran bir kimse, onları kullanmak ve ürünlerini yeme hakkına sahiptir. Akarsu ile sulanan ürünlerden öşür (onda bir) taşıma su ile sulanan ürünlerden ise nısfuluşr (yirmide bir) ödemek mecburidir.[188]

İbn Sa'd, bu rivayetin öncesinde de yine Bîşe halkına ve çölde yaşayan bedevilere yönelik bir mektup gönderildiğinden bahseder. Yazıda çorak bir toprağı imar edenin o toprağa sahip olduğu kaydı yer almaktadır. Ayrıca her 30 büyük baş

186 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 754-55; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 148.
187 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 300.
188 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 247.

hayvandan biri ile her 40 küçükbaş hayvan ve 50 deveden birinin vergi olarak alınması kaidesi eklenmiş ve anlaşma kurallarına uydukları sürece güvencede oldukları uyarısı yapılmıştır.[189] Değişik rivayetlerde de sulanabilen arazilerle ilgili onda bir veya yirmide bir oranlarda vergi alınmasını öngören kaideler yer aldığından söz edilir.[190]

Resulullah'ın Ayyâş b. Ebî Rebîa ile Himyer kabilesinden ayrıca el-Hâris, Mesrûh ve Nu'aym b. Abdükülâl adlı üç kişiye bir mektup gönderdiğinden bahsedilir. Bu yazıda Hıristiyanların Hz. İsa'yı ve Yahudilerin ise Üzeyr'i Allah'ın oğlu olarak nitelediklerine atıfla bunun yanlışlığına dikkat çekilmiştir. Müteakiben Allah'a ve elçisine itaat ettikleri sürece can güvenliklerinin garanti altına alındığına dair uyarı yapılmıştır.[191]

Rivayet doğru kabul edilirse ismi geçen muhatapların Hıristiyan veya Yahudi olabileceklerine dair bir yorum yapılabilir. Diğer bir deyişle bu kabile içinde de Ehl-i Kitap mensuplarının olduğunu söylemek mümkündür. İddiaya göre Resulullah elçiye ayrıca Himyer yurduna yanaştığı zaman gece kabileye varmamasını, günün açmasını beklemesini ve namaz kıldıktan sonra yanlarına varıp şu sözlerle başlamasını tavsiye etmiştir:

> Onlara "*Kitap ehlinden ve putperestlerden olan inkârcılar, kendilerine apaçık bir delil/belge gelmesine rağmen yollarını terk etmezler.*"[192] ayetiyle başlayan sureyi (Beyyine suresini) oku ve söze başla. Sureyi bitirince "Muhammed iman etti, ben de iman ettim, ben müminlerin ilkiyim." de. Bu söz sana gelecek aleyhteki tüm itirazları/delilleri geçersiz kılacak ve bütün süslü yazıları nurlu gösterecektir. Onlar da sana okuyacaklardır, ancak şayet anlaşılmayacak şekilde okurlarsa, onlara açıklama yap ve şu ayeti de oku:
>
> *Sen buna çağır ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların arzularına uyma ve onlara şöyle söyle: "Ben Allah'ın bana indirdiği*

189 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 245.
190 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1085; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 589, II, 595; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 378; Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *Kitâbu'l-Meb'as ve'l-Meğâzî*, II, 710; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 486.
191 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 243.
192 Beyyine 98/1.

vahiylere inandım. Hepinize adil davranmakla emrolundum. Allah bizim de sizin de rabbinizdir. Bizim işimiz/işlediklerimiz (dinimiz) bize, sizin işiniz/işledikleriniz (dininiz) size. Bizimle sizin aranızda bir kavga yoktur. Kaldı ki, Allah bir gün hepimizi bir araya toplayıp hesaba çekecektir. Sonunda hepimiz onun huzuruna çıkacağız.[193]

Rivayetin devamında Ayyâş'a yapılan uyarılar arasında şu ilave bilgiler de yer almaktadır: "Onlara, (kutsayıp) secde ettikleri üç dalın ne olduğunu sor. Bu dallardan birisi ılgın ağacından olup beyaza çalan sarımtırak renktedir. Diğer bambu ağacı görünümünde, öteki ise simsiyah olan abanoz ağacındandır. Sonra bu dalları çıkar ve onların çarşısında yak."[194] Elçinin de denilenleri yaptığı ve her şeyin Resulullah'ın belirttiği gibi olumlu bir şekilde neticelendiğine dair açıklama yapılarak rivayet son bulmuştur.

Kaynaklar bölgede yaşayan Bâhile kabilesi mensuplarının da bir heyetle Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiğini kaydeder. Bu kabilenin Hadramut bölgesinde meskûn olduğunu,[195] Mezhic ve Kays Aylan[196] kabilesiyle akrabalık bağı bulunduğunu daha önce belirtmiştik.[197] Heyet dönerken Resulullah onlara dinî içerikli kaidelerin de yer aldığı bir yazı vermiştir.[198] Ayrıca Nehşel b. Mâlik'e hitaben düzenlenen yazıda Allah ve Resulü'ne itaat edip namaz kılan, zekât (vergi) veren ve ganimetlerin beşte birini (humusu) ayırıp ödeyenlerin emniyette oldukları kaydı düşülmüştür. Buna mukabil öşür ödemeyeceklerine ve kendilerinden askerî yardım istenmeyeceğine dair bir açıklama daha yapılmıştır.[199] Bu mektubun Hz. Osman tarafından yazıldığından[200] ve Hz. Ali'nin de onlara vergi amili olarak görevlendirildiğinden bahsedilir.[201]

193 Şûrâ 42/15.
194 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 243.
195 Hâzimî, *'Ucâletu'l-Mubtedî*, I, 22; Kalkaşandî, *Kalâîdu'l-Cumân*, I, 38.
196 İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 481; İbn 'Abdilberr, el-*İnbâh 'alâ Kabâili'r-Ruvâh*, I, 70.
197 Burrî, *el-Cevhere*, I, 344.
198 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 265.
199 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 246; İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, II, 293.
200 İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, I, 59.
201 İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, IV, 691.

Benû Hâris b. Kâ'b Heyeti

Rivayete göre Resulullah onuncu yılın Rebîulevvel ayında Hâlid b. Velîd'i Necrân bölgesinde yaşayan Benû Hâris b. Kâ'b (Belhâris) kabilesine göndermiş ve onları üç kez İslâm'a davet etmeden saldırmamasını emretmiştir. Hâlid görev yerine vardığı zaman emredileni yapınca, Benû Hâris b. Kâ'b kabilesi çağrıya uyarak teslim olmuştur. Bir süre burada kalan Hâlid dinin ahkamı konusunda onları aydınlatırken bir yandan da gelişmeleri Resulullah'a rapor etmiştir. Resulullah da onlardan bir grubu alıp yanına getirmesini istemiş, bu talep üzerine Hıristiyan olan bu kabileden bir heyet Medine'ye gelip Resulullah'la görüşmüş ve İslâm'ı kabul etmişlerdir.[202] İddiaya göre heyette yer alan Kesîr adlı kişinin adını Beşîr olarak değiştirmiştir.[203] Bir iddiaya göre Hâlid, burada bulunduğu süre içinde onların zenginlerinden vergiler alıp fakirlerine dağıtmıştır.[204]

Hâlid b. Velîd, Hıristiyan heyeti Medine'ye getirince evinde misafir etmiş ve ertesi gün Resulullah'la görüştürmüştür. Allah Resulü'nün heyetle yakından ilgilendiği ve onları Hintlilere benzettiği söylenir. Diğer yandan kabile üyelerinin tevhitten ayrılmayacaklarına dair söz verdikleri ve Resulullah'a bağlılıklarını sürdürecekleri konusunda taahhütte bulunduklarından bahsedilir. Rivayete göre bu kabile temsilcilerinin gelişinden dört ay sonra Resulullah vefat etmiştir.[205] Bir iddiaya göre heyet üyeleri gelince Mescid-i Nebî'de ibadet etmişlerdir.[206] Aynı iddianın Necrân heyeti için de zikredildiğini hatırlatalım.

Vâkıdî detay vermez, ancak Hâlid'in Resulullah tarafından İslâm'a davet için bu kabileye gönderildiğini söyler.[207] İbn İshâk, Hâlid'in onuncu yılın Rebîulahir veya Cemâziyelevvel

202 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 229; Nesâ'î, *'Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle*, I, 278; İbnu's-Sunnî, *'Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle*, I, 156.
203 Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 306.
204 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 386.
205 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 592, 593, 594; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 292; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, V, 411.
206 Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, V, 7.
207 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 883-84.

aylarında gönderildiğini, heyetin Şevval sonu ile Zülkade başlarında yurtlarına döndüğünü söyler.[208] İbn Sa'd'ın Abdullah b. İkrime isnadıyla naklettiği rivayete göre ise Hâlid, Rebîulevvel'de Benû Hâris kabilesine gönderilmiştir.[209] Apaydın, heyetin onuncu yılın Şevvâl ayında (30 Aralık 631-27 Ocak 632) geldiğini tespit etmiştir.[210]

İbn Hişâm, Hâlid'in Resulullah'a verdiği rapor ve ona gönderilen cevabi yazıları nakletmiştir.[211] İddiaya göre Resulullah heyeti son derece samimi bir şekilde karşılamış ve Medine'den ayrılacakları zaman içlerinde bulunan Kays b. Husayn'ı kendi temsilcisi (vali) olarak atamıştır. Keza Amr b. Hazm'ı da bu bölgede dinî ve hukukî konularda hakem ve öğretmen olarak görevlendirmiştir.[212]

Vâkıdî, Resulullah'ın ayrıca Benû Hâris (Belharis) b. Kâ'b ve Necrân piskoposlarına İslâm'a davet mektupları gönderdiğini iddia eder.[213] Mektupta kiliseleri veya mabetlerine dokunulmayacağına dair garanti verildiği bilgisi aktarılmıştır.[214] Ayrıca Benû Hâris kabilesinin bir kolu olan Benû ed-Dibâb'a da bir mektup gönderip Allah'a ve elçisine inanıp itaat ettikleri sürece, Sâribe bölgesinin kendilerine ait olduğunu bildirdiği rivayet edilir. Bir iddiaya göre Resulullah bu kabileden Benû Kenân b. Sa'lebe'ye Mecs bölgesini ikta olarak vermiştir. Keza Benû Ziyâd el-Hârisi'ye de Cemmâ ve Eznibe adlı bölgeleri ikta olarak verdiği söylenir.[215]

İki taraf arasında kısa sürede sıkı ilişkiler geliştirildiğine dair birtakım veriler bulunmaktadır. Hamidullah bu kabile

208 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 592; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, V, 411; İbn 'Abdilberr, *ed-Durer*, I, 258.
209 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 292.
210 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 689.
211 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 592-93.
212 İbn Hişâm, Amr b. Hazm'a verilen hayli geniş muhtevalı bir mektuptan bahseder. Burada takip edeceği yöntemden dinin emir ve yasakları, halkın ödeyecekleri vergilere dair açıklamalar yer almaktadır. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 595-96.
213 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 883
214 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 229.
215 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 231.

ile yapılan bazı yazışmaları derleyip nakletmiştir. Bununla birlikte Resulullah'ın vefatının son yıllarına doğru Yemen'de peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Esved el-Ansî'nin başlattığı isyandan bölge halkının da etkilendiği ve görevli olan Amr b. Hazm'ın buradan kaçmak zorunda kaldığı söylenir. Kısa süre sonra Esved öldürülünce bölgedeki kalkışma başsız kalınca son bulmuştur. Onun başlattığı isyan Hz. Ebû Bekir döneminde bertaraf edilmiş ve burası tamamen kontrol altına alınmıştır.

Kabilelerle Kurulan İlişkilerin Mahiyeti

Yukarıda zikredilen bir kısım kabile isimlerinin yanı sıra birçok kabile temsilcisi daha Yemen bölgesinden gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiş veya ittifak kurmuştur. Huşeyn,[216] Behrâ,[217] Mehra,[218] Ans[219] ve Neha' gibi kabileler bunlardan sadece bir kaçıdır.

Neha' heyetinin hicretin son yılında yaklaşık 200 kişilik bir kafile[220] ile geldiği ve Remle bnt. Hârise'nin evinde misafir edildikleri söylenir. Bir başka rivayete göre misafirlerin ağırlandığı çadıra yerleştirilmişlerdir.[221] İbn Sa'd bu heyeti Yemen bölgesinden gelen son grup olarak tanımlar ve 11. yılın

216 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 284.

217 Kelâ'î, *el-İktifâ'*, I, 603; Behrâ heyetiyle Mikdâd b. Amr ilgilenip misafir etmiş ve Resulullah'la görüşmelerini sağlamıştır. Hepsi bağlılık bildirdikten sonra dini konularda birtakım bilgiler edinmişler ve Resulullah onları hediyelerle uğurlamıştır (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 285). Taberî, Vâkıdî'ye dayandırdığı rivayette heyetin 9. yılda geldiğini iddia eder. Taberî, *et-Târîh*, III, 122; ayrıca bk. Bahraku'l-Yemenî, *Hadâîku'l-Envâr*, I, 525.

218 Mehra heyeti için bir güven mektubunun yazıldığı söylenir. Mektupta taahhüt ettikleri kuralları ihlal etmedikleri sürece emniyette olduklarına dair teminat verilmiştir. Ayrıca Allah'ın şeriatını değiştirmeleri durumunda dinine savaş açmış sayılacaklarına, İslâm'ın şartlarına bağlı olduklarına, hac ibadeti sırasında kirli elbise giymenin doğru olmadığına ve ziyaret sırasında şehvet içerikli konuşmalar yapmayacaklarına dair ilginç kaidelerin kayıt altına alındığı iddia edilir. Ayrıca Mehra kabilesinden Züheyr b. Fırdım adlı bir kişinin daha sonra Resulullah'ı ziyaret ettiği söylenir. Uzak diyardan gelmesi nedeniyle Resulullah onunla yakından ilgilenmiş, ayrılırken çeşitli nasihatlerde bulunmuş, hediyeler vermiş ve kendi adına bir de güven mektubu düzenlemiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 306.

219 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 295.

220 Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, III, 1635; İbn Mâkûlâ, *el-'İkmâl fî Raf'i'l-'İrtiyâb*, VI, 270; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 362.

221 Kelâ'î, *el-İktifâ'*, I, 627.

Muharrem ayında geldiklerini söyler.[222] Taberî detay vererek Muharrem ayının ortasında geldiğini ve son gelen temsilciler olduğunu tekrarlar.[223] Diğer yandan bu kabile mensuplarının kendi bölgelerine gönderilen Muâz b. Cebel'e bağlılık bildirdiklerinden de bahsedilir.[224] Neha' heyeti içinde Zürâre b. Kays,[225] Evs b. Cüheyş[226] ve Ertât b. Şerâhîl gibi isimlerin bulunduğu ve Resullah'ın onu kabile başkanı olarak görevlendirdiği rivayet edilir.[227]

Heyet içinde yer alanlardan Zürâre b. Kays'ın Hıristiyan[228] olduğu ve Medine'ye geldiği zaman yolda gördüğü rüyayı Resulullah'a anlatıp yorumlamasını istediğine dair detaylara değinilmiştir.[229] İbn Abdilber ise Zürâre b. Amr'ın dokuzuncu yılın Receb ayının ortasında Medine'ye gelip Resulullah'a tâbi olduğunu söyler. Ayrıca onun Hıristiyan olduğunu ve yolda gördüğü rüyayı Resulullah'a anlatanın da bu şahıs olduğunu iddia eder.[230]

İbn Sa'd, Yemen bölgesinden gelen heyetlerle ilgili geniş bir liste vermiştir.[231] Bu listenin son sırasında kurt sürüsünden oluşan bir heyetin gelip Resulullah'ı ziyaret ettiği iddiası bile dillendirilmiştir. Sadece bu örnek bile rivayetlerin ne derece güvenilir olduğunu göstermesi bakımından fikir verebilir.[232]

'Davetin' bu bölgede yayılmaya başladığı dönemde Yemen'deki merkezî idare son derece zayıf olduğu gibi, refah

222 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 276; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XLVI, 13.
223 Taberî, *et-Târîh*, III, 240; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XLVI, 13-14.
224 İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IV, 14.
225 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, I, 314.
226 İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, I, 315.
227 Suhârî, *el-Ensâb*, I, 139.
228 Câhız, *el-Bursân*, s. 158.
229 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 298, VI, 276; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, III, 1145; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 517.
230 İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 518; İbnü'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 102.
231 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 277. Bir başka kaynakta bu bölgeden gelen heyetler ve geliş tarihleriyle ilgili bir liste daha verilmiştir. Bahraku'l-Yemenî, *Hadâîku'l-Envâr*, I, 525-26.
232 Rivayetlerde aç kalan bir kurdun yavrusuyla birlikte şehirde görüldüğünden bahsedilir. Muhtemelen bu tür rivayetler sözü edilen muhtevadaki iddialara dönüştürülmüştür. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 309.

seviyesi de hayli gerilemişti. Ekonomik yönden zayıflık kabilelerle ilişkilerin muhtevasına da yansımıştır. Muhtemelen siyasi boşluk, gelecek kaygısı ve maddi gereksinimler gibi amiller kabileleri arayışa itmiştir. Nitekim Yemen'den gelen kabilelerin hemen her birisine maddi yardımların yapılması ve arazi iktalarının verilmesi bunun bir yansıması olmalıdır. Hatırlanacağı üzere Hayber'in fethi sırasında Medine'ye gelen Devs ve Eş'ar kabilelerine Resulullah buradan elde edilen humustan hisse vermiş ve bu gelirler yıllık olarak ödenmiştir.

Vâkıdî'nin verdiği bilgiye göre bu kabilelere ait olan 100 deve yükü mukabilindeki hisseyi, Hz. Osman 5000 dirheme satın almıştır. Yine bu bölgeden gelen Rehâvilerin hissesini de Muâviye satın almıştır.[233] Diğer yandan Yemen'den gelen kabile temsilcilerinin bir kısmının dönmeyip Medine'ye yerleşmesi maddi kaygıların bir göstergesidir. Bunlar arasındaki meşhur muhaddislerden birisi Ebû Hureyre'dir.[234] Daha önce işaret edildiği üzere Hayber gelirlerinden pay almak için ısrarcı olması üzerine bazı sahabilerle arasında tartışma yaşanmıştır.

Resulullah'la ittifak kurarak bazı iktisadî çıkarlar elde eden kabileler olduğu gibi, çoğu kabileye de vergi verme şartı getirilmiştir. İbn Sa'd'ın aktardığı bilgiye göre Hemedân ka-

233 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 720.

234 Ebû Hureyre'nin bıktırıcı bir şekilde ashaptan yiyecek istediği ve karın doyurmak için yer aradığına dair ilginç iddialar nakledilmiştir. Hatta bu özelliği nedeniyle Muâviye'nin onu Şam'a davet ettiği ve zengin ziyafet sofralarında yanına aldığına dair haberler bulunmaktadır. Kimi rivayetlerde el-Müdîre adlı yemeği çok sevdiği, Muâviye'nin de ona bol bol bu yemekten ikramlarda bulunduğu ve bu nedenle adının "Şeyhu'l-Müdîre/ شيخ المضيرة" olarak anıldığı iddiaları dillendirilmiştir (Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Simâru'l-Kulûb*, s. 111-12; Zemahşerî, *Rebî'u'l-Ebrâr*, III, 226; Râfi'î, *et-Tedvîn*, I, 86; Zehebî, *Risâletu Tark Hadîs*, I, 81).
Sıffîn savaşının yapıldığı dönemde Muâviye'nin zengin sofrasında karnını doryan Ebû Hureyre'nin, aynı zamanda Hz. Ali'nin peşinde de namaz kıldığından bahsedilir (Amâsî, *Ravdu'l-Ahyâr*, I, 277). Hatta bu nedenle Muâviye'nin yanında karnını doyuran Hz. Ali'nin arkasında ise namaz kılan adam olarak nitelenmiştir. Onun biyografisi üzerine özel bir araştırma yapan M. Ebû Reyye, bıktırıcı şekilde el açıp dileni söyler ve sırf bu amaçla Resulullah'ın onu Bahreyn'e gönderdiğini ima eder. Mahmud Ebu Reyye, *Kimliği ve Kişiliğiyle Ebu Hüreyre*, s. 49-50, 51, 65-68.

bilesinin Erhab kolunun şefi olan Kays b. Mâlik'le yapılan anlaşma gereği her yıl düzenli olarak kuru üzüm ve hububat gelirlerinden pay verme şartı koşulmuştur.[235] Anlaşılan o ki, kabilelerin konumuna göre kimilerine maddi destek sağlanırken kimilerine de vergi yükümlülüğü getirilmiştir. Hatta kimilerine ise vergi muafiyeti getirilmiştir.

Tebliğin bu bölgeye ulaşması ve buradaki kabilelerle sürdürülen ilişkiler risaletin son iki yılına tekabül eder. Diğer bir deyişle Mekke'nin fethinden sonraya rastlar. Dikkat edilirse bu tarihlerde Resulullah en güçlü dönemine ulaşmıştır. En azından Arabistan'da karşısına çıkacak ciddi bir güç kalmamıştır. Buna rağmen Allah Resulü askerî güç yerine diplomasiyi kullanmış ve bu yolla bölgedeki kabilelerle ilişkileri sürdürmeyi yeğlemiştir. Diğer yandan hem kabile içi dengeleri hem de kabileler arası dengeleri gözetmiş, ayrıca bölgesel reislerin gücünden de yararlanmıştır. Nitekim Becîle kabilesinden Cerîr b. Abdillah, Mezhic'den Zübâb, ya da Ezd'den Surâd b. Abdillah[236] gibi bölgesel liderlerin gücünden yararlanmış, kimileri vasıtasıyla bölgedeki putperestliğin kökünü kazımış ve kabile putlarını kendi içlerinden olan kişilerle imha ettirmiştir. Örneğin Cerîr ve Zübâb kendi kabilelerinin putlarını imha ederken, yine bölgesel liderlerden olan Surâd b. Abdillah'ı ise Cüreş üzerine gönderip Has'am kabilesini denetim altına almıştır.[237]

Resulullah Medine'ye gelen temsilcilerin bir anda din değiştirmelerini ön koşul olarak dayatmamış, buna mukabil kendi otoritesini tanımalarını sağlamış ve bu alt yapıdan sonra vergi memurları veya din öğreticileri göndererek İslâmlaşmayı sürece bırakmıştır. Nitekim bu bölgeye gönderdiği idarecilere "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin nefret ettirmeyin" mealindeki meşhur tavsiyesini yapmıştır.[238] Riva-

235 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 293.
236 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 291, VI, 287.
237 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 587; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 98.
238 Tayâlisî, *el-Musned*, III, 560; İbnu'l-Ca'd, *el-Musned*, I, 212; Ebû 'Avâne, *Mustehracu*, IV, 214; Kâdî 'İyâd, *eş-Şifâ*, II, 497; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, XIV, 382.

yetlere göre Resulullah bu ihtarı Muâz b. Cebel ve Ebû Mûsâ gibi isimleri Yemen bölgesine gönderdiği zaman yapmıştır.[239] Bazı rivayetlerde ise herhangi bir yer ve şahıs ismi vermeksizin Resulullah'ın görevlendirdiği idarecilere bu öğütte bulunduğundan bahsedilmiştir.[240]

Resulullah kabile temsilcileri ile ittifak kurunca, bağlılığın somut ifadesi olarak vergi ödeme şartı getirmiş ve bu yolla kontrolü elinde tutmayı hedeflemiştir. Henüz Müslüman olmayan kabilelerden alınan vergiler, kavramlaşmadığı için "zekât" olarak adlandırılmış, ancak tahsil edilenin vergi olduğunu hatırlatalım. Unutmamak gerekir ki, bir iki yılda bütün Yemen'deki kabilelerin din değiştirdiklerini varsaymak inandırıcı değildir. Üstelik Resulullah aralarında değildi. Sadece gönderdiği vergi memurları veya bir iki muallim vasıtasıyla anlatılabildiği kadar İslâm anlatılabilmiştir. Ya da kendisini ziyaret edip birkaç gün Medine'de kalan kabile temsilcileri, dinden ne anlamışlarsa o oranda kavimlerine İslâm'ı anlatmışlardır. Ancak klasik rivayetlere göre gelenlerin hepsi, hatta kabileleri bile Müslüman olmuştur. Keza Resulullah vefat ettiği zaman eski âdetlerine dönünce bu sefer de irtidat ettiklerine dair genelleme yapılmıştır. Oysa halkın kahir ekseriyeti kabile önderlerinin iradeleri doğrultusunda Medine'ye boyun eğmiş/teslim olmuş ve süreç içinde İslâm'ı benimsemişlerdir.

Şunu da hatırlatalım ki, vergiler Müslüman olmayanlardan tahsil ediliyordu. Kabilelerin bağlılık bildirmeleri *esleme* (teslim oldu/boyun eğdi) fiiliyle ifade edildiği için çoğunlukla bu kavram, "Müslüman oldu" manasında meallendirilmiştir. Oysa Müslüman olanlardan vergi alınmıyordu. Nitekim bu husus klasik fıkıh kitaplarına kadar girmiş ve "Araplar için kölelik yoktur, onlara haraç da yoktur" gibi görüşler dillendirilmiştir.[241] Müslüman olan Araplar vergi vermedikleri için bu kabilelerin çoğu ileriki dönemde Müslüman olmuş ve kahir

239 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VIII, 448; Rûyânî, *el-Musned*, I, 328.
240 Muslim, *es-Sahîh*, III, 1358; Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, IV, 260; Ebû Ya'lâ, *el-Musned*, XIII, 306.
241 Serahsî, *el-Mebsût*, III, 7, X, 40; Bâbertî, *el-'İnâye*, VI, 33; Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VII, 223.

ekseriyeti maddi kazanım elde edebilmek için fetihlere katılmıştır. Dile getirilen bu detaylar bile sözü edilen kabilelerin Müslüman olmak yerine teslim olduklarını ve Resulullah'a boyun eğdiklerini ortaya koymaktadır. Câbirî'nin ifadesiyle söylersek bunların çoğu "siyaseten Müslüman" olmuştur. Nitekim kahir ekseriyeti Resulullah'ın vefatı üzerine Medine ile bağlarını koparmıştır.

Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildiren kabilelerin bu tercihi daha çok din arayışına sabitlenmiştir. Oysa yukarıda da işaret edildiği üzere din arayışı nedeniyle gelip bağlılık bildiren kabile temsilcisi neredeyse yok denecek kadar azdır. Aksine bu bölgedeki kabilelerle kurulan ilişkiler daha çok siyasi ve iktisadî temellere dayalıdır. Resulullah kabile içi dengeleri gözettiği gibi öncelikli olarak Medine'ye gelip bağlılık bildirenlerin konumunu da dikkate almıştır. Örneğin ilk gelen kişiyi kabile şefi olarak görevlendirirken sonra gelene ayrıca bir paye vermemiştir. Gelişmelere bakılırsa onun bu uygulaması son derece etkili olmuştur. Diğer bir deyişle treni kaçırmak istemeyen kabile ileri gelenleri birer ikişer Medine'ye gelip bağlılık bildirmiş ve konumunu güçlendirmeyi hedeflemiştir. Resulullah bağlılık bildiren kabile şeflerinin statüsüne dokunmamış, ancak bunun yanı sıra vergi toplamak ve din öğretmek amacıyla bazı sahabileri görevlendirmiştir. Örneğin ünlü sahabi Muâz b. Cebel'in San'a'da görevlendirildiği söylenir.[242] Ayrıca onun seyyar bir öğretmen olarak görev yaptığından da bahsedilir.[243] Benzer şekilde birtakım isimler daha görevlendirilmiştir.

Belâzûrî'ye göre San'a'da Hâlid b. Said görevlendirilmiştir. Ayrıca Muhâcir b. Ebî Ümeyye'nin de burada görevlendirildiğini söyler. Nitekim Resulullah vefat ettiği zaman onun San'a bölgesinin valisi olduğu söylenir.[244] Bir başka rivayete göre Hemedân'a tayin edilmiştir.[245] Ayrıca onun Kinde ve Sa-

242 Taberî, *Târîh*, III, 147.
243 Taberî, *Târîh*, III, 228-29.
244 Belâzûrî, *Fütûh*, 80.
245 Taberî, *Târîh*, III, 318.

dîf kabilelerine tayin edildiğinden de bahsedilir.[246] Taberî de benzer bilgilerden söz eder ve bu bölgede görevlendirilenlerin bir listesini verir. Ayrıca bu isimlerin Hz. Ebû Bekir zamanında da aynı görevde bulunduklarını söyler. Ona göre Amr b. Hazm[247] Necrân'a, Hâlid b. Said Rima' ve Zübeyd (Zebîd) kabileleri arasındaki bölgeye, Âmir b. Şehr Hemedân'a, Şehr b. Bâzân San'a'ya, Tahir b. Ebî Hâle Akk ve Eş'ar kabilelerine, Ebû Mûsâ Me'rib'e, Ya'lâ b. Ümeyye Cened'e, Ukkâşe b. Sevr Hadramut bölgesindeki Sekâsik ve Sekûn kabilelerine, Muhâcir b. Ebî Ümeyye Kinde kabilesine gönderilmiştir.[248] Muhâcir b. Ebî Ümeyye'nin ayrıca Sadîf kabilesinin sorumlusu olduğundan bahsedilir.[249] Bazı rivayetlere göre Resulullah Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Zebîd, Rima', Aden ve Sahil bölgesinin sorumluluğunu vermiştir. Muâz b. Cebel'i ise Cened bölgesinde görevlendirmiştir.[250] Ayrıca onu Yemen bölgesinin bütün vergilerinden sorumlu tutmuştur.[251]

Ebû Süfyân'ın da Necrân'da görevlendirildiği[252] ve Resulullah vefat ettiği zaman burada olduğu iddia edilir.[253] Bununla beraber Resulullah vefat ettiği zaman onun Mekke'de olduğuna dair de rivayetler vardır.[254] Öte yandan Ebû Süfyân'ın ismi, Resulullah'ın valilerine ait listeler içinde zikredilmez. Diğer yandan Resulullah vefat ettiği zaman bu bölgede Amr b. Hazm'ın vali olduğu söylenir.[255] Değişik rivayetlerde de hicretin son yılında Amr b. Hazm'ın burada görevli olduğundan bahsedilir.[256] Ayrıca ona İslâm esaslarını bildiren ve hadleri öğreten bir yazı vermiştir.[257] İsmi geçenlerin yanı sıra birçok

246 Belâzûrî, *Fütûh*, 80.
247 Dârimî, "Zekât", 4; Beyhaki, *Sünenü'l Kübra*, IV, 150.
248 Taberî, *et-Târîh*, III, 228.
249 Belâzûrî, *Fütûh*, 80.
250 Taberî, *et-Târîh*, III, 228.
251 Belâzûrî, *Fütûh*, 80.
252 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 529.
253 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 11; Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, III, 234; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1509.
254 İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 714.
255 İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 116.
256 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 318, VII, 72.
257 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 230.

görevli daha atamıştır. Bunların çoğunluğu bu bölgeden kendisine tâbi olan kabile liderleridir. Medine'den gönderilenler ise daha çok vergi toplama ve irşat görevini yürütmüştür.

Yukarıda ismi geçenlerin yanı sıra Resulullah ayrıca Hâlid b. Velîd[258] ve Hz. Ali[259] gibi isimleri de bu bölgede görevlendirmiş, ancak onlar kalıcı olarak değil daha çok askerî amaçlı olarak gönderilmiştir. Aynı kabileye farklı isimlerin gönderildiğine dair rivayetlerdeki farklılıklar, muhtemelen kabilelerin alt kollarına değişik isimlerin gönderilmesinden kaynaklıdır. Ayrıca ismi geçenlerin mutlak doğru olmayabileceğini de unutmamak gerekir.

Bir iddiaya göre Resulullah ömrünün son demlerine doğru Muhâcir b. Ebî Ümeyye'yi Murâd kabilesine görevlendirmiş, ancak hasta olduğu için gidememiş ve daha sonra Hz. Ebû Bekir onu göndermiştir. Komutan olarak gönderildiğinden de bahsedilir. Rivayetlerden anlaşıldığına göre Medine'den büyük bir ordu ile çıkmamış, ancak buraya giderken Mekke, Taif ve Necrân'dan katılımlarla beraber belli bir güç toplamıştır. Örneğin Necrân'da Ferve b. Müseyyek'in kuvvetleriyle birleşmiştir.[260]

Diğer yandan Kutbe b. Âmir, Tebâle'de meskûn olan Has'am kabilesine gönderilmiştir.[261] Bunlara ilaveten Ömer b. el-Hattâb Türebe üzerine,[262] Hâlid b. Velîd ise Benû Hâris b. Kâ'b (Belhâris) kabilesini İslâm'a davet için gönderilmiştir. Müteakiben buradan bir heyet gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiş ve tevhidden ayrılmayacaklarına dair söz vermişlerdir. Rivayete göre bu kabile temsilcilerinin gelişinden dört ay sonra Resulullah vefat etmiştir.[263] Son olarak Hz. Ali'yi Mezhic üzerine göndermiştir.[264]

258 Taberî, *Târîh*, III, 132.
259 Buhârî, "Hac", 32, 81; Müslim, "Zekât", 143, 144, "Hac", 147, 213; Ebû Dâvud, "Menasik", 23, 24, "Talak", 37, 39.
260 Taberî, *et-Târîh*, III, 329, 430.
261 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 148.
262 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 110.
263 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 592, 594; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 292.
264 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1079.

Rivayetlerin ekseriyetinde Muâz b. Cebel'in Yemen bölgesine muallim olarak gönderildiği bilgisine de yer verilir. Resulullah onu görevlendirdiği zaman hukuki meselelerde izleyeceği yönteme dair açıklamalar yapmıştır. Örneğin Muâz'a hangi usule göre hüküm vereceğini sormuş, o da Kur'an ve sünneti esas alacağını, fakat doğrudan bunlarda bulunmayan bir konuyla karşılaşırsa kıyas yöntemini kullanacağını söylemiştir. Ayrıca namaz kılmaları, oruç tutmaları ve hac ifa etmelerinin farz kılındığını ve bunları anlatacağını söylemiştir. Resulullah da vergilerini ödemeleri gerektiği konusunda halkı bilgilendirmesini istemiştir.[265]

Vergi toplama sırasında doğabilecek muhtemel problemleri önlemek için hemen her görevliye veya kabile reisine ödenecek vergi oranları yazılı olarak bildirilmiştir. Bir iddiaya göre Resulullah Muâz'ı bir grup sahabi ile birlikte Himyer'den gelen heyetle beraber göndermiştir. Onunla birlikte Mâlik b. Abbâde, Ukbe b. Nemr, Mâlik b. Mürre gibi isimleri ve bir grubu daha gönderdiği iddia edilir. Resulullah Muâz önderliğindeki Müslüman heyetin can güvenliği sorumluluğunu Himyer heyetinin ileri gelenlerinden Zur'a Zûyezen'e vermiştir.[266]

Diğer bölgelerin aksine Resulullah'ın Yemen bölgesine ordu göndermediğini görüyoruz. Zaten buna gerek kalmadan bölgedeki önemli kabile önderleri birer ikişer gelip kendiliğinden teslim olmuştur. Resulullah buradaki otoritesini veya kontrolü kendisine bağlılık bildiren kabile şefleri üzerinden sağlamayı hedeflemiştir. Bunun yanı sıra Hz. Ali veya Hâlid b. Velîd örneklerinde olduğu üzere gerektiğinde askerî çözüme de başvurmuştur Yukarıda fetih öncesinde de Yemen bölgesinden birtakım kabilelerin gelip bağlılık bildirdiğinden bahsetmiştik. Ancak asıl süreç fetihten sonra başlamış ve çok sayıda kabile temsilcisi Medine'ye gelip bağlılık bildirmiş ve süreç vefatına kadar devam etmiştir.

265 Belâzûrî, *Fütûh*, 82.
266 Taberî, *Târîh*, III, 121-22.

Yemen bölgesinden gelen heyetlerin kahir ekseriyeti aynı zamanda kabile rekabeti, güçlüden yana olma psikolojisi, maddi ve siyasi destek sağlama, belli araziler veya su kuyuları üzerine hak iddia etme, Resulullah'ın önlenemez yükselişi üzerine sıranın kendilerine geleceği korkusu, Yemen'deki merkezî idarenin zayıflığı gibi değişik nedenlerle gelmiştir. Bunlar arasında din arayışı veya peygamber beklentisinin hemen hemen hiç etkili olmaması dikkat çeker. Bazı kabile üyeleri ise Resulullah hakkında haberler duyunca merak edip gelmiş, ancak bunların sayısı son derece sınırlıdır. Rivayete göre Ans kabilesinden ismi zikredilmeyen bir kişi bu amaçla gelmiştir. Resulullah ona, "Korkudan mı yoksa isteyerek mi geldin?" diye soru sormuş, o da korkudan değil, merak ettiği için geldiğini söylemiştir. Hatta kabilesinin korunaklı bir bölgede meskûn olduğuna atıfla "Korkudan olsa, senin askerlerin yurdumuza erişemez" mealinde bir söz sarf etmiştir. Rivayetin devamında yer alan bilgilere göre gelen şahıs, Resulullah'ın gönderdiği kişinin kendilerini Allah'ın azabıyla korkutması ve "Allah'a iman edin" uyarısı yapması üzerine geldiğini söylemiştir.[267]

Değişik bölgelerden gelen kabilelerin de din arayışından ziyade farklı saiklerle geldiğini hatırlatalım. Örneğin Gatafân ve Esed kabilelerinden bir grup Resulullah'la görüşüp yurtlarına dönünce, halk izlenimlerini sormuş, içlerinden birisi "akrebe ve bokböceğine iman edeceğiz" mealinde bir söz sarf ederek bir anlamda çaresizliklerini ve hangi amaçla geldiklerini izhar etmişlerdir.[268]

Şunu da hatırlatalım ki, yaklaşık bir buçuk iki yıllık süre içinde bölgedeki halkın tamamının Müslüman olduğunu ve İslâm'ı içselleştirdiklerini söylemek sosyolojik gerçeklerle de örtüşmemektedir. Nitekim bunun en somut göstergesi, Resulullah'ın vefatının duyulmasından sonra, birçok kabilenin irtidat veya isyan etmiş olmasıdır. Haddizatında henüz Resulullah'ın sağlığında bile Esved veya Lakît b. Mâlik gibi bazı ki-

267 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 295.
268 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 396.

şiler peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkıp halkı isyana teşvik etmişlerdir.

Unutmamak gerekir ki, elçiler kabilelerin sınırlı üyelerinden oluşuyordu ve sınırlı bir grup gelip yine çok sınırlı sürede Resulullah ile görüşüyordu.[269] Onların bağlılık bildirmesi kendilerinin tam anlamıyla İslâm öğretisini benimsedikleri anlamına gelmediği gibi, kabilelerinin de Müslüman olduklarını söylemek mümkün değildir. Aksine onlar saflarını netleştirmişler ve Medine'ye tâbi olmuşlardır. Üstelik bir görüşte veya beş-on gün kadar Medine'de kaldıktan sonra heyet üyelerinin din değiştirip İslâm'ı benimsediklerini veya öğrendiklerini söylemek de çok zordur. Unutmamak gerekir ki, heyetlerin kahir ekseriyeti bir kaç gün kaldıktan sonra yurtlarına dönüyordu.[270]

Sonuç

Yemen'de idareyi elinde bulunduran Bâzân, Nînevâ bozgunundan sonra Sâsânî nüfuzunun azalması ve kimi yerli kabilelerin ona cephe almaları üzerine, zorunlu olarak Medine'de yükselen güçle ittifak kurmayı uygun bulmuş ve elçi gönderip bağlılık bildirmiştir. Resulullah da onun Yemen valiliğini aynen tanımıştır. Hatta onun vefatından sonra oğlu Şehr b. Bâzân'ı da desteklemiştir. Dahası *ebnâ*dan olan Bâzân ve hanedanı ile Hz. Ebû Bekir döneminde de yakın ilişki ve işbirliği devam etmiştir.

Resulullah'ın vefatına yakın dönemde Yemen'deki idareye başkaldıran Ans kabilesinden Esved, Murâd kabilesinden Kays b. Mekşûh veya Amr b. Ma'dîkerib gibi bölgesel liderler doğrundan *ebnâ*yı hedef almış ve onları Yemen'den uzaklaştırma sloganıyla taraftar toplamıştır. Sözü edilen isimler Hz. Peygamber'in giderek burada artan nüfuzundan da rahatsızlık duymuş ve Müslüman idarecileri hedef almışlardır. Daha çok milli söylemler kullanan Esved kısa sürede büyük bir güce erişmiştir. Ancak kısa süre içinde öldürülünce, hareketi

269 Kelâ'î, *el-İktifâ*, I, 116; İbn Nâsıruddîn ed-Dimeşkî, *Câmi'u'l-Âsâr*, I, 351.
270 Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 430.

yarım kalmış, daha sonra onun rolünü Kays b. Mekşûh devam ettirmek istemiş, fakat o da başarısız olmuştur. İddiaya göre Resulullah Esved'in öldürüldüğü haberinin gelmesinden üç gün sonra vefat etmiş ve bundan sonraki gelişmeleri Hz. Ebû Bekir idare etmiştir.

Kabilelerin peş peşe Medine'ye bağlanmaları din arayışından daha çok siyasal çıkar, maddî beklenti, kabile çatışmaları gibi saiklerle alakalıdır. Deyim yerindeyse din arayışı en son amil olarak düşünülebilir. Medine'ye bağlılık bildirenlere vergi ödeme yükümlülüğü getirilmesi, onlar açısından alışık olmadık bir uygulama değildi. Kahir ekseriyeti zaten daha önce Sâsânî nüfuzu altındaydı ve onların yerel idarecilerine vergi ödüyordu. Üstelik daha makul vergi yükümlülüğü onların Medine'ye tâbi olmalarını kolaylaştırmıştır.

Yemen bölgesindeki kimi kabileler henüz tam olarak İslâm'ı içselleştirmemiş olsalar da, din farklılığı bağlılıkta engel teşkil etmemiştir. Örneğin Necrân bölgesinde yaşayan Hıristiyan Benû Hâris kabilesi ile de samimi ilişkiler kurulmuştur. Hatta bu kabile mensuplarının İslâm'ı kabul ettiği iddia edilir.

Sonuç itibarıyla Yemen bölgesindeki kabileler Resulullah'ın önlenemez yükselişi karşısında sıranın kendilerine geleceği endişesi, gelecek kaygısı, maddi beklenti, siyasi kaygılar veya kabile çatışmaları gibi saiklerle Medine'ye bağlılık bildirmiş, ancak bu bağlılık dinî olmaktan daha çok siyasi anlamda ittifak niteliğindedir. Nitekim çoğu Resulullah'ın vefatına yakın dönemde isyan etmiş ve bunlar Hz. Ebû Bekir döneminde askerî güçle kontrol edilmiş ve bu bölge kesin olarak Medine'ye bağlanmıştır. Müteakip süreçte İslâm burada yayılmaya başlamış ve fetihlerle beraber, bu bölgedeki kabileler İslâm ordusuna dahil olmuş ve özellikle Irak cephesindeki orduların askerî gücüne ciddi ölçüde katkı sağlamışlardır.

BÖLÜM IV
FETİHTEN ÖNCEKİ SURELERİN NÜZUL KONJONKTÜRÜ

Hendek Savaşı'ndan sonra gerçekleşen Hudeybiye Anlaşması ile beraber, Mekkeli müşriklerle barış sürecine girilmiştir. Bu süreç içinde Resulullah davetin kapsamını Arabistan'ın değişik bölgelerine doğru genişletmiş ve birçok yerel lider veya kabile başkanına İslâm'a davet mektupları göndermiştir. Aynı dönem içinde birtakım askerî seferler de devam etmiştir.

Yine bu dönem içinde başta hacimli sureler arasında yer alan Mâide olmak üzere, irili ufaklı birtakım sureler nâzil olmuştur. Bunların bir kısmı çeşitli siyer konuları ile alakalı olduğu için doğrudan ait oldukları konu içinde ele alınmıştır. Diğer sureler ise nüzul konjonktürü de dikkate alınarak bir arada sunulmuştur. Dolayısıyla bu bölümde Mekke'nin fethi öncesinde nâzil olan surelerin genel muhtevası ve siyere dair izdüşümleri gözler önüne serilecektir.

Hadîd Suresi

Toplam 29 ayetten oluşan Hadîd suresi, ismini 25. ayette geçen "demir cevheri" anlamına gelen *hadîd* kelimesinden almıştır. Nüzul kronolojisine göre Zilzâl suresi ile Muhammed suresi arasında inzal edilmiş ve 94. sırada yer almıştır. Medine'de nazil olan sure olarak kabul edilmekle beraber, özellikle giriş bölümündeki ayetlerin muhtevası Mekkî surelerin özelliğini andırır niteliktedir. Dolayısıyla surenin bir kısmının Mekke'de inzal edilmiş olması da muhtemeldir. Zaten hem Mekkî hem de Medenî olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Ayrıca bu sure ile beraber Haşr, Saf, Cuma ve Teğabûn sureleri, Allah'ı tesbih etme/yüceltme ifadesiyle başladığı için *müsebbihat* olarak isimlendirilmişlerdir.[1]

1 Sa'lebî, *et-Tefsîr*, IX, 226; Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 235; Bikâ'î, *Mesâ'idu'n-Nazar*, III, 64.

Çağdaş müfessirlerden İbn Aşûr, surenin Mekkî veya Medenî olup olmadığı konusunda müfessirlerin farklı görüşlerine yer vererek bir sonuca gitmeye çalışmıştır. Özellikle cumhurun kanaatinin de Medenî olduğuna atıfla Mekkî kısmın Tâhâ ve Hicr surelerinden sonra, Medenî olan kısmın ise Zilzâl suresinden sonra nazil olduğunu iddia etmiştir.[2] Sureyi Mekkî olarak niteleyenlerin en önemli referansı İbn Mes'ûd isnadlı bir rivayettir. Mezkûr rivayette "Bizim Müslüman olmamızla, Allah'ın 'iman edenlerin kalplerinin yumuşama vakti gelmedi mi?' mealindeki ayeti arasında sadece dört yıl geçmişti" açıklamaları yer almaktadır.[3]

İbn Abbâs ve Enes b. Mâlik'e dayandırılan rivayetlerde surenin Medenî olduğundan bahsedilmiştir. Nitekim her iki kaynaktan gelen rivayette de, mezkûr surenin Kur'an'ın inzalinin başlamasından 13 veya 14 yıl sonra indirildiğine işaret edilmiştir.[4] Bu durumda İbn Mes'ûd isnadlı rivayet büyük bir ihtimalle, surenin başlangıcında yer alan ve Mekkî olduğu iddia edilen muhteva ile alakalı olabilir. Medenî olduğuna dair haberler veya nüzul sebebi ise muhtemelen Medine döneminde nazil olan bölümle alakalı olabilir. Nitekim surenin başlangıç kısmının Mekkî, diğer bölümünün Medenî olduğunu kabul eden müfessirler de vardır.[5]

Nüzul kronolojisine göre sure Medine döneminin ikinci yarısından sonra inzal edilmiştir. Surenin başat konularından birisi Allah yolunda infakın önemi ve cimrilik eleştirisidir. Bunun yanı sıra Allah'a itaat ve vahyin hükümlerine uymanın önemine dair ihtarlar da yer almaktadır. Her iki husus esasen surenin ait olduğu konjonktürle uyumludur. Zira Kureyş'le ateşkes sağlanmışsa da, askerî seferler devam etmiş ve bu seferlerin en önemli finans kaynağını ise infak müessesi oluşturmuştur. Hatırlanacağı üzere Resulullah Hudeybiye dönü-

2 İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVII, 353, 354.
3 Muslim, *es-Sahîh*, IV, 2319; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, X, 289; *el-Musned*, IX, 167; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, III, 194; Heysemî, *el-Maksadu'l-'Alî*, IV, 360; Sa'lebî, *et-Tefsîr*, IX, 240
4 İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVII, 353.
5 İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, V, 256.

şü Hayber üzerine yürümüş ve müteakip süreçte birçok kabile üzerine çeşitli seferler düzenlemiştir. Diğer yandan artık Resulullah'ın mağlup edilemeyecek bir güç olduğunun ortaya çıkması üzerine birçok samimiyetsiz de Müslüman kisvesiyle müminlerin içine karışmıştır. Dolayısıyla samimiyet ve Allah'a itaate vurgu bu yönüyle nüzul konjonktürüyle uyumluluk arz eder.

Surenin girişinde tıpkı Mekkî surelerde sıkça karşılaşıldığı üzere Allah'ın mutlak hükümranlığı ve kudretine vurgu yapılmaktadır. Müteakiben inzal edildiği konjonktüre uygun olarak Allah yolunda infakın önemine dair mesajlar verilmiştir. Ayrıca Allah'ın sıfatları sayılarak O'nun üstün kudretine, canı veren veya alanın O olduğuna, ezelî-ebedî sıfatlarına, zâhir ve bâtını bildiğine ve O'nun bilgisinin her şeyi kuşattığına işaret edilmiştir. Keza yer ve gökleri yarattığına, göklerin ve yerin hükümranlığının O'na ait olduğuna, kâinattaki bütün varlıkların O'nun hükümlerine boyun eğdiğine, hiçbir şeyin O'ndan gizlenemeyeceğine, her olup bitenin O'nun bilgisi ve iradesi dahilinde gerçekleştiğine, gece ile gündüzün mevsimsel koşullara göre uzayıp kısalması ve birbiri peşi sıra gelmesinin O'nun koyduğu kanunlara göre gerçekleştiğine ve kalplerde gizlenenleri bildiğine işaret edilmiştir.[6]

Sözü edilen muhteva bütünüyle Mekkî surelerin özelliğini andırmaktadır. Zaten bu yüzden müfessirlerin bir kısmı, surenin bir bölümünün Mekkî olduğunu söylemiştir. Allah'ın mutlak kudreti ve hükümranlığına vurgunun ardından "O'na ve Elçisi'ne itaat edin" uyarısı yapılmış ve O'nun lütfettiği mal veya servetten yine O'nun yolunda harcama yapanların büyük ödüllerle mükâfatlandırılacaklarına dair mesaj verilmiştir.[7] Diğer bir deyişle ikinci konu olarak Allah yolunda infakın önemine dikkat çekilmiştir.

Ayette geçen "Allah'ın lütfettiği ve elinizde bulunan mallardan" ifadesiyle neyin kast edildiği konusu bazı müfessir-

6 Hadîd 57/1-6.
7 Hadîd 57/7.

ler tarafından tartışılmış veya farklı yorumlanmıştır. Örneğin Taberî, bu ifadeyi "Allah'ın sizden öncekilere lütfettiği ve tevarüs yoluyla onlardan size ulaşan mallar" olduğunu ve Allah yolunda harcanması gerektiğini söylemiştir.[8] Benzer bir yorum Mâturidî tarafından da dile getirilmiştir.[9] Bunun yanı sıra vergi (zekât) geliri gibi malların kast edildiğine dair yorumlar da yapılmıştır.[10] Zemahşerî ise bunların Allah tarafından müminlere bahşedilen mallar olduğuna, dolayısıyla yeri geldiğinde de onun yolunda harcanması gerektiğine dair bir görüşten bahsetmiştir.[11] Hatta bazı yorumlarda bu ihtarın Mekke'nin fethi öncesi yapılan çağrı ile alakalı olduğundan bile bahsedilmiş ve infak için müminlerin uyarıldığına dair görüşler dillendirilmiştir.[12]

Müteakip ayette Resulullah'ın insanları Allah'a itaate davet ettiğine dikkat çekilmiş ve inkârda ısrar edenlerin tutumu yerilmiştir. Hatta "Rabbiniz sizden söz aldığında hepiniz iman etmiştiniz." mesajına atıfla, inkârcıların çelişkisi yüzlerine vurulmuştur.[13] Müfessirlerin çoğu "Allah sizden söz almıştı" ifadesini, "elest bezmi" olarak da zikredilen ezeli vaatle alakalı olarak yorumlamışlardır.[14] Zemahşerî gibi bazı müfessirler ise Resulullah'a verilen söz ve ona bağlılık yemini bağlamında da değerlendirilebileceği yorumunu yapmışlardır.[15] Benzer yorumlar değişik müfessirlerce de dile getirilmiştir.[16]

Surenin inzal edildiği konjonktür dikkate alındığı zaman, bu yorumun daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Zira sure Hendek Savaşı'ndan sonra Resulullah'ın yoğun olarak Medine'nin kuzeyindeki veya değişik bölgelerdeki kabile-

8 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 171.
9 Mâturîdî, *Te'vîlât*, IX, 516.
10 Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, V, 471.
11 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473.
12 İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, IV, 349.
13 Hadîd 57/8.
14 Mucâhid b. Cebr, *et-Tefsîr*, I, 648; Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 238; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 172; Razi, *Mefatihu'l-Gayb*, XXIX, 189; Hâzin, *Lubâbu't-Te'vîl*, IV, 247.
15 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, X, 101.
16 İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, V, 258.

lere askeri seferler düzenlediği bir dönemde nazil olmuştur. Nitekim tam da bu konjonktürle beraber Mekke'nin fethi öncesine işaret edilerek buradaki mesajın müminlere yönelik olduğuna dair görüşlere yer verilmiştir.[17] Hatta bu ayetin Tebûk seferi öncesinde savaş çağrısını ağırdan alan ve katkıda bulunmayanların tutumu üzerine nazil olduğundan da bahsedilmiştir.[18] Dolayısıyla burada savaş çağrısına kulak asmayanlara yönelik bir ihtar olabileceği ve ayetlerin inzal edildiği dönem göz önünde bulundurulduğu zaman bunun da Mekke'nin fethi öncesi yapılan çağrıya matuf bir ihtar niteliği taşıyacağı ihtimali söz konusudur.

Diğer yandan surenin inzal edildiği konjonktür ve genel muhteva göz önüne alındığı zaman burada Resulullah'a inanan veya inanmış gibi gözükenlere (münafıklara) yönelik ihtarlar söz konusudur. Konjonktür gereği kimi müminlerin savaş çağrısını ağırdan aldıkları ve orduya destek konusunda gönülsüz davrandıklarına dair haberler bulunmaktadır. Görünen o ki bu ihtarla beraber samimiyet çağrısı yapılmakta ve Allah Resulü'ne verilen sözün gereğinin yerine getirilmesine dikkat çekilmektedir.

Surede Allah'ın emir ve yasaklarına uymanın önemine, bunlara riayet edildiği sürece vahyin aydınlık yol olduğuna, Hz. Muhammed'in Allah'ın ayetlerini tebliğ etmekle görevlendirildiğine işaret edilmiş ve O'na itaatin Allah'a itaat anlamına geleceğine dair mesaj verilmiştir.[19] Bu uyarının ardından dünya hayatının geçiciliğine ve dünyaya tamah etmenin yanlışlığına dair uyarı yapılmıştır. Ayrıca Allah yolunda infakın önemine tekrar vurgu yapılmış ve kişinin elde ettiği servetin, gerçek sahibinin Allah olduğuna dikkat çekilmiştir. Böylece O'nun yolunda yapılacak infakın önemine değinilmiştir. Hatta "*Ne diye malınızdan mülkünüzden O'nun yolunda infak etmiyorsunuz?*" sorusu sorulmuş ve cimrilik eleştirisi yapılmıştır.

17 İbn Cuzeyy, *et-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzîl*, II, 344.
18 Se'âlebî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, V, 378.
19 Hadîd 57/9.

İnfakın önemine işaret edilirken âdeta Mekke'nin fethi öncesinde malları ve canlarıyla Allah yolunda savaşanlarla, daha sonradan bu uğurda mücadele edenlerin eşit olmayacağına dair mesaj verilmiştir. Diğer bir deyişle zor zamanda Allah yolunda yapılan mücadele ile bütün riskler ortadan kalktıktan sonra verilecek mücadelenin eşit olmayacağı mesajı verilmiştir.[20] Mekke'nin fethine işaret eden ayetin inzal edildiği konjonktür hakkında fikir verebilir. Aynı zamanda bu mesaj görev ve sorumluluk bilinci bağlamında da bir ihtar niteliğindedir. Deyim yerindeyse bu uyarı ile "şartlar uygun olduktan sonra değil, zor zamanlarda üzerine düşen sorumluluğu yerine getirenlerin kazançlı çıkacakları" mesajı verilmiştir.

Mekke'nin fethinden önce Allah yolunda harcama yapanlarla fetihten sonra yardım yapacakların eşit tutulamayacağı mesajı, surenin fetihten önce inzal edildiği sonucuna götürür. Müteakip ayette de yine infaka dikkat çekilerek âdeta Mekke'nin fethinin hazırlıklarının ön temeli oluşturulmuş ve gönülden Allah yolunda harcama yapanların ecrinin katbekat fazla olacağına işaret edilmiştir.[21]

İnfak vurgusunun ardından Allah'ın emir/yasaklarına uyan samimi müminlerin mahşer günü muazzam cennet nimetleriyle ödüllendirileceklerine dair mesaj verilmiştir. Böylece dünya hayatında Allah'ın emrine uyan ve uymayanların karşılaşacakları tablo canlı bir şekilde resmedilmiştir.[22] Hesap günü vurgusuyla beraber ayrıca dünya hayatının geçiciliği konusu da ele alınmış ve muhataplar uyarılmıştır. Bu bağlamda Allah'a itaat, onun emir ve yasaklarına uymanın önemi hatırlatılmıştır.[23] Müteakiben cimrilik eleştirisi, Allah'ın merhameti ve kullarına yönelik eşsiz lütfu ve geçmiş peygamberler üzerinden yapılan ihtarlar bu bölümde yer alan diğer mesajlardır.[24]

20 Hadîd 57/10.
21 Hadîd 57/11.
22 Hadîd 57/12-19.
23 Hadîd 57/20-23.
24 Hadîd 57/26-29.

Daha önce değindiğimiz üzere sahabe arasında da hicret edenler veya hicretten sonra Müslüman olanlar diye kategorik ayrım yapılmış ve hicret edenlerin öncelikli olduklarına dair iddialar ortaya atılmıştır. Dikkat edilirse Hudeybiye Anlaşması'na kadar hicret edenler muhâcir olarak nitelenirken, bu tarih ve özellikle de Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye gelip bağlılık bildiren kabile temsilcileri için vefd/vüfûd "elçilik heyeti" tanımlaması kullanılmış ve muhâcir kategorisinde sayılmamışlardır. Bununla beraber Resulullah'ın onları da diğer Müslümanlar gibi eşit saydığını hatırlatalım. Ancak özellikle vahye konu olmaları nedeniyle muhâcirler kendilerini ayrıcalıklı görmüştür. Mezkûr ayetin mesajında da benzer bir durum söz konusudur. Böylece şartlar netleştikten sonra durumunu/tutumunu berraklaştıran veya çıkarı gereği müminlerin safında yer alan samimiyetsizler uyarılmışlardır.

Şunu da hatırlatalım ki, surenin inzal edildiği dönem Hendek Savaşı'ndan sonraki süreçtir. Bu savaşla birlikte Müslümanların yok edilemeyecek bir güç olduğu gerçeği ortaya çıkınca, kimi samimiyetsizler çıkarları gereği Resulullah'ın safında yer tutmuştur. Sure bu konjonktürde gelişmelere göre durumunu belirleyenleri yermiştir. Dikkat edilirse münafıklar olarak tanımlanan bu grup 627 yılından sonra iyice toplum içine karışmış ve artık büyük oranda kimliklerini gizlemişlerdir. Nitekim bunların bir kısmı Hudeybiye ve Tebûk seferlerine katılmışlar, nihayet Tevbe suresinin inzal edilmesiyle birlikte bu kesimin gerçek kimliği deşifre edilmiş ve samimi olanlarla olmayanlar ayıklanmıştır.

Allah yolunda infakın önemine vurgudan sonra surede ahiret hayatına dair yeni bir konuya geçilmiş ve infak edenlerin yüzlerinin o gün güleceğine dikkat çekilmiştir. İnfak eden müminler övülürken kadın ve erkeklerin ayrı ayrı zikredilmesi dikkat çeker ve her birisinin muazzam cennet nimetleriyle ödüllendirilecekleri müjdesi verilmiştir.[25] Buna mukabil o gün münafıkların hüsrana uğrayacaklarına ve cehennemi

25 Hadîd 57/12.

boylayacaklarına dair ihtarlar yapılmıştır.[26] Müteakip ayetlerde de münafıkların yaşayacakları hüsrana dair canlı tablolar anlatılmış, ahireti ve hesabın olacağını görmezden gelmenin bedeli olarak hüsran yaşayacakları uyarısı yinelenmiştir.[27] Böylece sözü edilen pasajda mümin ve münafıklar karşılaştırılarak mahşer günü yüz yüze gelecekleri tablo gözler önüne serilmiştir. Dikkat edilirse yukarıda Resulullah'ın güçlenmesinden sonra birtakım samimiyetsizlerin müminler arasına karıştığına işaret edilmişti. Kur'an özellikle Hendek Savaşı'ndan sonra nâzil olan surelerde sık sık bu kesimi hedef alan açıklamalar yapmaktadır.

Bireyin dünya hayatında yapıp ettiğinin karşılığını mahşerde göreceğine dair uyarının ardından, surede müminlere yönelik mesajlar verilmiştir. İman edenlerden bahsedilirken "Kur'an ayetleri karşısında hâlâ kalplerinin yumuşama zamanı gelmedi mi?" mealindeki soru hayli manidardı. Soru âdeta az önce zikredilen samimiyetsizlerin durumunu resmetmektedir. Aynı zamanda bu ayet ait olduğu konjonktüre dair önemli ipucu içerir ve bu süreçten sonra müminlerin genel durumunu yansıtır. Özellikle büyük savaşların kazanılmasından sonra, müminlere belli bir rehavet çöktüğünü hem vahye yansıyan açıklamalardan hem de rivayetlerden anlamak mümkündür. Ayette böyle bir soruna işaret edilmiş ve bir taraftan da vahiyden gittikçe uzaklaşan İsrailoğulları örneği hatırlatılarak âdeta 'onlar gibi olmayın' uyarısı yapılmıştır. Nitekim atalarına gönderilen vahiylerden sonra uzun zaman diliminin geçtiğine işaret edilmiş ve bu nedenle vahye karşı duyarsız davrandıklarına dikkat çekilmiştir.[28] Samimiyet ve sorumluluk bilincine dair vurgunun ardından katılaşmış kalplerin ancak Allah'ı anmakla yumuşayacağına işaret edilmiş ve somut delillere atıfla körleşmiş kalplerin ibret alması hedeflenmiştir.[29]

26 Hadîd 57/13.
27 Hadîd 57/14-15.
28 Hadîd 57/16.
29 Hadîd 57/17.

Samimiyet vurgusu müteakip ayetlerde de devam etmiş ve yine gönülden infakın önemine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Allah'ın mutlak hükümranlığı, dünya hayatının geçiciliği ve ahiret hayatının kalıcılığına dair karşılaştırmalı açıklamalarla muhataplar uyarılmıştır. Nitekim hiçbir maddi beklenti olmaksızın gönül rızasıyla mal ve mülkünden Allah rızası için infakta bulunanlar övülürken, cennet nimetleriyle ödüllendirilecekleri müjdesi yinelenmiştir. Keza Allah'a ve elçisine yürekten bağlı kalanların yüksek bir mertebe elde edeceklerine ve muazzam ödüller kazanacaklarına dair açıklamalar yapılmıştır. Buna mukabil inkârda direnenlerin cehennemi boylayacakları uyarısı hatırlatılmıştır.[30]

Samimiyet ve gönülden infaka dair vurgu ile beraber dünya malına tamah etmenin anlamsızlığına dikkat çekilmiştir. Örneğin dünya hayatının gelip geçiciliğine, oyun-eğlenceden ibaret olduğuna, mal ve çocuk çoğaltma yarışından başka bir anlam taşımadığına işaret edilmiş ve dünya hırsına aldanmanın yanlışlığına değinilmiştir. Hatta dünya hayatının gelip geçiciliği yağmurun yağmasıyla yeşeren, daha sonra sararıp solan bitkilere benzetilmiş ve bu örnekten sonra inkar edenlerin şiddetli bir azapla karşılaşacakları uyarısı yapılmıştır.[31] Bu benzetme Mekkî surelerde verilen misalleri hatırlatmaktadır. Şunu da belirtelim ki, açıklamalar dünya hayatının önemsiz olduğu anlamında değildir. Aksine dünya malına tamah edip ahireti unutanlara yönelik ihtarlar yapılmaktadır. Nitekim değişik ayetlerde de dünya hayatının önemine değinilmiştir.[32]

Dünya hayatının geçiciliği, infak ve samimiyet vurgusunun ardından "Siz siz olun Allah'ın af ve mağfiretine nail olabilmek için, var gücünüzle cennete girebilmek için gayret gösterin." mesajı verilmiştir.[33] Keza Allah'ın lütuf ve keremine atıfla pişmanlık kapısı açık tutulmuştur. Surede ayrıca Allah'ın ezeli bilgisine dikkat çekilerek Müslümanların başına

30 Hadîd 57/18-19.
31 Hadîd 57/20.
32 Örnek olarak bk. Enbiyâ 21/16.
33 Hadîd 57/21

gelebilecek muhtemel musibetler dahil evrende olup biten her şeyin O'nun bilgisi çerçevesinde gerçekleştiğine, bu nedenle "Kaybettiklerinize hayıflanmayın veya onun size nasip ettiği nimetler nedeniyle şımarmayın." uyarısı yapılmıştır. Zira böbürlenen ve kendini beğenenleri Allah'ın sevmediğine işaret edilmiş ve bu kimselerin cimriliklerine atıfla cimrilik eleştirisi yapılmıştır. Bir yandan da "Allah kimsenin malına-mülküne muhtaç değildir." ikazıyla infak edenlerin kendi yararına infak etmiş olacakları mesajı verilmiştir.[34]

Allah'ın bahşettiği nimetler ve böbürlenmeye dair açıklamalar, bir bakıma müminlerin geçmişte zayıf oldukları döneme yönelik bir ihtardır ve geçmişi unutmamaları uyarısı yapılmıştır. Malum olduğu üzere Hendek Savaşı'ndan sonra müşriklerin baskısı veya tehdidi ortadan kaybolmuş, hatta Hudeybiye'de Kureyş tarafından tanınmışlar, müteakiben Hayber fethedilmiş ve civardaki kabilelere karşı önemli başarılar kazanılmıştır. Kur'an bu kazanım ve konjonktüre atıf yaparak, bütün bunların Allah'ın lütfuyla gerçekleştiğine dikkat çekmiş ve tıpkı Mekke'nin şımarık zenginleri gibi yanlışa düşmemeleri uyarısı yapmıştır. Bu mesaj aynı zamanda "sizin akıbetiniz de onlar gibi olur" uyarısını da içermektedir.

Müteakip ayetlerde peygamberlik ve geçmiş peygamberler üzerinden mesajlar verilmiştir. Örneğin peygamberlerin adaleti tesis etmek için Allah'ın delilleriyle/ayetleriyle gönderildiğine değinildikten sonra, ayrıca insanlar için birçok fayda sağlayan demir cevherinin de büyük bir nimet olarak lütfedildiğine işaret edilmiştir.[35] Bu örnekler üzerinden Allah'ın insanoğluna bahşettiği nimet ve ikramlara işaret edilerek, bütün imkânların samimi olanlarla olmayanların ayırt edilmesi için sunulduğuna dikkat çekilmiştir.

Peygamberlere vahiy gönderildiğine atıftan sonra Hz. Nûh, Hz. İbrahim ve onların soylarından gelen peygamberlerin de vahye mazhar kılındığına ve hepsinin de tevhid mücadelesi

34 Hadîd 57/22-24.
35 Hadîd 57/25.

verdiğine işaret edilmiş, böylece Resulullah'ın da onların yolundan gittiği mesajı verilmiştir. Müteakiben Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ ve Hz. İsa gibi peygamberlerin gönderildiğine de değinilmiş ve Hz. İsa'ya İncil verildiğine atıf yapılmıştır. Bu peygamberlerin peşlerinden gidenlerin kalplerine sevgi ve şefkatin yerleştirildiğine değinilmiş ve övülmüşlerdir.[36] Hz. İsa'ya gönderilen İncil'e vurgu ve övülmesinin ardından şu ihtar son derece dikkat çekicidir:

> *...Ruhbanlığa gelince biz onlara böyle bir şey emretmedik. Ruhbanlığı Allah rızasını kazanmak adına kendileri icat etti. Fakat bunun icaplarını gerektiği gibi yerine getirmediler. Biz onlardan gerçek iman sahibi olanlara mükâfatlarını verdik, ancak pek çoğu doğu yoldan saptı.*[37]

Surenin son bölümünde yine önceki peygamberlere de inanan Ehl-i Kitap mensuplarına seslenilmiş ve son peygamber olarak "Hz. Muhammed'e de inanın ki Allah size lütuf hazinesinden fazla mükâfat versin" uyarısı yapılmıştır.[38] Surenin son ayetinde ise Hz. Peygamber'e vahiy gönderilmesini kabullenemeyen Yahudi ve Hıristiyanların itirazlarına karşı "Allah vahyi ve peygamberliği kime vereceğini çok iyi bilir." mesajıyla cevap verilmiştir.[39]

Hemen hatırlatalım ki, bu ayetlerin inzal edildiği dönemde Hayber fethedilmiş, akabinde Resulullah Arabistan'ın kuzeyindeki kimi Hıristiyan ve Yahudi kabilelerle temasa geçmiştir. Keza Necd bölgesindeki Hıristiyan kabileleriyle de temas kurulmuştur. Bunlar yeni muhataplar olduğu için önceki peygamberlerden bahsedilmesi, nüzul konjonktürüyle de uyumludur. Diğer yandan Hıristiyanların kendilerince oluşturdukları din adamı veya ruhbanlık sınıfının Allah tarafından benimsenmediğine dair açık ihtar, âdeta İslâm kültüründe oluşturulmuş olan tasavvuf/tarikat geleneği içindeki anlayışa yönelik de uyarı niteliğindedir. Zira tarikat geleneği-

36 Hadîd 57/26.
37 Hadîd 57/27.
38 Hadîd 57/28.
39 Hadîd 57/29.

nin de âdeta Hıristiyanlıktaki ruhban sınıfına benzer şekilde şeyhler, dervişler veya gavslar gibi sanal otoritelerden oluşan imtiyazlı bir sınıfı benimsediğini ve bunun asla İslâm akidesiyle bağdaştırılamayacağını unutmamak gerekir.

Talâk Suresi

Toplam 12 ayetten oluşan Talâk suresi, adını ilk ayette boşa(n)ma anlamına gelen *talâk* kelimesinden almıştır. Sure baştan sona kadar boşama hukukuna dair kaideler içermektedir. Nüzul sebebi olarak dile getirilen en yaygın iddialardan birisi, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın âdet hâlinde olan eşini boşamak istemesi ve bu konuyu Resulullah'a sormuş olmasıdır.[40] İddiaya göre Resulullah bu hâldeyken eşini boşamasını doğru bulmamış ve dönmesini önermiştir. Hatta ilk kez bu hadise üzerine Talâk suresinin ayetlerini okumuştur. Bunun yanı sıra Utbe b. Amr el-Mâzinî, Tufeyl b. el-Hâris ve Amr b. Said b. el-Âs gibi isimlerin de benzer boşama hikâyelerinden bahsedilmiş ve surenin girişindeki ayetlerin bu kişiler hakkında da inzal edildiği iddiaları ortaya atılmıştır.[41]

Bir başka iddiaya göre bu sure Resulullah'ın Hafsa'yı boşama kararı alması üzerine nazil olmuştur.[42] Resulullah'ın evlilikleriyle ilgili başlıkta da işaret edildiği üzere, Hz. Peygamber Hafsa'yı boşama kararı almış, o da üzüntüden gözyaşlarına boğulmuştur. Hatta babası Hz. Ömer ve dayıları devreye girip onu teselli etmiştir. Ardından Hz. Ömer, Resulullah'ı ziyaret ederek kızını boşama haberinin doğru olup olmadığını sormuş, Allah Resulü de boşamadığını söyleyince Hz. Ömer büyük bir sevinç yaşamıştır.

Surenin girişinde yer alan "*Ey nebî! Kadınları boşamak istediğinde...*"[43] ifadesi, doğrudan Resulullah'ın muhatap

40 Şâfi'î, *et-Tefsîr*, I, 350, III, 1369; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XII, 298, XXIII, 435; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, IV, 402; İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, X, 3359; Sa'lebî, *et-Tefsîr*, IX, 332; Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 310.

41 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 363.

42 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 435; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, III, 459-60.

43 Talâk 65/1.

alındığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla az önce zikredilen nüzul sebeplerinden ziyade Hafsa'yı boşama girişiminin nüzul sebebi olma ihtimali surenin muhtevasıyla uyumludur. Birinci ayetin devamında evliliğin çekilmez hâl alması durumunda boşama prosedürüne dair açıklamalar yapılmıştır. Örneğin boşanacak erkeklerin eşlerinin iddet sürelerini beklemeleri, boşanma sürecinde kadını mağdur edip hemen kapı önüne koymamaları gerektiği gibi konulara dair açıklamalar yapılmıştır. Hatta bu kaidelerin Allah'ın emir ve yasakları olduğuna değinilerek mutlaka uyulması gereken hükümler olduğuna dikkat çekilmiştir. Müteakip ayetlerde de yine boşanma prosedürüne dair açıklamalar yapılmış ve iddet bekleme sürecinde eşlerin birbirine dönebilecekleri ihtimaline değinilerek aileyi kurtarmak için kapı açık bırakılmıştır. Bununla beraber şayet eşlerin tekrar bir araya gelme şansı kalmamışsa, güzellikle boşanmaları gerektiğine dair açıklama yapılmıştır. Yine birinci ayette zikredildiği gibi bu hükümlerin Allah'ın koyduğu ilkeler olduğuna değinilmiş ve uyulması gerektiği ihtarı yapılmıştır.[44]

Surede boşanacak kadınlardan âdet görenlerle ilgili açıklama yapıldığı gibi âdetten kesilen veya hiç âdet görmeyen kadınların boşanma prosedürlerine dair hukuki düzenlemelere de yer verilmiştir. Buna göre âdetten kesilen kadının boşanma sürecinin üç ay olduğuna, hiç âdet görmeyen kadının durumunun da aynı süreye tâbi tutulması gerektiğine işaret edilmiştir. Özellikle *vellâî lem yehidne* ifadesi çocuk yaşta evliliğe kapı aralayan yorumlara dönüştürülmüştür. Meallerin çoğunda bu ibareye "henüz âdet görmemiş kadınlar" manası verilmiş ve buna göre evlendiği zaman henüz âdet görmeyecek kadar küçük yaştaki kız çocuğunun durumuna işaret ettiği iddiaları ortaya atılmıştır. Diğer bir deyişle mezkur yorum üzerinden çocuk evliliğine ve çocuk gelinlere kapı aralanmıştır. Oysa ayetteki bu ifade "hiç âdet görmemiş kadınlar" anlamındadır ve burada küçük yaşta olup henüz âdet görmemiş ve buluğ çağına geldiği zaman âdet görecek kız çocuğunun

44 Talâk 65/2-3.

evliliğinden kesinlikle bahsedilmemektedir. Dikkat edilirse ayetteki *lem* edatı "hiç" anlamına gelir ve "hiç âdet görmeyen" kadını ifade eder. Ancak çoğu mealde bu edata *lemmâ* manası verilerek "henüz âdet görmemiş, ancak ileride görecek" anlamı verilerek bu meallendirme üzerinden izahı mümkün olmayan problemlere kapı aralanmıştır. Hâlbuki ayette henüz âdet görmemiş değil, hiç âdet görmeyen veya görmemiş kadınlardan bahsedilmektedir. Böylece menopoz dönemine girerek âdetten kesilen kadınla hiç âdet görmeyen kadının aynı şartlar çerçevesinde boşanabileceğine işaret edilmiştir. Dolayısıyla bu ayette çocuk yaşta evlilikten değil, tam aksine yetişkinlerin boşanmasından bahsedilmektedir.

Öte yandan ayette evlenme yaşından veya çocuklarla da evlenilebileceğinden değil, evli olup boşanacak kadınlardan bahsedilmektedir. Kur'an evlilik için belli bir yaş aralığı koymamış, ancak bu konuya dair son derece açık kriter getirmiştir. Örneğin Nisâ 6'da evlenilecek kadınlardan bahsedilirken nikâh çağına vurgu yapılmaktadır. Dikkat edilirse buluğ çağından değil, reşit olma ve sorumluluk bilincine erişmekten söz edilmekte ve bu olgunluktaki bir kızla/kadınla evlenilebileceğine işaret edilmektedir. Dolayısıyla bir genç kızın annelik yapabilecek sorumluluk çağına gelmeden evlenmesinin mümkün olamayacağını belirtmek durumundayız. Kaldı ki, İslâm inancı reşit yaştaki insanı sorumlu tutmaktadır.

Boşanma ile ilgili açıklamalar yapıldıktan sonra dile getirilen hükümlerin Allah'ın kanunları olduğuna ve bunlara uyulması gerektiğine dair ihtar yapılmıştır.[45] Özellikle boşanacak kadına atıfla "evden çıkıp gitmesi için baskı ve zorlama yapmayın" ve boşama aşamasında olan kadınlar şayet çocuklu ise ve emzirme durumundaysa süt ücretinin bile verilmesi gerektiğine dair detaylara yer verilmiştir.[46] Diğer bir deyişle bakımının üstlenilmesine dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra hâli vakti yerinde olanların makul ölçüler çerçevesinde hem kadının hem de çocuğun nafakasını vermeleri gerektiğine

45 Talâk 65/5.
46 Talâk 65/6.

işaret edilirken maddi durumu yerinde olmayanların da yine imkânları ölçüsünde boşadığı eşini mağdur etmemesi uyarısı yapılmıştır.[47] Böylece sure nafaka konusunda da muhtemel hukuksuzluğu ortadan kaldırmıştır. Bir taraftan da bu hükümlerin Allah'ın emir ve yasakları olduğuna ve bunlara uyulması gerektiğine dair ihtarlar yapılmıştır.[48] Hatta Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan geçmişteki kavimlerin helâk olup gittiklerine atıfla, aynı akıbete uğranmaması için Allah tarafından belirlenen hükümlere uyulması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bütün bu ihtarlardan sonra Allah'a ve elçisine itaat edip imanlarına yaraşır davrananlar övülmüş ve muazzam cennet nimetleriyle ödüllendirilecekleri mesajı verilmiştir.[49]

Surenin son ayetinde Allah'ın mutlak kudreti ve hükümranlığına atıf yapılarak yeryüzü ve göğü mükemmel bir ölçü ile yarattığına işaret edilmiştir. Tıpkı bunlarla ilgili kaideler gibi boşanma ile ilgili koyduğu yasaların da onun kaideleri olduğuna ve bunlara uyulması gerektiğine dikkat çekilmiştir.[50] Ayette geçen "semavât/gökler" ifadesi, bize göre vahyin muhataplarının zihnindeki algıya yönelik bir açıklamadır. Araplar göğü tabakalardan oluşan katmanlar gibi tasavvur ettiği için onların bu algısına yönelik açıklama yapılmıştır. Her ne kadar buradaki "gökler" ifadesi gezegenler olarak yorumlansa da, vahyin ilk muhataplarının zihnindeki karşılığı bu tasavvur değildir.

Beyyine Suresi

Toplam 8 ayetten oluşan Beyyine suresinin Talâk suresinden sonra nazil olduğu kabul edilir. İsmini ilk ayette geçen ve "açık delil, rehber" gibi anlamlara gelen *beyyine* kelimesinden alan surede, inkârda ısrar eden müşrik, Yahudi ve Hıristiyanların kendilerine hak ve hakikati gösteren rehber gelmedikçe helak ve azaba mahkum edilmeyeceklerine dair açıklama yapılmış ve müteakip ayette o rehberin Allah tara-

47 Talâk 65/7.
48 Talâk 65/8.
49 Talâk 65/9-11.
50 Talâk 65/12.

fından gönderilen vahiyleri tebliğ eden peygamber olduğuna işaret edilmiştir.[51] Diğer yandan kendilerine açık delil/kanıt geldikten sonra Yahudi ve Hıristiyanların ayrılığa düştüklerine, oysa her türlü batıl inançtan arınmış olarak hak dine dönmeleri gerektiğine dair açıklama yapılmıştır.[52] Diğer yandan Resulullah'ın tebliğ ettiği mesaja iman etmeleri gerektiği yönünde mesaj verilmiştir. Müfessirler ayetteki "beyyine/açık delil" vurgusunun Yahudi, Hıristiyan ve inkârda ısrar eden müşrikler hakkında inzal edildiğini söyler.[53]

Diğer yandan kimi müfessirler "beyyine" kavramıyla ilgili farklı görüşler serdetmiştir. Hatta ayetin tefsiri konusunda zorlandıklarına dair yorumlar yapılmıştır. Özellikle Râzî'nin Vâhidî'ye isnatla naklettiği bir iddiaya göre, bu ayet gerek nazım gerekse tefsir yönüyle Kur'an'ın en zor ayetlerinden birisi olarak nitelenmiş, hatta büyük müfessirlerin bile zorlandığına dair yorumlar yapılmıştır. Râzî, Vâhidî'ye ait *Kitâbu'l-Basît* adlı eserde böyle bir değerlendirmeden bahsetmiş, ancak bu zorluğun detayına değinmemiştir. Buna mukabil kendisi "beyyine" kavramından kastın, Hz. Peygamber'in nübüvveti olduğunu söylemiş ve Ehl-i Kitap ile müşriklerin, Resulullah'ın nübüvvet sürecine kadar ihtilafa düşmediklerine, ancak onun nübüvvetle görevlendirilmesinden sonra aralarında ayrılık çıktığını iddia etmiştir. Dolayısıyla ona göre *beyyine* Hz. Muhammed'in nübüvvetidir ve bu konuda ayrılığa düştüklerine atıf yapılmıştır.[54] Müfessir Râzî böyle bir açıklama yapmakla beraber muhtemelen surenin inzal edildiği siyasal vasatı dikkate almadığı için görüşü sadra şifa bir açıklama niteliğinde değildir. Kanaatimizce surenin mesajı hem ikinci ayette hem da inzal edildiği konjonktürde gizlidir. Özellikle Hendek Savaşı'ndan sonra nazil olduğu hususu dikkate alınırsa, o güne kadar Allah Resulü'nü inkâr eden Ehl-i Kitap

51 Beyyine 98/1-3.
52 Beyyine 98/4-5.
53 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 779; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIV, 539, 540; Mâturîdî, *Te'vîlât*, X, 588-89; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, III, 603; Sa'lebî, *et-Tefsîr*, X, 261.
54 Razi, *Mefatihu'l-Gayb*, XXXII, 37.

ve onların işbirlikçileri kast edilerek, onun apaçık delillerle gönderilen hak peygamber olduğuna dair vurgu yapılmış olmalıdır.

Yahudi ve Hıristiyanlara yönelik eleştirilerin ardından, her iki zümre, müşriklerle aynı kategoride zikredilmiş ve inkârda ısrarları yüzünden temelli kalacakları cehennem azabını boylayacaklarına dair uyarı yapılmıştır. Buna mukabil inanıp yaralı işler yapanların cennet nimetleriyle ödüllendirilecekleri mesajı verilmiştir.[55]

Mücâdile Suresi

İsmini bir kadının kocasıyla tartışması ve şikâyetini ifade eden ilk ayetteki *mücâdile* kavramından alan sure, Medine döneminin sonlarına doğru inzal edilmiştir. Toplam 22 ayetten oluşan surenin girişinde, isim verilmemekle beraber Havle bnt. Sa'lebe ile eşi arasında yaşanan problem üzerine inzal edildiğine dair iddialar dillendirilmiştir. Eşi ile problem yaşayan Havle'nin Resulullah'a gelip kocası hakkında şikâyette bulunduğu söylenir. Ayetin devamında onun şikâyetinin Allah tarafından duyulduğuna ve duasının kabul edildiğine işaret edilmiştir.[56] Bu açıklama hakkını arayan kadının desteklendiğini göstermesi bakımından son derece anlamlıdır. Özellikle kadının ikinci planda tutulduğuna dair birtakım yorumlar dikkate alındığı zaman, Kur'an'ın hak ihlali konusunda kadın erkek ayrımı yapmadığını göstermesi bakımından somut bir örnektir. Müfessirlerin hemen hepsi bu ayetin Evs b. Sâmit ile eşi Havle bnt. Sa'lebe hakkında inzal edildiğini söyler.[57] Hadis rivayetlerinde de benzer haberler yer alır.[58] Anlatılana göre kocasının beraber olma teklifini kabul etmeyince, öfkelenen Evs b. Sâmit "Sen bana annemin sırtı gibisin" diye eşine

55 Beyyine 98/6-8.
56 Mücâdile 58/1.
57 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 257; 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 290; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 227; İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, X, 3342; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, IV, 357.
58 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, XII, 451; Buhârî, *es-Sahîh*, VII, 50; Tirmizî, *es-Sunen*, V, 405-406; Ebû Saîd ed-Dârimî, *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*, I, 53; İbn Batta, *el-'İbânetu'l-Kubrâ*, VII, 114.

sırtını dönmüş, *zıhar* uygulamıştır. İbn Sa'd bu şekilde eşine *zıhar* yapan ilk kişinin o olduğunu söyler.[59]

Ahzâb suresinin başlangıcında da işaret edildiği üzere *zıhar* uygulaması, eski bir Arap geleneğidir. "Sırt" veya "arka" anlamına gelen *zıhar* kavramı, erkeğin eşini annesine benzetmesi veya onu annesi gibi gördüğünü söyleyip onunla aile ilişkisini kesmesi anlamında kullanılmıştır. Geleneğe göre eşiyle ilişkisini kesmek isteyen erkek "Sen bana annemin sırtı gibisin", veya "Senin yüzün annemin yüzü gibidir" der ve hanımını annesine benzeterek bir daha onunla birleşmezdi. Kısaca söylemek gerekirse, *zıhar* bir tür cahiliye dönemindeki boşanma çeşididir. Mukâtil b. Suleymân'ın verdiği bilgilere göre Arap erkek eşine "Sen bana annemin sırtı gibisin" demek suretiyle *zıhar* yaptığı zaman, eşiyle birleşmemeye ve aile ilişkisi kurmamaya yemin etmiş (ilâ yapmış) sayılırdı ve "Yıldızların sayısı kadar seni boşadım" demek suretiyle eşini boşardı.[60]

Micâdile suresinin başlangıcındaki ayetlere konu olan olayda da, eşi Havle bnt. Sa'lebe'ye kızan Evs b. Sâmit'in "Sen bana annemin sırtı gibisin" deyip onu boşaması ve bu bağlamda yaşanan bir mağduriyete işaret edilmektedir. Kocasının kararı üzerine mağdur duruma düşen Havle, Resulullah'a gelip "Ey Allah'ın Resulü! Kocam benimle gençken ve malım/ailem olduğu zaman evlendi. Malımı yediği gibi gençliğimi de tüketti. Şimdi yaşım ilerlediği için beni annesinin sırtına benzeterek (zıhar yaparak) aile ilişkimizi kesti. Ancak sonra da pişman oldu. Eşimle tekrar bir araya gelme imkânım var mı?"[61] diye soru sormuş ve dert yanmıştır. Mukâtil b. Suleymân bu hadiseye işaret ederken eşinin kadını boşaması nedeniyle mağduriyet yaşadığını söylerken İbn Sa'd, *zıhar* yapıp boşamaması ve bu nedenle de başkasıyla evlenmesine mani olması nedeniyle kadının mağdur olduğunu iddia etmiştir.[62]

59 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 506-507.
60 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 257.
61 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 257.
62 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 507.

Ancak her iki durumda da yine kadının mağduriyetinden söz edilmektedir.

İddiaya göre *zıhar* uygulayan Evs b. Sâmit eşine dönmek istemiş, ancak boşanmış konumda olan Havle de tekrar bir araya gelip gelemeyeceği konusunda soru sormuştur. Bu detay Ahzâb suresindeki *zıhar* konusuyla ilgili açıklamaları tamamlar niteliktedir. Nitekim bu surede "*Allah, annelerinize benzeterek kendinize haram kıldığınız eşlerinizi, gerçek anneleriniz yerine koymamıştır*" hükmüyle *zıhar* uygulaması ilga edilmiştir. Ayrıca "Allah bir nefiste iki kalp yaratmamıştır" ifadeleri ile âdeta bir insanın karısını hem eş hem de anne gibi addetmesinin yanlışlığına dikkat çekilmiştir.[63]

Micâdile suresinde de aynı konu gündeme gelince aynı kavram (zıhar) kullanılmıştır.[64] Ancak her iki suredeki ayetler karşılaştırıldığında ve rivayetlerdeki kimi detaylar dikkate alındığında, aslında Mücâdile suresinde mağdur olan kadının ve temelde de benzer mağduriyet yaşayacak diğer kadınların problemine dair bir konu açıklığa kavuşturulmuştur. Dolayısıyla burada ayetler zıharın kaldırılmasını teyit etmenin yanı sıra, zıhar nedeniyle ayrılıp pişman olan ve eşine dönmek isteyen çiftlerin durumuna açıklık getirilmiştir. Zaten Havle de, yaşadığı mağduriyetten yakınmış ve hem malı mülkü kalmadığını hem de gençliğinin gittiğini ileri sürerek bir nevi üstü kapalı bir şekilde tekrar evlenmeyeceğini veya taliplisinin çıkmayacağını belirterek kendisine zıhar uygulayan kocasına dönmek istemiştir. Ayetlerde de bu konuya ilişkin şu açıklamalar yer almaktadır:

> *Zıhar yoluyla eşlerini boşayan kimseler bilsinler ki, böyle söylemekle o kadınlar kendilerinin anneleri olmaz. Onların anneleri kendilerini doğuranlardır. Şu hâlde (eşlerine 'sen bana annemin sırtı gibisin' demekle) çirkin ve asılsız bir söz söylemişlerdir. Yine de Allah size karşı çok bağışlayıcı ve affedicidir.*[65]

63 Ahzâb 33/4.
64 Mücâdile 58/2-4.
65 Mücâdile 58/2.

Eşlerini zıhar yoluyla boşayan, sonra da pişman olup bu sözlerini geri almak isteyen kimseler, onlarla birlikte olmadan önce bir köle azat etsin. Yaptığınız yanlışa karşı sizden istenen kefaret budur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.[66]

Köle azat etme imkânı bulamayan (ve zıhar yaptıktan sonra eşine dönmek isteyen) kimse, eşiyle birleşmeden önce peş peşe iki ay oruç tutsun. Buna da gücü yetmeyen kimse 60 fakiri doyursun. Bu hükümler Allah ve elçisine imandaki samimiyetinizi göstermek içindir. Bütün bunlar Allah'ın belirlediği hükümlerdir. Bu hükümleri reddedenler için elemli bir azap vardır.[67]

Müteakip ayette de Allah'ın hükümlerine riayet etmeyenlerin, geçmişteki kavimler gibi vakti zamanı geldiğinde rezil-rüsva olacaklarına ve ahirette de elemli azapla karşı karşıya kalacaklarına işaret edilmiştir.[68] Dolayısıyla bu pasajda Kur'an eski bir cahiliye geleneği olan *zıhar* uygulamasını çirkin bulmuş ve yasaklamıştır. Ayrıca *zıhar* yoluyla eşini boşayıp sonra da pişman olan ve dönmek isteyen kişinin, bu yaptığının bedeli olarak kefaretle dönebileceğine dair müeyyide getirilmiştir. Zaten sureye konu olan husus da Havle'yi boşayan eşinin ona dönüp dönemeyeceğine dair sorudur. Mukâtil b. Suleymân'ın verdiği bilgiye göre Havle'nin sorusu üzerine Resulullah önce bu konuda bilgisinin olmadığını söylemiş, müteakiben ayetler nazil olunca eşi Evs b. Sâmit'i çağırıp durumu açıklamış ve kefaretle dönebileceğini söylemiştir. İddiaya göre Evs köle azat edecek gücünün olmadığını söyleyince, Resulullah iki ay peş peşe oruç tutması gerektiğini hatırlatmış, ancak buna da gücünün yetmeyeceğini belirtmiştir. Üçüncü seferde ise Resulullah 60 fakiri doyurmasını önerince, Evs yine malının olmadığını beyan etmiş ve "Şayet sen yardım edersen bunu yapabilirim" mealinde bir açıklama yapmıştır.[69]

66 Mücâdile 58/3.
67 Mücâdile 58/4.
68 Mücâdile 58/5.
69 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 258-59; İsmail b. Ca'fer, *el-Ehâdîs*, I, 370.

İddiaya göre Resulullah 15 ölçek hurma verip göndermiş ve böylece eşine dönmüştür.[70] Hatta önce kendisine 15 ölçek vermiş, müteakiben 15 ölçek de ailesi için göndermiştir.[71] Sonuçta Evs'in 60 fakiri doyuracak kadar bir bedel ödeyip eşine döndüğünden bahsedilmiştir.[72] Anlatılan konu surenin iniş sebebi olarak zikredilse[73] de, daha önce işaret edildiği üzere her bir sureyi sadece bir tane sebebi nüzule bağlamak doğru değildir. Nitekim gerek bu surede gerekse daha hacimli olan diğer surelerde birçok değişik konu ele alınmıştır.

Diğer yandan aynı dönemde nazil olan Ahzâb suresinde *zıhar* meselesi ele alındığına göre Resulullah'ın bunu bilmemesi mümkün değildir, dolayısıyla bilmediğine dair açıklama *zıhar* değil bundan sonra pişman olan eşin dönüp dönemeyeceği meselesidir. Bununla ilgili bir başka detay ise, her ne kadar *zıhar* meselesi ayetlere konu olmuşsa da, esasen bu uygulamanın çok da yaygın olmadığına dair yorumlardır. Örneğin *zıhar* uygulamasının özellikle Yahudilerden esinlenme ile Medine civarında uygulandığı, Mekke ve Necrân tarafında bilinmediği yönünde iddialar dillendirilmiştir.[74] Bu konu hakkında en bilinen örnek Mücâdile suresinin başlangıcına da konu olan ensârdan Evs b. Sâmit ile Havle bnt. Sa'lebe evliliğidir.[75]

Zıhar konusundan sonra surede yeniden diriliş ve hesabın kaçınılmazlığına dair uyarılara yer verilmiştir. Allah'a ve elçisine itaat etmeyip inkârda direnenlerin hak ettikleri cezaya çarptırılacakları, kendileri unutmuş olsa bile her bireyin dünya hayatındayken yapıp ettiklerinin önüne konacağına dair uyarılar yapılmıştır.[76] Müteakip ayetlerde Resulullah ve

70 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 257-59; 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 290; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 219-22; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 133; İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, X, 3143-44; Sa'lebî, *et-Tefsîr*, IX, 252-53.
71 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 259.
72 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 507.
73 Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 258, 259.
74 İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenwîr*, XXVIII, 11.
75 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 257; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 698; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 221-23.
76 Mücâdile 58/6.

müminler hakkında gizli kapaklı toplantılar yaparak birtakım komplolar planlayan Yahudi ve münafıkların yaptıklarının Allah'tan saklanamayacağına, gizli aşikâr her olup-biteni bildiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca kötü niyetlerle bir araya gelip gizli kapaklı konuşma yapılması da yasaklanmıştır. Münafıkların bu eylemlerinin Allah'tan gizlenemeyeceğine dair vurgunun akabinde bazı Yahudi veya münafıkların birtakım kelime oyunlarıyla Resulullah aleyhinde dile getirdikleri sözlere atıf yapılmış ve bunların da Allah tarafından bilindiğine dikkat çekilmiştir.[77] Daha önceden de işaret edildiği üzere münafıklar Müslüman gözüküp Resulullah'ın meclisine girer, sonra da kendi aralarında toplanıp o günkü izlenimleri veya Resulullah hakkında gizli kapaklı konuşmalar yapardı. Anlaşıldığı kadarıyla aynı anlayışlarını sürdürdükleri için münafıklar hakkındaki bu ihtar yinelenmiştir.

Müfessirler sözü edilen ayetin nüzul sebebi olarak Yahudi ve münafıkların birtakım kelime oyunlarına başvurup Resulullah'la alay ettiklerine dair bazı bilgiler aktarırlar. Örneğin onu gördükleri zaman selam veriyormuş gibi *es-selâmu aleyke* deme yerine "yok olup gidesin" anlamına gelen *es-sâmu aleyke* der ve bir taraftan da "Allah bu söylediklerimizden dolayı bizi cezalandırsa ya" diye alay ederlerdi.[78] Kimi rivayetlere göre Resulullah, Yahudi ve münafıkların *es-sâmu aleyke* şeklinde selam verdikleri zaman "siz de yok olun gidin" anlamına gelecek şekilde "ve-aleyke" veya "ve-aleyke mâ kulte/söylediğinin aynısı senin üzerine olsun" anlamında mukabelede bulunurdu.[79]

Mukâtil b. Suleymân, Yahudilerin özellikle Müslümanları yalnız gördükleri zamanlarda aralarında gizli gizli konuştuklarından, onların kuşku uyandıran bu tutumlarından endi-

77 Mücâdile 58/7-8.
78 Mucâhid b. Cebr, *et-Tefsîr*, I, 650; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 465, 466; 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 292; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 238, 239, 240.
79 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 240; İbu'l-Munzir, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 817; Sa'lebî, *et-Tefsîr*, III, 354; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, II, 1406; Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 292.

şelenen müminlerin kendilerine zarar verebileceği endişesiyle yollarını değiştirdiklerinden söz eder. Bu konu Resulullah'a arz edilince, bu şekilde gizli kapaklı toplanıp konuşma yapılmasını yasaklamış, ancak Yahudiler buna uymayınca ilgili ayetlerle bu yasak ilahi bir hüküm hâline gelmiştir. Rivayetin devamında yer alan bilgilere göre kimi Yahudi önderler aralarında dile getirdikleri çirkin sözleri, direk söyleyemedikleri için kelime oyunları ile dillendirmek üzere bizzat Resulullah'ı ziyaret etmiş ve az önce zikredilen nitelikte kelime oyunlarına başvurmuşlardır. Yanından ayrıldıktan sonra ise, "Şayet nebî ise bizim söylediklerimizi anlar" diye bu meseleyi nübüvvetiyle ilişkilendirmişlerdir. İlgili ayette de onların bu tutumunun yerildiğine ve yasaklandığına işaret edilmektedir.[80] Görünen o ki, Yahudi veya münafıkların art niyetli tutumu üzerine bu mesele ayetlere yansımış ve konu ile ilgili uyarılar yapılmıştır.

Resulullah aleyhine bir araya gelip gizli kapaklı konuşmalar yasaklandığı gibi, samimiyetsiz müminlerin de benzer bir gaye ile toplanmalarının yasaklandığına işaret edilmiştir. Buna mukabil halis niyetle bir araya gelmede herhangi bir beis olmadığına işaret edilmiştir. Bir taraftan da müminleri üzmek için bir araya gelenler, şeytan kılıklı insanların yönlendirmesiyle hareket eden kişiler olarak nitelenmiştir.[81] Kimi rivayetlere göre Resulullah'ın düzenlediği ordulara katılıp hayatını kaybedenler olunca, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh veya Abdullah b. Ubey gibi samimiyetsizler aralarında bu meseleyi konuşup, gizli kapaklı dedikodular yayardı. Bunun üzerine samimi müminlerin bu tür konuşmalara teşne bir tutum takınmamaları için uyarı yapılmıştır.[82]

Surede ele alınan konulardan birisi, âdabı muaşeret kuralları olarak nitelenebilecek açıklamalardır. Örneğin Resulullah'ın sohbetine katılmak isteyenlere "yer açın" denilince yer açılması gerektiğine veya "kalkın" denildiğinde buna uyulmasının elzem olduğuna dair açıklamalar yapılmıştır.

80 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 260.
81 Mücâdile 58/9-10.
82 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 261.

Keza Resulullah'ın sohbetine katılmak isteyen veya onunla görüşmeyi arzulayanlardan yardım ve infak yapanlara öncelik hakkı verilmesi gerektiğine işaret edilmiş, ancak müteakip ayette bu kaidenin bazı müminlere ağır geldiğine ve akabinde de mezkûr hükmün kaldırıldığına dair açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca namaz ve zekât yükümlülüğü konusunda duyarlı olunması gerektiğine, Allah'a ve elçisine itaatin önemine dikkat çekilmiştir.[83]

İddiaya göre bu ayet Kays b. Şemmâs gibi Bedir ehlinden olup Resulullah'ın meclisine sonradan katılan kişilerin ayakta kalması ve Allah Resulü'ne yakın yerde oturmaları için onlara yer verilmesi önerisine rağmen kimsenin dikkate almaması üzerine nazil olmuştur.[84] Bu arada Bedir ehlinin ayetlere konu olup övüldüğü ve bu nedenle hem Allah Resulü hem de müminlerin nezdinde özel bir yerlerinin olduğundan bahsedilir. Ayrıca hâli vakti yerinde olan zenginlerin fakirlere göre öne geçip Resulullah'ın meclisinde kendilerine öncelikli yer edinme çabaları üzerine, önceliğin yardım edenlere verilmesi yönündeki kısıtlamanın getirildiğine, ancak ağır gelmesi üzerine kaldırıldığına da değinilmiştir. Özellikle de gizli konuşmak isteyenlere yönelik böyle bir düzenleme yapıldığına dair haberler bulunmaktadır.[85]

Surede ayrıca Yahudilerle işbirliği içindeki münafıklara yönelik eleştirilere de yer verilmiş ve güven vermeyen tutumları yerilmiştir. Örneğin hem yemin edip yeminlerini kalkan gibi kullandıklarına, hem de gizli gündemle hareket ettiklerine ve samimi olmadıklarına dair açıklamalar yapılarak tutarsızlıkları yüzlerine vurulmuştur. Kimi münafıklar gelip "biz müminiz" der, bu konuda yemin billah eder ve kendilerine inandırmaya çalışır, ardından ikiyüzlülükleriyle insanları saptırırdı.[86] İlgili ayetlerde onların bu tutumları kınanmıştır. Müteakiben kıyamet ve hesap gününe atıf yapılarak, tıpkı Re-

83 Mücâdile 58/11-13.
84 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 262-63.
85 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 263.
86 Mücâdile 58/14-16.

sulullah'ın yanında ikiyüzlü davrandıkları gibi hesap gününde de yaptıklarını inkâr edeceklerine, ancak her şeyin kayıt altına alındığı için ne bu inkârlarının ne de malları ve mülklerinin kendilerine fayda sağlayacağına dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu kişiler şeytanın yandaşları olarak nitelenmiştir.[87]

Surenin son kısmında tekrar Allah'a ve Resulü'ne itaat vurgusu yapılmış, bu uyarıyı dikkate almayanlar insanların en alçak zümresi olarak nitelenmiştir. Bir taraftan da Allah'ın eşsiz kudretine atıfla, "Ben ve elçilerim mutlaka üstün geleceğiz" mesajı verilmiştir.[88] Son olarak samimi müminlere övgüler dile getirilmiş ve onların tam bir teslimiyetle Allah'a ve elçisine itaat ettiklerine, ayrıca art niyetli insanlarla işbirliği yapmayacaklarına, hatta çocukları veya en yakın akrabaları bile olsa müminler aleyhine asla işbirliğine girmeyeceklerine, kalplerine iman nurunu nakşettiklerine ve Allah'ın kendilerinden hoşnut olduğuna dair hususlara yer verilmiştir.[89]

Teğâbun Suresi

İsmini dokuzuncu ayette geçen *teğâbun* kelimesinden alan sure toplam 18 ayettir. Sözlükte "kazanmak-kaybetmek, kâr veya zarar etmek" gibi anlamlara gelen *teğâbun* kelimesi, hesap gününde kimin kazanıp kaybedeceğinin ortaya çıkacağına işaret etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Risaletin son döneminde inzal edildiği söylenir,[90] ancak bazı ayetlerin Mekke'de nazil olduğuna dair de iddialar bulunmaktadır.[91] Taberî surenin tamamının Mekke'de nazil olduğunu iddia

87 Mücâdile 58/17-19.
88 Bir iddiaya göre müminler gönderilen seriyelerle başarılar elde edince, Mekke ve Hayber'e odaklanmış ve buraları da almaları durumunda Bizans ve Sâsânîlerin mülklerine sahip olacaklarına dair Resulullah'ın vaadinin gerçekleşeceğini dile getirmişlerdir. Abdullah b. Ubey de, "Onları, galip geldiğiniz beldelerdeki kabilelere benzetmeyin, çok daha güçlüdürler ve asla onlara üstün gelemezsiniz" şeklinde itirazda bulunmuş ve bunun üzerine Allah ve elçisinin mutlaka galip geleceğine dair açıklama inzal edilmiştir. Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 265.
89 Mücâdile 58/20-22.
90 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 314.
91 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 349.

eder.[92] Sözü edilen ayetler muhteva olarak da Mekkî surelerin özelliğini anımsatır.

Surenin Mekke dönemiyle ilişkilendirilmesinin en önemli nedenlerinden birisi, henüz hicret etme imkânı bulamamış veya hicret etmemiş müminlere yönelik mesajlar içermesi olabilir. Müfessirler bu bağlamda birtakım rivayetler nakletmiştir. Ailelerinin hicretlerine engel olmaya çalıştıklarına atıfla, bu kişilerin aileleri veya çocuklarının değil, Allah'ın sözünün/vahyinin dinlenmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Sözü edilen uyarıların ardından bazıları, aileleriyle kavuştukları zaman onları cezalandıracaklarından söz edince, bu sefer de aile, eş veya çocuklara karşı şefkatli davranılması ve onların bilerek veya bilmeyerek yaptıkları baskı nedeniyle affedilmeleri gerektiği yönünde ihtar yapılmıştır.[93]

Mukâtil b. Suleymân surenin on dördüncü ayetinin Eşcâ' kabilesinden bir şahıs hakkında nazil olduğunu söyler, ancak isim vermez. Onun iddiasına göre bu kabileden mümin olan birisi Medine'ye hicret etmek isteyince ailesi ve çocukları "Sen gidersen biz yok oluruz. Medine'de de geçinemeyiz ve muhtaç duruma düşeriz" deyip onu vazgeçirmeye çalışmış, bunun üzerine hicret etmek isteyen bazı kişiler aile baskısına dayanamayıp vazgeçmiştir. Buna mukabil hicrette kararlı olanlar ise ailelerinin kendilerini engellemelerine karşı sert çıkarak onları tehdit eden konuşmalar yapmıştır.[94]

Taberî gibi bazı müfessirler burada kast edilen kişinin aynı kabileden Avf b. Mâlik olduğunu söyler. Ancak hicretle ilişkilendirmeyip bu şahsın savaşa gitme kararı alması üzerine, ailesinin ona baskı yaptığından bahsederler.[95] Sözü edilen riva-

92 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 424.
93 Razi, *Mefatihu'l-Gayb*, XXX, 25; Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 140, 160.
94 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 353.
95 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 424; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, V, 104; Razi, *Mefatihu'l-Gayb*, XXX, 25; Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 140; İbn Cuzeyy, *et-Teshîl*, II, 381; Hâzin, *Lubâbu't-Te'vîl*, IV, 303; İbn 'Âdil, *el-Lubâb*, XIX, 135; Suyûtî, *ed-Durru el-Mensûr*, VIII, 181; Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcu'l-Munîr*, IV, 306.

yetler nüzul sebebi olarak gösterilse de, Resulullah Medine'ye gelip kendisine bağlılık bildiren kabilelerin hicret etmelerini şart koşmamıştır. Aksine yurtlarına kalmalarını önermiştir.

Müfessirlerin bir kısmı da Avf b. Mâlik'in hicret teşebbüsü veya savaşa gitmek istemesi nedeniyle ailesi tarafından engellendiğinden bahseder ve kast edilen kişinin o olduğunu söyler.[96] Farklı bir kişi de olsa ayetin mesajı veya muhtevası Allah yolunda hicret etmek isteyen veya savaşacak kişilere yakınlarının engel olmak istemesi ve bunun yanlışlığına işaret etmektedir. Eş ve çocukların imtihan vesilesi olduğuna dair mesaj, Resulullah'la ilişkilendirilmiştir. Anlatılana göre Allah Resulü hutbe okurken torunları Hasan ile Hüseyin mescide girmiş, Resulullah inerek onları sevip okşamış ve ardından eş ve çocukların imtihan vesilesi olduğunu söylemiş, müteakiben bu ayet nazil olmuştur.[97]

Surenin girişinde Allah'ın mutlak hükümranlığına, bütün övgülerin O'na mahsus olduğuna, yerlerde ve göklerde ne varsa hepsinin O'nu yücelttiğine ve yaratma kudretine vurgu yapılarak "Sizi de yaratan O'dur" mesajı verilmiş ve bütün bunlarla beraber yine de inkârda direnmenin affedilmeyecek bir hata olduğuna dikkat çekilmiştir.[98] İnsanın yanı sıra yer ve göklerin yaratılmasına vurgunun ardından, bunların bir gaye için var edildiğine, insanın en güzel bir şekilde yaratıldığına, hiçbir şeyin Allah'tan gizlenemeyeceğine ve insanoğlunun yaratıcısını tanıması gerektiğine dair açıklamalara yer verilmiştir.[99]

Allah'ın eşsiz hükümranlığı ve yaratma kudretine vurgunun ardından inkârda ısrar ve şirk eleştirisi yer alır. İlk önce geçmişte inkârda direnen kavimlerin korkunç akıbetlerine dikkat çekilmiştir. Ardından tıpkı Yahudi ve münafıklar gibi kendilerine gönderilen peygamberlerin sıradan insanlar

96 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 424; Sa'lebî, *et-Tefsîr*, IX, 330; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, V, 104; Razi, *Mefatihu'l-Gayb*, XXX, 25; Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 140.
97 Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, V, 105.
98 Teğâbun 64/1-2.
99 Teğâbun 64/3-4.

olduklarını gerekçe gösterip kabul etmediklerine, onlardan türlü mucizeler istediklerine ve sonunda inkârları yüzünden dünya hayatında helak olup gittiklerine, ancak asıl cezanın ahirette olduğuna ve burada da inkârlarının karşılığını mutlaka göreceklerine işaret edilmiştir.[100]

Müteakip ayette ölümden sonra diriliş ve hesabın olmayacağını iddia edenlere cevap verilerek, bundan kaçılamayacağına dikkat çekilmiştir. Böylece "Siz siz olun Allah'a, elçisine ve ona inzal edilen vahiylere itaat konusunda gevşeklik göstermeyin." mealinde uyarı yapılmış ve hesap gününde tüm insanlığın bir araya toplanacağına, o gün kazananlarla kaybedenlerin ortaya çıkacağına dair mesajlar verilmiştir. Ayrıca Allah'a yürekten iman edip inancına yaraşır şekilde hareket edenlerin hatalarının Allah tarafından affedileceğine de dikkat çekilmiştir.[101] Müteakip ayetlerde de yine Allah'a ve Peygamber'e iman/itaat konusu ele alınmış, Allah'tan başka gerçek ilah olmadığına, insanın başına gelen musibetlerin O'nun belirlediği kanunlar çerçevesinde gerçekleştiğine ve bu nedenle tedbir alınması gerektiğinin önemine dikkat çekilmiştir.[102]

Müminlere yönelik uyarılar arasında aile içi ilişkilere değinilmiştir. Eş veya çocukların bilerek ya da bilmeyerek yapacakları hata veya kusurların güzellikle karşılanıp hoş görülmesi, affedilmesi ve aradaki problemin tatlıya bağlanması konusunda uyarılar yapılmış ve bu şekilde davrananların Allah'ı memnun edeceklerine değinilmiştir. Bir taraftan da mal ve çocukların, dünyayı tercih veya ahireti ihmal konusunda zor bir imtihan olduğuna, bu konuda mutedil davrananların sınavı kazanacaklarına ve Allah katında büyük ödüllere layık olacaklarına dair mesajlar verilmiştir.[103] Bu ihtarların ardından "Allah'a itaatsizlikten sakınma konusunda elinizden gelen gayreti gösterin" ve "O'nun emir/yasaklarına uymada hassas davranın." uyarıları yapılmış-

100 Teğâbun 64/5-6.
101 Teğâbun 64/7-9.
102 Teğâbun 64/10-13.
103 Teğâbun 64/14-15.

tır. Ayrıca "Malınızdan mülkünüzden Allah yolunda harcayın" açıklaması ile bu uğurda fedakarlık gösterenlerin büyük ödüllere layık olacaklarına işaret edilmiş, hatta "Allah küçük bir iyiliğin karşılığını fazlasıyla verir ve sizi bağışlar" mesajı verilerek O'nun uğruna yapılacak yardım ve infakın önemine dikkat çekilmiştir. Müteakiben Allah'ın eşsiz kudretine vurgu ile sure son bulmuştur.[104]

Surenin hicret edemeyen veya Allah yolunda sefere gitmek isteyen müminlere, aile veya çocuklarının engel olma çabaları üzerine nazil olduğundan bahsedilir. Bu ihtar surenin inzal edildiği dönemle uyumludur. Her ne kadar Bedir, Uhud ve Hendek gibi önemli savaşlar vuku bulmuşsa da, kabilelerle mücadeleler devam ediyordu. Hatırlanacağı üzere bazı kabileler Kureyş korkusundan Hudeybiye seferine katılmamıştır. Keza Medine'ye yönelik düşmanca tutum takınan kabileler üzerine ordu gönderme kararı alınınca bazıları gitmek istememiş veya aile engeline takılmıştır. Böyle bir vasatta nazil olan surede gazveye çıkmak isteyenlere ailelerinin engelleme çabalarının doğru olmadığına dair ihtar, konjonktürle uyumluluk arz eder. Dolayısıyla buradaki ihtarların Mekke'den hicret edemeyenlerden ziyade daha çok Allah yolunda mücadeleye çıkacak müminlere engel olmak isteyen ailelerine yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim ayetin muhtevasında da müminler uyarılmış ve âdeta görev veya savaş dönüşünde onlara karşı affedici olmaları gerektiği ihtarı yapılmıştır.

Öte yandan aynı dönemde nazil olan Hucurât suresinde de hicret edemeyen müminlere yardım yapılması çağrısı yapılmıştır. Dolayısıyla surenin muhtevasının hicret edemeyen müminlerle alakalı olduğuna dair yorum da konjonktürle uyumluluk arz eder. Bütün bunlarla birlikte sure, dünya hayatına tamah, mal, makam, eş veya evlat gibi kazanımların birer imtihan vesilesi olduğuna dikkat çekmekte ve asıl gayenin unutulmaması gerektiğini hatırlatmaktadır.

104 Teğâbun 64/16-18.

Saff Suresi

Medine döneminin son yılında inzal edilen Saff suresi 14 ayetten oluşmakta ve ismini dördüncü ayette geçen "sıra, dizi" anlamına gelen *saff* kelimesinden almaktadır. Muhtevası ve inzaliyle ilgili rivayetler de surenin Medine döneminin ikinci yarısından sonra nazil olduğunu ortaya koymaktadır.

Surenin girişinde yer ve gökyüzünün mutlak hükümranlığının Allah'a ait olduğuna ve onun eşsiz kudretine vurgu yapılmıştır.[105] İkinci ayette son derece önemli bir ilkeye değinilerek "*Ey müminler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?*" ihtarı yapılmış, devamında ise "*Bu tür şeyleri söylemeniz Allah katında nefretle karşılanır.*" açıklaması yapılmış ve 'yerine getiremeyeceğiniz şeyleri vaat etmeyin' mesajı verilmiştir.[106]

Surede daha önce savaşma izni isteyen, ancak bu iznin verilmesinden sonra sorumluluğu yerine getirmeyen müminlere yönelik bir ihtar söz konusudur. Câbirî, mezkûr ihtarı bu şekilde yorumlamıştır.[107] Buna göre surenin girişinde vaktiyle savaşmak isteyen ve "keşke savaşa izin veren ayet veya sure inzal edilse" diye temennide bulunan, ancak savaşma yükümlülüğü geldikten sonra Resulullah'ın çağrısına kulak asmayan ve görmezden gelen müminlere yönelik eleştiri yapılmakta ve "Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz" sorusuyla çelişkilerine dikkat çekilmektedir. Mukâtil b. Suleymân da buna işaret eder ve savaşma çağrısından bazı müminlerin hoşlanmadıklarını söyler.[108] Değişik müfessirler de buradaki ihtarın cihat göreviyle alakalı olduğunu söylerken benzer hususa işaret eder.[109] Bazı yorumlara göre ise bu ayet Uhud Savaşı'yla ilişkilendirilmiş ve savaştan kaçan müminlerin bu şekilde sözler sarf etmeleri üzerine, 'yapamayacağınız şeyleri söylemeyin' diye uyarılmışlardır.[110]

105 Saff 61/1.
106 Saff 61/2-3.
107 Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, III, 423.
108 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 315.
109 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 307; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 354, 355; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, V, 527.
110 Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, III, 442.

Müteakip ayetlerde müminlerin birlik ve beraberliğine atıf yapılmış ve Allah yolunda mücadele eden inananlar birbirine kenetlenmiş bir binanın duvar taşlarına benzetilmiştir.[111] Bu açıklamanın samimiyetsiz Müslümanlarla (münafıklarla) alakalı olduğuna dair yorumlar vardır.[112] Mukâtil b. Suleymân'ın verdiği bilgiye göre bazı müminlerin "Keşke hangi amelin Allah katında daha makbul olduğunu bilseydik de ona göre davransaydık" gibi temennide bulunmaları üzerine bu ihtar yapılmıştır.[113]

Surede ayrıca Hz. Mûsâ'nın Allah tarafından gönderilen elçi olduğuna, ancak peşinden gidenlerin zamanla onun öğretisinden ayrıldıklarına, bunun sonucunda paramparça olduklarına işaret edilmiş ve âdeta 'sizler de onlar gibi olmayın' uyarısı yapılmıştır.[114] Akabinde de Hz. İsa'nın Tevrat'ı tasdik etmek üzere gönderildiğine ve kendisinden sonra bu kitapları (Tevrat ve İncil'i) tasdik edecek olan ve ismi övülen bir nebînin (Ahmed'in, Muhammed'in) gönderileceğini haber verdiğine işaret edilmiştir.[115] Böylece hem müminlerin hem de Yahudi ve Hıristiyanların ayrılığa düşmeyip önceki peygamberleri ve kitapları tasdik eden Hz. Muhammed'e inanmaları gerektiği mesajı verilmiştir.

Ayette geçen *ahmed* (çok öven/övülen) kelimesinin doğrudan özel isim olarak yorumlanması da mümkündür. Bu durumda Resulullah'ın isminin açıkça zikredildiğinden söz edilebilir. Klasik ulemanın kahir ekseriyeti ayeti bu şekilde yorumlamış, hatta birçok mealde de ayete bu anlam verilmiştir. Siyer kaynaklarındaki rivayetler büyük oranda ayetteki *ahmed* kavramının Resulullah'ın adı olduğunu ve onun doğumuna işaret ettiğini iddia eden yorumlara odaklıdır. Hatta annesine bile doğuracağı çocuğun isminin Ahmed olması gerektiğine dair rüya gösterildiğinden bahsedilir. İddiaya göre

111 Saff 61/4.
112 Mâturîdî, *Te'vîlât*, IX, 627; İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, X, 3354; İbn Ebî Zemenîn, *et-Tefsîr*, IV, 382; Sa'lebî, *et-Tefsîr*, IX, 302.
113 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 315.
114 Saff 61/5.
115 Saff 61/6.

Âmine bu rüyayı kayınpederi Abdulmuttalib'e anlatınca dedesi bebeğe bu ismi vermiştir.[116] Böylece anılan senaryo üzerinden âdeta adrese teslim peygamber portresi çizilmiştir. Buna mukabil "Muhammed" isminin annenin gördüğü rüya nedeniyle değil, doğduğunda dedesi Abdulmuttalib tarafından verildiğinden de bahsedilmiştir.[117]

Diğer yandan 'çok öven/övülen' anlamına gelen *ahmed* kelimesi, *fe-lemmâ câehum bi'l-beyyinât* ifadesiyle birlikte düşünüldüğünde, buradaki *câehum* fiilindeki zamirin Hz. İsa'ya ve onun muhatapları olan İsrailoğullarına işaret etme ihtimalinden de söz edilebilir. Resulullah'ın adının "Ahmed/ Muhammed" olması nedeniyle, ayetteki kavramın doğrudan onu işaret ettiği ve bu ismin risalet öncesinden itibaren onun nübüvvetinin delili veya işareti olduğu yönünde birçok iddia ortaya atılmıştır. Hatta iddiayı inandırıcı kılabilmek için bu isimde başka çocuk olmadığından bile bahsedilmiştir. Oysa Resulullah'ın akranı/çağdaşı olan veya kendisinden önce doğan birçok çocuğa/kişiye "Ahmed" ve bu kavramın türevlerinden oluşan isimler verilmiştir. Nitekim İbn Habîb bu isimlerden oluşan bir liste sunar ve 7-8 isim sayar. Hatta saydığı isimlerin Resulullah'tan daha önce doğduklarına ve ondan büyük olduklarına dikkat çeker.[118] Dolayısıyla "hamd" (حمد) kelimesinden gelen "Ahmed" veya "Muhammed" adı Araplar tarafından biliniyordu. Aynı kökten gelen "Ahmed" (احمد), "Hamîd" (حميد), "Hammâd" (حماد), "Hâmid" (حامد), "Hamed" (حمد), "Humeyd" (حميد) ve "Mahmûd" (محمود) gibi adlarla anılan çok sayıda isim bulunmaktadır. Sonuç itibarıyla ayetteki *ahmed* kavramının özel isimden ziyade, sözü edilen nebînin namı veya şanına yönelik bir tanımlama olduğunu söyleyebiliriz.

Surenin müteakip ayetlerinde "Uydurduğu yalan ve iftiraları Allah'a isnat edenlerden daha zalim kim olabilir?" uyarısı yapılmış ve Allah'ın ayetlerini çarpıtanlar çok net bir şekilde

116 İbn Hişâm, I, 104; İbn Sa'd, I, 151.
117 Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, I, 8.
118 İbn Habîb, *el-Muhabber*, 130; İbn Habîb, *el-Munemmak*, 72; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, I, 8.

kınanarak bu emellerine erişemeyecekleri mesajı verilmiştir.[119] Hatta "Kâfirlerin hoşuna gitse de, gitmese de Allah tevhid ve İslâm öğretisini (nurunu) hakim kılacaktır." mealinde açıklama yapılmıştır.[120] Kimi müfessirler bu ayetin Medine döneminde bir süre vahyin kesintiye uğraması üzerine nazil olduğunu iddia eder. Resulullah'a vahiy gelmediğini öğrenen Kâ'b b. Eşref Yahudi cemaatine şunları söylemiştir: "Müjdeler olsun ey Yahudiler! Allah Muhammed'e gönderdiğini kesti. Demek ki, onun çağırdığını tamamlamayacak." Onun bu sözlerinden sonra mezkûr ayet nazil olmuştur.[121] Ancak erken döneme ait rivayetlerde bu tür iddialara rastlanmaz.

Gerek bu açıklamalar gerekse müteakip ayetlerde dile getirilen hususlar âdeta tebliğin son aşamasına gelindiğini ima eder niteliktedir. Nitekim bir başka ayette de Resulullah'ın hakikat yolunu göstermek, böylece kâfirler istemese de dini her yönüyle ortaya koyup tamamlamak amacıyla gönderildiğine dikkat çekilmiştir.[122] Bu ihtarın ardından müminler uyarılarak Allah'a ve elçisine yürekten bağlanan, canları ve mallarıyla Allah yolunda mücadele edenlerin kazançlı çıkacaklarına dair mesajlar verilmiştir.[123] Kimi rivayetlere göre bazı müminler ayette zikredilen "Kârlı ticaretin ne olduğunu bilseydik bu uğurda mallarımız ve canlarımızla savaşırdık" gibi sözler sarf etmiş ve onlara yönelik uyarı yapılmıştır.[124]

Diğer yandan Allah yolunda canları ve mallarıyla mücadele edenlerin günahlarının bağışlanacağına, muazzam cennet nimetleriyle ödüllendirileceklerine, Allah'ın bu kimseleri memnun ve mutlu edeceğine dair teşvik edici ve özendirici açıklamalar yapılmıştır. Hatta Allah'ın yardımı ve yakın gelecekte muhtemel bir zafer nasip edileceğine işaret edilmiş ve

119 Saff 61/7.
120 Saff 61/8.
121 Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, V, 530; İbn 'Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 315; Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 85; Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcu'l-Munîr*, IV, 277.
122 Saff 61/9.
123 Saff 61/10-11.
124 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 317; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 354; Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 291; Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 1092.

bütün bunlar müminler için birer müjde olarak zikredilmiştir.[125]

Surenin Mekke'nin fethi öncesinde nazil olduğu hususu dikkate alınırsa, burada zikredilen yakın gelecekteki zaferin müminlere moral motivasyonu bağlamında fethe işaret olarak yorumlanması mümkündür. Câbirî, yakın gelecekteki fetihten kastın Hudeybiye Anlaşması olabileceğini söylemiştir.[126] Dile getirilen bu açıklamalardan sonra müminlere seslenilerek "Ey müminler! Allah'ın dininin destekçileri, yardımcıları olun" uyarısı yapılmış ve âdeta 'Siz O'nun dinine yardım edin ki, Allah da size yardım etsin' mesajı verilmiştir. Zaten bir başka ayette tam da bu bağlamda bir uyarı yapılmıştır.[127] Diğer yandan bu mesaj Hz. İsa örneği ile somutlaştırılmış ve şöyle dile getirilmiştir:

> *...Vaktiyle Meryemoğlu İsa, havarilere "Allah yolunda benim yardımcılarım kimlerdir?" diye sorunca, onlar da "Allah'ın dinin yardımcıları/destekçileri bizleriz" diye karşılık vermişti. Sonuçta İsrailoğulları'ndan bir kısmı iman etti, bir kısmı da kâfirlikte direndi. Ama biz düşmanları karşısında müminleri destekledik. Böylelikle onlar düşmanlarına üstün geldiler.*[128]

Mukâtil b. Suleymân bu ayetin müminlere yönelik mesaj olduğunu ve tıpkı Hz. İsa'nın havarileri gibi, onların da Resulullah'ın etrafında kümelenip ona yardım etmeleri gerektiğine dair bir mesaj niteliği taşıdığını söyler.[129] Dikkat edilirse surede savaşma yükümlülüğünü ağırdan alan müminlere yönelik ihtarlar söz konusudur. Dolayısıyla mezkûr ayetler müminleri Hz. İsa ve havarileri örneğiyle uyarmakta ve tıpkı 'onların Hz. İsa'yı destekledikleri gibi siz de Resulullah'ı destekleyin' mesajı verilmektedir. Böylece Hz. İsa'nın yerine Hz. Muhammed, havarilerin yerine de sahabe eşleştirmesi yapılmış ve bu bağlamda "Allah'ın dinin yardımcıları kimlerdir?" sorusuna karşı, havarilerin "bizleriz" cevabı hatırlatılmış ve

125 Saff 61/12-13.
126 Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, III, 425.
127 Muhammed 47/7.
128 Saff 61/14.
129 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 318.

sahabeden de tıpkı onlar gibi Resulullah'a şu cevabı vermeleri istenmiştir: "Bizler de Allah yolunda senin yardımcılarınız." Bir taraftan da tıpkı Hz. İsa'ya inananlar ve inanmayanların olduğu gibi Resulullah'ın da benzer bir durumla karşılaşacağına, kendisine inananlar olabileceği gibi inanmayanların da bulunacağına, ancak sonunda Allah'ın yardımıyla inananların galip geleceğine dikkat çekilmiştir.

Mâide Suresi

Kabaca söylemek gerekirse Mâide suresi Mekke'nin fethinden önceki dönemde inzal edilmiştir. Fetihten sonra ise Tevbe suresi nazil olmuş ve büyük oranda nüzul süreci tamamlanmıştır. Mekke'nin fethi öncesinde nazil olan Mâide suresi, âdeta fethin habercisi niteliğindedir. Zaten yukarıda da Hadîd ve Saff surelerinde fethe ve ileride elde edilecek büyük bir başarıya atıf yapıldığına değinilmişti. Keza Hudeybiye sonrası nâzil olan Fetih suresinde de dolaylı da olsa fethe işaret eden mesajlar söz konusudur. Diğer yandan surede yer alan hac ve umre ibadetine dair detaylı açıklamalar da, Hudeybiye seferi ile kaza umresinin gerçekleştiği dönemin nüzul konjonktürüyle uyumludur. Yine bu surede Yahudi ve Hıristiyanlara yönelik önemli mesajlar verilmiştir. Deyim yerindeyse Ehl-i Kitap'la ilişkilere dair son rötuşlar yapılmış ve akabinde Mekke'nin fethi ile beraber yeni bir dönemin kapısı aralanmıştır.

Yeri gelmişken hatırlatalım ki, her ne kadar Medine'de meskûn olan Yahudi kabilelerden aleni düşmanlık edenler kovulmuşsa da, diğerleri hâlâ burada yaşıyordu. Üstelik Resulullah'ın karşısına fiili olarak çıkamadıkları için münafıklarla beraber gizli düşmanlıklarını devam ettirmekteydiler. Yine bu dönemde Medine dışındaki birçok Ehl-i Kitap mensubuyla da temas kurulmuştur. Dolayısıyla Medine döneminin sonralarına doğru nazil olan Mâide suresinde bu kesime yönelik mesajların yer alması konjonktürle uyumludur.

Genel kabule göre Mâide suresi, Hudeybiye seferinin akabinde nazil olan Fetih suresinden sonra indirilmiştir. Aynı zamanda Tevbe suresinden önce indirildiğinden bahsedildiği

gibi, üçüncü ayetteki açıklama nedeniyle en son inzal edilen sure olduğuna dair de rivayetler nakledilmiştir.[130] Bir iddiaya göre bu ayetin inzalinden sonra Resulullah sadece 81 gün yaşamıştır.[131] Bazı ayetlerin Veda Haccı sırasında inzal edildiğinden bahsedilmiştir.[132] Ancak diğer hacimli surelerde olduğu gibi, bu surenin de bir seferde değil zaman içinde peyderpey inzal edildiğini hatırlatmak gerekir. Nitekim farklı nüzul sebeplerine dair rivayetlerden bahsedilmesi, surenin belli bir süreç içinde inzal edildiğini göstermektedir. Surenin *sofra* anlamına gelen *mâide* ismiyle anılmasının sebebi olarak, havarilerin Hz. İsa'dan bir ziyafet sofrası (mâide) talep etmeleri ve 112-115. ayetler arasında bu konuya işaret edilmiş olması gösterilmiştir.

Surenin genel muhtevasında daha çok müminlere yönelik mesajlar dikkat çeker. Nitekim birçok ayet "Ey müminler!" hitabıyla başlar ve doğrudan onlara yönelik uyarılar yer alır. Henüz giriş ayetinde ahde vefa gösterme konusunda müminlere yapılan çağrı veya uyarı, âdeta Hudeybiye Anlaşması hükümlerine atıf gibidir. Deyim yerindeyse Kur'an "kaza umresi" sırasında silahlı olarak Mekke'ye girecek olan müminlerin anlaşma kurallarını ihlal edip haddi aşmamaları için özel uyarılarda bulunmuştur. Zira bazılarında böyle bir eğilimden söz edilir. Mekke'nin fethi sırasında ise bu eğilim daha da kendisini hissettirmiştir. Nitekim kimisi "Bu gün savaş ve çatışma günüdür. Haramlar helal kılınmıştır." şeklinde sözler sarf etmiştir.[133] İddiaya gör bu sözleri ünlü sahabi Sa'd b. Ubâde dillendirmiş, ancak Resulullah çatışmaya müsaade etmediği gibi sırf bu tutumu nedeniyle onu komutanlıktan almıştır.[134]

Surenin Medine döneminin sonlarına doğru inzal edilmesi ve müminlere yönelik açıklamaların yapılması gibi detaylar

130 Humeydî, *el-Musned*, I, 166; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, XI, 453; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VI, 304; Taberânî, *Musnedu'ş-Şâmiyyîn*, III, 144; Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 340; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 6.
131 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 453.
132 Tayâlisî, *el-Musned*, IV, 428.
133 Taberî, *et-Târîh*, III, 118.
134 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 822; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 126.

dikkate alınırsa, sure âdeta müminlerle ilgili son düzenlemeleri yapmakta ve toparlayıcı nitelikte mesajlar vermektedir. Tıpkı müteakip süreçte nazil olan Tevbe suresinde samimi müminlerle olmayanların ayrışmasının sağlandığı gibi, bu surede de gerçek müminlerin ayırt edici vasıflarına işaret edilmiştir. İlk ayette yer alan "Ey müminler! Anlaşma ve sözleşmelerinize bağlı kalın." ihtarı ve müminler için ahde vefa vurgusu, az önce de ifade edildiği üzere Hudeybiye'de yapılan anlaşma kaidelerine bağlı kalınması konusundaki uyarıyı anımsatır.[135]

Surenin başlangıcında yer alan hac, umre, tavaf, ihramlı avlanma ve helal-haram yiyeceklere dair açıklamalar, âdeta Hudeybiye seferi veya sonraki yıl gerçekleşen "kaza umresi" yolculuğunda yaşananları hatırlatır. Özellikle ihramlıyken avlanan hayvanın yenip yenmeyeceğine dair çıkan tartışma üzerine haram olan yiyecekler hatırlatılarak konuya açıklık getirilmiştir. Buna göre Kur'an yenmesi haram olan yiyecek veya gıdalara değindikten sonra, diğer detayları dolaylı olarak örfe veya bireylerin tercihine bırakmıştır.

Müminlere yönelik hac ibadetine ait şiarlar ve haram aylar ve kurbanlıklara dair detaylar, bir anlamda "kaza umresi" ile beraber gerçekleşecek olan Kâbe ziyaretine ilişkin açıklamalar niteliğindedir ve âdeta müminlere yol haritası çizilerek bundan sonraki süreçte uyulacak esaslar hatırlatılmıştır. Haddizatında bu açıklamalar bir nevi Mekke'nin fethinin habercisi gibidir. Öte yandan sure Kureyş'e barış eli de uzatmış ve âdeta fethin provasını hazırlamıştır. Nitekim "Mescidi Haram'dan sizi alıkoyanlara karşı olan öfkeniz, saldırganlık yapmanıza yol açmasın."[136] mealindeki ihtar, hangi esaslar çerçevesinde hareket edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Sure bir taraftan barış eli uzatmakta ve diğer yandan aşırıya gitmemeleri için müminleri uyarmaktadır. Resulullah "kaza umresi" sırasında anlaşma gereği silahlı olarak ordusuyla beraber Mekke'ye girmiştir. Oysa Hudeybiye seferi sırasında

135 Mâide 5/1.
136 Mâide 5/2.

sadece yol silahlarını almıştı. Silahlı olarak şehre girildiği için surede anlaşmaya bağlı kalınması ve geçmişe dayalı kin ve öfkenin aşırılığa dönüşmemesi yönünde sıkı sıkıya uyarılar yapılmıştır.

Mukâtil b. Suleymân ikinci ayetin tefsirine dair açıklamalar yaparken, bunun Kays b. Sa'lebe el-Hutaym hakkında inzal edildiğini söyler ve özetle şu bilgileri verir: Bu şahsın asıl adı Dubey'a b. Şurahbil b. Ömer el-Bekrî'dir. Ayet onunla müşriklerden hacca gitmek isteyenler hakkında inzal edilmiştir. Dubey'a Resulullah'a gelip İslâm inancı hakkında bilgiler almış, ancak "Senin dininde biraz katılık var" gibi bir gerekçe ileri sürerek kavmine döneceğini ve öğrendiklerini anlatacağını, onların kabul etmesi durumunda kendisinin de inanacağını söylemiş ve Medine'den ayrılmıştır. Ancak şehirden biraz uzaklaşınca rastladığı bir hayvan sürüsünü gasp etmiştir. Resulullah Hudeybiye seferine çıktığı yıl, bu şahıs Benû Bekr kabilesine ait bir kervanla Mekke'ye doğru giderken müminlerle karşılaşmıştır. Sahabeden bazıları onun kafilede olduğunu ve Mekke'ye gittiğini öğrenince baskın yapmak istemiş, ancak nazil olan ayette buna müsaade edilmemiştir.[137] Mukâtil, ikinci ayetteki şu açıklamaları mezkûr iddia ile ilişkilendirir:

> *Ey müminler! Allah'ın işaretlerine (hacla ilgili şeairine), haram aya, kurbanlıklara, gerdanlıklı kurbanlara ve Rabblerinin lütfunu arzu ederek Beyt-i Harâm'a gelenlere saygısızlık etmeyiniz.*[138]

Mukâtil az önce zikredilen iddiayı Hudeybiye Anlaşması ile ilişkilendirmişse de, şayet doğru kabul edilecekse kaza umresiyle ilgili olması gerekir. Zira bu sefer sırasında Resulullah silahlı bir şekilde Mekke'ye girmiştir. Ayrıca ayette anlaşmaya vurgu yapıldığına göre bu anlaşmanın Hudeybiye'de varılan mutabakat olduğunu unutmamak gerekir. Diğer yandan ayette yer alan bu ihtar, Kureyş'e de barış eli uzatan bir mesaj niteliğindedir.

137 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 449-51; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, I, 366-67.
138 Mâide 5/2.

Surenin inzal edildiği konjonktüre dair önemli ipuçlarından birisi ihramlıyken avlanan hayvanın yenip yenemeyeceğine (helal-haram olup olamayacağına) dair açıklamalardır. Aslında Mekke'de nazil olan En'âm suresinde de yenmesi haram olan yiyecekler hakkında açıklama yapılmış ve buna göre leş (kediliğinden ölmüş hayvan), akıtılmış kan, pislik olarak nitelenen domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen kurban eti yasaklanmıştır.[139] Yine aynı surenin bir başka ayetinde ise şu açıklama yapılmıştır:

> *Allah mecbur kaldığınız hâller dışında (yemenizi) yasakladığı şeyleri size ayrıntılı olarak açıklamışken, O'nun adı anılarak kesilen hayvanların etini neden yemiyorsunuz? Doğrusu birçok insan bildiklerinden değil, sırf kendi arzularına göre diğerlerini saptırmaktadır. Muhakkak ki, Rabbin haddi aşanları çok iyi bilir.*[140]

Mâide suresinde de benzer açıklamalar yer almaktadır. Ancak buradaki helal/haram konusu ayetlerin inzal edildiği konjonktürle izah edilebilirken, En'âm suresinde yer alan helal olan/olmayan yiyeceklere dair açıklamaların farklı ayetlerde zikredilmesi dikkat çeker. Kanaatimizce bu durum ayet tertibiyle ilgili bir mesele olmalıdır.

Rivayete göre "kaza umresi" yolculuğu sırasında ihramlıyken öldürülen av hayvanlarının yenip yenmeyeceğine dair tartışma yaşanması üzerine Mâide suresindeki ayetler inzal edilmiştir. Böylece kendiliğinden ölüp murdar olan hayvan eti, boğazlanmış hayvan veya başka bir sebeple hayvanın damarından akıtılan kan, domuz eti ve Allah adına kesilmeyen hayvanların etinin haram olduğuna değinilerek mevcut tartışmaya son verilmiş ve sayılanların dışında kalanlar örfe veya bireylerin tercihine bırakılmıştır.[141]

Diğer yandan ilgili ayette ayrıca müşriklerin müminleri ortadan kaldırma tehdidi veya tehlikesinin kalmadığına atıf yapılmış ve bu nedenle müşriklerden çekinme veya korkma nedeniyle tutumlarını netleştiremeyenlere mesaj verilerek

139 En'âm 6/145.
140 En'âm 6/119.
141 Mâide 5/3.

"Onlardan değil Allah'tan korkmalısınız" bağlamında uyarı yapılmıştır. Böylece tam bir itaat ve teslimiyetle Allah'a boyun eğmenin önemine dikkat çekilmiştir. Öte yandan ayette cahiliye geleneği olarak fal oku çekme uygulamasının da yasaklandığına vurgu yapılmıştır. Rivayete göre Araplar önemli bir karar alacağı zaman iki adet fal oku hazırlar bunlardan birisine "Bunu Rabbim emretti", diğerine de "Bunu Rabbim yasakladı" diye yazar sonra alacağı karar için putun önüne geçip kura çeker, hangisine çıkarsa kaderine razı olurdu. İlgili ayette bu uygulamanın da yasak olduğuna dair detay bilgiler verilmiştir.[142]

Surede haram kılınan yiyeceklere atıf yapılmakla beraber şayet açlık nedeniyle ölüm riskinin olması durumunda haddi aşmamak koşuluyla haram kılınan yiyeceklerden yenilebileceğine dair istisnaya yer verilmiştir. Haram yiyeceklere dair açıklama üzerine Resulullah'a helal kılınan yiyeceklerin neler olduğu sorusunun sorulduğu, bunun üzerine "Hoş ve temiz olan tüm yiyecekler helal kılınmıştır." cevabını verdiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda av hayvanları dahil eti yenilebilecek hayvanlara ilişkin detaylar dile getirilmiştir.[143] Mukâtil b. Suleymân da, nelerin helal ve haram olduğunun sorulması üzerine, mezkûr açıklamaların inzal edildiğini söyler.[144]

Surede Yahudi ve Hıristiyanların kestikleri hayvan etlerinin de yenilebileceğine işaret edildiği gibi Müslümanların kestiklerini de onların yiyebileceklerine dair açıklamalar yapılmıştır.[145] Rivayetler arasında sahabeden bazılarının ihramlıyken bir kertenkele avladığı ve bunu Resulullah'a sunduğu, ancak ihramlıyken avlanılması nedeniyle yemediğinden bahsedilir. Değişik rivayetlerde ise ihramdan bahsedilmez ve keler/kertenkele etinin sunulması üzerine sevmediğini söyleyip yememiş, ancak yenmesini de yasaklamamıştır. Buna mukabil aynı yolculuk sırasında bir yaban eşeğinin avlandığı

142 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 452
143 Mâide 5/4.
144 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 454.
145 Mâide 5/5.

ve yendiğine dair haberlere de yer verilmiştir. Hatta kendisine de bu etten sunulmuş ve yemiştir.[146]

Bir başka rivayete göre kendisine pişirilmiş keler eti sunulunca, "Bu asla yemediğim bir şey" diye mukabelede bulunarak "Sizler yiyin, ancak ben yemem, ondan hoşlanmıyorum" diye bir açıklama yapmıştır.[147] Ayrıca "Ben onu ne yerim ne de yasaklarım" dediği kaydedilir. Özellikle bedeviler arasında keler avına çıkıldığı ve pişirilerek yendiğine dair kayıtlar vardır. Resulullah'a sunulunca, "Biz medeni insanlarız, ondan hoşlanmayız" diye bir açıklama yaptığı söylenir.[148] Değişik rivayetlerde de keler yemediğinden bahsedilir.[149] Hatta bir rivayette sunulan keler etini yemeyince Hâlid b. Velîd'in isteyip yemeye başladığı ve Resulullah'ın da onu izlediği söylenir.[150] Bir başka rivayette de aynı iddia Fadl b. Abbâs'la ilgili olarak anlatılır.[151]

Helal-haram yiyeceklere dair açıklamalardan sonra surenin beşinci ayetinde, evlilik hukukuyla ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Buna göre zinaya yaklaşmamak, gizli dost tutmamak gibi ihtarların ardından namus ve iffet ölçüleri çerçevesinde bir aile hayatı yaşamanın önemine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda gayrimüslim kadınlarla da aynı ölçülere sadık kalmak koşuluyla evlenilebileceğine işaret edilmiştir. Böylece Ehl-i Kitap'ın kestiği hayvanların yenebileceğine dair açıklamanın ardından onların kadınlarıyla da evlenilebileceğine işaret edilmiştir.

Mâide suresinin altıncı ayetinde namaz ibadetinin temel şartlarından birisi olan abdest konusu ele alınmıştır. Ayette elleri ve kolları yıkamak, başı ve ayakları meshetmek şeklinde abdestin hükümleri dört kategoride belirlenmiştir.[152] Surenin inzal edildiği nüzul dönemi dikkate alınırsa, namazın şartı olan abdest alma zorunluluğu en iyimser şartlarla 628 yılın-

146 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 576.
147 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, II, 106.
148 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 340, 341.
149 İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, III, 250.
150 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 510.
151 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 124.
152 Mâide 5/6.

dan sonrasına denk gelir. Oysa namaz ibadeti Mekke döneminde farz kılınmıştır. Bu durumda anılan tarihe kadar kılınan namazların abdestsiz ifa edildiği sonucu veya gerçeğiyle karşı karşıyayız. Namaz için abdest zorunlu olduğundan ve namazla abdest ayeti arasında oldukça geniş bir zaman aralığı bulunduğundan, bu açmazı aşmak için devreye Cebrail adı sokulmuş ve Mekke'deyken Resulullah'a abdest almayı öğrettiği iddiaları ortaya atılarak deyim yerindeyse bu iddia üzerinden çelişki düzeltilmiştir. Lakin Resulullah abdest almayı biliyor idiyse abdest ayetinin niçin 628 yılında inzal edildiği veya malumu ilam etmenin manasının ne olduğu konusu ortada bırakılmıştır.

Sorunun bir başka yönü ise namazın belli bir tedrici süreç içinde tekamül etmiş olduğu ve bu tedriciliğin Medine döneminin ikinci yarısından sonraya kadar devam ettiği gerçeğinin gözden kaçırılmasıdır. Dikkat edilirse abdest zorunluluğu gibi kıble değişikliği ve özellikle de "Ne okuduğunuzu bilmeyecek kadar sarhoşken namaza yaklaşmayın" mealindeki uyarı ve içkinin yasaklanması ile beraber sarhoşken namaz kılınamayacağı hükmü Medine döneminde kesinleşmiştir. Dolayısıyla abdest ayeti aslında bu ibadetin tedriciliğinin somut referanslarından birisidir.

Ayanı ayette teyemmüm konusunun da ele alındığını hatırlatalım. Abdest ve teyemmüm konusu da uzun çöl yolculuğunda doğan susuzluk sıkıntısıyla alakalı bir açıklama olabilir. Dikkat edilirse ayet Mekke'ye doğru yolculuk yapıldığı sırada inzal edilmişti. Yolculuk boyunca temizlik ve su sıkıntısı nedeniyle teyemmüm gibi konular, ayetin inzal edildiği şartlarla da uyumludur.

Abdestle ilgili detaylardan sonra, müminlere yönelik uyarılara yer verilmiştir. İlk önce kendilerine lütfedilen nimetler hatırlatılmış ve "Emrini işittik, itaat ettik." diye söz verdiklerine değinilerek "Allah'a verdiğiniz söze sadakatsizlik ve itaatsizlikten sakının." uyarısı yapılmıştır.[153] Her ne kadar sözü

153 Mâide 5/7.

edilen nimetlerin neler olduğu konusuna değinilmemişse de, onbirinci ayette bunlardan birisinin, müşriklerin müminleri ortadan kaldırma tehlikesinin kalmadığına dair açıklama olduğunu anlıyoruz.[154] Dolayısıyla sure geçmişteki zayıflığa atıfla güçlendikten sonra verilen sözü (Hudeybiye Anlaşması'ndaki hükümleri) unutup haddi aşmamaları noktasında müminleri sıkıca uyarmaktadır. Nitekim "Bir kavme olan kin veya öfkeniz sizi adaletsizliğe sevk etmesin" uyarısı da yine bu bağlamda bir ihtardır.[155] Dikkat edilirse surenin ikinci ayetinde de yine aynı uyarı yapılmıştır. Böylece adalet, hakkaniyet ve ahde vefa vurgusunun ardından bunların Allah'ın emri olduğuna işaret edilerek bu konuda "kayıtsız kalmayın" ihtarında bulunulmuştur.

Müteakip ayetlerde iman edip yararlı işler yapan ve Allah'ın emir-yasaklarına riayet edenlerin cennete gireceği, buna mukabil inkârda ısrar edenlerin ise cehennemi boylayacaklarına dair uyarılar yapılmıştır.[156] Mukâtil b. Suleymân onuncu ayeti Bi'ru Maûne hadisesiyle ilişkilendirmiş ve bu olayın nüzul sebebi olarak sunmuştur.[157] Oysa bu iddia tarihsel olarak tutarsızdır ve zorlama nüzul sebebi oluşturma çabasıdır. Zira sözü edilen hadise Mâide suresinin inzalinden çok daha önce yaşanıp bitmiştir.

Yahudi ve Hıristiyanlar

Müminlere yönelik uyarıların ardından surede Yahudilerin atalarının dönek karakterleri ve tutarsız davranışlarına işaret edilmiştir. Önce İsrailoğulları'nın 12 kola/oymağa ayrıldığına, Allah'a verdikleri bağlılık sözünü yerine getirmeleri için her bir oymaktan ikişer kişinin belirlendiğine dair açıklamalar yapılmıştır. Müteakiben namazlarını hakkıyla kılmaları, zekâtlarını vermeleri, kendilerine gönderilen elçilere riayet etmeleri ve ellerindeki mallardan/imkânlardan hayır yolunda harcama yapmaları durumunda Allah tarafından bağışla-

154 Mâide 5/11.
155 Mâide 5/8.
156 Mâide 5/9-10.
157 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 458.

nacakları müjdesinin verildiğine, ancak döneklik yapıp verdikleri sözü tutmadıklarına dikkat çekilmiştir.[158] Bu uyarının ardından ahde vefaya ihanet eden ve döneklik yapanlar melun derecesinde kötülenmiştir. Deyim yerindeyse sure önce müminleri ahde vefa konusunda tutarlı olmaya davet etmiş, müteakiben diğer muhatap kitle olan Yahudilere de benzer ihtarlarda bulunulduğuna atıfla, hem onları hem de müminleri uyarmıştır. Unutmamak gerekir ki, savaş suçlusu olarak sürgün edilenlerin haricinde Medine'de müminlerle bir arada yaşayan Yahudiler olduğu gibi yine bu süreçte Hayber, Fedek ve Vâdilkura gibi bölgelerde de anlaşmalı Yahudiler vardı.

Belki de sözü edilen Yahudi muhataplar güven vermeyen bir tutum sergilediği için Kur'an onları atalarının örnekliğiyle uyarmış ve âdeta "Atalarınız gibi siz de dönek olmayın." ihtarında bulunmuştur. Daha önce ele alınan A'râf, Şuarâ, Tâhâ ve Kasas gibi Mekkî surelerde Benû İsrail'in Firavun zulmü altında ezildiğine, Hz. Mûsâ'nın da Resulullah gibi benzer sıkıntılar yaşadığına, onun tevhid mücadelesi ve yalnızlığına değinilmiştir. Tıpkı Resulullah gibi onun da sihirbazlıkla suçlandığına, can güvenliği endişesi yaşadığına ve bu nedenle kardeşi Hârûn'u yardımcı istediğine, Firavun'un zulmü neticesinde Mısır'dan çıkışa dair açıklamalar yapılmıştır. Medine döneminde nazil olan surelerde de yer yer Yahudi tarihinden örneklerle gerekli açıklama ve uyarılara yer verilmiştir. Nitekim Bakara, Âlu İmrân ve Nisâ gibi surelerde Benû İsrail'in Hz. Mûsâ'ya yönelik ihanetlerine, dönekliklerine, güven vermeyen tutumlarına, nankörlüklerine, vefasızlıklarına, ona reva gördükleri haksızlıklara değinilmiş ve atalarının ibret verici akıbetlerine değinilerek Resulullah'ın muhatabı olan Yahudiler uyarılmıştır. Diğer bir deyişle Benû İsrail'in Hz. Mûsâ'ya nankörlüğü, dönekliği, bile bile hakikati gizlemeleri, dünyevi çıkar uğruna dinî kaideleri hiçe sayıp ihanete varan tutumları, Resulullah'la anlaşmalı oldukları hâlde müşriklerle işbirliğine girip arkadan müminleri hançerlemeleri, bile bile hakikati gizlemeleri, gereksiz sorular ve polemiklerle zihin bulandırma çabaları yerilmiştir.

158 Mâide 5/12.

Mâide suresinde Yahudilerin bazı kelimeleri tahkir edici anlamlara gelecek şekilde dillendirip Resulullah'la alay ettiklerine değinilmiş ve bu tutumları kınanarak "hain" olarak nitelenmişlerdir. Hatta çok azı istisna edilerek kahir ekseriyetin aynı ihanet içinde olduklarına dikkat çekilmiştir.[159] Böylece Kur'an Benû İsrail'in geçmişteki dönek karakterine atıfla, hem Yahudi muhataplarını hem de müminleri uyarmış ve âdeta "Onlar güven vermeyen tutumlarıyla ahitlerine ihanet etti, siz de benzer bir hata yapmayın" bağlamında mesaj verilmiştir.

Müteakip ayette yer alan Hıristiyanlara yönelik açıklama da benzer ihanete ve ihtara işaret etmektedir. Nitekim Hıristiyanların da Hz. İsa'ya itaat sözü verdiklerine, ancak daha sonrada bu vaatlerini hatırlamayarak tıpkı Yahudiler gibi peygamberlerine döneklik yaptıklarına işaret edilmiştir. Böylece Yahudi ve Hıristiyanların dönekliği ve tutarsız tavırları yüzünden kıyamete kadar iflah olmayacaklarına işaret edilmiş ve ahde vefatının önemine değinilerek Resulullah'a iman eden ve söz verenlerin ahitlerine sadık kalmaları gerektiği uyarısı yapılmıştır.[160] Mukâtil b. Suleymân, ayette geçen "Biz nasârayız" ifadesinin, Nâsıra şehriyle alakalı olduğunu ve Hz. İsa'nın da buraya yerleştiği için bu isimle anıldıklarını iddia eder.[161]

Sözü edilen tutarsızlıklara atıftan sonra surede Yahudilerin Tevrat'ta gizledikleri birçok konunun Kur'an'la beraber yeniden açıklandığına, vahyin Allah tarafından gönderildiğine ve hakikati tebliğ etmek için Resulullah'ın görevlendirildiğine ve dolayısıyla ona itaatin önemine işaret edilmiştir. Ayrıca Allah rızasını kazanmak isteyenlerin bu hedeflerini vahye tabi olarak ve onun ilkelerini hayatlarına tatbik ederek gerçekleştirebileceklerine dikkat çekilmiştir.[162]

Surenin ilerleyen ayetlerinde de kimi zaman Yahudiler kimi zaman ise Hıristiyanların geçmişine atıf yapılarak gerekli

159 Mâide 5/13.
160 Mâide 5/14.
161 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 462.
162 Mâide 5/16.

uyarılar dile getirilmiştir. Örneğin İsa Mesih'in Hz. Meryem'in oğlu olduğuna değinilerek ona tanrısal nitelik izafe etmenin anlamsızlığına işaret edilmiş, hatta bu çirkin yakıştırma Allah'ın mutlak hükümranlığına vurgu ile kınanmıştır. Ayette "Şayet Allah dileseydi tanrısal özellik izafe ettiğiniz Hz. İsa'yı, annesi Meryem'i ve yeryüzündeki bütün herkesi topyekûn imha ederdi" uyarısı yapılmış ve bu yanlış telakkileri yerilmiştir.[163] Böylece Hz. İsa'nın tanrısal bir yönünün olmadığı hususu bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

Diğer yandan Yahudi ve Hıristiyanların kendilerini Allah'ın çocukları gibi görme veya nitelemelerinin anlamsızlığı da yerilmiş ve "Madem tanrısal bir yönünüz var, o hâlde günahlarınız nedeniyle Allah sizi niçin cezalandırıyor?" sorusu sorulmuştur. Böylece "Sizler de Allah'ın yarattığı diğer insanlar gibisiniz." mesajı verilmiş ve diğer insanlar gibi onların da hesaba çekilip yargılanacaklarına değinilerek kendilerini ayrıcalıklı gören anlayışları boşa çıkarılmıştır.[164] Ayrıca Resulullah'ın nübüvvetine atıfla, "Bize müjdeci ve uyarıcı bir peygamber gelmedi." gibi bir gerekçenin arkasına sığınma şanslarının kalmadığına da işaret edilmiştir. Zira Hz. Muhammed, Hz. Mûsâ ve Hz. İsa'nın şeriatını devam ettiren peygamber olarak tanımlanmış ve Allah tarafından gönderilen elçi, müjdeci ve uyarıcı olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu ihtar "İşte size müjdeci ve uyarıcı elçi geldi!" açıklamasıyla ortaya konmuştur.[165]

Hz. Mûsâ ve Hz. İsa'nın şeriatlarını devam ettiren bir peygamber olarak Hz. Muhammed'in Yahudi ve Hıristiyanlara da gönderildiğine yapılan vurgudan sonra, İsrailoğulları'nın Firavun esaretinden kurtarılıp Mısır'dan çıkarıldıklarına dikkat çekilmiş ve vaat edilen topraklara eriştirildiklerine dair açıklamalara yer verilmiştir. Devamında ise esaretten kurtarılıp Filistin topraklarına eriştirilmeleri ve burada kendi kendilerinin efendisi olup siyasal anlamda güçlenmelerine atıf

163 Mâide 5/17.
164 Mâide 5/18.
165 Mâide 5/19.

yapılmış ve bütün bunların Allah'ın lütfu ve nimeti sayesine gerçekleştiğine işaret edilmiştir.[166]

Surede Hz. Âdem'in çocuklarından Habil ile Kabil'in durumu ve Kabil'in kardeşini öldürmesi ile ilgili konulara da yer verilmiştir. Her iki kıssanın muhtevası ve bağlamına bakılırsa, bunlar inzal edildikleri dönemin ruhuyla uyumluluk arz ederler. Dikkat edilirse bu ayetler Hudeybiye Anlaşması'ndan sonraki süreçte inzal edilmiştir. Bu süreç öncesinde Resulullah ve müminler ısrarla Mekke'ye gidip Kâbe'yi ziyaret etmek istemiş, ancak müşriklerin engellemesi üzerine Hudeybiye'den dönmek zorunda kalmışlardır. Yaşanan hayal kırıklığı sahabeden bir kısmının tepkisine yol açmış, Resulullah'a itiraz sesleri yükselmiş ve müşriklere yönelik öfke had safhaya çıkmıştır. Böyle bir vasatta nazil olan ayetlerde geçmişteki örnekler hatırlatılmış, kardeşliğe ve kan dökmenin yanlışlığına dikkat çekilmiş ve bu örnekler üzerinden hem müminler hem de Ehl-i Kitap mensupları uyarılmıştır.

Kur'an bu süreci aynı zamanda Hz. Mûsâ ve Firavun'dan kaçış serüveni ile resmeder ve müminlerin kaygı dolu gönüllerine seslenir. Örneğin Hz. Mûsâ ve müminler ile Hz. Muhammed ve ona inananları, buna mukabil Firavun ve adamları ile de Mekke müşrikleri arasında eşleştirme yapar. Böylece sıkıntılı bir süreçten sonra Mısır'dan çıkış, arz-ı mevuda (vaat edilmiş topraklara) varış ve bu süreçte yaşananlar üzerinden müminlerin yaşadığı tecrübeye dikkat çekilmiştir. Benû İsrail'in Mısır'da yaşadığı esaret hayatına vurgu, âdeta müminlerin Mekke'deki hayatını ima etmektedir. Ancak sonunda Allah'ın yardımıyla arz-ı mevuda varıp burada kurdukları idareyle İsrailoğulları'nın esaretten kurtulduklarına ve onurlu bir hayat yaşadıklarına işaret edilmiş, bu örnekle de âdeta müminlerin Mekke'den çıkışı ve Medine'de kurdukları siyasal düzen resmedilmiştir. Deyim yerindeyse Mekke'deki hayat ve müşriklerin baskısı, Mısır'daki İsrailoğulları'nın esaret hayatıyla, arz-ı mevuda varış ve burada kurdukları idare de müminlerin Medine'de kurdukları siyasal düzenle eşleştirilmiş

166 Mâide 5/20-21.

ve müşriklerin baskısından kurtulup yaşadıkları onurlu hayat gözler önüne serilmiştir. Diğer yandan bu mesaj, Hudeybiye'den dönülmekle beraber önünde sonunda Mekke'ye girip başı dik bir şekilde onurlu bir hayat yaşayacaklarını da ihtiva etmektedir. Nitekim aynı dönemde nazil olan Fetih suresinde de aynı hususa işaret edilmiştir.[167]

Sözü edilen kıssanın detaylarında Hz. Mûsâ'nın Benû İsrail'i arz-ı mevuda götürürken burada kendilerinden çok daha güçlü bir kavmin yaşadığına atıfla ona muhalefet ettiklerine, onlar orayı terk etmeden "Biz oraya adım atmayız." diye itirazlarda bulunduklarına işaret edilmiştir.[168] Benû İsrail'in Hz. Mûsâ'ya itaat etmemeleri nedeniyle bir süre çölde başıboş dolandıklarına, sonunda içlerinden iman ve cesaret sahibi olan iki kişinin öne geçip onları vaat edilmiş topraklara ulaştırdığına, şehre girmek üzere oldukları zaman bazılarının tedirginlik yaşadığına, bunun üzerine onları getiren iki kişinin "Müminsek ve Allah'a inanıyorsak, ona güvenmeliyiz" mealinde açıklamalar yaparak halkı sakinleştirdiklerine işaret edilmiştir.[169] Bütün bu açıklamalar da yine müminlere güven ve sabır telkin etmekte ve moral motivasyonu sağlamaktadır.

Müteakip ayetlerde de yine vaat edilmiş topraklarda yaşayan kavimden çekinen İsrailoğulları'nın Hz. Mûsâ'ya itirazları tekrarlanmış ve kardeşi Hârûn'dan başkasına sözünü dinletemediğine dair detaylara yer verilmiştir. Bu tavırları nedeniyle 40 yıl boyunca vaat edilmiş topraklara girmekten mahrum bırakıldıklarına ve bu süre içinde çölde başıboş bir şekilde yaşadıklarına atıftan sonra, onların bu hâline üzülen Hz. Mûsâ'ya seslenilmiş ve yoldan çıkmış kavmi için üzülmemesi gerektiği ihtarı yapılmıştır.[170] Ayette isim verilmez, ancak sözü edilen iki kişinin Hz. Mûsâ'nın yeğeni Yûşa b. Nûn ile Kaleb b. Yafûne oldukları yönünde çok sayıda rivayet vardır.[171]

167 Fetih 48/27.
168 Mâide 5/22.
169 Mâide 5/23.
170 Mâide 5/24-26.
171 Mucâhid b. Cebr, *et-Tefsîr*, I, 303; Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, II, 66; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, I, 375; İbnu'l-Cevzî, *Zâ-*

Sözü edilen kıssadan sonra sırf kıskançlıkları yüzünden Yahudilerin Resulullah'a inanmadıklarına değinilmiş ve onların kıskançlığı Habil ve Kabil örneğiyle eşleştirilmiştir. Buna göre sırf kıskançlık nedeniyle Habil'in Kabil'i öldürdüğüne dikkat çekilmiştir. Böylece kıskançlık yüzünden Resulullah'a inanmayan müşrikler ve Yahudiler uyarılmış ve Kabil'in kıskançlığına karşı Habil'in samimiyeti ve ihlası övülerek şu açıklamalar yapılmıştır:

> *Âdem'in iki çocuğu Allah'a birer kurban vaat etmişti. Kardeşlerden birisinin kurbanı kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen (Kabil), kardeşine (Habil) "Ahdim olsun seni öldüreceğim." demiş, kardeşi de şöyle karşılık vermişti: "Allah ancak ibadette samimi ve ihlaslı olanların kurbanlarını kabul eder. Sen beni öldürmeye kalkışsan da ben seni öldürmeye asla teşebbüs etmem. Çünkü ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım. Beni öldürdüğün takdirde dilerim ki hem önceden işlediğin günahlarını hem de beni öldürme günahını yüklenip cehennemi boylarsın. Katillere yaraşan yer burasıdır."*[172]

Kabil'in kıskançlık yüzünden kardeşini öldürüp ihtirasına yenik düşmesi,[173] âdeta inkârda ısrar edenlerin durumunu resmetmektedir. Bunun yanında kendisini ölümle tehdit etmesine rağmen Habil'in Kabil'e benzer karşılığı vermemesine atıfla samimiyetinin övülmesi, sonra da Kabil'in işlediği fiilden pişmanlık duymasına dair açıklamalar da sırf kıskançlıkları nedeniyle inkarda direnenlerin pişman olacağı bağlamında bir uyarı niteliğindedir.[174] Böylece Kur'an Habil'in kendisini öldürme tehdidinde bulunan Kabil'e karşı aynı reaksiyonu göstermemesini överken aynı zamanda öldürmenin çok kötü bir suç olduğuna işaret ederek şu önemli ilkeye dikkat çekmiştir:

> *Kim bir insanı öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibi olur, ama kim de bir insanın hayatını korur ve kurtarırsa bütün insanlığı kurtarmış gibi olur.*[175]

du'l-Mesîr, I, 533; Se'âlebî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, II, 368; Muhammed Reşîd Rıdâ, *Tefsîru'l-Menâr*, VI, 275.

172 Mâide 5/27-29.
173 Mâide 5/30.
174 Mâide 5/31.
175 Mâide 5/32.

Aynı ayette kısas veya zulüm, zorbalık, baskı ve şiddeti önleme gibi maksatlara matuf olmak üzere haklı koşullar söz konusu olduğunda öldürülebileceğine de işaret edilmiştir. Böylece Kur'an insan öldürmeyi büyük günah olarak belirttikten sonra, İsrailoğulları'nın hiçbir haklı sebebe dayanmaksızın elçilerini öldürdüklerine işaret etmiş ve bu tutumları nedeniyle kınanmışlardır. Bir sonraki ayette de âdeta Yahudilerin tutumu resmedilircesine, Allah ve elçisine savaş açan, Müslümanlar arasında emniyet ve asayişi bozan, müminlerin imanlarını sarsmaya çalışan, müşriklerle işbirliği yapan ve bu bağlamda fitne-fesat yayanların gerektiğinde öldürülebileceğine işaret edilmiştir. Bununla beraber pişman olup tövbe ederlerse, bu kişilere zarar verilmemesi uyarısı yapılmıştır. Bütün bu açıklamalar Allah'ın emir ve yasakları olarak zikredilmiş ve bunlara uymaları konusunda ihtarlar yinelenmiştir.[176]

Ehl-i Kitap ve Münafıklara Yönelik Eleştiriler

Kur'an'ın Ehl-i Kitap'a yönelik ayetlerine bakıldığı zaman Hıristiyanlara oranla daha çok Yahudilerin konu edildiği görülür. Hatta peygamber olarak da Hz. Mûsâ, Hz. İsa'dan çok daha fazla zikredilmiştir. Hiç kuşku yok ki, bunda Yahudilerin Müslümanlarla bir arada yaşamalarının rolü vardır. Onlarla ilişkiler hicret öncesinden başlamış ve Hayber'in fethine kadar hem siyasal hem de teolojik anlamda devam etmiştir. Buna mukabil Hırstiyanlarla ilişkiler daha sınırlı çerçevede kalmış ve bu durum ayetlerin hacmi veya muhtevasına da yansımıştır.

Âlû İmran suresinin önemli bir kısmında Hıristiyanlar konu edilmiştir. Benzer hacimde olmasa da Mâide suresinde de onlarla ilgili hayli geniş açıklamalar yer almıştır. Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra Resulullah'ın Medine'nin kuzeyindeki Hıristiyan Arap kabilelere yönelik tebliğ faaliyetlerine hız verdiği hususu dikkate alınırsa, bu süreçte inzal edilen Mâide suresinde Hıristiyan inancına mensup olanlara yönelik açık-

176 Mâide 5/33-35.

lamaların yer alması nüzul konjonktürüyle uyumluluk arz eder. Diğer yandan Kur'an yer yer münafıklarla Yahudileri beraber anmış, bazen de Ehl-i Kitap olarak Yahudi ve Hıristiyanları birlikte zikretmiştir. Deyim yerindeyse Mekke'deki müşriklerin yerini Medine döneminde Yahudiler ve onlarla ortak hareket eden münafıklar ile Hıristiyanlar almıştır.

Şunu da ilave edelim ki, müşrikler teolojik tartışmalarda Resulullah'ın karşısında tartışacak bilgi düzeyine sahip değildi. Nitekim Yahudilerden bile destek almışlardır. Onlar daha çok geleneksel kabuller, atalar dinine bağlılık ve körü körüne inkâr üzerinden itirazlarını yöneltmişlerdir. Medine dönemi ile beraber Yahudi ve Hıristiyanlar devreye girince yeni bir süreç başlamıştır. Tabir yerindeyse Resulullah çok daha dişli bir rakiple karşılaşmıştır. Nitekim tıpkı müşrik önderler gibi, Yahudi din adamları da katı bir direnç göstermiştir. Üstelik teolojik anlamda Allah Resulü ile ciddi tartışma içine girmişler ve üstünlük taslayıp ona din öğretmeye kalkmışlardır. Necrân heyeti örneğinde görüleceği üzere Hıristiyan cemaatlerle ilişkilerde de benzer bir tablo yaşanmıştır.

Medine'de meskûn olan Yahudi cemaati doğrudan Resulullah'ın karşısına çıkamadığı için gizli düşmanlıkla hedefe varmaya çalışmış ve bu bağlamda samimiyetsiz Müslümanlarla (münafıklar) işbirliği yapma yoluna gitmiştir. Özellikle de Kaynuka', Nadîr ve Kureyza mensuplarının akıbeti nedeniyle Resulullah'ın karşısına çıkma cesareti bulamayan Yahudiler dedikodu, polemik, gizli düşmanlık, teolojik tartışma, itibarsızlaştırma gibi yollarla faaliyetlerine devam etmişlerdir. Mâide suresinde de henüz Medine'de bulunan Yahudi cemaatinin tutumuna yönelik bir hayli açıklama yer almaktadır.

Diğer yandan münafıklar ve onlarla aynı doğrultuda hareket eden Yahudilerin tutumu üzerinden birçok eleştiri dile getirilmiştir. Keza şirk eleştirisine de yer verilerek müşriklerin aşırı mal ve servet düşkünlükleri yerilmiştir. Hatta ne kadar zengin olsalar da servetlerinin hiçbir fayda sağlamayacağı

uyarısı yapılmıştır.[177] Bu ihtarın akabinde hırsızlık konusuna değinilmiş ve hırsızlık yapanların sağ ellerinin kesilmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Geleneksel yorumlarda bu ayetteki açıklama, fiilen el kesme olarak yorumlanmıştır. Kimi yorumlarda ayette geçen "ellerini kesin" ifadesinin mecazi anlamda olduğuna ve bunların hırsızlıktan el çektirilmeleri şeklinde bir anlam ifade ettiğine dikkat çekilmiştir. Hırsızlıkla ilgili açıklamalar arasında pişman olanların affedileceklerine de dikkat çekilmiştir.[178] Şunu da ilave edelim ki, Resulullah'ın en çok üzerinde durduğu konulardan birisi kamu malı hassasiyetidir. Oysa birçok kez kamu mallarına el uzatıp çalanlar olduğu hâlde onlara yönelik el kesme cezasından hiç bahsedilmemektedir. Aksine Resulullah kamu mallarını çalanların cehennemdeki yerlerini hazırladıklarını hatırlatmıştır. Hırsızlığa dair bu açıklamalardan sonra dile getirilen hususların Allah'ın emri olduğuna ve onun mutlak hükümranlığına vurgu yapılmıştır.[179]

Surede genellikle münafıklarla Yahudiler birlikte ele alınmış ve bunlar üzerinden eleştiriler yapılmıştır. Yahudilerden kasıt ise daha çok inanmış gibi gözüken kesimdir. Nitekim kimi münafıklar ve Yahudilerin iman etmiş gibi gözüküp Resulullah'ın yanında yer almak için âdeta birbirleriyle yarıştıklarına, ancak bunların amacının duydukları sözleri çarpıtmak, ona yalan isnat etmek veya Resulullah'ın meclisine gelmeyenlere bilgi sızdırmak olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu açıklamanın ardından Yahudilerin Tevrat'taki bazı kavramların anlamlarını değiştirdiklerine, *recm* gibi birtakım konularda kasıtlı bir şekilde Resulullah'a sorular sorduklarına, istemedikleri bir hükümle karşılaştıkları zaman bunu kabul etmediklerine işaret edilmiş ve tutarsız kişilikleri eleştirilmiştir.[180]

Yahudi ve münafıklara yönelik eleştiriler arasında yalana kulak verme konusunda çok meraklı olduklarına, tefecilik ve

177 Mâide 5/36-37.
178 Mâide 5/38-39.
179 Mâide 5/40.
180 Mâide 5/41.

rüşvet gibi yollarla haksız kazanç elde ettiklerine de dikkat çekilmiştir. Bu eleştirinin yanında birtakım davaları Resulullah'a getirdiklerine, ancak bunlara bakıp bakmama konusunda serbest olduğuna, şayet hüküm verecekse mutlaka adil davranması gerektiğine dair açıklamalara yer verilmiştir.[181] Bir sonraki ayette ise ellerindeki kitapta (Tevrat'ta) zina suçuna dair açıklamalar olduğu hâlde, kasıtlı bir şekilde bu konu hakkında Resulullah'ın hüküm vermesini istediklerine, ancak arzulamadıkları şekilde karar verince kabul etmediklerine işaret edilerek çifte standartlı tutumları yüzlerine vurulmuştur.[182] Bir taraftan da Yahudilere gönderilen peygamberlerin Tevrat hükümlerine göre hareket ettiklerine değinilmiş ve hem Tevrat'a uymadıklarına hem de Resulullah'a müracaat ettikleri hâlde onun verdiği kararı beğenmediklerine değinilerek bu tutumları yerilmiştir.

Sözü edilen açıklamalara değinildikten sonra Allah'a teslim olan peygamberlerin ona dayanarak Yahudi itikadına uyanlar hakkında hüküm verdiklerine dikkat çekilmiş ve gerçekleri dile getirirken 'insanlar ne der diye değil Allah ne der' diye çekinilmesi gerektiğine işaret edilerek önemli bir ilkenin altı çizilmiştir. Hatta mal, makam gibi basit dünya menfaatleri kaygısıyla vahyin hakikatini gizleyenler küfürle suçlanıp kınanmıştır.[183] Müteakip ayette yine Yahudilerle ilgili hukuki konulara yer verilerek Tevrat'taki kısas hükümlerine atıf yapılmıştır. Buna göre kısasa kısasla karşılık verilmesi gerektiğine işaret edilmiş, ancak affetme yoluna gitmenin büyük bir erdem olduğuna ve bu davranışın daha büyük günahların bağışlanmasına vesile olacağına dikkat çekilmiştir.[184]

Tevrat'taki hükümlere atıftan sonra Meryem oğlu İsa'ya da Tavrat'ı tasdik etmek üzere İncil indirildiğine değinilmiştir. Ardından bütün bu kitapları tasdik etmek üzere Resulullah'a da Kur'an'ın gönderildiğine dikkat çekilmiş ve her iki

181 Mâide 5/42.
182 Mâide 5/43.
183 Mâide 5/44.
184 Mâide 5/45.

kitap mensuplarının ona iman etmeleri gerektiği uyarısı yapılmıştır. Kur'an'ın önceki kitapları tasdik eden kitap olması nedeniyle Resulullah'ın onların davalarına bakabileceğine ve şeriatlarına göre hüküm verebileceğine dair açıklamalar yapılmıştır. Bu vurgunun ardından temel inanç ve ahlaki ilkeler dışında zaman, zemin ve kültürel farklılıklara göre hukuki normlarda farklılık olabileceğine ve bunun bir sınama vesilesi olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca farklılıklarla beraber "Hepiniz hayırlı/güzel işlerde yarışın." uyarısı yapılarak önemli bir ilkenin altı çizilmiştir.[185]

Müteakip ayetlerde de yine Ehl-i Kitap mensuplarınca Resulullah'a getirilen davalarla ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Burada da yine "Sana getirilen davaları Allah'ın hükümlerine göre karara bağla" uyarısı yapılmış,[186] buna mukabil Allah'ın hükümleri ile hükmeden Resulullah'ın kararını benimsemeyen veya kabul etmeyenler kınanmıştır.[187]

Yahudi ve Hıristiyanlara yönelik eleştirilerin ardından Kur'an onların dost veya sırdaş edilmemesi gerektiği uyarısında bulunmuştur. Gerekçe olarak ise onların sadece kendi aralarında dost olduklarına dikkat çekmiş ve "Sizinle asla gerçek anlamda dost olmazlar" açıklamasını yapmıştır. Bu ilkeye rağmen yine de onları dost edinenlerin onlardan birisi gibi muamele göreceğine dikkat çekilmiştir.[188] Hemen hatırlatalım ki, Medine'deki müminlerin Yahudi komşularıyla geçmişe dayalı dostlukları vardı. Dikkat edilirse Medine'den sürülecekleri zaman onlarla müttefik olan müminlerin çoğu müttefiklerinin sürgününe karşı çıkmış veya engellemeye çalışmıştır. Kur'an bu sıkı ilişkiye atıfla, müminleri bırakıp onları dost/sırdaş edinmemeleri gerektiğini hatırlatmış, ancak insani ilişkilerin önünü kesmemiştir.

Müteakip ayette münafıkların güven vermeyen tutumları eleştirilmiştir. Örneğin Resulullah veya müminlere yönelik

185 Mâide 5/46-48.
186 Mâide 5/49.
187 Mâide 5/50.
188 Mâide 5/51.

muhtemel bir olumsuzluk karşısında derhal düşman safına geçeceklerine, ancak yakın gelecekte elde edilecek fethe/zafere atıf yapılarak bu durumda yaptıklarından pişmanlık duyacaklarına, müminlerin de onların ikiyüzlü tutumlarını yüzlerine vuracaklarına işaret edilmiştir. Ayrıca samimiyetsizlikleri yüzünden daha önce yaptıkları iyi davranışların da kendilerine bir fayda sağlamayacağına dikkat çekilmiştir.[189] Surenin nüzul konjonktürü dikkate alınırsa, buradaki fethe vurguyu Mekke'nin fethine işaret olarak yorumlamak mümkündür. Nitekim bu süreçten sonra münafıklar/samimiyetsizler tamamen Müslüman cemaatin içine karışınca, Resulullah zor bir süreçte Tebûk seferine çıkma kararı almış ve böylece samimi olanlarla olmayanlar ayıklanmıştır.

Münafıkların tutarsızlıklarına yönelik eleştirilerin ardından müminlere seslenilerek irtidat etmeleri durumda gerekirse "Allah sizin yerinize sevdiği bir toplumu/başka kimseleri getirir" uyarısı yapılmıştır. Böylece irtidat etmekle veya samimiyetsiz davranmakla 'Allah'a değil, sadece kendinize zarar verirsiniz' uyarısı yapılmıştır. Ayetin devamında samimi müminlerin özelliklerinden bir kısmına değinilmiştir. Örneğin Allah'ı çok sevdiklerine, müminlere karşı dost ve şefkatli, küffara karşı ise sert ve tavizsiz olduklarına değinilmiştir. Ayrıca Allah yolunda samimiyetle savaştıklarına, kendilerine dil uzatanların incitici sözlerine aldırmadıklarına işaret edilmiş ve bunlar Allah'ın onlara bahşettiği özellikler olarak sıralanmıştır.

Müteakip ayette ise "Sizin gerçek dostunuz sadece Allah, Elçi'si ve hakkıyla kulluk görevini yerine getiren müminlerdir." mesajı verilmiştir.[190] Ayrıca "Dininizle alay edip eğlenenleri dost edinmeyin!" uyarısı yapılarak Allah ve Resulü ile müminleri gerçek dost edinenler övülmüştür.[191] Bu açıklamaların ardından yine Yahudilerin müminlerle alay ettiklerine değinilerek onların dost/sırdaş edinilmemesi gerektiği uyarısı

189 Mâide 5/52-53.
190 Mâide 5/54-55.
191 Mâide 5/56-57.

yapılmıştır.[192] Dile getirilen hususlar müminlerin kendilerinden olmayanlarla kuracakları ilişkilerin mahiyetini belirlemektedir. Hiç kuşku yok ki, burada onlarla insani ilişkileri kesme bağlamından bir sınırlamadan bahsedilmemektedir, aksine müminler yerine onların dost/sırdaş edinilmesinin yanlışlığına dikkat çekilmektedir. Sonuç itibarıyla dost/sırdaş edinmemekle, insani ilişkileri sürdürmenin ayrı konular olduğunu unutmamak gerekir.

Samimi müminlerin kendi din kardeşlerini bırakıp kâfirleri sırdaş edinmelerinin yanlışlığına vurgunun arından Yahudilerin müminlerden nefret derecesinde hoşlanmadıklarına işaret edilmiştir. Bu düşmanlıklarının arkasında müminlerin hem Kur'an'a hem de daha önce inzal edilen vahiylere inanıyor olmaları, buna mukabil kendilerinin fasık olarak tanımlanmalarının yattığına işaret edilir.[193] Müteakip ayetlerde Yahudilerin müminleri bâtıl/yanlış inanç içinde olmakla suçladıklarına, buna mukabil kendilerinin doğru yolda olduklarını iddia ettiklerine ve bu nedenle kendilerinin Allah katında üstün bir mertebeye sahip olduklarını ileri sürdüklerine dikkat çekilmiştir. Ayette bu iddialarına cevap verilirken Benû İsrail'in geçmişten beri uslanmaz bir tutum içinde olduklarına atıfla, buzağı heykeli yapıp yoldan saptıklarına, bitmek tükenmek bilmeyen istekleri yüzünden helâkin eşiğine geldiklerine ve Hz. Mûsâ'nın af dilemesiyle bağışlandıklarına dikkat çekilmiş, ancak tıpkı ataları gibi aynı yanlışları yapmaları nedeniyle kınanmışlardır.[194]

Bir rivayete göre Yahudi ileri gelenlerden Ebû Yâsir b. Ahtab, Kâ'b b. Eşref, Âzer b. Ebî Âzer, Nafi' b. Ebî Nafi' ve Rafi' b. Ebî Hüreymile Resulullah'ı ziyaret edip "Ey Muhammed! Seni tanıyoruz ve seni tasdik ettik" gibi sözler sarf ederek iman ettiklerini söylemiş, ancak yanından ayrılırken içlerinden küfürlü sözler sarf etmişlerdir. Mukâtil b. Suleymân bu rivayeti "Size geldikleri zaman biz de tıpkı sizin gibi iman ettik" açık-

192 Mâide 5/58.
193 Mâide 5/59.
194 Mâide 5/60.

lamasıyla ilişkilendirmiştir.[195] İlgili ayette bu sözü söylemekle beraber içlerinden büyük bir kin ve nefret duyduklarına dikkat çekilmektedir. Hatta düşmanlık, hak-hukuk tanımama ve haram kazanç elde etme konusunda âdeta birbirleriyle yarıştıklarına işaret edilir ve bu tutumları kınanır.[196] Hemen hatırlatalım ki, Mukâtil'in saydığı isimlerin bir kısmı daha önce ya öldürülmüş veya sürgün edilmiştir. İddia doğru olsa bile bu rivayetin Mâide suresinin inzal edildiği dönemle alakası yoktur.

Kimi Yahudiler "Allah fakir, biz zenginiz, biz Allah'ın sevgili kullarıyız" gibi sözler sarf eder, aynı zamanda faiz ve rüşvet yemekten geri durmaz, bir taraftan da kendilerini Allah'ın seçkin kulları olarak addederdi. Ayette onların bu tutumları yerilmiştir. Ayrıca Yahudilerin dile getirdiği bu yakıştırmalara rağmen din adamları olarak isimlendirilen rabbânîleri ve ahbarlarının bunlara engel olmadıklarına işaret edilir ve bu tutumları yerilir.[197] Maddi sıkıntı çeken kimi Yahudilerin ise "Allah çok cimrileşti" gibi sözler sarf edip fitne-fesat çıkardıklarına, hatta savaş çıkarma teşebbüsünde bulunduklarına işaret edilmiş ve bu tutumları nedeniyle yerilip lanetlenmişlerdir.[198] Tüm bunlara rağmen pişman olup tövbe etmeleri durumunda günahlarının bağışlanacağına işaret edilerek yine de açık kapı bırakılmıştır. Keza kendilerine inzal edilen Tevrat ve İncil'in hükümlerine uymadıkları için sıkıntı yaşadıklarına da dikkat çekilmiş ve Allah'ın hükümleriyle hükmetmeyenlerin sıkıntılar yaşayacaklarına işaret edilmiştir.[199] Bir başka ayette ise Yahudi ve Hıristiyanların kendilerine inzal edilen vahiylerin yanı sıra Kur'an'a da inanmadıkça gerçek alamda iman etmiş sayılmayacaklarına işaret edilmiştir.[200]

Surede ayrıca tebliğ görevini layıkıyla yerine getirmesi konusunda Resulullah da uyarılmıştır. Bu uğurda maruz kala-

195 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 481-82.
196 Mâide 5/61-62.
197 Mâide 5/63.
198 Mâide 5/64.
199 Mâide 5/65-66.
200 Mâide 5/68.

cağı sıkıntı veya zorluklara karşı Allah'ın himayesinde olduğu mesajı verilmiştir.[201] Ayette geçen "Allah seni insanlardan korur." açıklaması, geleneksel yorumlarda Resulullah'ın ilahi koruma altında olduğuna dair iddialara dönüştürülmüştür. Ancak burada doğrudan maddi bir koruma yerine "Allah senin düşmanlarını arzuladığı hedefe ulaştırmaz" mealinde bir mesaj söz konusudur. Zira Allah Resulü de, diğer insanlar gibi bir beşerdir ve fiziki yasalar onun için de geçerlidir. Nitekim daha önce işaret edildiği üzere birçok kez ölümün eşiğine gelmiştir. Hatta Uhud Savaşı'nda öldürüldü diye müşrikler savaşı bırakmıştır. Ayrıca sürekli özel güvenlik bulundurduğunu belirtmiştik.

Mâide suresinde zaman zaman Tevrat ve İncil'e atıf yapılırken aynı zamanda Kur'an'ın onları tasdik eden kitap olduğuna değinilmiştir. Böylece Yahudi ve Hıristiyanların da ona inanmaları gerektiği çağrısı yapılmıştır. Hatta Müslümanlar, Yahudiler, Sabiîler ve Hıristiyanlar sayılarak, farklı dinî kimliklere mensup olan bu inanç mensuplarının Allah'a ve ahiret gününe iman edip inançlarına yaraşır bir şekilde davranmaları durumunda mükafatlarını Allah'tan alacaklarına işaret edilmiştir.[202] Bu açıklamanın ardından vaktiyle İsrailoğulları'nın Allah'ın hükümlerine bağlı kalacakları konusunda söz verdiklerine, ancak bu sözlerinde durmayarak peygamberlerin bir kısmını yalanladıklarına ve bir kısmının ise canına kıydıklarına işaret edilerek kınanmışlardır. Bir taraftan da isyankâr ve uslanmaz tutumlarına rağmen pişman olup tövbe etmeleri üzerine affedildiklerine işaret edilmiştir.[203] Böylece Kur'an Yahudilerin geçmişine dair bu örnekler üzerinden benzer tutumda olan muhataplarını uyarır ve bütün kötülüklerine rağmen yine de açık kapı bırakır.

Resulullah'ın korunacağına dair mesaj ve ardından peygamberlerini öldüren İsrailoğulları'ndan söz eden açıklamalar, âdeta Yahudilerin onu öldürme planı yaptıklarını ima et-

201 Mâide 5/67.
202 Mâide 5/69.
203 Mâide 5/70-71.

mektedir. Bir taraftan da geçmişteki örnekler hatırlatılarak âdeta onların planlarının başarıya erişmeyeceğine dair mesaj verilmektedir. Surenin müteakip ayetlerinde daha çok Hıristiyanlara yönelik açıklamalara yer verilmiş ve özellikle de tevhid vurgusu yapılarak Meryem oğlu İsa Mesih'i tanrısal varlık/ilah olarak gören anlayışları yerilmiştir. Bu açıklamalarla beraber Hz. İsa'nın da Allah'ın kulu ve elçisi olduğu gerçeği şöyle dile getirilmiştir:

> *Ey İsrailoğulları! Benim de sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Kim Allah'ın ilahlığına eş/ortak koşarsa bilsin ki Allah ona cennet yüzü göstermez. Böylelerinin ahiretteki yeri cehennemdir. (O gün) Allah'a eş/ortak koşanlara sahip çıkacak kimse de olmayacaktır.*[204]

Müteakip ayetlerde Hıristiyanların teslis inancı yerilmiş ve Allah'tan başka hiçbir varlığa ilahlık vasfı verilemeyeceği hususu kesin bir dille ortaya konmuştur.[205] Hatta Hz. İsa'nın beşeri kimliğine şöyle vurgu yapılmıştır:

> *Meryem oğlu İsa Mesih tanrı veya tanrının oğlu değil, tıpkı daha önce gelip geçen elçiler/resuller gibi sadece bir elçi/resulüdür. İsa'nın annesi de özü sözü bir, iffetli bir kadındır. İsa da, annesi de diğer insanlar gibi yiyip içerdi.*[206]

Bir sonraki ayette de, "*Demek siz hâlâ Allah'ı bırakıp ne başınıza gelecek bir zararı engelleyebilecek ne de bir fayda sağlayacak bir ölümlü varlığa (ölüp giden İsa'ya) tanrılık yakıştırıyorsunuz.*"[207] açıklamaları yer alarak Hz. İsa'ya ilahlık vasfı veren anlayış şiddetle yerilmiştir. Bu açıklamalar Hz. İsa'nın tanrısal varlık olduğu yönündeki telakkiyi tamamen bertaraf etmekte ve onun da bir insan/beşer peygamber olduğunu ve ölüp gittiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca tıpkı Hz. İsa gibi ölüp giden varlıklardan medet umulamayacağına da dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla beşeri özellik taşıyan Hz. İsa da tıpkı diğer peygamberler gibi ölümlüdür ve zaten de ölmüştür.

204 Mâide 5/72.
205 Mâide 5/73-74.
206 Mâide 5/75.
207 Mâide 5/76.

Bu itibarla onun göklere yükseltilip kıyamete yakın zamanda geri geleceğine dair telakkinin vahiy açısından kabul edilebilir bir tarafı yoktur. Zaten müteakip ayetlerde de görüleceği üzere Hz. İsa'nın öldüğü hususu yine ayetlerle sabittir.

Surede Hıristiyanlara yönelik geniş bir bahsin açılması dikkat çeker. Kanaatimize göre bu durum surenin nüzul konjonktürüyle alakalıdır. Kimi rivayetlerde surenin inzal edildiği dönemde, Şam bölgesinden bazı heyetler geldiği gibi Habeş mültecileri ile beraber de Medine'ye 50 kişilik bir Hıristiyan heyetin geldiğinden bahsedilir. Belki de onlarla olan ilişki veya müzakereler, ayetlerde geniş ölçüde yer almıştır. Nitekim 82. ayetin Habeş mültecileri ile beraber Medine'ye gelen Necaşi'nin adamları hakkında inzal edildiğine dair rivayetler bulunmaktadır.[208] Taberî Habeşistan'dan gelen Hıristiyan heyetin necaşî tarafından gönderildiğini ve yaklaşık 50 ile 70 kişi civarında olduklarını söyler.[209]

Müteakip ayetlerde de Hz. İsa'yı ilah olarak gören Hıristiyan anlayış yerilmiş ve bu tutumları nedeniyle "haddi aşmayın" uyarısı yapılmıştır. Bir taraftan da bu inançları büsbütün hakikat yolundan sapma olarak nitelenmiştir. Böylece küfre girdiklerine ve küfrü tercih edenler İsrailoğulları'nın Hz. Dâvud ve Hz. İsa'nın diliyle lanetlendiklerine dikkat çekilmiştir.[210]

Surede Hıristiyanlarla Yahudiler karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve bazen Yahudilerden bazen de Hıristiyanlardan örneklerle tutumları eleştirilmiştir. Örneğin Yahudilerin kendilerini "Biz de inanıyoruz, üstelik asıl inanan bizleriz" mealindeki açıklamalarına/itirazlarına atıfla, "Şayet inanmış olsalardı küfrü tercih edenleri dost/sırdaş edinmezlerdi." açıklaması yapılmış ve vahye inananların müşriklerle veya kâfilerle dost/sırdaş olamayacakları mesajı verilmiştir.[211]

Yahudilerle Hıristiyanların tutumu karşılaştırılırken, Yahudilerin tıpkı müşrikler gibi müminlere en çok düşmanlık

208 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 19; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 499.
209 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 505.
210 Mâide 5/77-79.
211 Mâide 5/80-81.

yapan grup olduğuna işaret edilmiştir. Buna mukabil kendilerini Hıristiyan olarak tanımlayanların müminlerle daha iyi dostluk kurduklarına, bunun sebebinin onların din adamlarının Resulullah'a inzal edilen vahiylere inanmalarından kaynaklandığına işaret edilmiş ve bu nitelikteki din adamları övülmüştür. Hatta Resulullah'a inzal edilen vahiylere bağlılıkları nedeniyle gözyaşı döken, gönülden Allah'a bağlanan keşiş ve rahiplerin bulunduğuna işaret edilmiş ve onların bu samimiyetleri övgüye değer bulunmuştur. Ayrıca bu şekilde Allah'a inanıp Kur'an'ın prensiplerine bağlı kalanların cennetle ödüllendirileceklerine dair mesajlar verilmiştir.[212] Bakara[213] ve Âlu İmrân[214] surelerinde de benzer açıklamalar yer almaktadır. Kur'an onlar içinde yer alan samimi inananların da cennete gireceğinden bahsetmektedir. Buna mukabil müşriklerle dost ve sırdaş olanların da cehennemi boylayacakları ihtarı yapılmıştır.[215]

Yahudi ve Hıristiyanlara dair açıklamaların ardından müminlere yönelik uyarılara yer verilmiştir. İlk önce "Allah'ın helal kıldığını haram, haram kıldığını helal saymayın." uyarısı yapılmıştır.[216] Ayrıca dil alışkanlığı veya doğru olduğunu sanarak yapılan yeminler haricinde yapılacak yeminlerden kişinin sorumlu tutulacağına dair uyarı yapılmıştır. Hatta böyle bir yemini bozmanın kefaret gerektirdiğine değinilerek ya 10 fakiri doyurmak, ya peş peşe üç gün oruç tutmak veya bir köle azat etme zorunluluğu getirilmiştir. Bilerek ve isteyerek yemin bozmanın kefaretine değinildikten sonra sıkça yemin edilmemesi veya edilen yeminlerin bozulmaması gerektiği uyarısı yapılmıştır.[217]

Hac İbadeti

Surenin nüzul konjonktürüyle uyumlu olarak hac ve umre ibadetiyle ilgili düzenlemelere de yer verilmiştir. Hacla ilgili

212 Mâide 5/82-85.
213 Bakara 3/62.
214 Âlu İmrân 3/199.
215 Mâide 5/86.
216 Mâide 5/87-88.
217 Mâide 5/89

açıklamalar arasında ihramlıyken avlanma yasağına,[218] buna mukabil su ürünlerinin yenilebileceğine dair detaylar anlatılmıştır.[219] İhramlıyken avlanma yasağına dair açıklamalar yolculuk sürecinde avlanan hayvanlarla ilgili tartışmalara dair düzenleme niteliğindedir. Nitekim umre yolculuğu sırasında bazı sahabilerin yaban hayvanı avladığına ve ihramlıyken avlanan hayvanın yenip yenmeyeceğine dair tartışmaların yaşandığına değinmiştik.

Hac ve umre ibadetine dair açıklamalar, kaza umresi safahatında yaşananlara dair önemli ipuçları içermektedir. Hatta bu açıklamalar yavaş yavaş Mekke'nin fethine doğru giden sürecin ayak sesleri gibidir. Allah'ın lütfuyla Kâbe'nin harem alanı olarak belirlendiğine, buranın güvenli/emin belde kılındığına, haram aylarda kan dökme yasağına ve hac ibadeti sırasında kesilecek kurbanlıklar ve tavaf ziyareti sürecinde yapılan ticarete dair açılamalara yer verilmiştir. Dile getirilen hususlar Allah'ın belirlediği hükümler olarak tanımlanmış ve bunlara uymayanların çetin bir azaba çarptırılacaklarına dikkat çekilmiştir. Bununla beraber pişman olup tövbe edenlere de açık kapı bırakılarak Allah'ın affediciliğine işaret edilmiştir.[220]

Surede Resulullah'ın görev ve sorumluluk sınırları da tekrar hatırlatılmış ve sadece tebliğle ve Allah'ın hükümlerini açıklayarak insanları uyarmakla sorumlu tutulduğuna dikkat çekilmiştir.[221] Ardından haram olan şeylerin çoğunun insanoğluna hoş veya cazip geldiğine değinilerek haram ile helal arasındaki hassas dengenin korunması gerektiği uyarısı yapılmış ve bu mesaj şu açıklama ile beraber dile getirilmiştir:

> *Ey aklıselim sahipleri! Allah'ın haram kıldığı şeyler hususunda duyarlı ve dikkatli olun ki, kurtuluşa eresiniz.*[222]

Allah'ın koyduğu hükümlere bağlılık konusuna vurgunun ardından, "Canınızı sıkacak şeyler hakkında Peygamber'e

218 Mâide 5/94-95.
219 Mâide 5/96.
220 Mâide 5/97-98.
221 Mâide 5/99.
222 Mâide 5/100.

yerli yersiz sorular sormayın." ihtarı yapılmış, akabinde de "Sorulan sorulara verilecek cevaplarla zor durumda kalabilirsiniz." mesajı verilmiştir.[223] Hatta önceki kavimlerden bazı kişilerin yerli yersiz olarak sordukları sorular hakkında yapılan açıklamalar üzerine, bunların gereğini yerine getiremeyip aralarında küfre girenlerin bulunduğuna dikkat çekilmiştir.[224]

İddiaya göre Resulullah haccın farz kılındığını açıklayınca, Abdullah b. Cahş ile Abdullah b. Huzâfe "Her yıl mı farz kılındı?" diye sormuş, Allah Resulü susunca Abdullah soruyu tekrarlamış, Resulullah yine susunca Abdullah tekrar ısrar etmiştir. Onun ısrarı üzerine Resulullah biraz da öfkeyle "şayet evet deseydim, üzerinize böylece farz olurdu" diye karşılık vermiş ve müteakiben mezkûr ihtar yapılmıştır.[225] Benzer iddialar hadis eserlerinde de yer alır ve ilgili ayetlerin nüzul sebebi olarak zikredilir.[226]

Müteakip ayette Arap geleneğinde var olan bir uygulamanın ilga edildiğine dair açıklamalar yapılmıştır. Rivayete göre Araplar *Bahîre, Sâibe, Vesîle* ve *Hâm* gibi isimlerle tanımladıkları belli yaş veya doğurganlık özelliklerine sahip develeri putlara adayarak çöle salıverir, onları binek veya yük hayvanı olarak kullanmazlardı. Hatta eti ve sütünü haram sayıp yararlanmazlardı. Kur'an bu inancın cahiliye dönemi uydurması olduğunu belitmiş[227] ve böyle bir anlayışı reddetmiştir.[228] Ayrıca kendilerince ihdas ettikleri kaidelere göre hayvanları tasnif ederek haram veya helal diye tanımlamalarının yanlışlığına dikkat çekilerek bu anlayış yasaklanmıştır.[229] İddiaya göre develerle ilgili bu anlayış ilk kez Amr b. Luhay tarafından başlatılmış

223 Mâide 5/101.
224 Mâide 5/102.
225 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 508; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XI, 105; İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, III, 713; Sa'lebî, *et-Tefsîr*, IV, 114.
226 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, II, 96, 173; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zeh*hâr, XVII, 65; 'Alî b. Nasr et-Tûsî, *Muhtasaru'l-'Ahkâm*, IV, 24; Taberânî, *Musnedu'ş-Şâmiyyîn*, II, 81; Dârekutnî, *Sunenu'd-Dârekutnî*, IIII, 338; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Şerhu's-Sunne*, VII, 26.
227 Mâide 5/103.
228 En'âm 6/138, 139.
229 En'âm 6/139; Nahl 16/116.

ve müteakip süreçte dinî bir kaide olarak yaygınlık kazanmıştır.[230] Böylece sözü edilen özellikteki hayvanların putlara kurban edilmesi[231] geleneğini başlatan kişi olarak nitelenmiştir.[232]

Cahiliye dönemine ait uygulamanın ilga edildiğine dair açıklamanın ardından şirk eleştirisine dönülmüş ve bu gelenekleri sürdürmede ısrarlı olan Araplar yerilmiştir. Hatta Allah'ın hükümlerine bağlı kalmaya davet edildikleri zaman kulak asmayarak atalarından gördükleri anlayışı sürdürmekten yana tavır takındıklarına işaret edilmiştir.[233] Müşriklerin körü körüne atalar dinine bağlılığına mukabil müminler uyarılmış ve "Siz sorumluluklarınızı yerine getirmeye, kendinizi düzeltmeye bakın." çağrısı yapılmıştır.[234]

Müminlere Yönelik Uyarılar

Müminlere yönelik uyarılar arasında vasiyet konusuna değinilmiş ve "Sizden biriniz ölüm döşeğine düşüp vasiyet edeceği zaman kendi ailenizden adil birsini tanık olarak getirsin, şayet yolculuk sırasında olursa bu sefer yine güvenilir olan iki kişiyi tanık tutup vasiyette bulunsun." mealinde açıklama yapılmıştır. Bu uyarının ardından "Şayet tanıkların tanıklıklarına güven konusunda bir şüphe duyarsanız, yemin verdirin" açıklamasına yer verilmiştir.[235] Müteakip ayette ise şayet tanıkların yanlış tanıklığı üzerine bir hak ihlali söz konusu olursa bunun giderilmesine yönelik açıklama yer almıştır. Her iki ayetteki temel vurgu hak ve adalet ölçülerine riayet, doğru tanıklık ve muhtemel bir hak kaybı durumunda mağduriyetin giderilmesine yönelik hassasiyettir. Nitekim doğru tanıklık için yemin verdirme, birden çok tanık gösterme gibi hususlara atıf yapılmış ve bu yolla hak ihlallerinin giderileceğine veya suistimallerin önleneceğine dikkat çekilmiştir.[236]

230 Buhârî, "Menâkıb", 9, "Tefsir", 13.
231 Putlara kurban edilen bu isimlerdeki develerin özellikleri hakkında açıklayıcı bilgi için bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, III, 112; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 173-74.
232 İbn Habîb, *el-Muhabber*, 330-31.
233 Mâide 5/104.
234 Mâide 5/105.
235 Mâide 5/106-107.
236 Mâide 5/108.

Bir iddiaya göre bu ayetler Âs b. Vâil'in mevlası Budeyl b. Ebû Mâriye hakkında nazil olmuştur. İddiaya göre Budeyl, Temîm b. Esved ed-Dârî ve Adî b. Bendâ (veya Beddâ) ile beraber ticaret için Habeşistan'a gitmiş, ancak dönüş yolunda Budeyl hastalanınca kazandığı malları ailesine ulaştırmaları için vasiyette bulunmuş ve tek tek kime ne verileceğini belirtmişti. Sonuçta bu şahsın deniz yolculuğu sırasında öldüğü, hatta denize atıldığı iddia edilir. O sırada Hıristiyan olan yol arkadaşları Temîm ile Adî, pahada değerli olan bazı eşyaları saklarken geri kalanını yakınlarına ulaştırmış, ancak yakınları malların eksik olduğunu iddia etmiştir. Her ne kadar aldıklarını inkar etmişseler de, malın eksik olduğunun ortaya çıkması üzerine bu mesele polemik konusu olmuştur. Böylece adaletlerine güvenilen iki tanığın huzurunda vasiyet yapılması gerektiğine dair ayet nazil olmuştur.[237]

Müteakip süreçte Temîm'in İslâm'ı kabul ettiği ve bundan sonra iyi bir Müslüman olarak hayatını sürdürdüğü bilinmektedir. Hatta mescidin aydınlatılması[238] ve Resulullah'ın hutbe okurken üzerine çıktığı minber edinme fikrinin ondan geldiğine dair çok sayıda rivayet vardır. Böylece Resulullah onun önerisiyle minber edinmiş ve buna vesile olması nedeniyle ondan övgüyle söz etmiştir.[239]

Hz. İsa'nın Ölümü Meselesi

Surenin son bölümünde tekrar Hıristiyanların Hz. İsa ile ilgili telakkilerinin yanlışlığına dikkat çekilmiş ve onun normal bir beşer olarak öldüğüne dair detaylara yer verilmiştir. Örneğin hesap gününde Allah'ın bütün peygamberleri huzurunda toplayacağı ve onara "Tebliğ ettiğiniz din konusunda ümmetiniz sizden sonra nasıl bir tavır takındı?" diye sorulacağı, onların da "Rabbimiz! Bizim bu konuda bir bilgimiz yok, bizden sonra olup-bitenleri en iyi sen bilirsin" diye mukabelede bulunacaklarına dair açıklamalar yapılmıştır.[240]

237 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 511-14.
238 İbn Mâce, *es-Sunen*, I, 488; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 49; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, X, 142, 143; Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, II, 112.
239 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 215; Ebû Dâvud, "Salât", 214, 215.
240 Mâide 5/109.

Ayette geçen “O gün Allah, elçilerini toplayacak” açıklamasından hareketle, mahşer gününün Kudüs'te gerçekleşeceği ve bir münadinin buradaki kayanın yanından “Ey insanlar! Hesabın görüleceği yer burasıdır, buraya gelin.” diye sesleneceği iddiaları dillendirilmiş.[241] Hatta Kâf suresinde geçen *“Seslenenin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver.”*[242] ifadesindeki “yakın yerden” kastın Kudüs olduğu, buranın dünyanın herhangi bir yerinden cennete 18 mil daha yakın olduğu ve mahşer yerinin burada kurulacağına dair efsaneler, birçok kaynakta yer almaktadır.[243] Bütünüyle Yahudi efsanesinden ibaret olan bu iddianın hiçbir inandırıcılığının olmadığını hatırlatalım. Ayrıca sözü edilen seslenmenin Melek İsrafil'in sûru olduğu iddiasından da bahsedilmiştir.[244]

Surede Hz. İsa'ya Allah tarafından bahşedilen nimetlere de yer verilmiştir. Bu bağlamda vahiy meleği olan Ruhu'l-Kudüs'le (Cebrail) desteklendiğine, henüz çocukken büyük insan gibi korunduğuna, kendisine vahiy gönderildiğine ve bunların manasını kavrama yeteneğinin bahşedildiğine, ona Tevrat ve İncil'in öğretildiğine, çamurdan bir kuş sureti yapıp üfürmesi üzerine Allah'ın izniyle kuş oluverdiğine, doğuştan körleri ve cüzamlı hastaları iyileştirdiğine, Allah'ın izniyle ölüleri diriltti ğine dair açıklamalar yapılmıştır.[245] Bunlara ilaveten havarilerin ona gönülden bağlandıklarına, bir taraftan da kendilerine Allah katından sofra indirmesini istediklerine, bu talebe Hz. İsa'nın “Allah'tan korkun ve böyle bir istekte bulunmayın.” diye karşılık verdiğine, onların da gerçek peygamber olup olmaması konusunda gönüllerinin mutmain olması için böyle bir talepte bulunduklarına dair açıklamalar yapılmıştır.[246] Bu açıklamaların ardından kıyamet günü Hz. İsa'ya sorulacak soru ve onun vereceği karşılıkla ilgili şu önemli açıklamalar yapılmıştır:

241 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 514.
242 Kaf 50/41.
243 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII, 382; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 50; Mâturîdî, *Te'vîlât*, IX, 369; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, V, 358; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, V, 248.
244 Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, III, 339.
245 Mâide 5/110-111.
246 Mâide 5/112-115.

Allah hesap günü İsa'ya şöyle soracak: "Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara 'Allah'ın yanında beni ve annemi de tanrı edinin' diye sen mi söyledin?" İsa da şöyle cevap verecek:

Hâşâ! Rabbim seni tenzih ederim. Sen yüceler yücesisin tanrı olduğumu söylemek ne haddime. Ben böyle bir söz söylemiş olsaydım, mutlaka bilirdin. Sen benim içimi-dışımı bilirsin ama ben senin ilmine vâkıf değilim. Benim bilgi ve idrakimi aşan şeyleri en iyi sen bilirsin. Sen bana neyi emrettiysen ben insanlara sadece onu söyledim. 'Yalnızca Allah'a, benim de sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' dedim. Ben aralarında bulunduğum sürece onların yaptıklarını görüyor ve biliyordum. Fakat sen benim canımı aldıktan sonra onların ne yapıp ettiklerini bilen, gören sensin. Şayet affedersen bu da senin büyüklüğündendir. Şüphesiz sen üstün kudret sahibisin. Her şeyi yerli yerince yapansın.[247]

Referans verilen ayetler Hz. İsa'ya tanrısal özellik atfeden ve ölmeyip gökyüzüne yükseltildiğini kabul eden Hıristiyan akidesinin temelsizliğini ortaya koymaktadır. Ne yazık ki, bu anlayış geleneksel İslâm kültürünü de etkilemiştir. Nitekim bu ayetlere aykırı olarak Hz. İsa'nın ölmeyip göğe yükseltildiği ve kıyamet saatine yakın zamanda yeryüzüne ineceğine dair bir dizi rivayet hadis adı altında kurgulanıp İslâm akidesinin içine sokulmuştur. Oysa ayette geçen "felemmâ teveffeytî/canımı aldıktan sonra" ifadeleri tartışmaya meydan bırakmayacak ölçüde açıktır ve Hz. İsa'nın öldüğünü haber vermektedir.[248]

Hz. İsa'nın kıyamete yakın zamanda geleceğine dair mesihçi beklenti Hıristiyan inancının temel yapı taşlarından birisi olsa da, geleneksel Sünnî İslâm anlayışında da kabul görmüş, hatta neredeyse benzer bir akideye dönüştürülmüştür. Nitekim kimi zorlama yorumlarla vahye bile dayandırılmıştır. Örneğin Mâide surede geçen "teveffa/ölme" fiiline "uyku" manası verilmiş ve bu iddia üzerinden Hz. İsa'nın ölmediği, uyutulduğu, göklere yükseltildiği ve kıyamete yakın zamanda döneceği efsaneleri üretilmiştir.

247 Mâide 5/116-118.
248 Mâide 5/177.

"Ölme" anlamının yanı sıra "teveffâ" kelimesinin "uyku" anlamına geldiğini de hatırlatalım. Ancak kavramın geçtiği ayetlerde uyku ile ölüm manaları birbirinden tamamen farklı bağlamlarda kullanılmıştır. Zümer[249] ve En'âm[250] sureleri ile Secde[251] ve Mâide[252] surelerindeki kullanımlar bunun tipik örneğidir. Zümer suresinde ölüm sırasında canların alındığına, ölmeyenlerin de uykularında alındığına işaret edildikten sonra, haklarında ölüm hükmü verilenlerin ruhlarının alıkonulduğuna, diğerlerinin de belli bir süreye kadar ertelendiğine dikkat çekilmiştir. Dikkat edilirse ayette "uyku" anlamına gelen "menâm" kelimesi ile "ölme" anlamına gelen "teveffâ" kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Diğer bir deyişle *teveffâ* kelimesi, tek başına uyku anlamında kullanılmamıştır.

En'âm suresinde geçen "geceleyin sizi öldüren" anlamındaki, "yeteveffâkum bi-lleyli" ifadesi de, uyku anlamındadır, ancak dikkat edilirse burada da "teveffâ" fiili "gece" anlamına gelen "leyl" kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. Diğer bir deyişle "teveffâ" kelimesi "gece/leyl" ve "uyku/menâm" kelimeleri ile beraber kullanıldığı zaman "uyku" anlamında zikredilmiştir. Buna mukabil değişik ayetlerde münferit olarak kullanılan "teveffâ" fiilinin doğrudan "ölüm" anlamında kullanıldığını hatırlatalım. Örneğin Secde 11'de ölüm meleğinden bahsedilirken "ölüm meleği gelip canınızı alacak" mealinde bir açıklama yapılmış ve "yeteveffâkum melekulmevti" ifadesi kullanılmıştır. Dikkat edilirse burada "ölüm meleği sizi uyutacak" gibi bir anlam söz konusu değildir. Mâide suresinde geçen *fe-lemmâ teveffeyteni*[253] ifadesi de, sadece "ölüm" manasında kullanılmıştır.

Geleneksel yorumlarda Zuhrûf suresinin 61. ayeti, Hz. İsa'nın nüzulü iddialarına referans gösterilmiştir. Ancak ayetin manası veya bağlamından böyle bir yorum çıkarabilmek mümkün değildir. Öncelikli olarak belirtelim ki, surenin 57 ile 67. ayetleri arasında Hz. İsa konu edilmektedir. Ayette geçen

249 Zümer 43/42.
250 En'âm 6/60.
251 Secde 32/11.
252 Mâide 5/117.
253 Mâide 5/117.

"ve-innehu le-ilmun li-ssa'ati" ifadesi, Hz. İsa'nın kıyamete yakın zamanda geleceğinin referansı olarak gösterilmiştir.[254] Oysa ayette Hz. İsa için kıyamet saatinin alameti değil, o saat için bir bilgi kaynağı olduğundan bahsedilmektedir. Şayet kıyamet saati için delil/işaret olacaksa, ayette geçen "le-ilmun li-ssa'ati/son saatin ilmidir" ifadesi, "le-alemun/son saatin alamettir" şeklinde okunması gerekirdi. Oysa ayetteki kullanım "le-ilmun lissa'ati" şeklindedir. Böylece Hz. İsa, son saatin alameti değil, son saatin bilgisi ve bu bağlamda son peygamberi haber veren bir bilgi kaynağı olarak zikredilmiştir.

Diğer yandan ayetteki zamirler de, Hz. İsa'nın nüzulüne ilişkin iddialara imkân vermemektedir. Örneğin *felâ temterunne bi-hâ* ifadesi, yoruma imkân vermeyecek şekilde Hz. İsa'nın nüzulüne değil kıyamet saatinin geleceğine işaret etmektedir. Şayet Hz. İsa'nın nüzulüne işaret edecekse buradaki zamirin tıpkı "innehu le-ilmussaati" ifadesinde olduğu gibi, "bi-ha" değil, "bi-hi" veya "bi-hu" olması gerekirdi. Keza devamında gelen "ve-ttebiunî/bana tâbi olun" ifadesi de "ve-ttebiuhu/ona tâbi olun" şeklinde olmalıydı. Dolayısıyla bu ayet gramer kaideleri gereği Hz. İsa'nın nüzulünü değil, kıyamet saatinin geleceğine işaret etmekte ve bu haberi veren Hz. İsa da o saatin geleceğinin bilgi kaynağı olarak gösterilmektedir.

Hz. İsa'nın ölümüne ilişkin açıklamalar Âlu İmrân suresinde de yer almaktadır. Surede Resulullah'a teselli kabilinden mesajlar verilirken, Yahudilerin Hz. İsa'yı öldürmek için yaptıkları plana atıf yapılmış ve Resulullah'ı ortadan kaldırmak için planlar yapan Yahudilerin bunu başaramayacakları mesajı verilmiştir. Kur'an bu örneğin Hz. İsa'yı öldürme planı yapan Yahudiler örneğin anlatırken, onların tuzak kurması üzerine Hz. İsa'ya "Senin canını alacak onlar değil, benim." mesajı verildiğine işaret etmiştir. Ayrıca onun Allah katında yüksek bir mertebeye eriştirildiğine ve kâfirlerin iftiralarına karşı temize çıkarıldığına dikkat çekildikten sonra, bütün insanların ölümlü olduğu mesajı verilmiştir.[255] Böylece Hz. Muhammed'le tar-

254 Zuhruf 43/61.
255 Âlu İmrân 3/55.

tışmaya gelen ve Hz. İsa'ya tanrısal özellik atfeden Necrân'lı Hıristiyan heyetin itirazlarına da cevap verilmiştir.

Ayette yer alan "*sümme ileyye merciukum/dönüşünüz banadır*" açıklaması, Hz. İsa dahil bütün insanların ölümlü olduğunun açık bir ihtarıdır. Oysa Hıristiyanlar ona ulûhiyet vasfı atfettikleri için ölmediğini iddia ediyorlardı. Dikkat edilirse Hıristiyan inancındaki bu efsane aynen İslâm kültürüne taşınmış ve birçok hadis rivayetinde Hz. İsa'nın kıyamete yakın zamanda yeryüzüne döneceğine dair mesihçi bir beklenti vahye aykırı olduğu hâlde Müslümanların önemli bir kısmı tarafından benimsenmiştir. Oysa ayetin sonunda diğer insanlar gibi bir beşer olan Hz. İsa'nın da öldüğüne atıf vardır ve ona yapılan itirazlara rağmen Allah katında yüksek bir mertebeye eriştirildiği mesajı verilerek Hz. Muhammed'in nübüvvetine itiraz edenlere cevap verilmiştir. Zaten diğer ayetlerde de onun kesin olarak öldüğüne işaret edilmiştir.[256] Böylece hem Hz. Muhammed'e teselli kabilinden mesaj verilirken, hem de Hz. İsa'nın tanrısal özelliğini savunan Hıristiyanların bu iddiaları boşa çıkarılmıştır.

Diğer yandan bu açıklamalar aynı zamanda Resulullah'ı tehdit eden ve onu öldürme planı yapan Yahudilere yönelik de cevap niteliğindedir. Zira onlar atalarının peygamberlik iddiasında bulunan İsa'yı öldürdüklerini hatırlatarak âdeta aba altından sopa göstermişlerdi. Kur'an onların bu iddialarını boşa çıkararak "Onu siz değil, Allah öldürdü." mesajını vermektedir. Nitekim Nisâ suresinde Yahudilerin bu itirazlarına cevap verilirken şu açıklamalar yapılmıştır:

> *Küfürde direndiler ve Meryem'e çok çirkin iftira attılar. Ayrıca "Biz Allah'ın elçisi (olduğunu iddia eden) Meryem oğlu İsa'yı öldürdük." dediler. Oysa İsa'yı ne öldürebildiler ne de çarmıha gerdiler. Fakat onlar öyle sandılar. İsa hakkında ihtilafa düşenler onun akıbetiyle ilgili derin bir şüphe içindedir. Onların bu konuda hiçbir sağlam bilgileri yoktur. Bu yüzden mesnetsiz iddialarda bulunuyorlar. Onlar bu konu hakkında kesin bir bilgiye sahip değillerdir.*[257]

256 Mâide 5/110-17; Nisâ 4/156-57.
257 Nisâ 4/156-57.

Bu ayetlerde zikredilen husus, Yahudilerin Hz. İsa ile ilgili iddialarına cevap niteliğindedir. Böylece Kur'an Resulullah'ı teselli ederek onların tehditleri karşısında endişeye kapılmaması gerektiği uyarısında bulunmuştur.

Son olarak şunu da hatırlatalım ki, Hz. İsa da her insan gibi beşerdir, ölümlüdür ve dahi ölmüştür. Birçok ayette Hz. İsa gibi diğer peygamberlerin de beşer olduğuna ve bu bağlamda hepsinin öldüğüne işaret edilmektedir. Kaldı ki, beşer olan her nefsin ölümlü olduğu gerçeği, ilahi bir ilke olarak belirlenmiştir.[258] Bu ilkeye göre hiçbir beşer kapsam dışında tutulamaz, tutulmamıştır da. Hz. İsa da insan olduğuna göre kesinlikle ölmüştür ve asla geri gelmeyecektir.

Surede Hz. İsa'nın öldüğüne dair vurgunun ardından Allah'a verdikleri iman sözünü tutup inançlarının gereğini yerine getirenlerin muazzam cennet nimetleriyle ödüllendirileceklerine ve burada temelli kalacaklarına işaret edilmiş ve Allah'ın mutlak hükümranlığına vurgu yapılarak vaadini gerçekleştireceğine dikkat çekilmiştir.[259]

İçki Yasağı

Mâide suresinde yer alan önemli düzenlemelerden birisi, içkinin yasaklanması veya haram kılınması meselesidir. Hemen hatırlatalım ki, bu suresinin inzalinden önce de içki hakkında birtakım ayetler nazil olmuştur. Hatta Mekkî olan Yûsuf suresinde, Hz. Yûsuf ile hapse giren gençlerden birisinin rüyasında üzüm sıktığından bahsedilirken içkiyi ifade eden "hamr" kelimesi kullanılmıştır.[260] Keza Nahl suresinde de, hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem sarhoşluk veren içecekler hem de güzel yiyecekler elde edildiğine atıf vardır.[261]

Medine döneminin sonlarına doğru nazil olan Mâide suresinden önce de içki konusu gündeme gelmiştir. Nüzul kronolojisi dikkate alınırsa içki hakkındaki ilk ayet Bakara suresinde şu muhteva ile beraber yer almaktadır:

258 Ankebût 29/57.
259 Mâide 5/119-120.
260 Yûsuf 12/36.
261 Nahld 16/67.

Sana sarhoşluk veren içkilerin ve kumarın hükmünü soruyorlar. De ki, "İçki ve kumarda insanlar için büyük zararlar ve bazı faydalar vardır. Fakat zararları faydasından daha fazladır." Ayrıca sana Allah yolunda ne ölçüde harcama yapacaklarını soruyorlar. Onlara de ki, "ihtiyaçtan fazlası..." Allah düşünüp öğüt almanız için ayetlerini size böyle açıklıyor.[262]

Ayette Arapların öteden beri alışkanlıkları olan içkinin ticaretini yapma, keyif alma, hoşça vakit geçirme gibi bazı yararları olabileceğine işaret edilmiş, fakat tavsiye niteliğinde bir açıklama yapılarak henüz kesin yasaklamadan söz edilmemiştir. Nitekim kimi müminler "İçki ve kumar bize kesin olarak yasaklanmadı" mantığıyla hareket edip içmeye devam etmiştir.[263] Bir rivayette ise müminlerin bir kısmının içmeye devam ettiği, bir kısmının ise bu ayetin inzalinden sonra içmekten vazgeçtiği söylenir.[264] Bu arada mecazi anlamda içkinin cennet nimeti olarak sunulduğunu ve hoş bir içecek olarak tanımlandığını da hatırlatalım.[265]

Ayetin muhtevasından içki yasağına dair bir sonuç çıkarılabilir, ancak kesin bir yasaklama getirilmediğini söylemek zordur. Hatta bazı müminlerin ayetteki yarara atıf yaprak "Ya Resulullah! Bize izin ver, Allah'ın buyurduğu gibi onun faydalarından yararlanmaya devam edelim" diye talepte bulunduklarından bahsedilmiş ve Resulullah'ın da sustuğu bilgisine yer verilmiştir. Diğer bir deyişle ne olumlu ne de olumsuz bir tepki göstermiştir. Rivayetin devamında bu sürecin ardından "Ne okuduğunuzu bilmeyecek kadar sarhoşken namaza yaklaşmayın" ayeti inzal edilmiştir. Buna bağlı olarak sadece namaz ibadeti öncesinde içki içilemeyeceğine dair yorumlar yapılmıştır. Yine bu yorumlar sırasında Resulullah'ın karşılık vermeyip sükût ettiği ve üçüncü seferde ise Mâide surenin ayetleri inzal edilerek kesin bir şekilde içkinin yasaklandığı iddiaları dillendirilir.[266]

262 Bakara 2/219.
263 Cevâd Ali, *İbadet Tarihi*, 82.
264 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, I, 339.
265 Muhammed 47/15.
266 Tayâlisî, *el-Musned*, III, 462; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, VII, 394; Suyûtî, *ed-Durru el-Mensûr*, III, 157; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 86.

İçki hakkındaki ikinci ayet Uhud Savaşı'ndan sonra nazil olmuş ve şu açıklama yapılmıştır:

Ey inananlar! Ne söylediğinizi (okuduğunuzu) bilmeyecek derecede sarhoşken namaza yaklaşmayın...[267]

Dikkat edilirse ayette doğrudan içki yasağından değil, "Ne okuyacağınızı bilmeyecek kadar sarhoşken namaza yaklaşmayın" ihtarından bahsedilmektedir. Ayetin nüzul sebebi olarak en çok zikredilen konulardan birisi, Hz. Ali'nin içkiliyken namazda Kur'an'ı yanlış okuduğu iddiasıdır. Bunun yanı sıra isim verilmeksizin içkili şekilde namaz kılan iki kişinin yanlış okuma yapmaları ve bunun Resulullah'a sorulması üzerine inzal edildiğin de bahsedilmiştir.[268]

Konu ile ilgili Hz. Ali'nin ağzından şu bilgiler aktarılmıştır: Henüz içki yasaklanmadığı sırada Abdurrahman b. Avf, bizi bir ziyafete davet etmişti. Yemekler yedirip şaraplar içirdi. Şarabın etkisi üzerimizdeyken namaz vakti geldi. Namaz kıldırmam için beni öne geçirdiler. Bilincim yerinde olmadığı için Kâfirûn sûresini yanlış okumuşum. Müteakiben Allah Nisâ sûresinin 43. ayetini indirdi ve böylece sarhoşken namaza yaklaşmama emri gelmiş oldu.[269] Bu davette Hz. Ali'nin yanı sıra Hz. Ömer gibi sahabilerin de bulunduğundan bahsedilir.[270] Bir başka rivayette ise, ensârdan birisinin Hz. Ali ile Abdurrahman b. Avf'ı ziyafete davet ettiği ve içkili hâldeyken akşam namazını kıldıkları, o sırada Hz. Ali'nin *Kâfirûn* sûresini yanlış okuduğu iddia edilmiştir. Müteakiben "sarhoşken namaza yaklaşmayın" emrinin inzal edildiği söylenir.[271]

İçki yasaklanmadan önce, müminler Arap sosyal hayatı ve eğlence meclislerinde sarhoşluk veren içecekleri içer ve eğlence meclisleri düzenlerdi. Rivayetlerde de sarhoşluk veren birçok

267 Nisâ 4/43.
268 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 332.
269 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 373-74; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 4; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 334; Temmâm ed-Dimeşkî, *el-Fevâîd*, II, 228; Sa'lebî, *et-Tefsîr*, II, 142; Vâhidî, *el-Vasît*, II, 56; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, I, 277; İbn 'Âdil, *el-Lubâb*, IV, 32.
270 Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, I, 279.
271 Ebû Dâvud, "Eşribe", 1.

içki çeşidinden bahsedilir. En meşhurlarından birisi hurmadan imal edilen *en-nebîz* (النَّبِيذ) adlı içkidir.[272] Bunun yanı sıra baldan üretilen *el-bit'* (الْبِتْع), arpa veya darıdan elde edilen *el-mizr* (الْمِزْر),[273] ayrıca *el-'aker* (الْعَكَر)[274] ve *el-fedîh* (الْفَضِيخ) gibi değişik içki türlerinden de bahsedilir.[275] Hurmadan imal edilen içkinin sarhoş etmediği, buna mukabil içmenin mübah olup olmadığının Hz. Aişe'ye sorulduğu, onun da sarhoşluk veren tüm içkilerin haram kılındığını söylediği iddia edilmiştir.[276]

Rivayetler arasında Hz. Peygamber'in amcası Hamza'nın içkiyi fazla kaçırıp Hz. Ali'nin iki semiz devesinin hörgücünden canlı canlı kesip et çıkardığından bahsedilmiştir. Hadis kaynaklarında yer alan uzunca bir rivayete Hz. Ali'nin ağzından özetle şu detaylar nakledilmiştir:

> Bedir'de elde edilen ganimetlerden payıma düşen yaşlı bir devenin yanı sıra Resulullah ayrıca *nefl* olarak bir deve daha vermişti. Fâtıma ile nişanlanınca zaman düğün masraflarımı karşılamak için develerimi satmayı kararlaştırmıştım. Bunun için Benû Kaynuka' kabilesinden bir kuyumcuyla anlaşmıştım. Develerim ensârdan birisinin evinin yanında çökmüştü. Ben develerim için eşyaları toplayıp yanlarına vardığımda, hörgüçleri kesilip böğürleri delinmiş ve ciğerlerinden bir kısmının kesilip alınmış olduğunu gördüm. Bu tablo karşısında gözyaşlarımı tutamadım ve "Kim yaptı?" diye haykırdım. Hamza b. Abdulmuttalib'in yaptığını söylediler ve "Şu evde ensârdan içkicilerle beraberdir. Onlara bir cariye şarkı söylüyordu. Şarkısında 'Ey Hamza! İşte semiz yaşlı develere dikkat' deyince, sarhoş olan Hamza hemen kılıcını alıp develerin hörgüçlerini kesti ve böğürlerini delip ciğerlerinden birer miktar aldı" dediler. Ben derhal Resulullah'a koştum. Yanında Zeyd b. Harise vardı. Moralinin bozuk olduğunu anlayınca "Ne oldu?" diye sordu. "Ya Resulellah! Vallahi şimdiye kadar görmediğim bir manzara ile karşılaştım. Hamza benim iki devemin hörgüçlerini kesip böğürlerini delmiş ve ciğerlerinden birer parça çıkarmış. Şu an bir evde bulunuyor. Yanında içkiciler var" dedim. Resulullah abasını giyip o eve doğ-

272 Nesâî, "Eşribe", 48.
273 Ebû Dâvud, "Eşribe", 5.
274 Nesâî, "Eşribe", 34.
275 Buhârî, "Tefsir (Maide)", 11.
276 Nesâî, "Eşribe", 48.

ru yürüdü. Zeyd b. Harise ile birlikte onu takip ettik. Hamza'nın bulunduğu evin kapısına gelince izin istedi ve içeri girdi. Bir de ne görsün hepsi içkili ve sarhoş hâldeydi. Resulullah yaptığından dolayı Hamza'yı azarladı. Gözleri içkiden kıpkızıl olmuştu. Resulullah'a baktı fakat sarhoş olduğu için tanıyamadı. Tekrar tekrar baktıktan sonra, "Siz galiba babamın köleleri olmalısınız" diye mukabelede bulundu. Resulullah sarhoş olduğunu görünce oradan ayrıldı. Biz de onunla beraber döndük.[277]

Rivayetin farklı versiyonları bulunmaktadır.[278] Öte yandan bu rivayet içkinin yasaklanmasından ziyade, henüz yasaklanmadan önce Müslümanların içki içtiklerini göstermektedir. Öte yandan Hamza'nın Uhud Savaşı'nda şehit düştüğü hususu göz önüne alınırsa rivayetin bu tarihten önceye ait olduğunu anlıyoruz. Zaten içki yasağı da 628 yılında nazil olan Mâide suresinde yer almaktadır. Anılan suredeki ayette doğrudan içkinin yasaklandığına işaret edilmiş ve şu açıklamalar yapılmıştır:

Ey iman edenler! Sarhoşluk veren içkiler, kumar, putlar ve fal okları şeytan işi pisliklerdir. Bunlardan sakınıp uzak durun ki, kurtuluşa eresiniz.[279] *Şeytan, sarhoşluk veren içkiler ve kumar ile aranıza sadece düşmanlık ve kin sokar. Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Siz hâlâ bunlardan vazgeçmeyecek misiniz?*[280]

Bu açıklamaların ardından "*Allah'ın emirlerine ve peygambere itaat edin. Böyle kötü işlerle meşgul olmaktan kaçının.*" ihtarı yapılmıştır.[281] Bazı yorumlara göre bu ayetle birlikte içki yasaklanınca, kimi sahabiler yukarıda işaret edildiği üzere Allah'ın buyurduğu gibi onun yararlarından faydalanmak için kendilerine izin verilmesini istemişler,[282] ancak buna müsaade edilmemiştir. Bununla beraber bazı içki müptelası sahabilerin olduğunu da hatırlanalım. Hatta bunların bir kısmına had uygulandığından bahsedilir. Bir iddiaya göre içki yasaklanınca

277 Buhârî, "Megâzî", 12, "Farzu'l-Humus", 1; Müslim, "Eşribe", 2; Ebû Dâvud, "Harac", "Fey' ve 'İmare", 19, 20.
278 Buhârî, "Musakât", 13, "Talak", 11, Müslim, "Eşribe", 1.
279 Mâide 5/90.
280 Mâide 5/91.
281 Mâide 5/92.
282 İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, II, 389, VII, 1199.

kimi sahabiler Bedir ve Uhud Savaşı'nda ölenlerin durumunu sormuş, bunun üzerine hükmün geçmişe doğru işletilmeyeceğini bildiren 93. ayet inzal edilmiş[283] ve şu açıklama yapılmıştır:

İnanıp iyi/erdemli işler yapanlar, emirlere uyarak inanıp iyi işler yaptıkları, günahlardan sakınıp inandıkları ve yine sakınıp erdemli davrandıkları sürece, daha önce yediklerinden dolayı bir günah yoktur. Allah güzel davrananları sever.[284]

Referans verilen ayetlerle beraber içkinin nihai olarak yasaklandığını anlıyoruz. Bir iddiaya göre Sa'd b. Ebî Vakkâs ile ensârlı birisinin içkili hâldeyken kavga etmeleri yüzünden bu ayet nazil olmuştur.[285] Kimi rivayetlerde zaman zaman içkili toplantılarda ensâr ile muhâcirler arasında üstünlük yarışına dayalı tartışmalar yaşandığından bahsedilir. Hatta bazen bu tartışmaların kavgaya dönüştüğü söylenir. İbn Abbâs isnadlı bir rivayette ensârdan iki kabile mensuplarının içkili oldukları zaman kavga etmeleri üzerine yasağı bildiren âyetlerin nazil olduğu iddia edilir.[286]

Mâide suresindeki içki yasağına dair ayetle ilgili bir başka iddia Ebû Talha, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Muâz b. Cebel, Sehl b. Beyzâ' ve Ebû Dücâne ile ilişkilendirilir. Enes b. Mâlik isnadlı rivayette şu bilgiler nakledilir: Hepimiz sarhoştuk. O sırada 'Haberiniz olsun içki yasaklanmıştır' şeklinde bir ses duyduk. Sesi işitir işitmez bulunduğumuz yere kimse gelmeden ve içimizden kimse dışarı çıkmadan elimizdeki içkileri döktük, içki kaplarını kırdık. Kimimiz abdest aldı, kimimiz gusletti. Ümmü Süleym'in verdiği güzel kokular süründük ve mescide vardık. Bir de baktık ki Resulullah mescitte Bakara 93'deki ayeti okuyor.[287]

Rivayetlere göre yasağın gelmesinden sonra müminler "Vazgeçtik ya Rabbi!" diye bu emre boyun eğmiş ve ellerinde bulu-

283 Mucâhid b. Cebr, *et-Tefsîr*, I, 314.
284 Mâide 5/93.
285 Vâhidî, *el-Vasît*, II, 222.
286 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 335, 336.
287 Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, XIII, 482; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 578; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, III, 182; Nîsâbûrî, *Ğarâîbu'l-Kur'ân*, III, 13. Ayrıca bk. İbn Vehb, *el-Câmi'*, I, 52; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, V, 562.

nan içkileri dökmüştü.[288] Hatta Resulullah'ın da yasakla ilgili Medine sokaklarında ilan yaptırmıştı.[289] Kimi rivayetlerde dökülen içkilerin Medine sokaklarından aktığından bahsedilir.[290]

Bir iddiaya göre içki yasağını içeren ayet Benû Nadîr'in kuşatıldığı süreçte inzal edilmiştir.[291] Oysa ayet bu tarihten çok daha sonra inzal edilmiştir. Nitekim henüz bu dönemde yasak olmadığının en önemli referansı daha sonra nazil olan ayetlerdeki açıklamalardır. Rivayetlerde de henüz yasak olmadığı dönemde sahabenin sarhoşluk veren içeceklerden içtiklerine dair haber bulunmaktadır. Örneğin Mâide suresindeki ayetlerin inzali üzerine Uhud Savaşı'nda ölen insanların akıbetinin ne olacağı konusu tartışmalara neden olmuştur. Nitekim Uhud günü bazı sahabilerin içki içtiklerinden bahsedilir.[292] Hatta yaşanan bozgunda bazı müminlerin sarhoş olmasının rolünden bile söz edilmiştir. Oysa Kur'an yaşanan bozgunu böyle bir sebebe değil emre itaatsizliğe ve asıl gayeden sapmaya bağlamıştır. Şayet savaşın kaderini değiştirecek boyutta bir etki söz konusu olsaydı, en azından buna yönelik bir açıklama yapılırdı. Hatta bazı sahabilerin uyuyakaldıklarından ve görevlerini ihmal ettiklerinden söz edilir,[293] ancak böyle bir olaya atıf yapılmaz.

Taberî gibi bazı müfessirler mezkûr ayetlere atıf yaparak içkinin üç aşamalı bir süreçte yasaklandığını söyler.[294] Geleneksel yorumlara da benzer iddialar dillendirilmiştir. Bazı rivayetlerde içki yasağı tamamen Hz. Ömer'in duası ve talebiyle kaldırılmış gibi sunulmuştur. Hatta Bakara suresindeki ayetten sonra kesin olarak yasaklanmasını istediği için Nisâ suresindeki ayetin nazil olduğu, bunun üzerine Ömer'in tekrar tam olarak yasaklanmasını istediği ve akabinde Mâide su-

288 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5; Nesâî, "Eşribe", 1; ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 336.
289 Buhârî, "Tefsir", 11.
290 Dârimî, *es-Sunen*, II, 1327; Beyhakî, *es-Sunenu's-Sağîr*, III, 327; Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, VI, 292; Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, IV, 248.
291 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 191.
292 Buhârî, "Megâzî", 17.
293 Buhârî, "Meğâzî", 21.
294 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 332.

resindeki kesin emrin geldiği gibi iddialar ortaya atılmıştır.[295] Bir başka rivayette ise yine Hz. Ömer'in beklentisi doğrultusunda ilk önce Bakara suresinin 219. ayeti ile Nisâ suresinin 43. âyetinin inzal edildiğinden bahsedilmiştir.[296] Benzer yorumlar değişik kaynaklar tarafından da dile getirilmiştir.[297] Müfessirlerin bir kısmı, Mâide suresindeki ayetlerin daha önce inzal edilen ayetleri neshettiğini söylemiştir.[298]

Nüzul konjonktürüne bakılırsa, içki yasağına dair ayetler belli bir tedrici süreçte nazil olmuş ve Medine döneminin ikinci yarısından sonra kesin olarak yasaklanmıştır. Mezkûr ayetlerin nüzul sebebi olarak gösterilen rivayetlerin muhtevaları âdeta ayetlere uygun bir nüzul sebebi bulma adına oluşturulmuş kurgu muhtevasındadır. Dile getirilen iddialar gerçek de olabilir, ancak elimizde bunu doğrulayacak kesin bir kriter yoktur. Oysa ayetler zaten içki yasağına dair hükmün tedrici bir şekilde kaldırıldığını ortaya koymaktadır. Ancak rivayetler içki yasağından sonraki dönemlerde geriye dönük olarak kurgulandığı için âdeta içki yasağı gelmeden önce içki içenlerin prestijini kurtarmaya yönelik bir kaygı güdülmüş izlenimi vermektedir. Nitekim yukarıda naklettiğimiz Mâide 93'deki ayetle ilgili nüzul sebebi bu söylediğimizin tipik bir örneğidir. Oysa inzal edilen ayetin hükmü genel ilke olarak geriye doğru işletilmez. Dolayısıyla nüzul sebebi olarak sunulan rivayetlere ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini hatırlatmak durumundayız.

İçki yasağı meselesi Medine'ye gelen kimi heyetlerin sorularına da konu olmuştur. Örneğin Resulullah Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiği zaman buradan Medine'ye gelen Ceyşân heyeti sözcüsü baldan yapılan *bît* ve arpadan yapılan *mizr* gibi içecekler hakkında açıklama isteyince, Resulullah bunların sarhoşluk verip vermediğini sormuş, "Çok içersek sarhoş oluyoruz" cevabı üzerine "Çoğu sarhoş eden içeceğin azı da ha-

295 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, III, 863; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VIII, 495.
296 Nesâî, "Eşribe", 1; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, II, 308.
297 Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 159; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, VII, 391
298 İbn Vehb, *Tefsîr el-Kur'ân*, III, 70.

ramdır" açıklamasını yapmıştır.[299] Değişik rivayetlerde de Yemen bölgesine özgü farklı içecekler hakkında sorduklarından bahsedilir.[300] Anlatılana göre heyetin sözcüsü olan Ebû Vehb el-Ceyşânî, ayrıca iki kız kardeşle evli olduğunu söylemiş ve bunun hükmünü sorunca, birisini boşa diye onu uyarmıştır.[301]

Abdulkays heyetinin de benzer bir soru sorduğunu ve Resulullah'ın konu ile ilgili açıklamalar yaptığını daha belirtmiştik. Ayrıca Sakif heyeti de içki yasağının kendilerine uygulanmamasını istemiş, ancak Resulullah bu talebi reddetmiştir.

Muhammed Suresi

Nüzul alimlerinin kahir ekseriyetine göre Medine döneminde inzal sure, toplam 38 ayetten oluşmaktadır. Surenin muhtevasına bakılırsa Mekke'nin fethinden önce inzal edildiğine dair bazı karinelerden söz edilebilir. Özellikle savaş, savaşma yükümlülüğü, doğrudan Mekke'nin fethine dair atıf, bunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan bu suredeki savaş veya savaşma konusuyla ilgili açıklamalar ile daha önce inzal edilen Nisâ suresindeki aynı konuyla ilgili ayetler bir arada düşünüldüğü zaman, her iki sürenin muhtevasının birbirini tamamlar nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

Sure, ikinci ayette geçen "Muhammed" kelimesi nedeniyle bu isimle anıldığı gibi, ayrıca savaş veya savaş hukukundan bahsetmesi ve özellikle de yirminci ayette geçen savaş anlamındaki "kıtâl" kavramından dolayı "kıtal suresi" olarak da nitelenmiştir. Tıpkı Nisâ suresi gibi Muhammed suresinin inzal edildiği dönemde de, başta Medine'nin kuzeyindeki kabileler olmak üzere değişik bölgelerdeki kabilelere yönelik askeri seferler devam ediyordu. Diğer yandan Hayber'in fethi gibi önemli bir başları elde edilmiş ve bir anlamda Mekke'nin fethine

299 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 308; Ebü'l-Kâsım *el-Beğavî*, *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 330.

300 İbn Vehb, *el-Câmi'*, I, 40; Şâfi'î, *el-Musned*, III, 71, 250; İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, V, 244.

301 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VII, 164; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 563; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VII, 595; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 248; İbn Mâce, *es-Sunen*, III, 128; Ebü Ahmed el-Hâkim, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, IV, 114.

doğru giden yol haritası netleşmeye başlamıştı. Her ne kadar Kureyş'le Hudeybiye barışı sağlanmışsa da, surenin inzal edildiği dönemde sözü edilen kabilelerle savaş hukukunun cari olduğu bir vasat söz konusuydu. Böyle bir dönemde nazil olan surede savaş, savaş esirleri ve savaş hukukuna dair önemli açıklamaların yer alması konjonktüre aykırı düşmemektedir. Daha önce nazil olan Hac ve Bakara surelerinde de savaş konusu ele alınmış ve genel çerçeve çizilerek haklı savaş gerekçeleri ortaya konmuştu. Hatta savaş etiği ve barış esaslarına dair önemli hususlar dile getirilmişti. Müteakip dönemde nazil olan Nisâ suresinde de yine bu surelerdeki savaş hukukuna dair ayetleri teyit eden veya tamamlayan açıklamalar yapılmıştır. Muhammed suresinde de yine savaş ve savaş esirleri konusuna değinilmiş ve bir anlamda nihai çerçeve çizilmiştir.

Sure Medine'deki münafıklar ve onların işbirlikçileri olan Yahudilerin gizli düşmanlıklarının devam ettiği bir dönemde nazil olduğu için, bile bile hakkı gizleyen kâfirlerin (Yahudi ve münafıkların) kurdukları tuzaklara dair yoğun eleştiriler yer almaktadır. Haddizatında surenin girişi bile şirk eleştirisi ile başlar ve küfürde direneler şöyle yerilir:

Allah, küfürde direnen ve başkalarını da Allah yolundan engelleyenlerin amellerini boşa çıkaracaktır.[302]

Ayette yer alan "kâfirler" tanımlaması, müfessirlerin çoğu tarafından Mekkeli müşriklere hamledilmiştir.[303] İbn Abbâs isnadlı rivayetlerle de bu görüş temellendirilmeye çalışılmıştır.[304] İlk müfessirlerden Mukâtil b. Suleymân bu ayette müşriklerinin kast edildiğini ve amellerinin boşa çıkarıldığına dair mesajın Bedir Savaşı için yaptıkları hazırlıklara işaret olduğunu iddia etmiştir. Rivayetin devamındaki bir başka iddiaya göre ise bu ayet Bedir'e gelen Kureyş ordusundaki 12 kişi hakkında inzal edilmiştir. Sözü edilen bu grubun Kureyş ordusunun yiyecek ihtiyacını karşılayanlar oldukları söyle-

302 Muhammed 47/1.
303 Mâturîdî, *Te'vîlât*, IX, 262; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, III, 296; Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 118; İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVI, 73.
304 Sa'lebî, *et-Tefsîr*, IX, 29.

nir.[305] Bazı yorumlarda ise Bedir'de öldürülen Kureyş önderlerinin kast edildiğinden bahsedilmiştir.[306]

Surenin muhtevası ve inzal edildiği döneme bakılırsa bu iddiaların hiçbir inandırıcılığı yoktur. Örneğin sure Medine döneminin ikinci yarısından sonra inzal edilmişken, Bedir Savaşı hicretin ikinci yılında gerçekleşmiştir. Keza kâfirler olarak tanımlanan zümrenin Mekke'deki müşrikler olduğu iddiası da konjonktürle örtüşmemektedir. Bütün bunlarla beraber şayet surenin Hudeybiye seferinden sonra inzal edildiğini varsayarsak, bu durumda müşriklerin kast edilmiş olması muhtemeldir. Zira bu sefer sırasında müşrikler Kâbe'yi ziyaret etmek isteyen Resulullah ve ashabını Mekke'ye sokmamıştır. Ancak Bedir'deki müşriklerin kast edildiği iddiası kronolojiyle uyuşmamaktadır.

Diğer yandan surede müşriklerin yanı sıra bile bile hakkı örten/gizleyen münafıklar ve onların işbirlikçileri olan Yahudilerin de kast edilmiş olması muhtemeldir. Nitekim *keferû/kâfir* kelimesi ile münafıkların kast edilmiş olabileceğine dair yorumlar yapılmıştır.[307] Zaten kâfir kelimesinin "örten" anlamına geldiği hususu göz önüne alınırsa, burada bile bile hakkı gizleyen Yahudiler ve onlarla ortak hareket eden münafıkların kast edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Medenî surelerde Kur'an yer yer Yahudileri bile bile hakkı gizlemekle suçlamıştır. Diğer yandan Mekkeli müşriklerden ziyade bu süreçte münafıkların tuzaklarının yoğun olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla onların entrikaları ve kurdukları tuzakların boşa çıkarılmasına yönelik bir açıklama olmalıdır. Bütün bunların yanında Muhammed suresinin hicrete yakın dönemde inzal edildiğine dair de haberlerin bulunduğunu hatırlatalım. Bu minvaldeki rivayetler dikkate alınırsa, burada müşriklere yönelik bir mesaj da söz konusu olabilir.

"Kâfirler" ifadesiyle münafıkların kast edilmiş olabileceğini varsaymak da mümkündür. Nitekim birkaç ayette peş peşe

305 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 43.
306 İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVI, 73.
307 Mâturîdî, *Te'vîlât*, IX, 262; İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVI, 98.

mümin/münafık karşılaştırması yapılmakta ve samimiyete/ samimiyetsizliğe dikkat çekilmektedir. Örneğin kâfirlere yönelik eleştirinin ardından iman eden ve imanlarına yaraşır şekilde hareket edenler övülmüş, hatta onların kusurlarının görmezden gelineceğine işaret edilmiştir. Ayrıca bunların her iki cihanda da mutlu olacaklarına dair mesajlar verilmiştir.[308]

Müteakip ayetteki açıklama da münafıkların durumunu/konumunu resmeder. Yukarıda da işaret edildiği üzere özellikle Hendek Savaşı, Hudeybiye Anlaşması ve Hayber'in fethinden sonra, Resulullah'ın siyasi nüfuzu iyice artınca, onunla baş edemeyeceklerini gören münafıklar, sözde Müslüman görüntüsü sergileyip kimliklerini gizlemişlerdir. Bir yandan inanmış gibi görünürken diğer yandan Resulullah'ın etrafından kümelenen samimi müminlerin aklını çelmek için içten içe sinsi planlar yapmışlardır. Özellikle Hendek Savaşı'ndan sonraki süreçte ve Benû Mustalık Gazvesi'nin yapıldığı dönemde çıkardıkları fitneler büyük bir kargaşaya neden olmuştu. Hatta aynı tutumlarını Hudeybiye seferi sürecinde de göstermişlerdir. Sure böyle bir konjonktürde nazil olduğu için münafıklar konusuna özel olarak vurgu yapılmıştır. Küfür yolunu tercih edenler kınanırken iman edenlerin onlarla bir tutulamayacağına dikkat çekilmiştir.[309]

Küfürde direnenlere yönelik bu eleştirilerin ardından onlara karşı izlenecek yola dair önemli mesajlar verilmiştir. Açıklamalar aynı zamanda savaş hukukuna dair düzenlemeleri de içermekte ve şu ilkeler hatırlatılmaktadır:

> *O kâfirlerle (savaşta) karşılaştığınız zaman onları ezin geçin. Size karşı direnme güçlerini tamamen kırdığınız zaman sağ kalanları esir alın. Daha sonra bu esirleri ister karşılıksız, isterse fidye karşılığında serbest bırakın. Böyle yapın ki, onların bir daha savaşacak mecalleri kalmasın. Yapılması gereken budur. Allah dileseydi onları savaşsız da cezalandırırdı. Fakat O, birbirinizle savaşmanızı takdir ederek sizi sınamak istedi. Allah kendi yolunda savaşanların gayretlerini asla boşa çıkarmayacaktır. (Bilakis) onları doğru*

308 Muhammed 47/2.
309 Muhammed 47/3.

yolda yürütecek, durumlarını düzeltecek ve nihayet dünyada iken kendilerine tanıtmış olduğu cennete yerleştirecektir.[310]

Dikkat edilirse esirlerle ilgili önemli bir kriter getirilmiş, ayrıca savaş yükümlülüğünün samimiyet ve sınama vesilesi olduğuna dikkat çekilmiştir. Haddizatında bu hususun daha önceki savaşlarla ilgili olarak da dile getirildiğini hatırlatalım. Savaş konusu ve savaş esirleri ile ilgili hususlar daha önce ayrı bir başlıkta ele alındığı için burada detaya girmeyeceğiz.[311]

Muhammed suresinde yer alan savaşmak ve esaretle ilgili ilkelerin Hendek Savaşı'ndan sonraki süreçte inzal edildiğini göz ardı etmemek gerekir. Hatırlanacağı üzere bu savaşla birlikte müminlerin Kureyş tarafından ortadan kaldırılmayacak bir güç olduğu gerçeği kabul edilmiştir. Müteakiben Hayber'in fethi gibi büyük bir savaş kazanılmış, Kureyş'le Hudeybiye Anlaşması yapılmıştır. Peş peşe gelen bu başarılar müminlere önemli bir prestiji kazandırmış ve caydırıcı güç oldukları gerçeği Arap kabileleri tarafından da kabul edilmiştir. Deyim yerindeyse bu süreçten sonra müminler kendilerine oranla daha sınırlı güce sahip olan kabilelerle baş başa kalmışlardır. Haddizatında Kureyş bile bu süreçten sonra geri adım atmıştır. Nitekim Mekke'nin fethinde Resulullah'ın karşısına çıkacak cesareti bulamamıştır. Böyle bir vasatta nazil olan surede savaş Kur'an güçlü konumda olan müminlerin ganimet elde etmek veya esir almak gibi gayeyle değil, Allah rızasını kazanmak için mücadele etmeleri gerektiğini hatırlatmış ve şu mesajı vermiştir:

Ey müminler! Siz Allah'ın dinine yardım ederseniz (koyduğu ilkeleri kaim kılarsanız), O da size yardım eder. Düşman karşısında sizi güçlü ve dirençli kılar.[312]

Ayet âdeta savaşın gayesini ve mücadelelerdeki başarının formülünü ortaya koymaktadır. Formülün özünü herhangi bir beşeri kaygı gözetmeksizin sırf Allah yolunda mücadele

310 Muhammed 47/4-6.
311 Savaş ve savaş esirleri konusu, Bedir savaşı ve akabindeki gelişmeler içinde ele alınmıştır.
312 Muhammed 47/7.

etmek ve samimi bir şekilde onun ilkelerini hayata tatbik etmek oluşturmaktadır. Nitekim Bedir ve Hendek savaşları veya Hayber'in fethi gibi muazzam başarılar böyle bir samimiyetin eserdir. Deyim yerindeyse Kur'an "Siz üzerinize düşeni yerine getirir, samimi bir şekilde Allah yolunda mücadele ederseniz, Allah da arzuladığınız başarıyı size nasip eder. Ancak Uhud örneğinde olduğu gibi asıl gayeden uzaklaşırsanız yaptığınızla baş başa kalırsınız." mesajını vermektedir. Hatırlanacağı üzere Uhud Savaşı'nda kimi müminler asıl gayeden sapıp ganimet derdine düşünce korkunç bir hezimet yaşamış ve kazanılan başarıyı bile kaybedip kendi yaptıkları ile baş başa kalmışlardı. Ayet bir bakıma bu acı tecrübeye gönderme yaparcasına samimi bir şekilde Allah rızası için mücadele eden müminlerin başarıya ulaşacaklarına işaret etmektedir.

Yukarıda da değinildiği üzere surenin başat konularından birisi, kâfirlerin/münafıkların hileleri ve kurdukları tuzakların başarıya ulaşamayacağı mesajıdır. Buna mukabil samimi müminlerin her iki cihanda mutlu olacaklarına dair mesajlar verilmiş ve Allah yolunda mücadelenin önemine dikkat çekilmiştir. Müteakip ayetlerde de kâfirlerin/münafıkların Allah'ın ayetlerinin düşmanı olduklarına ve bütün amellerinin (planlarının) boşa çıkarılacağına işaret edilmiştir. Buna ilaveten haklarında bazı bilgi kırıntılarına sahip oldukları geçmiş kavimlerin başına gelen kötü akıbetlere atıfla onlar üzerinden uyarılmışlar ve dünya hayatının geçiciliğine işaret edilerek, kin ve düşmanlıktan vazgeçmeleri ihtarı yapılmıştır.[313]

İnkârda ısrar eleştirisinden sonra müminlere yönelik mesajlara geçilmiş ve inancının gereği gibi davrananların gerçek dostunun/mevlâsının Allah olduğuna ve muazzam cennet nimetleriyle ödüllendirileceklerine dair açıklamalar yapılmıştır. Buna mukabil inkârda direnenlerin ise kısa günün kârı olarak gezip dolaşacaklarına, ama sonunda cehennemi boylayacaklarına işaret edilmiştir.[314]

313 Muhammed 47/8-10.
314 Muhammed 47/11-12.

Surede Resulullah'ın iç dünyasına yönelik mesajlara da yer verilmiştir. Dile getirilen muhtevaya bakılırsa ana yurdundan uzaklaştırılması nedeniyle tıpkı muhâcirler gibi Resulullah'ın zaman zaman üzüldüğünü ve sıla özlemi çektiğini anlıyoruz. Ayet onun duygularına tercüman olarak geçmişteki birçok peygamberin de kendisi gibi benzer süreçler yaşadıklarını ve kâfirlerin baskısı nedeniyle yurtlarını terk etmek zorunda kaldıklarını hatırlatmaktadır. Ancak sonuçta kendi düşmanları olan müşriklerden çok çok daha güçlü olmalarına rağmen hepsinin yok olup gittiğine işaret ederek âdeta kendi düşmanlarının da benzer bir akıbetle karşı karşıya kalacaklarını hatırlatmaktadır.[315]

Açıklamalar âdeta Hudeybiye seferinde Mekke'ye sokulamayan Resulullah ve müminlerin durumuna veya yaşadıkları hayal kırıklığına yönelik bir mesaj niteliğindedir. Nitekim ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar Mekke müşriklerinin kaybedeceklerine işaret edilmektedir. Bu mesaj mezkûr surenin fethe yakın süreçte veya fetihten önce inzal edildiği sonucuna gidilebilir.

Resulullah'ı teselli eden mesajların ardından surede tekrar samimiyetle iman edip inançlarına yaraşır şekilde davrananların göz kamaştırıcı cennet nimetleriyle ödüllendirileceklerine dair açıklamalara yer verilmiştir. Deyim yerindeyse müminlerin iç dünyalarına seslenilerek manevi yönden desteklenmişlerdir. Böylece Allah'a itaatin önemine dikkat çekilerek bu uğurda samimiyet gösterenlerin muazzam nimetlerle ödüllendirileceklerine dair mesajlar verilmiştir.[316]

Resulullah ve müminlere yönelik destek mesajlarının ardından sure münafıklar konusuna dönerek ikiyüzlülüklerini kınamaktadır. Örneğin bir taraftan inanmış gibi gözüktüklerine diğer yandan ise dinledikleri vahiyleri kast ederek "Sahi, Muhammed az önce neler anlatıyordu?" gibi müstehzi bir edayla alay ettiklerine değinilerek bu tutumları nedeniyle ye-

315 Muhammed 47/13.
316 Muhammed 47/14-15.

rilmişlerdir.[317] Buna mukabil Allah'ın ayetlerini dinleyen samimi müminlerin imanlarının artacağına işaret edilmiştir.[318]

Kâfiler ve müşriklerin inkârdaki ısrarları eleştirilirken kıyamet saatinin ansızın gelip çatmasını beklediklerine atıf yapılmış, ancak aslında inkârdaki tutumlarıyla kendi sonlarını kendilerinin hazırladıklarına işaret edilmiştir. Ayrıca kaçınılmaz son gelip çattığı zaman gerçeği fark edeceklerine, ancak iş işten geçmiş olacağına dikkat çekilmiştir.[319]

İnkârda direnenlerin kendi sonlarını kendilerinin hazırladıklarına dair mesaj, bir sonraki ayette "Sana ve tüm müminlere yönelik suçlamaların son bulması için Allah'a dua et" mealinde bir açıklama ile devam etmiştir. Bazı yorumlara göre bu ayetin devamında yer alan "Allah, dönüp dolaşacağınız yeri ve varıp duracağınız yeri de bilir"[320] mealindeki ifadeler, dolaylı olarak Mekke'nin fethine işaret etmekte ve böylece şirkin sonunun geleceğine atıf yapılmaktadır. Birçok müfessir ise bu ayeti kıyamet saatiyle ilişkilendirmiştir.[321] Hatta deccal,[322] dâbbetü'l-arz, nüzulü İsa,[323] güneşin batıdan doğması[324] gibi rivayetlere atıfla, bunlar kıyamet alameti olarak zikredilmiştir. Keza mezkûr alametin ay yarılması olduğundan da bahsedilmiştir.[325]

Çağdaş müfessirlerden İbn Aşûr buradaki açıklamanın bir nevi kıyamet olarak nitelenen "ölüm" bağlamında algılanabileceğini ima eder.[326] Öte yandan ayette geçen "*vestağfir li zenbike/hataların-günahların için Allah'tan af dile*" mealindeki açıklamanın Resulullah özelinde müminlere yönelik uyarı olduğuna dair de yorumlar yapılmıştır. Bunun yanı sıra ayetteki *zenb* kelimesinin günahtan ziyade müşrikler tarafından

317 Muhammed 47/16.
318 Muhammed 47/17.
319 Muhammed 47/18.
320 Muhammed 47/19.
321 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII, 171-72; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, IV, 214; Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 240.
322 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 48.
323 Mâturîdî, *Te'vîlât*, IX, 274.
324 Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, V, 176.
325 Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, V, 299.
326 İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVI, 103.

Resulullah'a yöneltilen suç/suçlama manasında olduğunu anlıyoruz. Nitekim aynı ifade değişik ayetlerde de bu bağlamda kullanılmıştır.[327]

Müteakip ayetlerde savaş yükümlülüğüne atıfla beraber savaş çağrısı karşısında müminlerin işi ağırdan almalarına yönelik eleştirilere yer verilmiştir. Hatta vaktiyle "Keşke müşriklerle savaşmak için izin veren bir sure inzal edilse!" diye temennide bulunduklarına işaret edilerek, savaş konusunda açık hükümler gelince içlerinde nifak hastalığı olanların, âdeta üzerine ölü toprağı serpilmiş gibi davrandıklarına ve savaş çağrısını ağırdan aldıklarına işaret edilmiştir. Oysa "Çağrıya samimiyetle cevap vermeleri beklenirdi." açıklaması yapılarak bu tutum içinde olanların çifte standartlı tavırları yüzlerine vurulmuştur.[328] Ayrıca bu şekilde davrananlar münafık olarak nitelenirken, aynı zamanda savaş emrine uymamakla yurtlarındaki dirlik düzenin bozulmasına ve düşman istilasına uğramalarına da imkân tanımış olacaklarına dikkat çekilmiştir.[329]

Diğer yandan savaş yükümlülüğünü yerine getirmeyen ve çağrıya uymayanlara yönelik eleştirilerin dozu daha da artırılmış ve bunlar "Allah tarafından melun olarak nitelenip rahmetinden yoksun kalacak kimseler" olarak tanımlanmıştır. Hatta çağrıya kulak asmamaları nedeniyle manen "sağır ve dilsiz" olarak nitelenmişlerdir.[330] Böylece Mekke'nin fethi öncesi yapılan savaş çağrısına katılmayanlar açık bir dille eleştirilmiştir. Bu arada fetih öncesinde Resulullah'ın civardaki kabilelere elçiler gönderip orduya katılma çağrısında bulunduğunu hatırlatalım. Hatta bu davet nedeniyle birçok kabile mensubunun orduya katıldığını daha önce belirtmiştik.

Sözü edilen uyarıların ardından Kur'an'ın gösterdiği yolun gerçek ve hakikat yolu olduğuna işaret edilmiş ve muhataplarının karşısına açık seçik delillerle çıktığı hâlde bunu dikkate almayanlar kınanmıştır. Hatta değil dikkate almak, bunların bir kısmının Kur'an'dan âdeta nefret etiklerine, müşriklerle

327 Şuarâ 26/14; Fetih 48/2.
328 Muhammed 47/20-21.
329 Muhammed 47/22.
330 Muhammed 47/23-24.

işbirliği yaptıklarına, oysa bütün davranışlarının Allah tarafından bilindiğine dikkat çekilmiştir. Bu kişiler kalplerinde nifak hastalığı bulunan zümre olarak nitelenmiş ve insanlar arasında fitne/fesat yaydıklarına değinilmiştir.[331] Bütün bu davranışları nedeniyle amellerinin boşa gideceğine ve akıbetlerinin feci şekilde sonlanacağına işaret edilmiştir. Bu açıklamaların ardından Resulullah'a hitaben "*İsteseydik bu münafıkları sana tek tek gösterirdik. Sen de onları simalarından tanırdın.*" açıklaması yapılmış, ancak zaten konuşma tarzlarından kendilerini ele vereceklerine işaret edilmiştir.[332]

Savaş yükümlülüğü ve savaş çağrısına uymanın önemi, müteakip ayetlere de konu edilmiştir. Örneğin savaş çağrısı veya yükümlülüğünün esasen müminler için samimiyet sınavı olduğuna ve bu sayede samimi olanlarla olmayanların ayırt edildiğine işaret edilmiştir. Hatta savaş gibi zor görevin böyle bir ayırt edicilik yönünün olduğuna dikkat çekilmiştir.[333] Bu açıklamanın ardından inkârda karar kılıp Resulullah'a zorluk çıkaranların Allah'ın dinine değil, sadece kendilerine zarar verecekleri uyarısı yapılmıştır.[334] Böylece Resulullah'a itaatin önemine dikkat çekilmiş ve ona itaatten ayrılmamaları gerektiği konusunda müminler uyarılmışlardır. Bir taraftan da inkârda ısrar edenlerin bağışlanmayacakları mesajı yinelenmiştir. Samimiyetsizler ve münafıkların tutumunu yeren bu açıklamaların ardından Resulullah'ın çağrısına uyan ve ona itaat eden samimi müminler övülmüştür. Hatta samimiyetsizlerle samimi olanların asla bir tutulamayacağına değinilerek her bireyin kendi tutumuna göre muamele göreceğine dair uyarı yapılmıştır.[335]

331 Muhammed 47/25-29.
332 Muhammed 47/30.
333 Muhammed 47/31.
334 Muhammed 47/32.
335 Muhammed 47/33-34. Surenin 34. ayetinde kâfir olarak ölenlerin Allah tarafından affedilmeyeceğine ve cehennemi boylayacaklarına işaret edilmiştir. İddiaya göre Adî b. Hatem bu ayeti duyduğu zaman ağlamış, Resulullah sebebini sorunca babasının küfür üzerine öldüğünü hatırlatarak affedilmeyeceği için hüzünlendiğini söylemiştir. Bunun üzerine Resulullah onun hüznünü hafifletmek için kendi yakınlarının da küfür üzere öldüklerini söyleyip onu teselli etmiştir. Bu sefer Adî küfür üzere ölenlerin yaptıkları iyiliklerin ne olacağını sormuş, Resulullah da bunların günahlarına kefaret olacağını ve azaplarını azaltacağını söylemiştir (Mukâtil b. Suley-

Surenin son bölümünde savaş şartlarında nasıl davranılması gerektiğine dair önemli mesajlar verilmiştir. Örneğin "Üstün taraf sizken, düşmana karşı gevşeklik göstermeyin." mealindeki uyarılar, âdeta Mekke'nin fethi öncesindeki veya diğer mücadelelerdeki müminlerin izleyecekleri yol haritasına rehberlik etmektedir.[336] Diğer yandan bu ayet âdeta Huneyn Savaşı'ndaki tabloyu anımsatır. Zira Müslümanlar sayısal çokluklarına güvenip gevşeklik göstermiş ve düşmanı hafife alınca, az kalsın büyük bir hezimet yaşamışlardı. Dolayısıyla ayet bütün kontrolü ele geçirmeden gevşeklik gösterilmemesi gerektiğini de ima etmektedir.

Son ayetlerde tekrar dünya hayatının bir oyun eğlenceden ibaret olduğuna işaret edilmiş ve geçici dünya malına tamah etmek yerine Allah yolunda malıyla canıyla cihat edenler övülmüştür. Üstelik "*Allah sizden malınızın tamamını cihat için harcayın gibi bir talepte bulunmuyor*" açıklaması yapılmıştır.[337] Hatta böyle bir talepte bulunması durumunda "*Cimrilik ederdiniz, böylece içinizdeki hoşnutsuzluk ve isyan eğiliminiz de ortaya çıkardı*" açıklaması yapılmıştır.[338] Allah yolundaki infakın önemine vurgudan sonra bir kısmının yine de cimrilik gösterdiğine işaret edilmiş ve bu cimriliği ile kendisine zarar verdiğine, üstelik Allah'ın kimsenin malına muhtaç olmadığına dair uyarılar hatırlatılmıştır. Buna mukabil "Siz O'nun af ve mağfiretine muhtaçsınız" açıklaması yapılarak "Allah'ın emrine itaatten yüz çevirirseniz, O da sizin yerinize başka bir kavmi getirir" mesaj verilerek sure son bulmuştur.[339]

Görüldüğü üzere surenin başat konusu savaş ve savaşma yükümlülüğüdür. Ancak bu yükümlülüğün yerine getirilme-

mân, *et-Tefsîr*, IV, 51-52). Bu tür rivayetlere itibar etmediğimizi belirtelim. İslâm'dan önce ölenlerin ne olacağı konusu Allah'ın takdiridir. Şayet rivayet doğru kabul edilirse, Allah Resulü böyle bir sözü olsa olsa şirk ve küfre en ufak bir tolerans tanımadığını göstermek amacıyla söylemiş olabilir. Unutmamak gerekir ki, İslâm akidesine göre her birey kendi koşullarında yargılanır. Aksi halde adalet ilkesini izah etmek ciddi problem haline gelir.

336 Muhammed 47/35.
337 Muhammed 47/36.
338 Muhammed 47/37.
339 Muhammed 47/38.

si sırasında ayrıca samimiyetin önemine dikkat çekilmiş ve temel gayenin Allah rızası olması gerektiği ihtarı mükerreren dile getirilmiştir. Özellikle Mekke'nin fethine atıf, Resulullah'ın savaş çağrısına uyma/uymama yönündeki açıklamalar ve güçlü konumda olan müminlerin asıl gayeden sapmamaları yönündeki uyarılar, âdeta müminlerin fethe hazırlandıklarını ortaya koymaktadır.

Hucurât Suresi

Toplam 18 ayetten oluşan Hucurât suresi Medine döneminin son yıllarına doğru inzal edilmiştir. Muhtevası büyük oranda âdabı muaşeret olarak nitelenebilecek kaideleri içermektedir. Aynı dönemde nazil olan Mücâdile suresinde de yine Resulullah'la görüşme kaidelerine dair bazı hususlar belirtilmişti, ancak bu surede daha çok Resulullah'la görüşmeye gelen kabile temsilcilerine yönelik açıklamalar yapılmıştır. Görüşme kurallarına dair açıklamalar surenin ait olduğu konjonktürle uyumludur.

Surenin birkaç nüzul sebebinden bahsedilir. İleri sürülen iddialardan birinin diğerinden daha doğru olduğunu gösterecek müdellel bir veri yoktur. Diğer bir deyişle nüzul sebebi olarak aktarılan rivayetler kısmen doğru olabileceği gibi hemen her ayete uygun bir nüzul sebebi oluşturma kaygısı gibi saiklerle uyarlanmış kurgu olabilir. İbn Hişâm'a göre surede yer alan görüşme kuralına dair muhteva, Resulullah'la görüşmeye gelen Benû Temîm kabilesi heyetinin tutumuyla alakalıdır. İddiaya göre Resulullah'ın gönderdiği bir birlik bu kabileden yaklaşık 50 kişilik bir grubu esir almış, kabilenin ileri gelenleri esirleri kurtarmak için Medine'ye gelmiş ve son derece kaba davranış sergilemeleri üzerine mezkûr ayetler inzal edilmiştir. Heyet üyeleri şehre geldiği zaman bir an önce görüşmek için Resulullah'ın odasına yakın yerde toplanıp yüksek sesle "Ey Muhammed! Odandan çık ve derhal yanımıza gel. Seninle konuşacaklarımız var." gibi sözlerle bağırıp çağırmışlardı.[340]

340 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 375-76; İbn Hişâm, II, 562; İbn Sa'd, I, 254-55; Taberî, *Târîh*, III, 120; eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 438-44; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1237; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, X, 272.

İbn Zübeyr isnadlı rivayete göre Temîm heyeti yurtlarına döneceği zaman Hz. Ebû Bekir onlara Ka'ka' b. Ma'bed'i temsilci tayin etmesini önermiştir. Buna mukabil Hz. Ömer de Akra' b. Habis'i önerince, Hz. Ebû Bekir "Sen sırf bana muhalefet olsun diye böyle bir öneride bulundun" diye tepki göstermiş, Hz. Ömer de onu yalanlamıştır. Bu şekilde aralarında sesler giderek yükselince, "Ey iman edenler! Sesinizi Nebî'nin sesinden fazla yükseltmeyin."[341] mealindeki uyarı inzal edilmiştir. Rivayetin devamındaki bilgilere göre "Bu ayet nazil olunca, Hz. Ömer, bir daha Resulullah fikrini sormadıkça sesini ona duyurmamıştır.[342]

Siyer ve tarih müellifleri Temîm heyeti ile Hucurât suresinin inzali arasında doğrudan bağ kurarken, müfessirler bu iddianın yanı sıra farklı ayetlerle ilgili farklı nüzul sebebinden bahseder. Mukâtil b. Suleymân bu iddiayı sadece surenin dördüncü ayetiyle ilişkilendirir ve hemen hemen benzer bilgileri nakleder. Ona göre surenin dördüncü ayeti, birisi Kays kabilesinden olmak üzere 9 kişilik Benû Temîm temsilcileri hakkında nazil olmuştur. İddiaya göre heyet üyeleri bir an önce görüşmek için bağrışıp çağrışınca, Resulullah da onlara "Ne oluyor size! Âdeta deve sürücüsü gibi bu derece yüksek sesle niçin bağrışıyorsunuz?" diye karşılık vermiştir. Heyet sözcüsü ise şairlik özelliğine atıf yaparak övdüğü zaman güzel öveceği gibi yerdiği zaman da çok kötü yerebileceğini hatırlatmıştır.[343] Rivayet doğru kabul edilirse ayette Resulullah'ı yakışıksız bir şekilde evinden dışarı çağıran Temîm heyetinin yerildiğini söylemek mümkündür.

Mukâtil b. Suleymân Hucurât suresinin birinci ayetiyle ilgili ilginç bir nüzul sebebinden daha bahseder. Ona göre birinci ayette "Allah ve Resulü'nün önüne geçmeyin" uyarısı, Bi'ru Maûne hadisesinden sağ kurtulan üç kişinin Medine'ye gelir-

341 Hucurât 49/2.
342 Buhârî, *es-Sahîh*, V, 168, VI, 137; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, VI, 145; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, V, 401, X, 267; Ebû Ya'lâ, *el-Musned*, XII, 193; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, I, 312, IV, 172; Muhelleb b. Ebî Sufre, *el-Muhtasaru'n-Nasîh*, I, 192.
343 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 91-92.

ken rastladıkları iki kişiyi öldürmeleri üzerine inzal edilmiştir. Rivayete göre Resulullah Benû Süleym'den iki kişiye eman vermiş, bu iki kişi yurtlarına giderken Bi'ru Maûne faciasından sağ kurtulan üç kişi, onları Benû Âmir'den sanıp yanlışlıkla öldürmüştür. Böylece Resulullah'ın verdiği emana riayet etmeyip aceleci davranan bu sahabilerin haddi aştığı ve bu nedenle haklarında ayet nazil olduğu iddia edilmiştir.[344] Ancak bu ilişkilendirme inandırıcılıktan daha çok, ayete uygun bir nüzul sebebi oluşturma kaygısının bir tezahürü görüntüsündedir.

Müfessir Râzî, birinci ayetle ilgili dört ayrı nüzul sebebinden bahsedildiğini söyler. Bunlardan ilkine göre ayette geçen "lâ-tukaddimu/öne geçmeyin" emri "yevmü şek orucu" hakkında inzal edilmiştir. İkinci iddiaya göre henüz Resulullah kurban bayram namazını kılıp kurbanını kesmeden önce, bazı sahabilerin namaz kılmayıp kurbanlarını kesmeleri ve onun önüne geçmeleri üzerine bu uyarı yapılmıştır. Bir başka rivayette ise az önce Mukâtil'den referans verdiğimiz hadise, bu ayetin nüzul sebebi olarak gösterilmiştir. Dördüncü iddiaya göre dışarıdan gelen elçilerin Resulullah'a çokça soru sormaları ve âdeta ona söz hakkı vermemeleri üzerine mezkûr uyarı yapılmıştır.[345]

Sadece bir ayetin nüzul sebebi olarak dört ayrı rivayetten bahsedildiğine göre, sebebi nüzul olarak anlatılan rivayetlerin ne derece sağlıklı haberler ihtiva ettiklerini tahmin etmek zor değildir. Diğer yandan surenin değişik ayetleriyle ilgili de muhtelif nüzul sebeplerinden bahsedildiğini ve bunlar arasında daha çok Temîm heyetiyle ilgili haberlerin ön plana çıktığını hatırlatalım.

Şunu da belirtelim ki, surenin dördüncü ayeti Temîm heyetiyle ilişkilendirilmiş, ancak burada müşrik kabilelerden değil müminlerden bahsedilmektedir. Diğer bir deyişle doğrudan müminlere hitap yer alarak Resulullah'la ilişkilerinde adabı muaşeret kaidelerine riayet etmeleri konusunda ihtar yapılmıştır. Örneğin "Ey inananlar! Onun önüne geçmeyin,

344 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 87-90.
345 Razi, *Mefatihu'l-Gayb*, XXVIII, 95.

Allah'ın emirlerine itaat konusunda duyarlı davranın, aksi hâlde yaptığınız iyi işlerin sevabı gider." mealindeki ihtar, Medine'ye gelen kabile temsilcilerine değil müminlere yönelik çağrıdır. Ayrıca Allah Resulü'nün yanında alçak sesli ve saygılı bir şekilde konuşulması gerektiğine de işaret edilmiştir.[346] Dolayısıyla surenin girişi Resulullah'la görüşme ve konuşma kaidelerine dair ihtarla başlar. Müteakip ayetlerde de yine benzer bir hususa değinilerek evinde bulunduğu sırada Resulullah'a seslenip onu ayağına çağıran bazı kişilerin bu davranışı yerilmiş ve şu ihtar yapılmıştır:

> *(Ey Peygamber!) Odaların arkasından sana seslenen o bedevilerin çoğu düşüncesiz kimselerdir.*[347] *Şayet sabretseler ve senin odandan çıkıp yanlarına gelmeni bekleselerdi, bu durum kendileri için elbette ki daha hayırlı olurdu. (Fakat yine de şunu bilsinler ki) Allah çok bağışlayıcı ve merhamet edicidir.*[348]

Vâkıdî, suresinin ikinci âyetinin de Temîm heyetiyle ilgili olduğunu iddia eder.[349] Ancak bu âyette doğrudan müminlere uyarı yapılmış ve Hz. Peygamber'in yanında yüksek sesle konuşmamaları istenmiştir.[350] Görüldüğü kadarıyla burada Temîm heyetinden ziyade müminlerin saygısız ve kaba davranışları kast edilmiştir.

Bir rivayette ensârdan Sâbit b. Kays eş-Şemmâs'ın biraz ağır işittiği için Resulullah'ın yanında yüksek sesle konuşması üzerine mezkûr uyarının yapıldığı iddia edilmiştir. Rivayetin devamında yer alan bilgilere göre Sâbit b. Kays kendisi hakkında ayet inzal edildiğini duyunca hayli üzülmüş ve amellerinin boşa gideceğine dair kaygıya kapılmıştır. Resulullah da onun fazlasıyla üzüldüğünü ve evinden dışarı çıkamadığını görünce haber gönderip ayetin kendisiyle alakalı olmadığını ve Abdullah b. Ubey b. Selûl hakkında inzal edildiğini söylemiştir.[351]

346 Hucurât 49/1-3.
347 Hucurât 49/4.
348 Hucurât 49/5.
349 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 378.
350 Hucurât 49/2.
351 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 89-90; Razi, *Mefatihu'l-Gayb*, XXIX, 234.

Surenin altıncı ayeti Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt ile ilişkilendirilmiştir. Mukâtil b. Suleymân'ın anlattığına göre Resulullah onu Benû Mustalık kabilesinin vergilerini toplamak için görevlendirmişti. Ancak Velîd ile bu kabile arasında cahiliye dönemine ait bir husumet vardı. Geldiğini öğrenen halk kalabalık bir şekilde onu karşılamaya çıkınca, Velîd kendisine zarar vermek için toplandıklarını sanarak hızla kaçmış, halk çağırmışsa da onlara inanmayıp Medine'ye dönerek kabilenin kendisini öldürmek için harekete geçtiklerini ve kendisini kovduklarını iddia etmiştir. Bazıları hemen Benû Mustalık'ın cezalandırılmasını istemiş, ancak Resulullah zaten itaat ettiklerini hatırlatarak, iyice öğrenmeden aceleci davranmamalarını hatırlatmış, bunun üzerine de "*Size bir fâsık haber getirdiği zaman araştırın*"[352] mealindeki ayet nazil olmuştur. Olay üzerine Benû Mustalık kabilesinden bir heyet Medine'ye gelip bağlılıklarının devam ettiğini bildirmiş ve böylece Velîd'in iddiasının asılsız olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır.[353]

Güven vermeyen birisinden alınan bir haber üzerine hareket edilmesinin yanlışlığına dikkat çekildikten sonra, yine müminlere yönelik uyarılar yapılmış ve geçmişte dalalet içinde olduklarına atıfla, Allah Resulü'nün sayesinde hakikat yolunu bulduklarına ve önemli bir değişim, dönüşüm geçirdiklerine dikkat çekilmiştir. Bütün bunların, Allah'tan bir lütuf olarak kendilerine verildiğine ve Resulullah aralarındayken bunun kıymetini bilmeleri gerektiğine dikkat çekilmiştir.[354] Böylece ayette gıybet, lakap takma ve insanların birbirini arkadan çekiştirmeleri kesin bir dille yasaklanmış, müminlerin birbirine karşı her daim hüsnü zan beslemeleri ve onları güzellikle anlamaları gerektiği ihtarı yapılmıştır.

Surede müminler arasındaki problemlerin sulh ve sükûnla çözülmesi gerektiğinden bahsedilirken, "Gerekirse sulh

352 Hucurât 49/6.
353 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 93; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 296.
354 Hucurât 49/7-8.

sağlayana kadar savaşın." mesajı verilmiştir.[355] Mukâtil b. Suleymân'ın iddiasına göre buradaki iki taifeden kasıt, Evs ve Hazrec kabileleridir. İddiaya göre Resulullah'ın merkebi idrarını yapınca Hazrec kabilesinden Abdullah b. Ubey b. Selûl, yayılan kokudan rahatsızlığını ifade ederek "öf" diye burun kıvırmış ve Resulullah'ı küçük düşüren bir reaksiyon göstermiştir. Onun sözleri Resulullah'a ağır gelince Evsli Abdullah b. Revâha "O koku senden daha şereflidir" diye çıkışmış, bu tartışma iki kabileyi karşı karşıya getirince mezkûr ayet inzal edilmiştir.[356] Oysa mezkûr iddianın hicretin ilk yıllarına dair bir anlatı olduğunu daha önce belirtmiştik. Hucurât suresi ise Medine'nin son yıllarına doğru nazil olmuştur.

Meşru savaş sebeplerinden birisi olarak zikredilen sekizinci ayetteki açıklamanın ardından müminlerin birbirleriyle kardeş olduklarına dikkat çekilmiş ve aralarındaki kırgınlıkların, küskünlüklerin giderilmesi için "Kardeşlerinizin arasını düzeltin." mesajı verilmiştir.[357] Kardeşliğe vurgunun yanı sıra müminlerin birbiriyle alay etmemeleri, birbirine karşı çirkin ve nahoş lakaplar takmamaları konusunda uyarılar yapılmıştır.[358] Mukâtil b. Suleymân bu uyarıları köle kökenli müminlerle ilişkilendirmiştir. Onun iddiasına göre bazıları onların seviyesinin düşük olduğunu dillendirip küçük düşürücü sözler sarf etmiş, bunun üzerine mezkûr ayet nazil olmuştur.[359]

Hiç kuşku yok ki, bu iddia da hemen her ayete uygun bir nüzul sebebi bulma/uydurma gayretinin bir ürünü niteliğindedir. Örneğin onlarla alay edenden bahsedilir, ancak ayete konu olduğu hâlde kim olduğundan söz edilmez. Bir başka rivayete göre ensârdan Kâ'b b. Mâlik ganimetlerin paylaştırılmasıyla görevliyken, Eslem kabilesinden Abdullah b. Hadred ile aralarında tartışma çıkmış, birisi diğerine "Ey Yahudi!" diye hitap ederken, diğeri de ona "Ey bedevi!" diye karşılık vermiş ve kökeniyle alay etmişlerdir. Onların bu tartışması

355 Hucurât 49/9.
356 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 93-94.
357 Hucurât 49/10.
358 Hucurât 49/11.
359 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 94.

üzerine ayette müminlerin birbirleriyle alay etmemeleri konusunda uyarı yapılmıştır.[360]

Suredeki önemli mesajlardan birisi zandan sakınılması gerektiğine dair ihtardır. Kesin bilgi içermeyen zannın yanlış kanaatlere sebebiyet verecek büyük günah olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca dedikodu ve insanların arkasından konuşmanın yanlışlığına da değinilmiş, hatta bu davranış insanın "ölü kardeşinin etini ağzına alıp çiğnemesine" benzetilmiş ve bu örneğin akabinde "İğrendiniz değil mi?" uyarısıyla, gıybetin/dedikodunun ne derece çirkin bir davranış olduğuna dikkat çekilmiştir.[361] Dolayısıyla surede yer alan önemli ihtarlardan birisi gıybet konusudur ve bu mesele verilen çarpıcı bir örnekle tiksindirici bir eylem olarak tanımlanmıştır. Bazı rivayetlerde birileri hakkında sadece olumsuz konuşmak değil, olumlu konuşmanın bile bu kategoride değerlendirildiğinden bahsedilir.

Bir rivayette Resulullah'a gıybetin ne olduğunun sorulduğu, cevap olarak "Kişinin hoşlanmadığı bir sözün onun için söylenmesidir" mealinde bir açıklama yaptığı, "Peki, birisinde olan bir özelliği söylesek yine gıybet olur mu?" diye sorulması üzerine, "Şayet söylediğin şey kardeşinde varsa, senin bunu söylemen gıybet olur. Olmadığı hâlde söylersen bu sefer iftira atmış olursun" diye karşılık verdiği söylenir.[362]

Müteakip ayetlerde insanların erkek ve kadından yaratılıp çoğaldığına, sonra kabilelere ve etnik kökenlere ayrıldığına, bunun sadece insanların birbirlerini tanımalarına vesile olacağına, etnik köken itibarıyla hiçbir birey veya zümrenin bir başkasından üstün olmadığına, Allah katındaki üstlük ölçüsünün takva olduğuna dair açıklamalar yapılmıştır.[363] Dikkat edilirse bu ayetin öncesinde müminlerin birbirlerine karşı saygılı davranmaları ve etnik köken itibarıyla üstünlük iddiasında bulunmamaları gerektiğine dair uyarılar yapılmış,

360 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 95.
361 Hucurât 49/12.
362 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, II, 167; İsmail b. Ca'fer, *el-Ehâdîs*, I, 320; İbn Vehb, *el-Câmi' fi'l-Hadîs*, I, 408; Harâ'itî, *Mesâvi'l-'Ahlâk*, I, 103; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, IX, 86.
363 Hucurât 49/13.

bu ayette ise insanların aynı özden yaratıldığına ve insanların etnik köken itibarıyla birbirlerine karşı hiçbir üstünlüklerinin bulunmadığına dikkat çekilmiştir.

Mukâtil b. Suleymân surenin on üçüncü ayetini köle kökenli müminlerle ilişkilendirmiştir. Hatta doğrudan Resulullah'ın müezzini Bilâl ile ilgili olduğunu söyler. Onun iddiasına göre Mekke fethedilince Resulullah Kâbe'nin damına çıkarıp ezan okutmuş, onu duyan müşriklerden bazıları ise çirkin sözler sarf etmiş ve köle olması nedeniyle aşağılamışlardır. Örneğin Hâris b. Hişâm "Şu Habeşli kölenin durumuna hayret ediyorum. Muhammed bu siyah kargadan başka adam mı bulamadı?" diye alay etmiştir. Benzer şekilde Süheyl b. Amr ve Ebû Süfyân'ın da onu aşağıladıklarından bahsedilir. Onların bu tür tezviratları üzerine tüm insanların aynı özden yaratıldığını vurgulayan ayet[364] inzal edilmiştir.[365] Oysa ayetin bağlamında müminlerin birbirleriyle alay etmelerinin yanlışlığına işaret edilmektedir. Rivayette ise müşriklerin müminlerle alay etmesinden bahsedilir.

Dile getirilen nüzul sebepleri problemli gözükse de, suredeki en önemli mesajlarından birisinin insanlar arasındaki eşitlik ilkesi olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Hatta bu ilke "müminler kardeştir" ilahi prensibiyle birlikte düşünüldüğü zaman daha da anlam kazanmaktadır. Unutmamak gerekir ki, hiçbir birey ebeveynini seçme hakkında sahip değildir. Surede kardeşlik, eşitlik ve Allah katındaki üstünlüğün takvada olduğuna dair vurgu dikkate alınırsa, henüz bu konuda müminlerin eski asabiyet duygusunu aşamadıklarını söylemek mümkündür. Zira sure Medine döneminin ikinci yarısından sonra nazil olmuştur. Zaten birçok kez bu konuda problem yaşandığını daha önce belirtmiştik. Örneğin Resulullah vefat etmeden hemen önce Üsâme komutasında ordu hazırladığı zaman, bazı müminler onun köle çocuğu olduğunu ileri sürerek değiştirilmesini istemiştir. Benzer itiraz Mu'te ordusuna komutan tayin edilen babası Zeyd için de yapılmıştı.

364 Hucurât 49/13.
365 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 96-97.

Surede dikkat çeken hususlardan birisi Medine'ye gelen bedevi kabilelere yönelik açıklamalardır. Gelen heyetlerden kimisi bazı kabilelerin askeri seferler sonunda boyun eğdiklerine atıf yaparak, kendilerinin hiçbir zorluk çıkarmadan veya külfet getirmeden gelip iman ettiklerini hatırlatarak bunun kıymetinin bilinmesi gerektiğini istemişler, hatta kendilerine ayrıcalıklı muamele yapılmasını talep etmişlerdir. Onlara cevap niteliğinde nazil olan ayette "*Siz iman etmediniz, siz gücü görünce çıkarınız gereği gelip teslim oldunuz*" bağlamında açıklama yapılmış ve bir anlamda hangi saiklerle gelip bağlılık bildirdiklerine değinilmiştir.[366] Böylece teslim olmakla mümin olmanın aynı statüde olmadığına değinilerek aslında bu kabilelerin siyaseten Müslüman olduklarına işaret edilmiştir.

Mukâtil b. Suleymân'ın verdiği bilgilere göre on dördüncü ayet ve müteakip ayetlerdeki açıklamalar Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Ğifâr ve Eşcâ' gibi kabile temsilcileri hakkında nazil olmuştur. İddiaya göre Resulullah her geçen gün nüfuzunu artırınca, gelişmelerden endişelenen bu kabile temsilcileri Medine'ye gelip iman ettiklerini söyleyip Resulullah'a bağlılık bildirmiş, ancak birçoğu sözde iman ettiği için ikiyüzlü davranmıştır. Diğer bir deyişle korkudan Medine'ye gelmişlerdir. Mukâtil, onların ikiyüzlü davrandıklarından bahsederken, Hudeybiye seferine giderken Resulullah'ın davetine icabet etmemelerini delil gösterir. Hakikaten de bu kabileler Resulullah'la anlaşmalı oldukları hâlde, yapılan çağrıya icabet etmemişlerdir. Hatta bazıları kafilenin hafif silahlarla yola çıktığını görünce, Muhammed'in ordusu fazla gurura kapılmış, ancak Kureyş karşısında hezimete uğrayacak gibi iddialar ortaya atmışlardır. Mukâtil bu bilgileri verdikten sonra, surenin on dördüncü ayetinin inzal edildiğini söyler.[367] Ancak şunu da belirtelim ki, ismi geçen kabileler surenin inzal edildiği dönemden önce Resulullah'la ittifak kurmuşlardır. Dolayısıyla onların böyle bir iddia ile Resulullah'ın karşısına çıktıkları iddiası problemlidir. Buna mukabil değişik bölgelerden ge-

366 Hucurât 49/14.
367 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 98.

len kabile temsilcilerinin böyle bir söylemle otaya çıktıklarına dair haberler daha inandırıcı olabilir. Nitekim Temîm heyetiyle ilgili benzer bir iddiadan bahsedilir. Ayette bedevi kabilelerin "iman ettik" demeleri üzerine, "Siz iman etmediniz, sadece teslim oldunuz, güç karşısında boyun eğdiniz" mealinde bir uyarı yapılmıştır.[368]

Surenin son bölümünde gerçek müminlerin özellikleri sayılmış ve gönülden Allah'a bağlı kaldıklarına, canlarıyla, mallarıyla Allah yolunda cihat ettiklerine ve özü-sözü bir olan kimseler olduklarına dikkat çekilmiş ve imanın önemine vurgu yapılarak "Allah'a dininizi mi öğretiyorsunuz" uyarısı yapılmıştır. Diğer bir deyişle "Allah sizin nasıl bir imana sahip olduğunuzu biliyor" açıklaması yapılarak gerçek iman edenlerle siyaseten Müslüman olanlar veya teslim olanlar arasındaki ince çizgi tefrik edilmiştir.[369]

Mâturidî de, tıpkı Mukâtil gibi buradaki ihtarların siyaseten gelip bağlılık bildiren kabile temsilcilerinin tutumuna yönelik olduğunu ve esasen gönülden iman etmediklerini vurgulamak amacıyla inzal edildiğini söyler.[370] Müteakip ayette de yine aynı konuya değinilerek zorluk çıkarmadan Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildiren kimi kabile temsilcilerinin "Kıymetimizi bil" kabilinden başa kakan tutumları kınanmış ve bu nedenle iman edenlerle teslim olanlar arasında ayrım yapılarak bu kişilerin gerçekten iman etmeyip güce teslim olduklarına dikkat çekilmiştir.[371]

Mukâtil b. Suleymân'ın iddiasına göre bu ayetler Esed b. Hüzeymeoğulları ile ilgilidir. Muhammed suresinin otuz üçüncü ayeti hakkında açıklama yaparken, bu kabile mensuplarının Resulullah'a gelip bağlılık bildirdiklerini söyler. Bir taraftan da savaşmaksızın ve ailelerini terk edip kendiliklerinden gelip itaat ettiklerini hatırlatmışlar, buna mukabil diğer kabilelerin birçoğunun savaşarak itaat altına alındıkla-

368 Hucurât 49/14.
369 Hucurât 49/15-16.
370 Mâturîdî, *Te'vîlât*, IX, 340.
371 Hucurât 49/17-18.

rına dikkat çekerek kendilerinin Resulullah nezdinde özel bir statülerinin olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Mukâtil bu bilgileri verdikten sonra, Hucurât suresinin on yedinci ayetini zikreder.[372] Bazı müfessirler de surenin on dördüncü ayetinde işaret edilen "Bedevi Araplar" tanımlamasından kastın yine Benû Huzeyme kabilesi olduğunu söyler ve az önce zikredilen muhtevadaki haberlere yer verir.[373]

Hudeybiye Anlaşması ve Mekke'nin fethi gibi gelişmelerden sonra birçok kabile temsilcisinin Medine'ye gelip teslim olduğu hususu dikkate alınırsa, surede yer alan görgü kurallarına dair açıklamaların konjonktürle uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber bazı nüzul sebepleri ileri sürülmüşse de, çoğunun problemli olduğunu hatırlatalım. Surede zan ve gıybetin şiddetle yerilmesi, insanların eşitliğine dair vurgu, insanlar arasında sınıf farkını kaldıran açıklamalar, üstünlüğün takvada olduğuna dair ilahi ilke, ön plana çıkan mesajlar ve temel kurucu prensipler olarak zikredilebilir.

372 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 51, 99.
373 Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, IV, 268; Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 348; Hâzin, *Lubâbu't-Te'vîl*, IV, 184.

KAYNAKÇA

'Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed 'Abdulhamîd b. Humeyd b. Nasr (ö. 249/863), *el-Muntehab min Musnedi 'Abdi İbn Humeyd*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmrâî, Mahmûd Muhammed Halîl es-Saîdî, Kahire 1408/1988.

'Abdurrezzâk, Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî (ö. 211/827), *et-Tefsîr*, I-III, Beyrût 1419.

el-Musannef, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, I-XI, Beyrût 1403.

Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/856), *Musnedu 'Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Ma'bed 'Abdulkerîm, I-XIV, Beyrût 1432/2011; *Musned*, thk. Şuayb Arnaûd ve diğl. Müessesetu risale, 1999.

'Alâ'uddîn Moğultây, Ebû 'Abdillâh Moğultây b. Kilîc b. 'Abdullâh el-Bekcerî el-Hikrî (ö. 762/1361), *el-İşâra ilâ Sîreti'l-Mustafâ*, thk. Mahmûd Nizâmeddîn el-Futeyyih, I, Dimesk 1416/1996.

'Alî b. Nasr et-Tûsî, Ebû 'Alî el-Hasan b. 'Alî b. Nasr et-Tûsî (ö. 312/925), *Muhtasaru'l-'Ahkâm =el-Mustehrac 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, thk. 'Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endelusî, I-IV, Medîne 1415H.

'Alîyyul-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn 'Alî el-Mollâ (ö. 1014/1605), *Şerhu'ş-Şifâ*, I-II, Beyrût 1421H.

Amâsî, Muhammed b. Kâsım b. Ya'kûb el-Amâsî el-Hanefî, Muhyî'd-Dîn, İbnu'l-Hatîb Kâsım (ö. 940/1534), *Ravdu'l-Ahyâr el-Muntahab min Rebî'i' l-Ebrâr*, Haleb 1423.

'Âmirî, Yahyâ b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Yahyâ el-Hardî (ö. 893/1488), *Behcetu'l-Mehâfil ve Buğyetu'l-Emâsil*, I-II, Beyrût.

Apaydın, Mehmet, *Siyer Kronolojisi*, Kuramer, İstanbul 2018.

Asma'î, Ebû Saîd 'Abdulmelik b. Karîb b. 'Alî b. Esma' el-Asma'î (ö. 216/831), *el-Esma'iyyât İhtiyâru'l-Asma'î*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mısır 1414/1993.

Athamina, Khalil, "The Tribal Kings in Pre-Islamic Arabic Traditions," *Al-Qantara, Revista De Estudios Arabes*, Vol. XIX, Fasc. I, Madrid, 1998.

Bâbertî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 786/1384), *el-'İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*, (I-X).

Bahraku'l-Yemenî, Muhammed b. 'Umer b. Mubârek el-Hadramî (ö. 930/1524), *Hadâiku'l-Envâr ve Metâli'u'l-Esrâr fî Sîrati'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, thk. Muhammed Ğassân Nasûh 'Azkûl, 1419.

Balcı, İsrafil, "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsânî İlişkilerindeki Önemi", *OMÜİFD*, (sayı: 26-27).

Hz. Ömer Döneminde Diplomasi, Ankara 2006.

Batâyine, Muhammed Dayfallah, "Arap Kökenli Hıristiyanlar ve İslam Fetihleri ile Olan İlişkileri", çev. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara 2004.

Bedruddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Ğîtâbî el-Hanefî (ö. 855/1451), *'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-25 × 12, Beyrût.

el-Binâye Şerhu'l-Hidâye, I-XIII, Beyrût 1420/2000.

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/893), *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr, Riyâd ez-Zerkelî, I-XIII, Beyrût 1417/1996.

Futûhu'l-Buldân, Beyrût 1988; *Fütûhu'l-Buldân*, th. Rıdvân M. Rıdvân, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1978.

Beydâvî, Ebû Saîd Nâsiru'd-Dîn 'Abdullâh b. 'Omar b. Muhammed el-Şîrâzî (ö. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed 'Abdurrahman el-Mer'aşlî, Beyrût 1418.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. 'Alî el-Husrevcerdî el-Hurâsânî (ö. 458/1066), *Delâ'ilu'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi'ş-Şerî'a*, I-VII, Beyrût 1405H.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. 'Alî el-Husrevcerdî el-Hurâsânî (ö. 458/1066), *es-Sunenu's-Sağîr-el-Beyhakî*, thk. 'Abdulmu'tî 'Emîn Kal'acî, I-IV, Karaçi 1410/1989.

Ma'rifetu's-Sunen ve'l-'Âsâr, thk. 'Abdmuti' 'Emîn Kal'acî, I-XV, Karaçi, Beyrut, Haleb, Kâhire 1412/1991.

Şu'abu'l-Îmân, thk. Dr. 'Abdul'aliyy 'Abdulhamîd Hâmid, I-XIV, Riyâd 1423/2003.

es-Sunenu'l-Kubrâ-el-Beyhakî, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ, Beyrût 1424/2003; *Kitâbu's-Suneni'l-Kubrâ*, Haydarabad-Dekkan, 1344

Delâ'ilu'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi'ş-Şerî'a, I-VII, Beyrût 1405H.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. 'Amr b. 'Abdulhâlk b. Hallâd el'İtkî (ö. 292/905), *el-Bahru'z-Zehhâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh (I-IX); 'Adil b. Sa'd (X-XVII); Sabrî 'Abdulhâlık eş-Şâfi'î (XVIII), I-XVIII, Medîne 1988/2009.

Bikâ'î, Ebu'l-Hasan Burhânuddîn İbrâhîm b. 'Umer b. Hasen (ö. 885/1480), *Mesâ'idu'n-Nazar li'l-İşrâfi 'alâ Makâsidi's-Suver*, I-III, Riyâd 1408/1987.

Bilge, Mustafa L. "Bahreyn", *DİA*, İstanbul.

"Uman", *DİA*, İstanbul.

Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm (ö. 256/870), *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-VIII, Haydarâbâd.

et-Târîhu'l-'Evsat, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed, 1×2, Haleb, Kahire 1397/1977.

Sahîhu'l-Buhârî=el-Câmi'u'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min 'Umûri Resûlillah ve Sunenihi ve 'Eyyâmihi, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır, I-IX, 1422/2001; *es-Sahîh*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

el-'Edebu'l-Mufred, Riyâd 1419/1998.

Kurretu'l'Ayneyn bi Ref'i'l-Yedeyn fi's-Salâh, thk. Ahmed eş-Şerîf, Kuveyt 1404/1983.

Burrî, Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdullâh et-Tilmsânî (ö. 645/1247'den sonra), *el-Cevhere fi Nesebi'n-Nebî ve Ashâbihi'l-'Aşere*, thk. Muhammed et-Tûncî, I-II, Riyâd 1403/1983.

Bûsîrî, Ebu'l-'Abbâs Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail b. Selîm b. Kâymâz b. 'Osmân el-Bûsîrî el-Kenânî eş-Şâfi'î (ö. 840/1437), *İthâfu'l-Hayrati'l-Mehre bi'Zevâidi'l-Mesânîdi'l-'Aşra*, thk. Dâru'l-Mişkât li'l-Bahsi'l-'İlmî bi İşrâfi Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, I-IX, Riyâd 1420/1999.

Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmü'l-Kur'an*, çev. Mehmet Coşkun, Mana Yayınları, İstanbul 2013.

Câhız, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî (ö. 255/869), *el-Beyân ve't-Tibyân*, I-III, Beyrût 1423/2002.

el-Bursân ve'l-'Urcân ve'l-'Umyân ve'l-Hülân, Beyrût 1410/1989.

el-Hayevân, I-VII, Beyrût 1424/2003.

er-Rasâilu'l-'Edebiyye, Beyrût 1423/2002; *er-Rasâ'il*, Kahire 1384/1964.

Cemâluddîn el-Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. 'Abdirrahmân b. Yûsuf el-Kelbî (ö. 742/1342), *Tehzîbu'l-Kemâl fi 'Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Beyrût 1400/1980.

Cevâd 'Alî (ö. 1408/1987), *Cahiliye'den İslâm'a İbadet Tarihi*, Ankara Okulu, Ankara 2015.

el-Mufassal fi Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm, I-XX, 1422/2001.

Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu, Ankara 2003.

Dârekutnî, Ebû el-Hasan 'Alî b. 'Omar b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. en-Nu'mân b. Dînâr el-Bağdâdî ed-Dârekutnî (385/995), *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif-ed-Dârekutnî*, thk. Muvaffak b. 'Abdillâh b. 'Abdulkâdir, I-V, Beyrût 1406/1986.
Sunenu'd-Dârekutnî, I-V, Beyrût 1424/2004.

Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman b. el-Fadl et-Temîmî (ö. 255/869), *es-Sunen*, thk. Huseyn Selîm 'Esed ed-Dârânî, I-IV, 1412/2000; *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

Diyârıbekrî, Huseyn b. Muhammed b. el-Hasan (ö. 966/1559), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefîs*, I-II, Beyrût.

Ebû 'Abdullâh el-Hârzemî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib el-Belhî (ö. 387/997), *Mefâtîhu'l-'Ulûm*, thk. İbrahim el-Ebyârî, 2. Basım.

Ebû 'Abdillâh İbnu'l-'A'râbî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ziyâd (ö. 231/846), *Esmâu Hayli'l-'Arab ve Fursânihâ*, thk. Hâtim Sâlih ed-Damân, Dimeşk 1430/2009.

Ebû Ahmed el-'Askerî, Ebû Ahmed el-Hasan b. 'Abdillâh b. Saîd b. İsmâîl (ö. 382/992), *Tashîfâtu'l-Muhaddisîn*, thk. Mahmûd Ahmed Mîre, I-II, Kâhire 1402/1981.

Ebû Ahmed el-Hâkim, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kerâbîsî el-Hâkim el-Kebîr (ö. 378/989), *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, I-IV.

Ebû 'Avâne, Ebû 'Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî (ö. 316/928), *Mustehracu Ebî 'Avâne*, thk. 'Eymen b. 'Ârif ed-Dimeşkî, I-V, Beyrût 1419/1998.

Ebû Bekir ed-Dîneverî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân el-Mâlikî (ö. 333/945), *el-Mucâlese ve Cevâhiru'l-'İlm*, thk. Ebû 'Ubeyde Meshûr b. Hasen 'Âl Suleymân, X, Bahreyn, Beyrût 1419H.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-'Eş'as b. İshâk b. Beşîr el-'Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sunen*, thk. Şu'ayb el-'Arnavût, Muhammed Kâmil Karabellî, I-VII, 1430/2009.
es-Sunen, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, I-IV, Saydâ, Beyrût; *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî (ö. 282/895), *el-Ahbâru't-Tıwâl*, thk. 'Abdulmun'im 'Âmir, el-Kahire 1960.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân Esîru'ddîn el-Endelusî (ö. 745/1344), *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrût 1420.

Ebû İbrâhîm el-Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm b. el-Huseyn el-Fârâbî (ö. 350/961), *Mu'cemu Dîvâni'l-Edeb*, thk. Ahmed Muhtâr 'Umer, I-IV.

Ebû Mansûr es-Se'âlibî, Ebû Mansûr 'Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâîl (ö. 429/1038), *Simâru'l-Kulûb fi'l-Mudâf ve'l-Mensûb*, Kahire.

Ebû Muhammed el-Beğavî, el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' (ö. 516/1122), *Şerhu's-Sunne*, thk. Şu'ayb el-Arnavût, Muhammed Zuheyr eş-Şâvîş, I-XV, Dimeşk, Beyrût 1403/1983.

Me'âlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî, 1420.

Ebû Nasr el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî (ö. 393/1003), *Tâcu'l-Luğe ve Sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr, I-VI, Beyrût 1407/1987.

Ebû Nu'aym, Ahmed b. 'Abdillâh b. Ahmed el-Isbehânî (ö. 430/1039), *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, thk. Muhammed Ravâs Kal'acî, 'Abdulberr 'Abbâs, I-II, Beyrût 1406/1986.

Ma'rifetu's-Sahâbe, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî, I-VII, Riyâd 1419/1998.

el-Musnedu'l-Mustahrec 'alâ Sahîhi'l-İmâm Muslim, thk. Muhammed Hasan eş-Şâfi'î, I-IV, Beyrût 1417/1996.

Târîhu 'Isbahân = 'Ahbâru 'Isbahân, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, I-II, Beyrût 1410/1990.

et-Tıbbu'n-Nebevî, thk. Mustafa Hızır Dönmez, I-II, 1427/2006.

Ebû Saîd ed-Dârimî, Ebû Saîd 'Osmân b. Saîd b. Hâlid b. Saîd es-Sicistânî (ö. 280/894), *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*, thk. Bedr b. 'Abdullâh el-Bedr, Kuveyt 1416/1995.

Ebû Temâm, Habîb b. Evs b. el-Hâris et-Tâ'î (ö. 231/846), *el-Vahşiyyât ve huve'l-Hamâsetu's-Suğrâ*, thk. 'Abdulazîz el-Meymunî er-Râcekûtî, Kâhire.

Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, Ebû 'Ubeyd 'Abdullâh b. Abdil'azîz b. Muhammed el-Endelusî (ö. 487/1094), *Mu'cemu Me'sta'ceme min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâdi'*, I-IV, Beyrût 1403.

el-Mesâlik ve'l-Memâlik, I-II, 1992.

Ebû 'Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. 'Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî (ö. 224/839), *el-Silâh*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, 1406/1985.

el-Emsâl, thk. Abdulmecid Katâmiş, 1400/1980.

Kitâbu'l-Îmân ve Me'âlimuhu ve Sunenuhu ve Istikmâluhu ve Derecâtuh, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, 1404/1983

Kitâb'ul-Emvâl, thk. Ebû Enes Seyyid b. Receb, I-II, Riyâd 1428/2007; *Kitâbu'l-Emvâl*, Kahire 1975/1395.

Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî (ö. 209/825), *ed-Dîbâc*.

Ebû 'Umer el-Kindî, Ebû 'Umer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb el-Mısrî (ö. 355/966'den sonra), *Kitâbu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudât*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'îl, 'Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrût 1424/2003.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. 'Alî b. el-Musunî b. Yahyâ el-Mevsılî (ö. 307/920), *el-Musned*, thk. Huseyn Selîm Esed, I-XIII, Dimeşk 1404/1984.

Ebû Yûsuf, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb el-Ensârî (ö. 182/798), *el-Âsâr*, thk. Ebü'l Vefâ, Beyrût.

Ebû Zeyd el-Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb el-Kureşî (ö. 170/787), *Cemheratu Eş'âri'l-'Arab*, thk. 'Ali Muhammed el-Becâcî.

Ebü'l-Bikâ' el-Hillî, Ebü'l-Bikâ' Hibetu Allâh Muhammed b. Nemâ(ö. 6. asırdan önce), *el-Menâkıbu'-Mezîdîyye fî Ahbâri'l-Mulûki'l-Esedîyye*, thk. Mahmûd 'Abdulkâdir Hureysât-Sâlih Mûsâ Derâdike, I-II, 'Ammân 1984.

Ebu'l-Ferec el-Isbahânî, 'Alî b. el-Huseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî (ö. 356/967), *Kitâbu'l-Eğânî*, I-XXV, Beyrût 1415H.

Ebü'l-Fidâ', Ebû el-Fidâ' 'İmâd ed-Dîn İsmail b. 'Alî b. Mahmûd (ö. 732/1332), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I-IV.

Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Abdil'azîz b. el-Merzubân b. Sâbûr b. Şâhinşâh (317/929), *Mu'cemu's-Sahâbe-Beğavî*, thk. Muhammed 'Avd el-Menkûş, I-IV, Kuveyt 1432/2011.

Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, İsmail b. Muhammed b. el-Fadl b. 'Alî et-Teymî (ö. 535/1141), *Kitâbu'l-Meb'as ve'l-Meğâzî*, thk. Muhammed Halîfe er-Reyyâh, I-II, Beyrût 1431/2010.

Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (ö. 373/984), *Bahru'l-'Ulûm* (Ali Muhammed Mu'avvîd-Âdil Mehmed Abdülmecûd-Zekeriya Abdulmecîd), I-II, Riyâd 1413/1993.

Ebü'l-Mehâsin el-Huseynî, Muhammed b. 'Alî b. el-Hasan b. Hamza el-Huseynî (ö. 765/1364), *el-'İkmâl fî Zikri men lehû Rivâye fî Musnedi'l-İmâm Ahmed mine'r-Ricâl sivâ men Zukira fî Tehzîbi'l-Kemâl*, thk. 'Abdulmutî Emîn Kal'acî, Karaçi.

Ebu'ş-Şeyh, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muhammed el-'Isbahânî (ö. 369/980), *Tabakâtu'l-Muhaddisîn bi 'Isbahân ve'l-Vâridîne*

'aleyhâ, thk. 'Abdulğafûr 'Abdulhakk Huseyn el-Belûşî, I-IV, Beyrût 1412/1992.

Esko Naskali, "İran", *DİA*, İstanbul.

Esved el-Ğundecânî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ahmed el-'Arâbî (ö. 430/1039), *Esmâu Hayli'l-'Arab ve Ensâbihâ ve Zikru Fursânihâ*, thk. Muhammed 'Alî Sultânî, I, Dimesk 1427/2007.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî (ö. 370/981), *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Muhammed 'Avd Mir'ab, I-VIII, Beyrût 2001.

Fayda, Mustafa, "Secah", *DİA*, İstanbul 2009.

Ferrâ', Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. 'Abdillâh ed-Deylemî (ö. 207/823), *Me'ânî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. Mısır.

Fîruzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdu'd-Dîn Muhammed b. Ya'kûb (ö. 817/1414), *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn 'Abbâs*, Beyrû.

Goldziher, Ignaz, *İslâm Kültürü Araştırmaları* (çev. Cihat Tunç), Otto, Ankara 1919.

Hafâcî, Muhammed Abdülmün'im, *el-Hayâtü'l-edebiyye fi'l-asri'l-câhilî*, Beyrut 1992/1412.

Hâkim, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed ed-Dabbî en-Nîsâbûrî (ö. 405/1015), *el-Mustedrek âle's-Sahihayn*, thk. Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ, I-IV, Beyrût 1411/1990.

Halebî, Ebü'l-Ferec 'Alî b. İbrâhîm b. Ahmed Nûreddîn b. Burhâneddîn(ö. 1044/1634), *İnsânu'l-'Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*, I-III, Beyrût 1427H.

Halîfe b. Hayyât, Ebû 'Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe el-'Usfurî (ö. 240/855), *et-Târîh*, thk. Ekrem Dîyâ el-'Umerî, Dimeşk, Beyrût 1397/1977.

et-Tabakât, thk. Suheyl Zekkâr, 1414/1993.

Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2013.

İslâm Peygamberi, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay. Beşinci baskı, İstanbul 1993.

Vesâiku's-Siyâsiyyeli'l-Ahdi'n-Nebeviyye ve'l-Hilâfetu'r-Râşide, Beyrut 1985.

Harâ'itî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl es-Sâmirî (ö. 327/939), *Mesâvî'l-'Ahlâk*, Cidde 1413/1993.

Harkûşî, Ebû Sa'd 'Abdulmelik b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî (ö. 407/1017), *Şerefu'l-Mustafâ*, I-VI, Mekke 1424H.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir 'Ahmed b. 'Alî b. Sâbit b. 'Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Câmi' li 'Ahlâki'r-Râvî ve 'Âdâbi's-Sâmi'*, thk. Mahmûd et-Tahhân, I-II, Riyâd.

Târîhu Bağdâd, thk. Beşâr 'Avvâd, I-XVI, Beyrût 1422/2002.

Tâlî Telhîsi'l-Muteşâbih, thk. İbn Hasan 'Âli Selmân, 'Ahmed eş-Şekîrât, I-II, Riyâd 1417/1996.

Hatîb eş-Şirbînî, Şems ed-Dîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi'î (ö. 977/1569), *es-Sirâcu'l-Munîr fi'l-İ'âneti 'alâ Ma'rifeti Ba'di Me'ânî Kelâmi Rabbinâ'l-Hakîmi'l-Habîr*, I-IV, Kahire 1285H.

Hâzimî, Ebûbekir Muhammed b. Mûsâ b. 'Osmân el-Hemedânî Zeynuddîn (ö. 584/1188), *el-Emâkin, Ma'ttefeka Lafzuhû Ve'ftereka Musemmâhu*, thk. Hamd b. Muhammed el-Câsir, 1415.

'Ucâletu'l-Mubtedî ve Fudâletu'l-Muntehî fi'n-Neseb, thk. 'Abdullâh Kennûn, Kâhire 1393/1973.

Hâzin, Ebü'l-Hasen'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Şîhî (741/1341), *Lubâbu't-Te'vîl fî Me'ânî't-Tenzîl*, thk. Muhammed 'Alî Şâhîn, Beyrût 1415H.

Hemedânî, Ebû Muhammed İbnu'l-Hâik el-Hasan b. Ahmed b. Ya'kûb (ö. 334/946), *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, 1884.

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân (ö. 807/1405), *el-Maksadu'l-'Alî fî Zevâidi Ebî Ya'lâ el-Mevsılî*, thk. Seyyid Kusrevî Hasen, I-IV, Beyrût.

Mevâridu'z-Zam'ân ilâ Zevâ'idi İbn Hibbân, thk. Muhammed 'Abdurrezzâk Hamza.

Hile'î, Ebü'l-Hasen 'Alî b. el-Hasen b. el-Huseyn el-Hile'î (ö. 492/1099), *es-Sâmin 'Aşer min el-Hal'iyyât*, 2004.

Himyerî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. 'Abdulmun'im el-Himyerî (900/1495), *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-'Aktâr*, thk. 'İhsan 'Abbâs, Beyrût 1980.

Humeydî, Ebû Bekir 'Abdullâh b. ez-Zubeyr b. 'Îsâ el-Kureşî el-Esedî (ö. 219/834), *el-Musned*, thk. Hasan Selîm 'Esed ed-Dârânî, I-II, Dimeşk 1996.

İbn 'Abdi Rabbih, Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbih (ö. 328/940), *el-'Ikdu'l-Ferîd*, I-VIII, Beyrût 1404/1983.

İbn 'Abdilberr, Ebû 'Omar Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muhammed b. 'Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), *ed-Durer fî İhtisâri'l-Meğâzî ve's-Sîyer*, thk. Şevkî Dayf, Kahire.

el-'İstî'âb fî Ma'rifeti'l-'Ashâb, thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî, I-IV, Beyrût 1413/1992.

el-İnbâh 'alâ Kabâîli'r-Ruvâh, thk. İbrâhîm el-'Ebyârî, Beyrût 1406/1985.

İbn 'Abdilhakem, Ebü'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdullâh b. 'Abdilhakem el-Mısrî (ö. 257/871), *Futûhu Mısr ve'l-Mağrib*, 1415H.

İbn 'Abdi'l-Hakk, 'Abdulmu'min b. 'Abdulhakk b. Şemâîl el-Katî'î el-Bağdâdî el-Hanbelî Safîyyuddîn (ö. 739/1339), *Merâsidu'l-'İttilâ' 'alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bukâ'*, I-III, Beyrût 1412.

İbn 'Abdisselâm, Ebû Muhammed 'İzzu'd-Dîn Abdulaziz b. 'Abdisselâm ed-Dimeşkî (ö. 660/1262), *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullâh b. İbrahîm el-Vehbî, I-III, Beyrût 1416/1996.

İbn 'Âdil, Ebû Hafs Sirâc ed-Dîn 'Omar b. 'Alî b. 'Âdil el-Hanbelî ed-Dimeşkî en-Nu'mânî (ö. 775/1374), *el-Lubâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd-'Alî Muhammed Mu'avvid, I-XX, Beyrût 1419/1998.

İbn 'Adiyy, Ebû 'Ahmed 'Abdullâh b. 'Adiyy b. 'Abdillâh b. Muhammed b. Mubârek b. el-Kattân el-Curcânî (365/976), *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, thk. Mâzin Muhammed es-Sersâvî, I-XI, Riyâd 1434/2013.

İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikatu'd-Dîn 'Alî b. el-Hasan b. Hibeti'llâh (ö. 571/1176), *Mu'cemu'ş-Şuyûh*, thk. Vefâ Takiyyuddîn, I-III, Dimeşk 1421/2000.

Târîhu Dimeşk, thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî, I-LXXX, 1415/1995.

İbn 'Aşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnusî (ö. 1393/1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Tunus 1984.

İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed 'Abdulhak b. Ğâlib b. 'Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî (ö. 542/1148), *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfî Muhammed, Beyrût 1422.

İbn Batta, Ebû 'Abdullâh 'Ubeyd Allâh b. Muhammed b. Muhammed el-'Ukberî (ö. 387/997), *el-'İbânetu'l-Kubrâ*, thk. Rıdâ Mu'tî, 'Usmân el-Esyubî, vs. I-IX, Riyâd.

İbn Beşkuvâl, *Ğavâmidi'l-'Esmâ'i'l-Mubheme*, thk. 'İzzuddîn 'Alî es-Seyyid, Muhammed Kemâluddîn 'İzzuddîn, Beyrût 1407/1986.

İbn Cemmâ'a, Abdulaziz b. Muhammed b. İbrâhîm el-Kinânî el-Mısrî (ö. 767/1366), *el-Muhtasaru'l-Kebîr fî Sîreti'r-Resûl*, thk. Sâmî Mekkî el-'Ânî, 'Ammân 1993.

İbn Cubeyr, Ebü'l-Huseyn Muhammed b. Ahmed b. Cubeyr el-Kinânî el-Endelusî (ö. 614/1217), *Rıhletu İbn Cubeyr*, Beyrût.

İbn Cuzeyy, Ebü'l-Kâsim Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Ğirnâtî (ö. 741/1341), *et-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzîl*, thk. 'Abdullâh el-Hâlidî, Beyrût 1416.

İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî (ö. 321/933), *el-İştikâk*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Beyrût 1411/1991.

İbn Ebî 'Âsım, Ebû Bekr b. Ebî 'Âsım Ahmed b. 'Amr eş-Şeybânî (ö. 287/900), *el-Cihâd*, thk. Musâ'id b. Suleymân er-Râşid el-Cemîd, I-II, Medîne 1409H.

İbn Ebî 'Âsım, Ebû Bekr b. Ebî 'Âsım Ahmed b. 'Amr eş-Şeybânî (ö. 287/900), *el-Âhâd ve'l-Mesânî-İbni Ebî 'Âsim*, thk. Dr. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbra, I-VI, Riyâd 1991.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Haydarâbâd, Beyrût 1271/1952.

Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm, thk. 'Es'ad Muhammed et-Tayyib, 1419/1998.

İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir 'Ahmed b. Ebî Hayseme (ö. 279/893), *et-Ta'rîhu'l-Kebîr-Târîhi İbn Ebî Hayseme*, thk. İsmail Hasan Huseyn, Riyâd 1418/1997.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî (ö. 235/850), *el-Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, I-VII, Riyâd 1409.

İbn Ebî Zemenîn, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. 'Îsâ el-Mâlikî (ö. 399/1009), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, thk. Huseyn b. 'Ukkâşe-Muhammed b. Mustafâ el-Kenz, I-V, Kâhire 1423/2002.

İbn Fadlillâh el-'Umerî, Ahmed b. Yahyâ b. Fadlullâh el-Kureşî el-'Adevî Şihâbuddîn (749/1348), *Mesâliku'l-'Ebsâr fî Memâliki'l-'Emsâr*, I-XXVII, 'Abudabî 1423.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Umeyye el-Bağdâdî (ö. 245/860), *el-Munemmak fî Ahbâri Kureyş*, thk. Hurşîd Ahmed Fârûk, Beyrût 1405/1985.

el-Muhabbar, thk. Ilse Lichtenstadter, Beyrût.

İbn Habîb el-Halebî, Ebû Muhammed el-Hasan b. 'Umer Bedru'd-Dîn (ö. 779/1377), *el-Muktefâ min Sîreti'l-Mustafa*, thk. Dr. Mustafâ M. Huseyn ez-Zehebî, Kahire 1416/1996.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî (ö. 852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd ve 'Alî Muhammed Mu'avvad, I-VIII, Beyrût 1415/1994.

Lisânu'l-Mîzân, thk. Dâiratu'l-Ma'ârifi'n-Nizâmiyye, I-VII, Beyrût 1390/1971.

Nuzhetu'l-Elbâb fi'l-Elkâb, thk. 'Abdul'aziz Muhammed b. Sâlih es-Sedîrî, I-II, Riyâd 1409/1989.

Tabsîru'l-Muntebih bi Tahrîr'l-Muştebih, thk. Muhammed 'Alî en-Neccâr, I-IV, Beyrût.

Tehzîbu't-Tehzîb, I-XII, Hindistan 1326/1908.

Ta'cîlu'l-Menfa'a bi Zevâ'idi Ricâli'l-Eimmeti'l-Erba'a, thk. İkrâmullâh İmdâdu'l-Hakk, I-II, Beyrût 1996/1417.

el-Metâlibu'l-'Âliyye bi Zevâ'idi'l-Mesânidi's-Semâniyye, I-XIX, Su'ûdî 'Arabistan 1419/1998.

İbn Hadîde, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Alî b. Ahmed b. 'Abdurrahman el-Ensârî (ö. 783/1381), *el-Misbâhu'l-Mudî fî Kuttâbi'n-Nebiyyi'l-Ummî ve Rusulihi ilâ Mulûki'l-Ardi min Misbâhu'l-Mudî fî Kuttâbi'n-Nebiyyi'l-Ummî ve Rusulihi ilâ Mulûki'l-Ardi min 'Arabiyyin ve'Acemî*, thk. Muhammed 'Azîmu'd-Dîn, I-II, Beyrût.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Haldûn (ö. 808/1406), *et-Târîh*, thk. Halîl Şehhade, Beyrût 1408/1988.

İbn Hallikân, Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî (ö. 681/1282), *Vefiyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsân 'Abbâs, I-VII, Beyrût 1318/1900 (I-III, VI), 1391/1971 (IV), 1415/1994 (V, VII).

İbn Hamdûn, Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. 'Alî b. Hamdûn Bahâ'u'd-Dîn el-Bağdâdî (ö. 562/1167), *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, I-X, Beyrût 1417h.

İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî el-Mevsılî (ö. 367/978'den sonra), *Sûretu'l-'Ard*, I-II, Beyrût.

İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelusî (ö. 456/1064), *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, Beyrût 1403/1983.

Cevâmi'u's-Sîre, Beyrût.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. 'Ahmed el-Bustî (ö. 354/965), *es-Sikât*, I-IX, Hindistan 1393/1973.

Meşâhîru 'Ulemâi'l-'Emsâr ve 'A'lâmu Fukahâi'l-'Aktâr, thk. Merzûk 'Alî İbrâhîm, 1411/1991.

es-Sîretu'n-Nebeviyye ve 'Âhbâru'l-Hulefâ', thk. 'Azîz Bey v. dğr., I-II, Beyrût 1417/1996.

İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve 'Âhbâru'l-Hulefâ'*, thk. 'Azîz Bey v.dğr., Beyrût 1417/1996.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî (ö. 213/829), *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, thk. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. I-II, Mısır 1375/1955.

et-Tîcân fî Mulûki Himyer, San'â 1347.

es-Sîretu'n-Nebevîyye, thk. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr., I-II, Mısır 1375/1955; *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sakkâ ve diğl. Beyrût t.y.

İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kâsım 'Ubeydullâh b. 'Abdillâh (ö. 280 civarı), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beyrût 1307/1889.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme b. el-Muğîre b. Sâlih b. Bekr es-Sulemî en-Nîsâbûrî (311/924), *Sahîhu İbni Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafâ el-'A'zamî, I-IV, Beyrût.

İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî (ö. 151/768), *Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrût 1398/1978.

İbn Kâni', Ebü'l-Huseyn 'Abdulbâkî b. Kâni' b. Merzûk el-Bağdâdî (ö. 351/962), *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî, I-III, Medîne 1418/1997.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omar b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşkî (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, I-VIII, 1420/1999.

el-Fusûl fi's-Sîre, 1403/1982.

es-Sîretu'n-Nebevîyye (el-Bidâye ve'n-Nihâye'den), thk. Mustafâ 'Abdulvahid, Beyrût 1395/1976.

Câmi'u'l-Mesânîd ve's-Sunen el-Hâdî li-Akvami Sunen, thk. 'Abdulmelik b. 'Abdillâh ed-Dehîş, I-X, Beyrût 1419/1998.

el-Bidâye ve'n-Nihâye, thk. 'Alî Şîrî, 1408/1988.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/890), *el-Ma'ârif*, thk. Servet 'Ukkâşe, 1413/1992.

el-Cerâsîm, thk. Muhammed Câsim el-Hamîdî, I-II, Dimeşk.

eş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ', I-II, Kâhire.

Ğarîbu'l-Hadîs, thk. 'Abdullâh el-Cebbûrî, I-III, Bağdâd 1397/1977.

el-Ma'ârif, thk. Servet 'Ukkâşe, 1413/1992.

İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/887), *es-Sunen*, thk. Şu'ayb el-'Arnavût, 'Âdil Murşid v.dğr., I-V, 1430/2009; *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Sa'du'l-Melik 'Alî b. Hibetillâh b. Ca'fer b. Mâkûlâ (ö. 475/1083), *el-'İkmâl fi Raf'i'l-'İrtiyâb 'ani'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif fi'l-'Esmâ' ve'l-Kunâ ve'l-'Ensâb*, I-VII, Beyrût 1411/1990.

Tehzîbu Mustemeri'l-'Evhâm, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Beyrût 1410/1989.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î (ö. 711/1311), *Muhtasaru Târîhi Dimeşk*, thk. Rûhiyye en-Nehhâs, Riyâd 'Abdulhamîd Murâd, Muhammed Mutî', I-XXIX, Dimeşk 1402/1984.
Lisân'l-'Arab, I-XV, Beyrût 1414/1993.

İbn Mende, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya (ö. 395/1005), *M'arifetu's-Sahâbe*, 1426/2005.

İbn Mende Yahyâ b. 'Abdilvehhâb, Ebû Zekeriyyâ b. Mende Yahyâ b. 'Abdilvehhâb b. Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ el-'Abdî el-Esbahânî (ö. 511/1118), *Men 'Âşe Mie ve 'Işrîne Sene mine's-Sahâbe*, thk. Mecdî es-Seyyid İbrâhîm, Kâhire.

İbn Nâsıruddîn ed-Dimeşkî, *Câmi'u'l-Âsâr fi's-Siyer ve Mevlidi'l-Muhtâr*, thk. Ebû Ya'kûb Neş'et Kemâl, I-VIII, 1431/2010.

İbn Sa'd, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' (ö. 230/845), *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. 'Alî Muhammed 'Omer, I-X, Kâhire 1421/2001.

İbn Saîd el-Mağribî, Ebü'l-Hasan 'Alî b. Mûsâ el-Endelusî (ö. 685/1286), *Neşvetu't-Tarab fi Târîhi Câhliliyyeti'l-'Arab*, thk. Nusret 'Abdurrahmân, 'Ammân.

İbn Seyyidi'n-Nâs, Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'mûrî (ö. 734/1334), *'Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâil ve's-Siyer*, thk. İbrâhîm Muhammed Ramadân, I-II, Beyrût 1414/1993; *Uyûnu'l-eser fi funûni'l-meğâzî ve'ş-şemâili ve's-siyer*, Beyrut, t.y.

İbn Sîde, Ebû el-Hasan 'Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî (ö. 458/1066), *el-Muhassas*, thk. Halîl İbrâhim Ceffâl, I-V, Beyrût 1417/1996.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd 'Omar b. Şebbe b. 'Ubeyde en-Numeyrî el-Basrî (ö. 262/876), *Târîhu'l-Medîne*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, I-IV, Cidde 1399.

İbn Tûlûn, Muhammed b. 'Alî b. Hamâraveyh b. Tûlûn ed-Dimeşkî (ö. 953/1546), *İ'lâmu's-Sâilîn 'an Kutubi Seyyidi'l-Murselîn*, thk. Mahmûd el-Arnâvût, Beyrût 1407/1987.

İbn Vehb, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Vehb b. Muslim el-Mısrî el-Kureşî (ö. 197/813), *el-Câmi' fi'l-Hadîs-İbn Vehb*, thk. Mustafâ Hasen Huseyn Muhammed Ebü'l-Hayr, Riyâd 1416/1995.
el-Câmi', thk. Rıf'at Fevzî 'Abdulmuttalib-'Alî 'Abdulbâsıt Mezîd, 1425/2005.

İbn Zenceveyh, Ebû Ahmed Hamîd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî (ö. 251/865), *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Şâkir Zeyb Feyyâd, Riyâd 1406/1986.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî, I-X, Beyrût 1417/1997; *el-Kâmil fi Tarîh*, nşr. J. Tonrberg, Beyrut 1965-66.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *'Usdu'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvıd, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, I-VIII, 1415/1994.

İbnu'l-'Adîm, 'Omar b. Ahmed b. Hibetillâh b. Ebî Cerâde Kemâluddîn b. el-'Adîm (ö. 660/1262), *Buğyetu't-Taleb fi Târîhi Haleb*, thk. Suheyl Zekkâr, I-XII.

İbnu'l-Ca'd, 'Alî İbnu'l-Ca'd b. 'Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *el-Musned*, thk. 'Âmir Ahmed Haydar, Beyrût 1410/1990.

İbnu'l-Cârûd, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Alî b. el-Cârûd en-Nîsâbûrî (307/920), *el-Muntekâ-İbnu'l-Cârûd*, thk. 'Abdullâh 'Umer el-Bârûdî, Beyrût 1408/1988.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed (ö. 597/1201), *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ, Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ, I-XIX, Beyrût 1412/1992.

Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî, Beyrût 1422/2001.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *'Usdu'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvıd, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, I-VIII, 1415/1994.

el-Kâmil fi't-Târîh, thk. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî, I-X, Beyrût 1417/1997.

İbnu'l-Fakîh, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-Hemedânî (ö. 340/952 civarı), *el-Buldân*, thk. Yûsuf el-Hâdî, Beyrût 1416/1996.

İbnu'l-Kayyîm, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye (ö. 751/1350), *Zâdu'l-Me'âd fi Hedyi Hayri'l-'İbâd*, I-V, Beyrût 1415/1994.

İbnu'l-Kelbî, Ebu'l-Munzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî (ö. 204/820), *Mesâlibu'l-'Arab*, thk. Necâh et-Taî, Beyrût 1419/1998.

Nesebu Me'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr, thk. Nâcî Hasan, I-II, 1408/1988.

Ensâbu'l-Hayl fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm ve Ahbâruhâ, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dimeşk 1423/2003.

Cemheretu Ensâbi'l-'Arab.

Putlar Kitabı (Kitâb al-Asnâm), çev. Beyza Düşüngen, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969.

İbnu's-Sunnî, Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm b. 'Esbât ed-Dîneverî (ö. 364/975), *'Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle Sulûku'n-Nebî Me'a RabbihiÂzze ve Celle ve Mu'âşeretuhu Me'a'l-'İbâd*, thk. Kevser el-Berenî, Cidde, Beyrût.

İbu'l-Munzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî (ö. 319/931), *Tefsîru'l-Kur'ân*, I-II, Medine 1423/2002.

İshâk b. el-Huseyn el-Muneccim, İshâk b. el-Huseyn (IV. h yy'dan önce), *'Âkâmu'l-Murcân fi Zikri'l-Medâini'l-Meşhûreti fi Kulli Mekân*, Beyrût 1408.

İshâk b. Râheveyh, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Muhalled b. İbrâhîm el-Mervezî (ö. 238/853), *el-Musned*, thk. 'Abdulğafûr b. 'Abdulhakk el-Belûşî, I-V, Medîne 1412/1991.

İsmail b. Ca'fer, Ebû İshâk İsmail b. Ca'fer el-Ensârî ez-Zurakî (ö. 180/797), *el-Ehâdîs*, thk. 'Omar b. Rafûd b. Refîd es-Sufyânî, Riyâd 1418/1998.

'İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî el-Kerhî (ö. 346/958), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Kâhire.

Kâdî 'Abdulcebbâr, Ebü'l-Huseyn 'Abdulcebbâr b. Ahmed el-Hemezânî (ö. 415/1024), *Tesbîtu Delâ'ili'n-Nubuvve*, I-II, Kahire.

Kâdî 'İyâd, Ebü'l-Fadl 'Iyâd b. Mûsâ b. 'Iyâd b. 'Amrûn el-Yahsubî (ö. 544/1150), *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafa*, I-II, 'Ammân 1407/1986.

Kalkaşandî, Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî (ö. 821/1418), *Kalâîdu'l-Cumân fi't-Ta'rîfi bi Kabâîli 'Arabi'z-Zamân*, thk. İbrahim el-İbyârî, 1402/1982.

Nihâyetu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ensâbi'l-'Arab, thk. İbrahim el-İbyârî, Beyrût 1400/1980.

Subhu'l-A'şâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ, I-XV, Beyrût.

Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım el-Hallâk (ö. 1332/1914), *Mehâsinu't-Te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd, Beyrût 1418H.

Kâsim es-Sarakustî, Ebû Muhammed Kâsim b. Sâbit b. Hazm el-'Avfî (ö. 302/915), *ed-Delâîl fi Ğarîb el-Hadîs*, thk. Muhammed b. 'Abdillâh el-Kannâs, I-III, Riyâd 1422/2001.

Kastalânî, Ebü'l-'Abbâs Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye bi'l-Menhi'l-Muhammediyye*, I-III, el-Kâhire.

Kelâ'î, Ebü'r-Rebî' Suleymân b. Mûsâ b. Sâlim b. Hassan (ö. 634/1237), *el-İktifâ' bi-mâ Tedammenehu min Meğâzî Resûlillah ves-Selâseti'l-Hulefâ'*, I-II, Beyrût 1420.

Kilâ'î, *el-Hilâfetu'r-Râşide ve'l-Butûletu'l-Hâlide fî Hurûbi'r-Ridde*, nşr. Ahmed Ğanm, Kahire 1979.

Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Bağdâdî (ö. 337/949), *el-Harâc ve Sınâ'atu'l-Kitâbe*, Bağdâd 1402/1981.

Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 671/1273), *el-Câmi' li'Âhkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Etfeyyiş, I-XX, Kahire 1384/1964.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Kinde" *DİA*, İstanbul 2002.

Ma'mer b. Râşid, Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (ö. 153/770), *el-Câmi'*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-'A'zamî, I-II (Musannef'in 10 ve 11. cüzleri), Pakistan 1403H.

Mahmud Ebu Reyye, *Kimliği ve Kişiliğiyle Ebu Hüreyre* (çev. Kuram), Kuram Yayınları, İstanbul 2017.

Makdisî, Ebû 'Abdillâh Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr el-Beşşârî (380/990 civarı), *Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-'Ekâlîm*, Beyrût 1411/1991.

Makrîzî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî b. 'Abdulkâdir el-Huseynî el-Makrîzî (ö. 845/1441), *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, thk. Muhammed 'Abdulhamîd en-Nemîsî, I-XV, Beyrût 1420/1999; *İmtâ'u'l-esmâ'*, thk. Muhammed Abdulhamîd en-Nemîsî, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut t.y.

Mâlik b. Enes, Mâlik b. Enes b. Mâlik el-'Esbahî el-Medenî (ö. 179/796), *el-Mudevvene*, I-IV, 1415/1994.

el-Muvatta'-Rivâyetu Ebî Mus'ab ez-Zuhrî, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Mahmûd Halîl, I-II, 1412H; *el-Muvattâ*, İstanbul 1992.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 333/945), *Te'vîlâtu Ehli's-Sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm, I-X, Beyrût 1426/2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö. 450/1058), *A'lâmu'n-Nubuvve*, Beyrût 1409.

en-Nuket ve'l-'Uyûn, thk. es-Seyyid b. 'Abdilmaksûd b. 'Abdirrahîm, I-VI, Beyrût.

Meclisî, Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, I-CX, Beyrût 1403/1983.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045), *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye*, I-XIII, 1429/2008.

Merzubânî, Ebû 'Ubeydillâh b. Muhammed b. 'İmrân b. Mûsâ el-Merzubânî (ö. 384/994), *Mu'cemu'ş-Şu'arâ'*, thk. F. Krenkow, Beyrût 1402/198.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan 'Alî b. el-Huseyn b. 'Alî (ö. 346/958), *Murûcu'z-Zeheb ve Ma'âdinu'l-Cevher*, thk. Es'ad Dâğır, I-IV, Kum; *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mısır 1964/1384.

Muberred, Ebü'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî (ö. 285/898), *Nesebu 'Adnân ve Kahtân*, thk. Abdulaziz el-Meymenî, Hindistan 1354/1936.

Mucâhid b. Cebr, Ebü'l-Haccâc el-Kureşî (ö. 104/723), *et-Tefsîr*, thk. Dr. Muhammed 'Abdu's-Selâm Ebü'n-Nîl, Mısır 1410/1989.

Mufaddal ed-Dabî, el-Mufaddal b. Muhammed b. Y'alâ b. Sâlim ed-Dabî (ö. 168/785), *Emsâlu'l-'Arab*, Beyrût 1424/2003.

Mufaddal b. Seleme, el-Mufaddal b. Seleme b. 'Âsım (ö. 290/903), *el-Fâhir*, thk. 'Abdul'alîm et-Tahâvî, 1380/1960.

Muhallis, Muhammed b. 'Abdurrahman b. el-'Abbâs b. 'Abdurrahman el-Bağdâdî (ö. 393/1003), *el-Muhallisiyyât*, thk. Nebîl Sa'duddîn Cerrâr, Katar 1429/2008.

Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî (ö. 942/1535), *Subulu'l-Hudâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-'İbâd*, thk. 'Âdil Ahmed, 'Alî Muhammed Mu'avvid, I-XII, Beyrût 1414/1993; *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi's-sîreti hayru'l-ibâdî*, thk. Mustafa Abdulvehhab, Kahire 1997.

Muhammed Reşîd Rıdâ, Muhammed Raşîd b. 'Alî Rıdâ b. Muhammed el-Huseynî (ö. 1354/1935), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, I-XII, 1990.

Muhelleb b. Ebî Sufre, el-Muhelleb b. Ahmed b. Ebî Sufre 'Useyd b. 'Abdullâh el-Meriyyî (ö. 435/1044), *el-Muhtasaru'n-Nasîh fî Tehzîbi'l-Kitâbi'l-Câmi'i's-Sahîh*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, I-IV, Riyâd 1430/2009.

Muhibbuddîn et-Taberî, *Hulâsatu Siyeri Seyyidi'l-Beşer*, thk. Tallâl b. Cemîl er-Rufâ'î, Mekke 1418/1997

Mukâtil b. Suleymân, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), *et-Tefsîr*, thk. 'Abdullâh Mahmûd Şehhâte, Beyrût 1423.

Munâvî, Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-'Ârifîn el-Haddâdî (ö. 1031/1622), *Feydu'l-Kadîr fî Şerhi'l-Câmi'i'-s-Sağîr*, I-VI, Mısır 1356/1937.

Mus'ab ez-Zubeyrî, Ebû 'Abdillâh Mus'ab b. 'Abdillâh b. Mus'ab (ö. 236/851), *Nesebu Kureyş*, thk. Levi Provensal, el-Kahire.

Muslim, Ebü'l-Hasan Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (ö. 261/875), *el-Kunâ ve'l-'Esmâ'*, thk. 'Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, I-II, Medîne 1404/1984.

el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, I-V, Beyrût; *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, İstanbul 1992.

Mustağfirî, Ebü'l-'Abbâs Ca'fer b. Muhammed (ö. 432/1041), *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, I-II, 2010.

Mutahhir b. Tâhir, el-Mutahhir b. Tâhir el-Makdisî (ö. 355/966 civarı), *el-Bed'u ve't-Târîh*, I-VI, Port Saîd.

Nâsır Husrev, Ebû Mu'îni'd-Dîn el-Hakîm el-Kabâdyânî el-Mervezî (ö. 481/1088), *Sefernâme*, thk. Yahyâ el-Haşşâb, Beyrût 1983.

Nesâ'î, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Alî el-Horâsânî (ö. 303/916), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Hasan 'Abdulmun'îm, I-X (2 cilt Fihrist), Beyrût 1421/2001; *es-Sünen*, İstanbul 1992.

'Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle, thk. Fârûk Hamâde, Beyrût 1406/1985.

Neşvân el-Himyerî, Neşvân b. Saîd el-Yemenî (ö. 573/1178), *Hulâsatu's-Siyeri'l-Câmi'ati li 'Acâîbi Ahbâri'l-Mulûki't-Tabâbi'a*, thk. 'Alî b. İsmail el-Mueyyed, İsmail b. Ahmed el-Cirâfî, Beyrût 1978.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1278), *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Muslim*, I-XVIII (9 ciltte), Beyrût 1392/1972.

Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât, I-IV, Beyrût.

Nîsâbûrî, Nizâm ed-Dîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî (ö. 850/1446), *Ğarâîbu'l-Kur'ân ve Reğâîbu'l-Furkân*, thk. Zekeriyyâ 'Umeyrât, Beyrût 1416.

Nu'aym b. Hammâd, Ebû 'Abdullâh Nu'aym b. Hammâd b. Mu'âviye el-Mervezî (ö. 228/843), *el-Fiten*, thk. Semîr 'Emîn ez-Zuheyrî, I-II, Kahire 1412.

Nuveyrî, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. 'Abdilvahhâb b. Muhammed b. 'Abdiddâîm el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî en-Nuveyrî (733/1333), *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, I-XXXIII, Kahire 1423; *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, thk. Müfîd Kamîha-Hasan Nureddîn, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 2004/1424.

Râfi'î, Ebü'l-Kâsım 'Abdulkerîm b. Muhammed b. 'Abdulkerîm el-Kazvînî (ö. 623/1226), *et-Tedvîn fî 'Ahbâri Kazvîn*, thk. 'Azîzullâh el-'Atârdî, I-IV, 1408/1987; *Mefatihu'l-Gayb*, I-XXXII, Beyrut 1421/2000.

Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî (ö. 307/920), *el-Musned*, thk. 'Eymen 'Alî Ebû Yemânî, I-II, Kahire 1416H.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdillâh (ö. 764/1363), *el-Vâfî bi'l-Vefiyât*, thk. Ahmed el-Arnâût ve Turkî Mustafâ, I-XXIX, Beyrût.

Sağânî, Radiyu'd-Dîn el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan el-Kureşî (ö. 650/1252), *el-'Ubâbu'z-Zâhir ve'l-Lubâbu'l-Fâhir*.

Saîd b. Mansûr, Ebû 'Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî el-Cuzcânî (227/842), *es-Sunen*, thk. Habîburrahmân el-'A'zamî, I-II, Hindistan 1403/1982.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 427/1036), *el-Keşfu ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr, I-X, Beyrût 1422/2002.

Sâlih b. 'Ahmed, Ebü'l-Fadl Sâlih b. el-İmâm 'Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 265/879), *Sîretu'l-İmâm 'Ahmed b. Hanbel*, thk. Fuâd 'Abdulmun'im 'Ahmed, 'İskenderiye 1404/1983.

Se'âlebî, Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muhammed b. es-Se'âlebî (ö. 875/1470), *el-Cevâhiru'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'Alî Mu'avvid, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, Beyrût 1418.

Sem'ânî, Ebû Sa'd 'Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî (ö. 562/1167), *el-Ensâb*, thk. 'Abdurrahman b. Yahyâ, Haydarâbâd 1382/1962.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. 'Abdilcebbâr el-Mervezî (ö. 489/1096), *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ğanîm b. 'Abbâs, Riyâd 1418/1997.

Semhûdî, Ebü'l-Hasan 'Alî b. 'Abdullâh b. Ahmed el-Hasanî eş-Şâfi'î Nûreddîn es-Semhûdî (ö. 911/1505), *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, I-IV, Beyrût 1419.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-'Eimme (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, I-XXX, Beyrut 1993/1414.

Seyf b. Umar, Seyf b. 'Omar el-Esedî et-Temîmî (ö. 200/816), *el-Fitne ve Vak'atu'l-Cemel*, thk. Ahmed Râtıb 'Urmûş, Beyrût 1413/1993.

Suhârî, Ebü'l-Munzir Seleme b. Muslim b. İbrâhîm (ö. 511/1118), *Ensâbu'l-'Arab*, Basım yeri yok.

Suheylî, Ebü'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdullâh b. Ahmed (ö. 581/1185), *er-Ravd'ul-Unf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebevîyye*, thk. 'Umar 'Abdusselâm es-Selâmî, I-VII, Beyrût 1421/2000; *er-Ravd'ul-Unf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebevîyye*, thk. 'Umar 'Abdusselâm es-Selâmî.

Suyûtî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *ed-Durru'l-Mensûr*, I-VIII, Beyrut.
el-Hâvî li'l-Fetâvî, I-II, Beyrut 1424/2004.

Lubbu'l-Elbâb fî Tahrîri'l-Ensâb, Beyrut.

Şâfi'î, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs (ö. 204/820), *el-Musned*, thk. Mahir Yasin Fahl, I-IV, Kuveyt 1425/2004.

et-Tefsîr, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân, I-III, Suudi Arabistan 1427/2006.

Şevkânî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, Dimeşk 1414H.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb eş-Şâmî (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî*, thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî, I-XXV, Kâhire.

Musnedu'ş-Şâmiyyîn-et-Taberânî, thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî, I-IV, Beyrût 1405/1984.

el-Mu'cemu's-Sağîr= er-Ravdu'd-Dânî, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc 'Emrîr, I-II, Beyrût, 'Ammân 1405/1985.

ed-Du'â, thk. Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ, Beyrût 1413H.

Musnedu'ş-Şâmiyyîn-et-Taberânî, thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî, I-IV, Beyrût 1405/1984.

Turuku Hadîsi Men Kezebe 'aleyye Mute'ammiden et-Taberânî, thk. 'Alî Hasen 'Alî 'Abdulhamîd, Hişâm İsmail es-Sekâ, 'Ammân 1410.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî (ö. 310/923), *el-Muntehab min Zeyli'l-Müzeyyel*, Beyrût.

Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân, thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir, I-XXIV, 1420/2000.

Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk, ve Sılatu Târîh et-Taberî, I-XI, Beyrût 1387/1967; *Târîhu't-Taberî; Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-me'arif, Kahire, t.y.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Mısrî (ö. 321/933), *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnavût, I-XVI, 1415/1994.

Şerhu Me'âni'l-Âsâr, I-5, 1414/1994.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Basrî (ö. 204/820), *el-Musned*, thk. Muhammed b. 'Abdilmuhsin et-Turkî, I-IV, Mısır 1419/1999.

Temmâm ed-Dimeşkî, Ebü'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed el-Becelî ed-Dimeşkî (ö. 414/1023), *el-Fevâîd*, thk. Hamdî 'Abdulmecîd es-Selefî, I-II, Riyâd 1412H.

Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre b. Mûsâ b. Dahhâk (ö. 279/893), *es-Sunen*, I-V, Mısır 1395/1975; *es-Sünen*, Çağrı yay. İstanbul 1992.

Tomar, Cengiz, "Yemen", *DİA*, İstanbul.

Topaloğlu, Bekir, "Tahrîm Suresi", *DİA*, İstanbul 2010.

Usta, İbrahim, "Cahiliye Dönemi Tanrılarından Hubel" *Cahiliye Araplarının İlahları*, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nîsâbûrî (ö. 468/1076), *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Beyrût 1415/1994.

el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz, thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî, Dımeşk, Beyrût 1415.

Vâkıdî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ömer b. Vâkıd el-Eslemî (ö. 207/823), *er-Ridde me'a Nebzet min Futûhi'l-'Irâk ve Zikri'l-Musennâ b. Hârise eş-Şeybânî*, thk. Yahyâ el-Cebbûrî, Beyrût 1410/1990; *Kitâbu'r-Ridde*, nşr. M. Hamidullah, Paris 1989.

el-Meğâzî, thk. Marsden Jones, I-III, Beyrût 1409/1989.

Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân el-Bağdâdî (ö. 306/919), *'Âhbâru'l-Kudât*, thk. 'Abdul'azîz Mustafâ el-Merâğî, I-III, Beyrût 1366/1947.

Yâfi'î, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Es'ad b. 'Alî b. Suleymân (ö. 768/1367), *Mirâtu'l-Cenân ve 'İbretu'l-Yakzân fî M'arifeti mâ Ya'tebir min Havâdisi'z-Zamân*, Beyrût 1417/1997.

Yahyâ b. Sellâm, Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî el-Kayravânî (ö. 200/816), *et-Tefsîr*, I-II, Beyrût 1425/2004.

Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdıh (ö. 292/905'den sonra), *el-Buldân*, Beyrût 1422.

et-Ta'rîh (I-II), Leiden 1883.

Yâkût el-Hamevî, Ebû 'Abdullâh Şihâbuddîn Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-VII, Beyrût 1995.

Yazıcı, Namık, *Peygamberimizin Mucizeleri*, Ebru yayınları, İstanbul 1987.

Zarrinkûb, Abd al-Husain, "The Arab Conquest of Iran and Aftermath", *The Cambridge History of Iran*, ed. R. N. Frye, Cambridge University Press, Cambridge 1993.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (ö. 311/924), *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî, I-V, Beyrût 1408/1988.

Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk el-Bağdâdî en-Nihâvendî (ö. 337/949), *el-Emâlî*, thk. 'Abdusselâm Hârûn, Beyrût 1407/1987.

Zehebî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz (ö. 748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, I-XVIII, 1427/2006.
el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fi'l-Kutubi's-Sitte, thk. Muhammed 'Avvâme, Cidde 1413/1992.
Risâletu Tark Hadîs men Kuntu Mevlâhu fe'Aliyyun Mevlâhu, thk. Abdulaziz et-Tabâtabâî.
Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm, thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmurî, I-LII, Beyrût 1413/1993.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed Cârullâh (ö. 538/1144), *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Mîyâh*, thk. Ahmed 'Abduttevvâb, Kahire 1319/1999.
el-Fâîk fi Ğarîbi'l-Hadîs, thk. 'Alî Muhammed el-Bicâvî-Mahmud Ebü'l-Fadl İbrahim, I-IV, Beyrût.
Rebî'u'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Âhyâr, I-V, Beyrût 1412.
el-Keşşâf 'an Hakâîkı Ğavâmidi't-Tenzîl, I-IV, Beyrût 1407; *el-Keşşâf 'an Hakâikı Ğavamidı't-tenzîl*, Beyrut 1995.

Zeynuddîn el-'Irâkî, Ebü'l-Fadl 'Abdirrahîm b. el-Huseyn b. 'Abdirrahmân (ö. 806/1404), *Elfiyetu's-Sîretu'n-Nebeviyye-Nazmu'd-Dureri's-Seniyyeti'z-Zekiyye*, Beyrût 1426/2005.

Zurkânî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdulbâkî b. Yûsuf el-Mâlikî (ö. 1122/1710), *Şerhuz-Zurkânî 'alâ'l-Mevâhibi'l-Ledunniye bi'l-Menhi'l-Muhammediyye*, I-XII, 1417/1996.

DİZİN

C-Ç

I-İ

K

L

R

S-Ş

T

U-Ü

V

İsrafil BALCI

Vahyin Gölgesinde Siyer X

Rivayetlere mesafeli duran görüş, sadece vahyin verileri ile ed-Din'in mesajının veya Resulullah'ın öğretisinin anlaşılabileceğini savunurken, rivayetleri önceleyen -hatta kutsayan- geleneksel anlayış ise tam aksine vahyin verilerini adeta görmezden gelerek siyer algısını bütünüyle rivayetlerden müteşekkil bir peygamber telakkisine sabitlemiştir. Hiç kuşku yok ki, bu telakki daha büyük problemleri beraberinde getirmiştir. Kısaca her iki yaklaşım da ciddi ölçüde problemli ve bize göre eksiktir. Aksine sağlıklı bir siyer inşası için ikisi de gerekli ve elzemdir. Önemli olan müellifin vahiy ve rivayetler arasındaki ayrımı yapabilmesidir.

Bugün var olan siyer eserlerinin tamamına yakını rivayet merkezli bir bakış açısıyla yazıldığı için birçok yönden marazi unsur içerir. Nitekim Resulullah'ın sîreti veya nübüvveti hakkında problemli veya vahiyden kopuk telakkilerin oluşmasının arkasında rivayetlerden müteşekkil siyer yazımının/anlatımının oldukça ciddi etkisi vardır. Elinizdeki çalışma vahyin mutlak bağlayıcılığı çerçevesinde kaleme alındığı için birçok noktada geleneksel kabullerden ayrılmaktadır.

ISBN: 978-625-7387-18-7

ANKARA OKULU YAYINLARI